

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2007

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT

ÅRGÅNG 2007

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY

UPPSALA 2007

REDAKTÖR
GUNNAR BROBERG
LUND

BITRÄDANDE REDAKTÖR
DAVID DUNÉR
LUND

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917
och dess årsskrift utkom första gången 1918*
ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by
Grahns Tryckeri AB, Lund 2007

INNEHÅLL

BENGT EMIL JOHNSON, Prolog	7
INGVAR SVANBERG, "Deras mistande rör mig så hierteligen". Linné och hans sällskapsdjur	11
INGVAR KÄRNEFELT & PATRIK FRÖDÉN, Erik Acharius—the last of the Linnéan pupils	109
VICTOR EDMAN, Carl von Linnés hus i Uppsala. En återskapad 1700-talsmiljö	137
ANTO LEIKOLA, Den linneanska traditionen i Finland	161
KJELL LUNDQVIST, Carl von Linné och Dag Hammarskjöld – en linneansk linje	177
PER STOBÆUS, Amor unit plantas. Bingeln i botanikens historia	189
<i>Smärre meddelanden</i>	
Linnéjubileet 2007	197
Några teman, 214 • Biografi, 218 • Resor, 229 • Vetenskap, 233 • Lärjungar, 254 • Blomsterprakt, 260 • Historiebruk, 262 (Gunnar Broberg, David Dunér, Gunnar Eriksson, Bengt Jonsell, Kjell Lundquist, Eva Nyström, Ingvar Svanberg, David Termén, Eva Willén)	
Övrigt (Gunnar Broberg, Gunnar Eriksson, Nils-Erik Landell, Ingvar Svanberg, David Termén)	267
<i>Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter</i>	
CARL-OLOF JACOBSON & EVA NYSTRÖM, Verksamhetsberättelse 2006	279
Svenska Linnésällskapets styrelse 2008	281

Linné som äpplen. Äppeltavlan i Kivik 2007. Foto: Anette Odelberg.

BENGT EMIL JOHNSON

Prolog

Småland födde honom,
Sverige genomreste han.
Moln fick han genomgå
Världenes ände besöka.
Jordenes djupa inälvor beskåda,
som vi här, på denna plats,
i dessa orter i Stenrikets innersta
lyssnar till vad stenarna viskar.

*Det är stenriket, varur växtriket hämtar sina beståndsdelar;
ur växtriket eller den av detsamma förädlade myllan bildas fiskar,
fåglar och fyrfotadjur... och slutligen människan...
Alltså är människans kropp intet annat än med andra grundämnen
blandad jord... och alltså skulle fjärilen, som fladdrar omkring
inför våra ögon, ej vara annat än flygande mull.*

Småland födde honom.
Stenbrohult är en kyrka i Småland,
Stenbrohult är också ett ord
som klappar av kärva konsonanter,
men är fyllt av profetisk mening.
Ty mellan STEN och HULT leder en BRO.
Det förstenade är besläktat med det livfulla,
det stumma, karga klippblocket
med den frodiga, brusande lövdungen.
Bron bildas av allt som färdas genom livet,
vi är delar av den bron.
Vägen blev upplyst
genom den förutsättningslöse scepticus
och trosvisse tvivlare vars namn var Linné.
Han lät oss förnimma att världens riken tre
i grunden är ett.

Hans livsverk bildade en epok.
 Att fullfölja det ”fordrar många 100 år och män” –
 och än har blott tre sekler förflutit.
 Det stora verket förblir, oavslutat.
 Småland födde honom; fadren, berättas det,
 smyckade vaggan med blomster...

*Genast vid sin födelse blir människan både in- och utvändigt
 utrustad med känselorgan, men i början kan hon endast mycket
 obetydligt göra bruk av dem...*

Snart skulle trädgården
 ”inflammra hans håg med osläcklig håg för örter”
 Överallt syntes något särdeles...

*Detta underbara, säger jag, som uppenbarar sig för våra ögon,
 är så storartat och så mångfaldigt att vi under vårt jäktande efter allt
 nästan bliva okunniga om det mesta...*

Denna ofantliga mångfald
 väckte hans undran... förundran...
 beundran... begrundan...
 Uppväckte nyfiken vördnad, frimodig saklighet –
 Överskådligheten blev tuktad, benämnd:
 ”Kläpp satt i klocka.”
 Den innersta undran gäller
 vår egen plats i det hela.
 Vilka är vi? Vilket uppdrag oss givet?

(SÅNG:) *Deus nobis hec otia fecit* –

*Gud gjorde dessa njutningar för oss.
 Gud har i naturens samhällsskick stadgat att varje befattning skall
 belönas med ett privilegium i ett bestämt förhållande mellan vinst
 och nedlagd möda.*

Regler fann han för världsordningen
 och för dess upprätthållande.

Vårt uppdrag i den gudomliga rättvisans tjänst:
att skapa Balans,
Ordning, Nyttä, Skönhet, Oekonomi.
Att var i sin egen roll bidra till regin
av den stora Världsteatern,
där allt spelar med, där minsta varelse
är förutsättning för världens bestånd.
Hur stor är vår värld?

En gång skall han utsända sjutton Apostlar
att utrota nyttigheter och förunderligheter,
utöva proberkonst efter förmåga.
Den plikten bör åligga oss alla – i så måtto
kan envar bli hans utsände med uppdrag
att göra tjänst hos Världspolisen.
Besinna vårt ansvar just nu för
”den värkan som ett lands uppodlingar har på dess klimat”.
Också besinna att härskaren
måtte vara den högste tjänaren.
”Ängen har inte skapats för liens skull.”

*Tänk på den arme slaven, som arbetar för dig medan du sover.
Han plöjer åckren, du skär... Om hon vänder uppmärksamheten på
sig själv och sitt eget släkte, så skall hon ertappa människan
i grymhet överträffa de övriga djuren...*

Allt går ikring, alla strider mot alla.
Allt är samtidigt alstring och förgängelse.
Allt går ikring – allt går igen.
Den vittrade stenen går igen
i blomstring och friska löv.

*Allt fortsätter i kretslopp, alldeles som myllan, som i år kan vara ett
lejon, ett annat år en fjäril... Skola vi därför tro att allt och envart är
skapat blott till förgängelse? Bort det, att vi skulle tro något sådant!
Sannerligen, om vi noggrannare skärskåda skapelseverket, skola vi
för visso inse, att en annan och bättre uppgift är fastställd av den
allgode Guden.*

Han gjorde naturen fattbar
genom att visa dess ofattbarhet.
Bakifrån såg han Gud
färdas igenom sitt verk, såg hur
hans rättvisa hand ömsom förökade,
ömsom förödde.

Han såg storheten hos det minsta strå –
i den arme lappens elände framstod
de saligas ängder.
I roslingens torftiga skepnad framträdde
mytens jungfru, fjättrad vid klippan.

Domicilium Pans!

(SÅNG:) Kleran sang mot aftonen. Stora isarna lågo vid stranden,
vädret blåste starkt från östernorr. Blev kallt.
Stora, vita svanar skriande. På ett nät fick man en skräcka.
Natten kunde jag intet märka ty ljuset förminskades inte.
Tuppen begynte gala, fåglarna sjunga, men sommaren ville
Intet komma. Stora tallar. Markvastar. Aves.

Domicilium Pans!

*Andromeda... Andromeda /... .. /...
Blodröd hon står och lutar med sitt huvud
Av sorg kinderna blekna allt mer och mer
Andromeda ... /...*

Naturvetenskaperna vördar sin ordnare –
Och jag dristas i ödmjukhet framföra
Ett tack från generationer av skalder
för den natursyn han skänkte oss.

Prologen framfördes av Bengt Emil Johnson tillsammans med sångerskan Kerstin Ståhl vid "Linné under jorden", ett seminarium i Sala silvergruva den 13 september 2007. (De kursiverade citaten är till övervägande delen hämtade ur ur Linné: Om undran inför naturen och Lapplandsresan.)

INGVAR SVANBERG

”Deras mistande rör mig så hierteligen”

Linné och hans sällskapsdjur

Som bekant ägnade Linné vid sidan av växterna också djuren ett mycket stort intresse, inte bara som systematiker, utan han publicerade även en rad iakttagelser i form av artiklar och dissertationer om djurens levnadssätt, nytta och vanor. Det var dessutom Linné som introducerade ordet fauna, i betydelsen en förteckning över djurarter inom ett specifikt område, i modernt språkbruk. Linné publicerade också den första heltäckande översikten över Sveriges djurarter, bland vilka han också innefattade *Homo sapiens*. Handboken *Fauna Svecica*, som Linné själv oblygt betecknade som ”den första Fauna som werlden sedt af värde, compendium af ett oändeligt arbete och flit”, utkom i två upplagor under hans levnad (1746, 1761) och den tionde upplagan av *Systema naturae* (1758) utgör utgångspunkten för den fortfarande gällande vetenskapliga nomenklaturen över världens djurarter. Om zoologen Linné har också skrivits åtskilligt; ändå återstår mycket att göra på detta område.¹ Självt har jag vid flera tillfällen bidragit med etnobiologiska iakttagelser rörande Linnés rapportering om olika djurarter.²

Linné var emellertid inte bara intresserad av den vilda faunan och fascinerad av den stora mångfalden med dess ekonomiska potential, utan han var även en hängiven liebhaber av sällskapsdjur. Även detta samspel mellan människa och djur utgör en viktig *biokulturell domän* värd att undersöka närmare.³ Såväl exotiska djur importerade från andra världsdelar, som inhemska arter infångade i Sverige, härbärgerades i det linneanska hemmet. Med åren hann det bli många djur som kom under hans vård. Åtskilliga av dessa ingick i det *vivarium* – en liten zoologisk trädgård helt enkelt – som Linné i forsknings- och undervisningssyfte byggde upp vid sin professorsbostad på Svartbäcksgatan i Uppsala, men på samma gång var de till stor glädje för familjen, precis på samma sätt som traditionella tamdjur såsom hundar och katter brukar vara. Linnés förhållande till de djur som han höll i fångenskap berättar förstås också mycket om honom själv.

Pompe och andra hundar

Hunden intar en särställning i människans djurhållning. Som bekant har hunden en närmare 15 000-åriga domesticeringshistoria och är därmed människans äldsta tamdjur. Självfallet hade också Linné hundar, ett ämne som man kanske borde ha kunnat komma närmare än vi faktiskt gör. Det lär nämligen, enligt Thore Magnus Fries, ha funnits åtskilliga hundar i det linneanska hushållet under årens lopp. Ändå är våra möjligheter att få närmare insyn i vilka hundar Linné höll sig med begränsade. Känd är förstås Pompe, som var något av en favorit, om vilken det berättas en i Linnébiografierna ofta återgiven anekdot, först förmedlad av Tycho Tullberg och sedan vidarebefordrad av Fries med flera efterföljare. Berättelsen ger en viss inblick i den nära relation som fanns mellan hund och ägare i detta fall. Det är inte tidens skällande gårdvarar eller av slag till underkastelse skrämde byrackor det handlar om, utan en kärleksfullt fostrad hund som gärna tydde sig till sin husse. Fries skriver att Pompe om söndagarna följde Linné till Danmarks kyrka från Hammarby. Linné vandrade hela vägen till kyrkan, men han brukade alltid stanna och vila på en bestämd plats, där det fanns en stor sten. Eftersom Linné var en inbiten piprökare passade han därför också på att ta sig ett bloss under vilan. Pipan gömdes sedan undan i en buske för att tas fram igen under hemvägen. I kyrkan stannade Linné en dryg timme, men då han tyckte att predikan blev för lång, gick han helt sonika sin väg, naturligtvis åtföljd av den trogne Pompe.⁴

För hunden blev dessa sommarens söndagspromenader en vana, så när Linné av olika skäl var förhindrad, traskade Pompe själv iväg, vilade vid samma sten och gick sedan in i kyrkan och lade sig ordentligt på Hammarbybänken. "När det led mot den tid, då Linné plägade gå, steg hunden med fötterna upp på bänkkanten, hoppade med ett 'vov' ut och begaf sig hem", skriver Fries. Prästen ogillade denna rättframma kritik från Pompes sida och beklagade sig hos Linné, som i skämtsam ton svarade att han därmed själv kunde se att predikningarna var för långa att till och med ett oskäligt djur gick sin väg.⁵

Sanningshalten i denna familjetradition som Tullberg förmedlat kan man tvista om, men visst är det en förtjusande berättelse, oavsett om händelsen ägt rum eller ej. Att hunden följde Linné till kyrkan var inget konstigt; det tycks snarare ha varit normalt i norra Europa ännu på 1700-talet. Hundens tillgång till den publika sfären var betydligt större vid denna tid än i dag. Även i svenska källor berättas om att hundar följde sina ägare till kyrkan, men skulle

stanna utanför. Det tillhörde kyrkvaktarens uppgift att köra ut hundarna ur kyrkan. Vid 1800-talets mitt sågs hundar i kyrkan fortfarande som ett problem i Sverige. Men Linnés hund var privilegierad, den fick följa sin husse till bänken, så som det anstod de trofasta djur som tjänade herremän.⁶

Mycket närmare Linnés hund Pompe kommer vi emellertid inte. Vi vet exempelvis inte vad Pompe var för slags hund – "olikheter af Hundar" kallar Linné det vi i dag benämner hundraser – bortsett från det faktum att namnet visar att det var en hanhund. Förmodligen rörde det väl sig om vad Linné själv kategoriserar som *hushund*, det vill säga närmast en nordisk spets av gråhundstyp – "stor som en räf med korta rätt uppstående öron, Swantsen på den undre sidan mycket raggig" – av det slaget som allmogen i allmänhet hade. Det fanns i Sverige också representanter för andra sorters hundar, som främst tidens aristokrati och bättre bemedlade borgerskap kunde hålla sig med. Där saknades varken *blodhund*, väl av kontinentalt slag snarare än av den brittiska typ vi i dag förknippar benämningen med, som i storlek liknade vargen, var "kiöttfull, tjock och fet" samt vars "nedre läppar äro på sidorna nedhängande" – tydligen var det mest slaktare och garvare som höll sig med denna imposanta hund; *mops* med "trubbig och kort Nos, stackot, tjock, nästan fyrkantig kropp och med nedhängande öron"; svarta *engelska doggar* som kännetecknades av "sina långa krulliga hår, som likna ull" och motsvarar dagens pudel; *nakenhund* som "är utan hår, eljest är huden swart, som på en Morian"; *hanse*, det vill säga tax, som användes som grythund; samt *jakthund* "med hängande öron", närmast väl av det slag vi i dag benämner stövare.⁷

Linnés vida kunskaper om hundar framgår bland annat av dissertationen *Cynographia*, som lades fram i december 1753 och tre år senare utgiven i svensk språkdräkt med tillägg av respondenten Erik M. Linderkrantz. Avhandlingen vittnar, trots flera referenser till inhemska och utländska auktoriteter, om en nära förtrogenhet med hundar som inte kan vara annat än baserad på Linnés egna erfarenheter som hundägare. Om hundens jakt- och luktegenskaper lämnar han en märklig observation: "Jag har sedt, at läppan icke en gång är fri för Hundens starka luckt, utan måste hon ofta sätta lifwet till, så wäl på honom sielf, som andra hwilka han luktar". Visst är det självupplevt när Linné skriver att vid bordet är hunden "en trogen Uppassare, tager gjerna emot hwad folk rata, och wet wäl med sine åtbörder at tigga sig födan, i synnerhet, om kiött wankar".

Den konsekvens med vilken Linné uppfostrade sina hundar framgår när han skriver att med "största flit efterföljer han sin Husbonde ehwart han går, då han får lof at gå med, hwilket han nogsamst märker af sin Herre, när han

Så här kan en av Linnés hundar ha sett ut. Ur Carl Linnaeus, Cynographia (1753).

med sina vänliga åtbörder söka tigga sig lof; ser sig under vägen ofta tillbaka, om thes Herre kommer efter; springer ganska fort och glad förut; tå han är hwilad, men följer troget efter tå han är trött”. Och nog är det en interiörbild från det linneanska hushållet när Linné uppger att hunden ”leker med barnen utan at skada them: På husfolket skjäller han knapt, långt mindre biter och förolämpar, om han ej dertill retas”. Kanske får vi också en glimt av Linnés hemförhållanden i konstaterandet att var och en vet ”huru stort tycke en del Fruentimmer denna tiden hafwa för Hundar, och med hwad ömhet de wårdas af dem”. Bortklemade knähundar hörde 1700-talet till.

På Linnés tid fanns dessutom ännu en utbredd motvilja mot att husse själv skulle låta avliva sina hundar, vilket kunde resultera i att de fick leva betydligt längre än man hade bruk för dem.⁸ ”Hundens ålder stiger gemenskapen till det tolfte eller femtonde året, tå han blifwit merendels döf, grå i hufwudet, mister tänderna, så at han ej kan föda sig, och blir för öfrigt till utseendet stygg och fuhl”, meddelar Linné och även det bör bygga på personlig erfarenhet. En liten notis ur en annan källa vill jag också gärna återge.

Linné berättar i en föreläsning att han "hade en hund, som wid en wiss ton på fiolen tjöt ofanteligen men eljes icke". Vi avslutar med en intressant observation om vådan av att bära strumpor tillverkade av hundhår, som också bär självsynens prägel. Dessa personer "måste ofta hålla tilgodo, at blifwa föracknade i detta målet, i ty Hunden går ej gjerna dem förbi, med mindre han icke låter sin urin på deras ben". Linné berättar föröfrigt att strumpor av hundhår var mycket varma och rekommenderades särskilt dem som var plågade av gikt.⁹

Det hundliv Linné förmedlar är de gynnade hundarnas, de som hölls av 1700-talets aristokrati och mer prominenta borgare. Även om hundar också hos allmogen ibland kunde uppfattas som individer och nära förtrogna – ledsagare åt allmogejägaren ute i markerna och trygghetsförsäkring åt vallhjon som befann sig i skogen – var dessa brukshundar oftast hårt tukade "så at the weta hut" och tvingade till ett riktigt hundliv i dess negativa bemärkelse, medan man i burgna hem kunde finna bortskämda knähundar och korade jaktkamrater. Sådana hundar behandlades med affektion och kunde förvänta sig en rätt dräglig tillvaro i människans sällskap. Hundarna tillhörde definitivt sällskapsdjurens utvalda skara i Linnés Sverige, åtminstone i de högre sociala klasserna.¹⁰

Husdjur och sällskapsdjur

Vi skall emellertid inte fördjupa oss ytterligare i Linnés hundar här, utan ägna utrymmet mer åt andra sällskapsdjur som gett nedslag i källorna. Här skall vi också ta fasta primärt på sällskapsdjuren, inte de ekonomiskt mer betydelsefulla husdjuren, de som i första hand hölls för kött- och mjölkproduktion samt som arbetsdjur.¹¹ Som välbeställd lantbrukare på Hammarby kunde Linné nämligen hålla sig med ganska många djur. Det framgår exempelvis av bouppteckningen – dagtecknad 6–8 april 1778 – där också de ekonomiskt viktiga husdjuren förtecknas. Linné hade då inte mindre än 14 kor, två fjolårskalvar och en tjur. Vi känner till och med namnen på korna: Fagerkinna, Rosenkinna, Stjärnros, Lilja, Blomstra, Hammarros, Stållsa, Bonätte, Jungfrukinna, Sommarros, Morlik, Frökenstjärna, Gonos och Gullgumman, alla traditionella namn på nötkreatur i Sverige typiska för den tid Linné levde i.¹² Vidare hade Linné tre gamla och två unga suggor, två galtar, sju gäss, åtta kalkoner och tjugo stycken höns.¹³ Bouppteckningen nämner också ett par "utgamla bruna vagns hästar" och en "casserad Ryttare

häst”.¹⁴ Linné hade 1767 också vidtalat Jens Finne Borchgrevink att i Norge köpa hästar åt honom – norska hästar hade gott rykte om sig – men saken föll kanske på grund av priset.¹⁵

Hunden hade i äldre tid en särställning mellan husdjur och sällskapsdjur – den tillhörde båda kategorierna av tamdjur. Ett generellt drag i människans förhållande till djuren hon håller tama är, betonar kulturgeografen Yi Fu-Tuan, hennes behov av dominans i relationerna. Men denna dominans handlar inte bara om att tygla djuren och få dem att foga sig efter människans villkor samt tvinga dem äta det foder hon kan erbjuda. Det handlar också om att genom medveten avel skapa kulturformer vilka svarar mot människans önskemål, något som kännetecknar både förhållandet till husdjuren och till många sällskapsdjur. I motsats till husdjuren tillskrivs sällskapsdjuren däremot inte någon ekonomisk betydelse. Den brittiske historikern Keith Thomas pekar på tre förhållanden som särskilt särskiljer sällskapsdjuren från husdjuren, vilka hölls främst för produktionens skull. I motsats till husdjuren släpptes sällskapsdjuren in i husen och kunde få tillbringa nätter och vintrar i en relativt ombonad omgivning och ägnas en omsorg i såväl foder som skötsel på ett sätt som allmogens husdjur, som också kunde få komma in i bondstugorna, inte ens i kom i närheten av. Hos Linné fick sällskapsdjuren vetebröd, russin, nötter och ägg som foder. Uppenbarligen rörde sig tvättbjörnen i den linneanska familjebostaden, medan aporna kunde åstadkomma åtskillig förtret i huset. Vidare har sällskapsdjuren ofta personliga namn, som ofta låg närmare de mänskliga namnen än de bland nötkreatur och hästar gängse egennamnen. Grinn och Diana är kanske exempel på det. En tredje skillnad från husdjuren är att sällskapsdjuren äter man aldrig. Även om Linné kunde framhålla kulinariska aspekter på exempelvis marsvin, var det i första hand som underhållande sällskapsdjur de hölls i det linneanska hemmet. De hamnade sannolikt aldrig i grytan ens hos den annars nyfikne naturforskaren.¹⁶

Medan hundar, katter, marsvin och påfåglar kan räknas till de domesticerade djuren – det vill säga de har under en lång tid varit utsatta för en mikroevolutionär process och olika former av kulturell kontroll som därmed förändrat dem så att de mer eller mindre avviker från den vilda ursprungsformen – var merparten av de djur som Linné skaffade individer av i övrigt vilda djur som gjorts hemtama. Det är först under senare år med den starkt reglerade internationella handeln som vildfångade djur börjat bli sällsynta i fångenskap.¹⁷

Om Linnés kreatursbesättning är noggrant redovisad i bouppteckningen finns där inga uppgifter om sällskapsdjuren på Svartbäcksgatan, vilket också

major Carl Fredrik Bergencrantz, i egenskap av måg, om dock av omständigheterna fråntagen arvsrätt, erinrade om i en sur anmärkning när han tog strid för sin arvslott. Det gjorde han i en promemoria med "Remarques sur la Liste precedente", inlämnad till Svea hovrätt den 15 mars 1780, med anledningen av bouppteckningen. Han anför bland annat att däri "Bort upptagas hvad Arch. Linné ägt såsom proprie Ägendom uti Botaniska Trädgården, diur, foglar m.m."¹⁸ Trots att bouppteckningen delvis gjordes om kom djuren och fåglarna i Botaniska trädgården vid Linnés frånfälle ej att förtecknas. Vi vet dock av Carl von Linné den yngres korrespondens att det då fortfarande fanns åtskilliga apor och andra exotiska djur i familjens hägn. Därom berättas mera längre fram.

Linnés förhållande till sina sällskapsdjur har tidigare behandlats med strödda uppgifter i skilda sammanhang. Särskilt hans apor brukar nämnas, inte minst för att de också enligt tidens sed gärna avkonterfejades och för att dessa tavlor nu hänger på Hammarby. Det är dock främst Thore Magnus Fries och Wilfred Blunt som ägnat Linnés sällskapsdjur något mer än ett förstrött intresse. Hans fågelinnehav behandlas kortfattat i ett nyutkommet tyskt uppslagsverk.¹⁹ Linné var emellertid inte bara en älskare av allehanda sällskapsdjur. Många iakttagelser av exempelvis fåglars och mera exotiska däggdjurs levnadsvanor som Linné publicerade i en rad fina uppsatser i Vetenskapsakademiens handlingar är baserade just på observationer av exemplar han hållit eller studerat i fångenskap.

Denna studie avser att försöka ge ett mer samlat grepp om de olika sällskapsdjur som Linné och hans familj höll sig med under åren, men också hur de sköttes och även något om Linnés allmänna intresse för djur i fångenskap. Uppgifterna är hämtade ur Linnés omfattande brevväxling, ur föreläsningsanteckningar, reseberättelser och allehanda publicerade djurmonografier.²⁰ Det är ofrånkomligt att inte sätta in Linnés sällskapsdjur i ett bredare 1700-talssammanhang. Samtidigt avser denna studie att ytterligare förtydliga bilden av sällskapsdjurens kulturhistoria i Sverige.²¹

Uppväxt och studieår

Linnés tidigt uppvaknade intresse för växter och det inflytande som inte minst faderns för tiden ganska avancerande prästträdgård hade för detta, har framhållits av såväl honom själv, som andra. Däremot vet vi ganska lite om djurens betydelse i Linnés barndom. Visst fanns det höns- och svinhus på

Stenbrohult och gården kunde vinterfodra såväl hästar som kreatur. Uppenbarligen hölls bikupor. Linné berättar att fadern hade sått timjan, blåeld och kungsljus i sin trädgård för att ge föda åt trädgårdens bin. Vi vet också att där fanns ett duvslag på en av prästgårdens byggnader och att fadern var intresserad av duvhållning, något som Linné bör ha hunnit bli bevandrad i under sin barndom. Självklart fanns de gängse husdjuren i hans uppväxtmiljö.²²

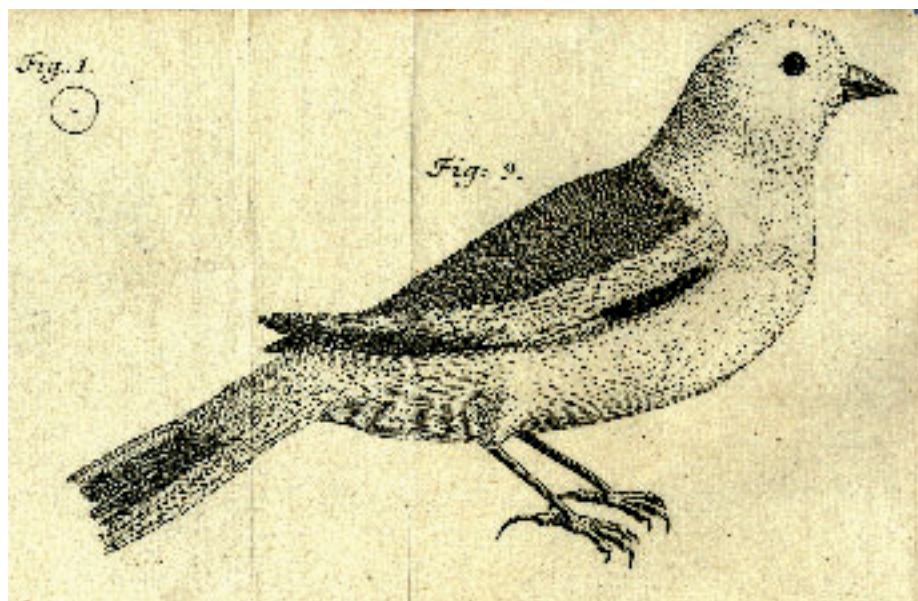
I de fåtaliga källorna vi har till vårt förfogande nämns hundar. Linné berättar bland annat om en hund som var honom mycket kär, då han ännu var pojke: ”han gick aldrig uhr gården då jag war borta wid skolan $\frac{1}{4}$ år, men den dagen jag skulle koma hem, gick utom gården, ylade hela dagen till jag kom, då han mötte mig med 1000 frög[de]sama affecter”. Däremot sägs inget om eventuella hemförda fågelungar i Linnés barndomshem. Säkert hade de unga bröderna Linnaeus, i likhet med barn i alla tider på landsbygden, fött upp skat- eller kråkungar, kanske rentav korpar. I sina föreläsningar från 1748 ger Linné exempelvis detaljerade uppgifter om korpar, som han kände från Småland, i fångenskap: ”Hemtamde äro de artige och öfvergifwa ej husen, men som de äro födda tjufwar, så stjåla de bort alt hwad de komma öfwer, besynnerligen guld, silfwer och jouweler”. Så mycket guld och juveler fanns det väl knappast i Linnés barndomshem och ryktet, som korpen delar med skatorna, stadfäst också i uttrycket ”stjåla som korpar”, om deras förmenta ”tjuvnad” har också ifrågasatts. Det mesta Linné i övrigt har att anföra om korpen i fångenskap är läsefrukter.²³

Man kan mycket väl också tänka sig att den unge Carl och hans bror likt en betydligt senare småländsk pojke hade tama griskultingar som sällskap. Grisar låter sig lätt tämjas och det har varit populärt bland allmogens barn att ha dem som lekkamrater under somrarna. Men så vitt vi vet tiger källorna om detta. Det som talar emot är den negativa inställning till svinen som Linné ger i en föreläsning 1748: ”De äro ganska dumma, så att man aldrig kan lära dem något”, en uppgift som är felaktig och inte vittnar om någon närmare erfarenhet av hemtamda griskultingar.²⁴

Hösten 1728 skrev Linné in sig vid Uppsala universitet. Han flyttade snart in i den Rudbeckska familjebostaden, men fick av oklar anledning efter sin lappländska resa 1732 småningom lämna den. Då skaffade han i stället en egen kammare, belägen i hörnet av Drottninggatan och Nedre Slottgatan. Det finns en uppgift att den unge Carl under slutet av studieåren i Uppsala skulle ha hållit åtskilliga rumsfåglar i sin studerkammare, något som skulle kunna förklara hans stora förtrogenhet i ämnet när han på 1740-talet föreläste i zoologi. Får vi tro vännen Johan Browallius, som dock var lagd åt

överdrifter, höll den unge Carl under sin studietid otaliga fåglar i sin upsaliensiska studerkammare: "Rummets hörn utfyllde höga trädgrenar, hwilka han hade lärt tama fåglar af nära 30 slag att bebo". Skulle smålänningen Linné, en fattig student, ha spenderat pengar på att köpa fåglar från lokala fångare, eller behärskade han själv konsten att med fällor, limspö eller tagelsnaror fånga småfåglar? Ja, varför inte? Säkert utbjöds en rad sångfåglar på torgen under Linnés tid och helt oöverkomliga lär de inte ha varit. Att fånga dem själv skulle heller inte ha varit något större problem för en rask student. Landsbygdens ungar kunde fånga fåglar och prästbarnens erfarenheter lär väl knappast skilja sig från allmogebarnen i det avseendet. Linné bekräftar dessutom själv i anteckningar från 1730-talets förra hälft Browallius uppgift. Där nämner han nämligen "alla små foglar, pari ['mesar'], alaudae ['lärkor'], passeris ['sparvar'] ... cardueles ['siskor'] etc. som jag födt upp i camaren". Vi får dock nöja oss med dessa notiser om att Linné höll fåglar i fångenskap redan som student.²⁵

Linnés fascination för burfåglar framgår också av hans resedagböcker. Redan under den lappländska resan 1732 antecknar han i dagboken upp-

I slutet av 1730-talet höll Linné en snösparv (Plectrophenax nivalis) i bur. Ur Svenska Wetenskaps Academiens Handlingar I (1740).

gifter om burfåglar. Korsnäbbar (*Loxia curvirostra*), som vintertid uppträdde i stora flockar, vara lättfångade och trivdes väl i fångenskap. Hos landshövding Jakob Grundel i Umeå var den unge Linné i tillfälle att studera några korsnäbbar i bur som utfodrades med grankottar. De ”tog dem med munnen, holt dem med fottren, tog uht fröen med sin korsnäf”, skriver han i dagboken.²⁶ När han tre år senare var på väg till Holland för att ta sin examen, observerade han papegojor på det skepp med vilken han färdades. Han kunde inte avstå från att ge en detaljerad beskrivning, på latin, av sina befädrade medresenärer. Papegojorna uppges ha varit ”gröna till färgen, blå panna, gul hjässa, tinningar och hals; vingbasen, de inre vingpennorna och partiet under stjärten har en blodröd ton; överkäken lika rörlig”. Det bör rimligtvis ha handlat om blåpannade amasonpapegojor (*Amazona aestiva*).²⁷ Utlandsvistelsen gav många tillfällen till att observera fåglar och djur i fångenskap, något som framgår av Linnés föreläsningar tio år senare.

Även under sin tid som läkare i Stockholm hann Linné med att sköta burfåglar. Hos fågelfångarna i huvudstaden kunde han göra intressanta fynd. Dessa förstod att marknadsföra sina fåglar under mer eller mindre exotiska namn och på så vis göra dem mer attraktiva på marknaden. Grönfinken (*Chloris chloris*) kallades exempelvis *svenskan* eller *svensk kanariefågel*.²⁸ Tallbiten (*Pinicola enucleator*) var känd som *svensk papegoja* eller *parisfågel*.²⁹ Under benämningen *paradisfågel* såldes snösparvar (*Plectrophenax nivalis*) – där hanfåglarna med sina snövita dräkter och svarta vingspetsar förstås var sköna att skåda.³⁰ Snösparven var eftertraktad som burfågel, ”för sin färg skul, men ej för sin sång; ty han qwitrar sällan”, skriver Linné. Han hade då själv hållit snösparvar i bur. Linné ger oss vissa inblickar i dess vård, även om de fåglar han hade i sitt ”fönster (där hwar dag eldades öfwer vinteren) blefwo icke hwita på hufwudet, hals eller bröst, utan behålla sin sommarfärga hela wintren”. Han berättar att den höll till godo med hampfrö och havrekärnor: ”Får han äta så mycket Hampfrö han wil, blifwer han hastigt fet och dör. När jag gaf honom gröna ärter, åt han dem gärna”.³¹

Katten är commodast af alla djur

Vi inledde denna studie med några uppgifter om Linnés erfarenheter av hundar. Det skulle förstås vara naturligt att låta framställningen följas av en skildring av Linnés katter. Detta djur är ju likaså en gammal människans följeslagare som åtminstone sedan järnåldern funnits representerad i Norden.³²

Även där är vi emellertid lämnade i sticket på grund av bristen på explicita källor. Det finns egentligen, så vitt vi kunnat finna, bara ett uttryckligt belägg som tyder på att Linné vid något tillfälle höll sig med katt. Har man den i sängen, blir man sjuk hävdar Linné och anför som bevis härför: "Herr Archiatern sielf försökte i Stockholm, och fick en feber, som warade i två dagar". Det kan ju förklara en viss avoghet mot katter, men visst var han förtrogen även med detta djur: "Katten är commodast af alla djur; kan ligga i spisen hela dagen, utan att bekymra sig om födan, eller hafwa någon omsorg för morgondagen", uppger han. Om dess beteenden skriver han: "Alla kattor äro mycket leksamma. Besynnerligt är, huru de med fötterna liksom twätta sig emot owäder; de äta ganska litet, och äro intet glupska i proportion emot andra rofdjur, men ännu mindre dricka de [...] När de bli onda fräsa de, och då kommer ur deras hals en lukt, som den skönaste Ambra och parfume".³³

Linné uppvisar också en fascination för att katten "aldrig kan låta bli wissa örter". Mest känd är kattmynta (*Nepeta catataria*), som fått namn därav och vars citronliknande doft attraherar katter. Det har spekulerats i att växtens doft skulle likna ett feromon i kattens urin.³⁴ I sina föreläsningar berättar Linné också om hur man lämpligen gör sig av med en katt: "Med bittermandel kan man förge kattor, äfwen med tobaks olja, det man har åtskilliga prof på, att då man släpt ett par droppar tobaks olja på tungan, bli de först yra, börja sedan springa ikring, och änteligen wända föttren i wädet"! Att avliva en katt är knappast någon enkel sak – den har ju nio liv – och Linnés rekommenderade metod är kanske lika så god som någon annan.

Hon är artig att hafwa uti bur

Annars är det bur- och rumsfåglar som Linné visar särskilt stor förtrogenhet med. Människans intresse för att hålla sångfåglar i bur är förstås uråldrigt. Ifrån europeisk mark finns det väl belagt åtminstone från romersk järnålder och under medeltiden var intresset för burhållna sångfåglar väl utbrett på kontinenten.³⁵ Även i Sverige kan vi med direkta och indirekta källor fastställa att fåglar hölls i bur åtminstone under senmedeltiden. På kontinenten var senmedeltiden och renässansen dessutom en verklig storhetstid för burfåglar med en långtgående domesticering av olika arter. Särskilt kanariefågeln (*Serinus canarius*), gulhämpling (*Serinus serinus*) och citronsiska (*Serinus citrinella*) var då föremål för en omfattande handel. Den färggranna

steglitsan (*Carduelis carduelis*) var sedan gammalt också populär.³⁶ I vilken mån Sverige tog del i dessa strömningar är inte känt, men Olaus Magnus vittnar om kunskaper i burfågelskötsel också i Norden.³⁷ Domesticeringen av gulhämplingen kom av sig i och med trettioåriga kriget, men kanariefågeln undkom förödelsen i Europa och kunde fortsätta sitt segertåg som etablerad burfågel över hela världen.

Sångfåglar hölls förstås också i stormaktstidens Sverige.³⁸ På 1700-talet hade burfågelskötseln efter kontinentala förebilder hunnit utvecklats inte bara i aristokratiska hem utan också i borgerliga kretsar i Sverige. Naturligtvis fick många nöja sig med inhemska sångfåglar, och det fanns gott om arter som lämpade sig att hålla i fångenskap att välja mellan. Hämplingar, steglitsor och grönsiskor var populära bland tidens fågelfångare. Det fanns professionella sådana, omnämnda i folkmyllret på Skeppsbron av Carl Michael Bellman i hans berömda epistel 33. Fågelfångare utbjöd sina varor antingen som kringvandrande försäljare eller på tidens marknadsplatser. Fågellarna såldes i små träburar och hur de såg ut kan man studera på en målning föreställande en flicka med domherre i bur av Per Krafft den äldre från 1766. Fågellburar av olika slag återfinns på en del avbildningar från 1700-talet. Ofta är det frågan om runda papegojburar i metalltråd. De fåglar som hölls för sångens skull krävde andra burar. Johan Fischerström, som var väl förtrogen i ämnet, ger 1781 närmare uppgifter om de burar sångfågellarna hölls i: "Siskan älskar små burar; Steglitsan, Hämplingen och Bofinken åstunda dem som äro något rymligare; Näktergalen dem som med grönt tyg äro öfwerdragne; Canarie-fogeln trifwes bäst i långa, icke breda, men höga Burar".³⁹

Även om allmogen ibland höll andra fåglar än höns, gäss och ankor – exempelvis vildgäss, alkor eller vadare i syfte att göda dem, eller olika småfåglar som levande insektsfångare – var det förstås i de mera burgna samhällsskikten man hittar fåglar för nöjes skull, för deras skönsång eller vackra väsen.⁴⁰ Det är till denna skara Linné sällar sig, när han skildrar olika arters lämplighet i fångenskap. Men Linné var därtill en intresserad ornitolog, så hans tidiga vurm för burfåglar bör också ses som ett led i hans strävan att förkovra sig i fåglarnas levnadssätt. Linné hade grundliga kunskaper i burfågelskötsel, något han röjer i föreläsningar och skrifter. En del måste vara baserat på egna erfarenheter, annat byggde på iakttagelser och andrahandsuppgifter. Som vi sett ägnade Linné också under sina resor åt observationer av burfåglar.⁴¹

Sina kunskaper vidarebefordrar han främst i föreläsningar, och det är i första hand tack vare dem som vi kan få inblickar i Linnés förtrogenhet med

ämnet. Under 1700-talet ansågs åtskilliga fåglar som lämpliga sångfåglar i fångenskap. Sånglärkan (*Alauda arvensis*) hade exempelvis rykte om sig att vara en god sångfågel i bur: "Hon är artig att hafwa uti bur, då hon siunger continuerligen mäst hela dagen, men då skall hon wara fångad unge, så att hon ej fådt siunga uti marken", meddelar Linné.⁴² Han ger också detaljerade uppgifter om hur näktergalen (*Luscinia luscinia*) lämpligen fångas, men konstaterar att i fångenskap sjunger den ej lika bra som i frihet. I avhandlingen *De pane diatico* (1757) uppger Linné att mjölkmaskar, som "avlägsnas genom såll" kunde användas åt infångade sångfåglar, särskilt näktergalar, som föda.⁴³ Om bofinken (*Fringilla coelebs*) heter det att den i bur utfordras med en blandning av hamp- och linfrö, men att de ej blir långlivade i fångenskap. Det dröjer knappast ett år "innan de bli blinde, men siunga lika ful[l]t". Det är minst sagt en alldeles för fet kost som Linné rekommenderar för denna finkfågel. Vid ett annat tillfälle noterade Linné att människor allmänt äter persilja "men gäss dö deraf, likaledes foglar, som sitta i burar".⁴⁴ Även domherren (*Pyrrhula pyrrhula*) framhålls som sångfågel: "De siunga mästerligen, och brukas mycket att hafwa tamda i bur". Han vet också att man kan lära dem "sjunga något stycke eller wiss melodie" och meddelar att i Tyskland kan en välsjungande domherre kosta upp till 6 dukater.⁴⁵

Linné prisar särskilt steglitsan (*Carduelis carduelis*) som burfågel: "Uti bur trifwas de wäl, och kunna lefwa länge, allenast man sköter dem något warsamt, då de fälla fjädrarne. De första åren de sitta i bur, siunga de bäst, men då de bli äldre, blifwa de latare". En välsjungande steglitsa kostade i Stockholm mellan 6 och 9 daler kopparmynt uppger han vidare. Johan Fischerström meddelar att den kan leva upp till 20 års ålder i fångenskap och att den gärna äter hampfrö. I 1700-talets Sverige var steglitsan en eftertraktad och omtyckt sångfågel i fångenskap. En mycket ung Carl Michael Bellman målade själv en steglitsa som han förmodligen haft som sångfågel. Steglitsan tillhör fortfarande de verkligt etablerade burfåglarna, och det är i stort sett bara i Sverige som den numera inte hålls i fångenskap. I övriga Europa är den fortfarande populär och är sedan generationer buruppfödd, och den förekommer också i olika färgvariationer.⁴⁶

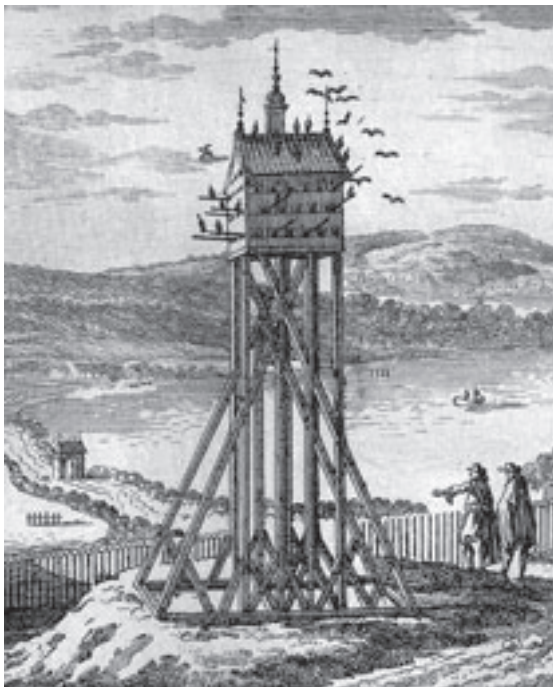
Grönsiskan (*Carduelis spinus*) har också alltid varit uppskattad som rumsfågel. Redan i prosten Isaac Ericis översättning av Johann Colerus *Oeconomia* från omkring 1645 heter det att "Siskan är een skön Sångfogel, och är lustig hafwa vthi Burar". I 1700-talets Sverige var de mycket populära och vanliga. "De fångas på samma sätt som Steglitsan, men priset på desse är intet så högt", rapporterar Linné. Hans lärjunge Johan Otto Hagström,

provinsialläkare i Östergötland, kunde i *Inrikes tidningar* berätta 1771 om en lyckad häckning av grönsiska med friflygande fåglar: "Den värper 4 till 5 ägg i hvarje kull, och 4 kullar om sommaren, när den får fritt para och bygga i den kammare hon blifvit ett par år hospiterad, med fri- och utflygande genom fönster, som på glänt varit stält". Också Pehr Osbeck måler om häckande grönsiska, i detta fall en frisläppt hona, som återvände till husbonden för att bygga sitt rede inomhus.⁴⁷

"Poikar bruka mycket att fånga denna, efter hon ej är mycket swår att få, samt ganska snart tamd att wara i bur", uppger Linné om gråsiskan (*Carduelis flammea*) och om hämplingen (*Carduelis cannabina*) heter det att den sjunger någorlunda väl och "brukas och att hafwas i bur". Hämplingen var förmodligen en vanlig burfågel vid denna tid. I epistel 36 skildrar Bellman en värdshusinteriör: "I taket på sin pinne i bur, Ren Krögarns hämpling quittra". Om grönfinken (*Chloris chloris*) meddelar Linné att den "siunger rätt artigt i burar".⁴⁸ En under 1700-talet mycket populär inhemsk burfågel var, som redan framgått, tallbiten (*Pinicola enucleator*), då kallad *svensk papegoja*, mera kanske för dess relativa storlek, näbbens utseende och uppträdande, än för att den skulle ha förmåga att härma människor. Någon sådan förmåga har den nämligen inte. Enligt Anders Schönberg sjunger den "förträffeligt, trufves väl i bur, och, om han får vara lös bland människorna, blifver ganska spak, at han utan fruktan äter ur hand". Fischerström menar att tallbitar "räknas ibland de bästa sång-foglar i Sverige".⁴⁹

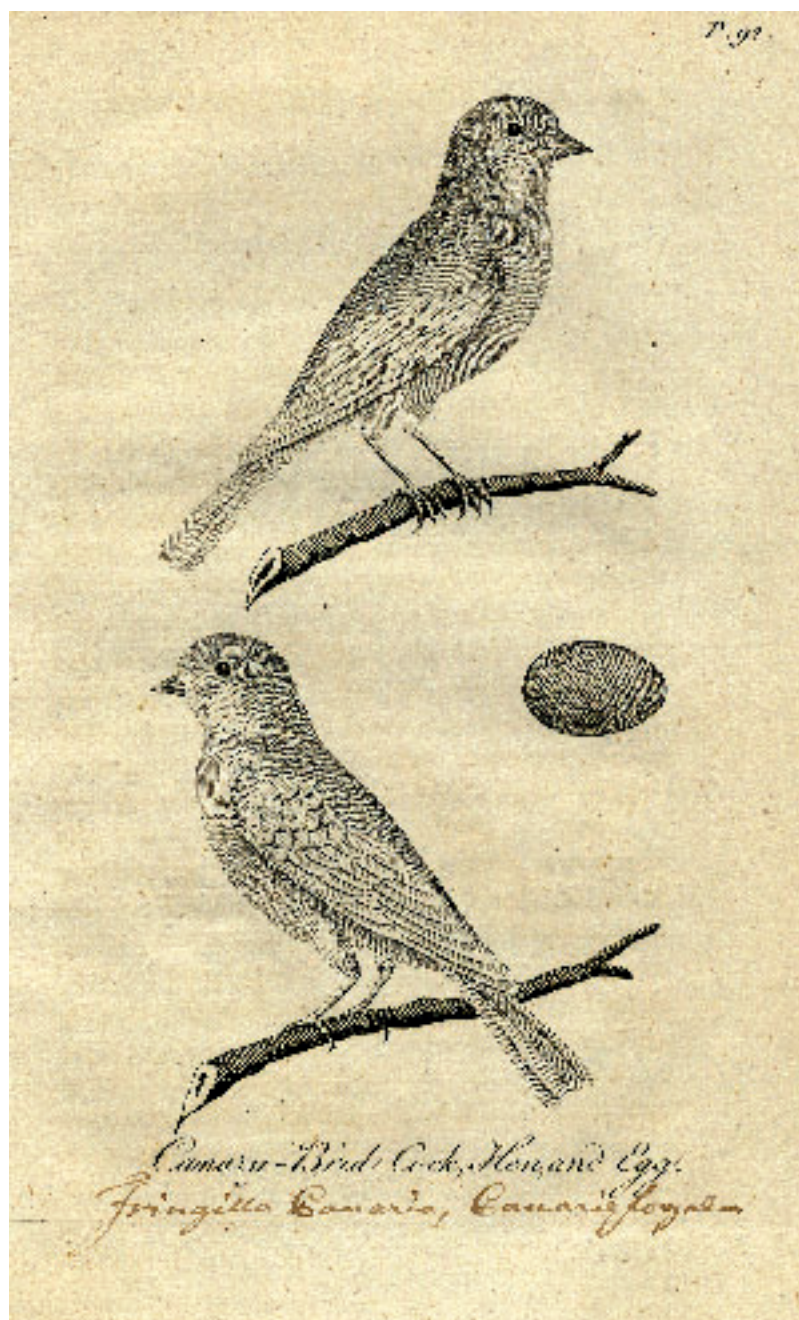
Tamduvan (*Columba livia domestica*) har länge förekommit som husdjur. Den tillhör de djur som omtalas i Bibeln och vi påminner oss om att Noa skickade iväg en duva, som återvände med en olivkvist i näbben. Romerska författare berättar utförligt om duvskötsel. Plinius skriver att många romare älskade sina duvor högt, byggde särskilda torn åt dem på hustaken och att det förekom olika slags duvor. Redan då hade olika odlingsformer tagits fram. I Västeuropa och England är det dock först under korstågstiden som duvslag börjar bli vanliga hos storgodsägare. Det är oviss om man under medeltiden höll duvor i Sverige. Olaus Magnus avbildar förvisso ett fantasifullt duvslag, men skriver att man i Norden sällan eller aldrig särskilt uppfoöder duvor. I stället får man se hans illustration som ett förslag till hur ett duvslag skulle kunna se ut. Även den samtida Peder Månsson har i sin *Bondakunst* från 1510-talet ett särskilt kapitel betitlat "Dwffwor fostra", som bygger på kontinentala förlagor och likaså skall ses som en handledning för att sprida kunskapen om skötsel av tamduvor. Vid Åbo akademi framlades avhandlingen *De Columbibus* under Petrus Hahns presidium 1694. Disser-

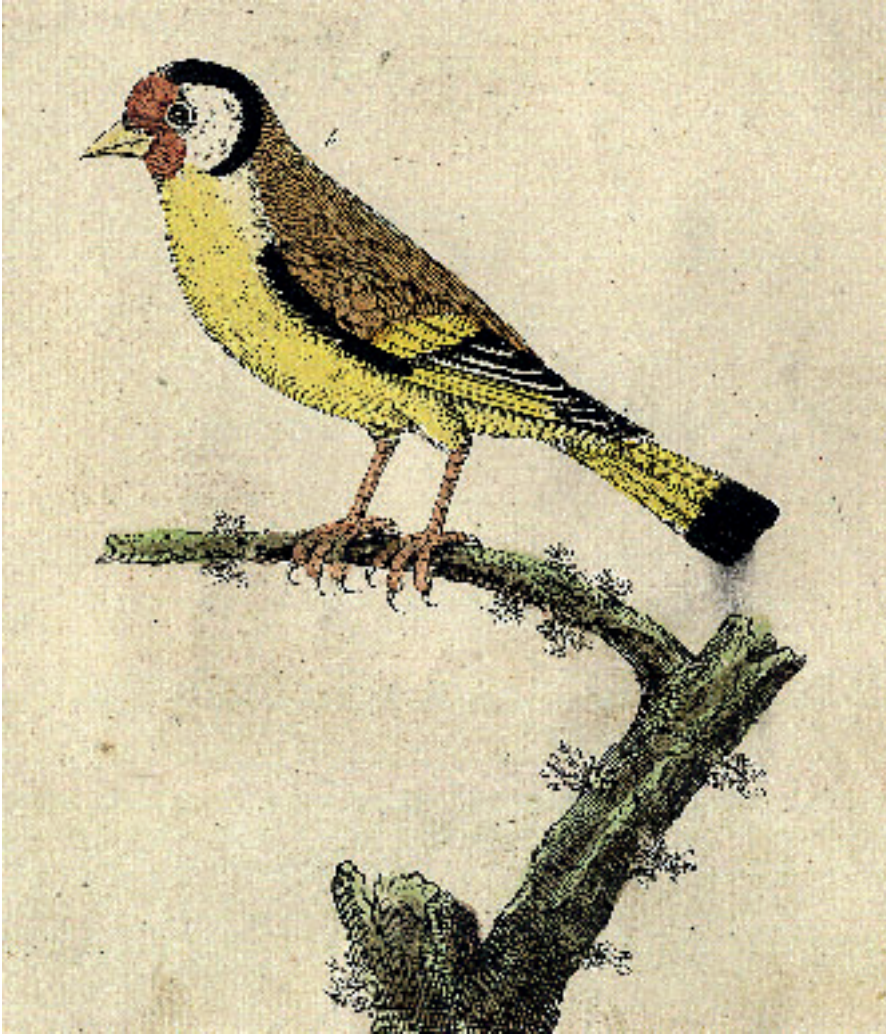
Duvslag vid Lindholmen i Uppland. Ur Erik Dahlbergh, Suecia antiqua et hodierna (1704).

tationen innehåller en avbildning föreställande en tamduva. Träsnittet är dock kopierat efter Aldrovandis ornitologi. Några originella upplysningar innehåller inte heller texten. Reinerus Reineri Broocman skriver däremot om duvor, bland annat nämner han den vackra påfågelsduvan, i sin *En Fulständig Svensk Hus-Hålds-Bok* från 1736. Johan Fischerström berättar att duvor hölls på "åtskillige ställen" i Mälardalen, men mer för nöjes skull än för nyttan, även om närheten till Stockholm borde garantera avsättning för köttet.

Linné hade stiftat bekantskap med duvuppfödning redan under barndomen i Småland. Det framgår av Linnés zoologiska föreläsningar från 1740-talet att han var väl förtrogen med tamduvor och deras tillsyn. Han beskriver åtskilliga raser – Linné nämner allmän hemduva, turkisk duva, kväkeduva, jakobinerduva, tumlare, kroppduva och krumstjärtduva – och ger detaljer om duvornas vård. På 1700-talet var det inte ovanligt med duvslag på herrgårdar runt om i Sverige, men det finns inget som tyder på att Linné själv hade tamduvor i sin vård i Uppsala.⁵⁰

Till vänster: *Kanariefåglar* (*Serinus canarius*). Påskriften med de vetenskapliga och svenska namnen är av Sven Ingmar Liung. Ur Eleazar Albin, *A Natural History of English Songbirds* (1779). Ovan: *Bastard mellan steglitsbane och kanariehona från 1737*. Ur Eleazar Albin, *Supplement to the Natural History of Birds* (1740).

Kanariefåglar

Kanarier hölls i Sverige under 1700-talet för sångens skull och goda hanar var givetvis mycket dyrbara. ”En braf Canarie fogel kostar merendels en Ducat”, berättar Linné i sina föreläsningar. Vår uppfattning om kanariefågeln domesticeringshistoria har länge varit baserad på en blandning av anekdoter och historiska fakta. Under senare år har dess transition till domesticerad tamfågel blivit något tydligare. Den skedde någon gång i övergången mellan medeltid och renässans, när spanjorerna på allvar etablerade sig på Kanarieöarna och fåglarna började föras till Spanien.⁵¹

Första gången ordet ”kanariefågel” nämns i svenska språket är 1599 (*carnarje fogel*) då det, enligt en anteckning i Stockholm stads tänkeböcker, används som öknamn på en förmodligen prostituerad kvinna i Frankrike. Denna betydelse av ordet är känd också i 1700-talets England.⁵² Men med avseende på burfågeln omtalas kanariefåglar från 1600-talet och framåt. Sigfridus Aronus Forsius skriver 1611 i sin *Physica* om fåglar som ”tiene till människors lust allena, medh theas sång ther medh the och prijsa Skaparen”. Bland dessa fåglar hör *Canariefogeln*. Av allt att döma var arten då redan välkänd i Sverige, ett för övrigt internationellt sett tidigt belägg.⁵³ Redan på 1600-talet utkom i Europa de första anvisningarna i hur kanariefåglar skulle skötas. De ingick i de handböcker för unga adelsmän som utkom. Ett klassiskt exempel är John Blagrove, *The Epitome of the Art of Husbandry* (1675), som ger en utförlig skildring av kanariefågelskötsel. Importer av kanariefåglar omnämns ibland i källorna; fler kan säkert uppspåras. År 1726 införde exempelvis superkargören Volrath Tham till Göteborg 44 kanariefåglar från London. Uppenbarligen fanns en marknad. När paret Carl Gustaf Tessin och Ulla Sparre besökte Wien 1735–1736 inköpte de fyra kanariefåglar. Den ena voljären på Kina slott var ämnad särskilt för kanariefåglar. Enligt bevarade räkenskaper vid hovet hade man vid ett tillfälle inköpt inte mindre än 46 stycken.⁵⁴

Under Linnés västgötska resa 1746 besökte han Örebro, där han i juni intervjuade den tyskfödde apotekaren Frantz Mickaël von Aken, ägare till apoteket Hjorten, om kanariefågeln avel och skötsel. I reseberättelsen ges en utförlig beskrivning närmast av handbokskaraktär, med detaljer om hur fåglarna skulle vårdas. Sångfåglarnas foderförsörjning bör över huvud taget ha vållat vissa problem, men 1700-talets omfattande hamp- och linodlingar gjorde att det i varje fall knappast var någon brist på sådana fettrika fröer. Von Aken odlade själv sitt kanariefrö (*Phalaris canariensis*) på friland.

Sammaledes gjorde pastor Nils Brelín i dalsländska Frändefors, som Linné besökte under samma resa. I *Flora Svecica* 1755 noterar Linné att korsört (*Senecio vulgaris*) var ett bra foder för sångfåglar i bur. Vissa insikter i kanariefågelnas vård och avel får vi också i en handskrift av Eric Norén, tidigare borgmästare i Vimmerby med avsked 1784. Han lät ett avelspar få inte mindre än fyra kullar på ett år och bland de foder han provat, nämner han att kanariefågeln "äfvén begärligt äta kall bohvetegröt".⁵⁵

Samtida resenärer berättar om kanariefåglar, vilket visar att de förekom här och var på herrgårdar och i bruksmiljöer runt om i Sverige vid 1700-talets mitt.⁵⁶ Också Christopher Hammer 1775 rapporterade att det fanns "adskillige Fugle-Elskere i Norge, som har Canarie-Haek". Hemma hos Årstafrun, Märta Helena Reenstierna, tycks det ha funnits åtskilliga kanariefåglar i slutet av 1700-talet. Hon berättar om "Petit Roy" och "Chevailler D'éon" och deras häckning, hur de sjunger vid levande ljus på julafton, blir uppättna av en katt, etc.⁵⁷ Kanariefågeln var älskade av sina ägare. Det sägs att Anna Grill på Söderfors lät stoppa upp en omtyckt kanariefågel. Andra, såsom Olof von Dalin och Carl Michael Bellman, skrev parodiska och sentimentala sorgedikter till döda kanariefåglar. Genren är känd från samma tid även i England och Frankrike.⁵⁸

Bastardodling mellan kanariefåglar och inhemska finkar, en i Storbritannien av hävd mycket populär och utvecklad hobby, finns belagd i Sverige sedan 1700-talet. Frantz Mickael von Aken berättade detaljerat om bastarduppfödning mellan kanarier och steglitsor:

Man kan och para dem med andra foglar tillsammans, som en steglitsehan med en canariehona; ungarne som blifwa efter dessa, kallas Bastarder; en sådan Bastard är af naturen starkare och större än canarie foglen, och kan trifwas uti starkare köld än de ägta canarie foglar. Färgen på honom är liusare än en steglitsa, och der steglitsan är röd på hufwudet, är denna brandgul; han låter nästan som en steglitsa, men siunger intet särdeles. De kunna wäl paras med Ägta Canarie foglar, men det blifwer inga ungar af, ej heller bygga de något bo, utan om en sådan Bastard efter parningen will wärpa eller ligga, kör han alltid någon canarie fogel ur sitt bo, och ligger på hennes ägg, eller wärper sielf ägg, och lägger sig på dem, men man har intet kunnat få några ungar efter dem.⁵⁹

Bastardodling med kanariefåglar var en välkänd företeelse i 1700-talets Sverige och Fischerström talar till och med om "de bekanta Canarie-Steglitsor".⁶⁰

Den viktigaste handboken – *Traité curieux des serins de Canarie* – utgavs av J. C. Hervieux de Chanteloup, ursprungligen publicerad 1709 och sedan

i en lång rad upplagor, även på danska, tyska, nederländska, engelska och spanska, under 1700-talet. Författaren kallas *gouverneur des serins* åt Madame la Princesse. Flera exemplar av olika Hervieux-utgåvor finns bevarade från 1700-talet i svenska bibliotekssamlingar. Sålunda finns ett exemplar daterat 1727 som tillhört Carl Gustaf Tessin, bevarat i Kungliga Bibliotekets samlingar. År 1770 utkom Hervieux' handledning, dock som anonym, till och med i svensk språkdräkt, som sedan följdes av ytterligare en upplaga.⁶¹ Uppenbarligen var kanariefågelskötseln så pass spridd i landet vid denna tid att det fanns en marknad för tryckta skötselbeskrivningar. Eric Norén skriver att han förutom Hervieux i en tyskspråkig utgåva från 1771, också hade tillgång till Eleazar Albins *Natural History of English Song-Birds* (1779) och Johann Mattheus Bechsteins *Naturgeschichte der Stubenvögel* (1793), vilka tillhör de viktigaste internationella verken vid denna tid.⁶²

Andra utländska fåglar fanns tillgängliga på den engelska och kontinentala fågelmarknaden redan under 1700-talets förra hälft. Kolonierna och den omfattande sjöfarten möjliggjorde det. Pehr Kalm berättar i sin reseberättelse om erfarenheter att hålla den röda kardinalen (*Cardinalis cardinalis*) som burfågel, något som han hade tillfälle att skaffa sig under sin vistelse i svenskkolonin i Delaware på 1750-talet. Svenskarna i området kallade den för *rödfågel*.⁶³ Den hade emellertid redan hunnit komma till England, där den ibland utbjöds i handeln och den finns också omnämnd och avbildad i tidens burfågelböcker. Om någon röd kardinal nådde Sverige är emellertid ovisst, ehuru den möjligen också finns avbildad i en svensk bok från 1780-talet.⁶⁴ Också andra arter fanns tillgängliga i handeln ute i Europa. Eleazar Albin nämner exempelvis tigerfinkar (*Amandava punicea*), som han också lät avbilda 1735, som tillgängliga på den engelska marknaden. Andra exotiska arter, som enligt 1700-talskällor utbjöds på den europeiska marknaden, är sankt helenaastrild (*Estrilda astrild*), fjärilsfink (*Uraeginthus bengalus*), risfågel (*Padda oryzivora*) och dominikaneränka (*Vidua macroura*). De tyska ornitologerna Erhard Bezzel och Roland Prinzinger uppger att inte mindre än 72 utomeuropeiska arter fanns tillgängliga i handeln i mellersta Europa år 1794. I vilken utsträckning några av dessa nådde Sverige i levande tillstånd är däremot inte känt.⁶⁵

Kungahovsprakt och herrgårdsmenagerier

Men det var inte bara kanariefåglar som importerades, utan även andra exotiska fåglar och djur, särskilt papegojor, fann vägen till Europa. Allt eftersom handelskontakterna vidgades, inte minst genom den koloniala expansionen, kom också en rad främmande arter med i lasten, avsedda som sällskapsdjur åt tidens furstefamiljer och aristokrati. Under medeltiden förekom exempelvis halsbandsparakiter (*Psittacula krameri*) och kanske andra papegojarter vid furstehov och aristokratins menagerier. Halsbandsparakiternas intensiva kolorit har säkert bidragit till att papegojor länge föreställades som gröna fåglar. Under 1500-talet talas om papegojgrön färg på tyger, även i Sverige. En vittofskakadua (*Cacatua alba*) omnämns som furstegåva till den tyskromerska kejsaren Fredrik II från sultanen av Babylon på 1220-talet och den första morhuvade papegojan (*Poicephalus senegalus*) i Europa rapporteras på 1490-talet. Från England omnämns exempelvis en parakit 1536 och en Lady Lisle erhöll i november 1539 en *papegou* som gåva. Christopher Columbus medförde papegojor tillbaka till Europa efter sin första färd till Västindien. Efter den andra expeditionen 1494 till 1496 hade Columbus skepp inte mindre än 60 papegojor med sig ombord till Europa.⁶⁶

Vi känner inte till de direkta incitamenten för Linnés vivarium, men han var ingalunda någon pionjär i landet. Redan de medeltida landskapslagarna vittnar om att sedvänjan med att hålla vilda djur och fåglar i fångenskap var utbredd: "Foþir man diur hema ællær fughla, can þæt skaþa giora, warþe swwa fore þy som fore aPro fæ sino allom sakom" ['Föder någon upp vilda djur hemma eller fåglar och göra dessa skada, ansvarar han så för dem som för alla sina husdjur i alla saker'], heter det i Västmannalagens manhelgdsbalk. Fågelburar av samma slag som vi fortfarande använder, finns avbildade på medeltida kontinentala handskrifter. Ett fångelse vid Stortorget i Stockholm kallades av folkhumorn 1476 och senare för *sisekoburen*, det vill säga siskeburen, vilket vittnar om att den påminde om en bur för grönsiskor, som uppenbarligen redan då hölls i fångenskap. Källor från 1500-talets Malmö, som dock ännu inte tillhörde Sverige, omnämner import av fågelburar.⁶⁷

Vid de kungliga slotten fanns under 1500-talet särskilda björnhus och i jaktparker förekom hjortar och andra jaktbara djur.⁶⁸ Under vasatiden befann sig Sverige inte längre i någon avkrok av världen, utan skeppslaster som nådde svensk hamn medförde också redan på 1500-talet såväl apor som papegojor. Gustav Vasa var själv angelägen om att få apor, papegojor och andra exotiska djur till sina slott. Apor och halvapor har förstås sedan länge

varit omtyckta som sällskapsdjur och omtalas redan under 1200-talet i Norden. Från Sverige föreligger klara bevis från 1500-talet. Gustav Vasa skriver i ett brev 1550 med anledning av att holländska handelsskepp kommit med varor till Kalmar: "Kunne ther och någre papegoijer, markatter eller andre slijke sielsinde diur komme med, då vele vij beholle them".⁶⁹ Gustav Vasa ägde en *apinja*, det vill säga en aphona, som vid ett tillfälle rymde. Enligt en anekdot sköt då en bonde med pil apan, i tron att det var fan själv. I hopp om belöning uppsökte skytten kungen som svarade: "Du hafver skuttidt fanen, du skall få fanen!", varefter bonden sattes i fångkistan, allt enligt riksantikvarien Johannes Bureus som räddat historien åt eftervärlden.⁷⁰

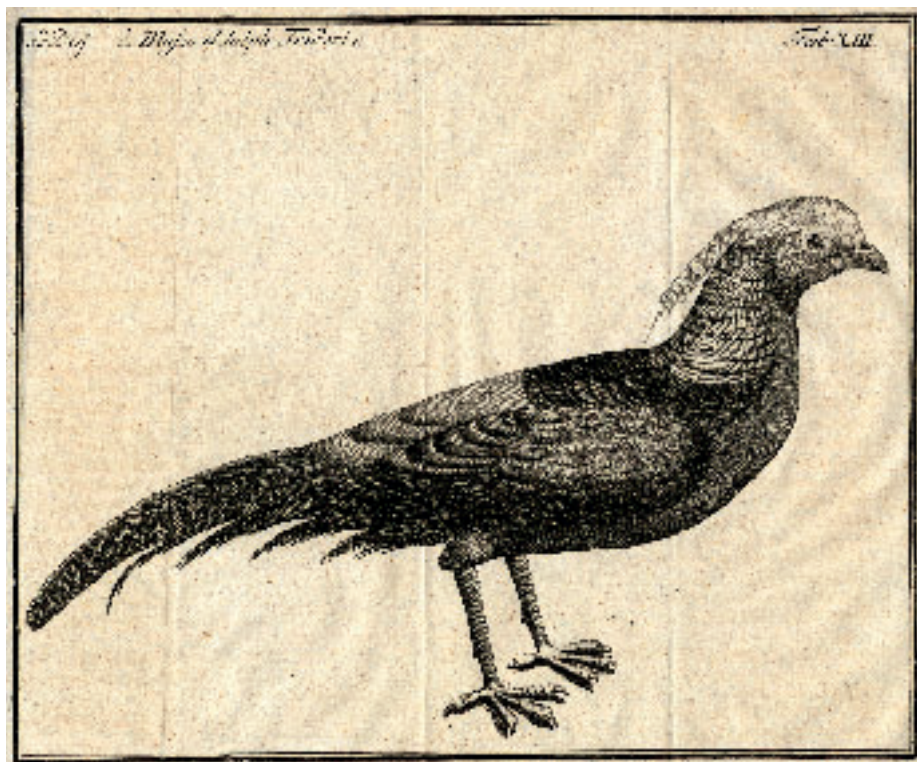
Från Uppsala slott uppges att hertig Erik 1553 fick en *fouglebur*, det vill säga en voljär uppförd åt sig i slottsträdgården, ungefär på den plats där kvarteret Fågelsången nu är belägen. Under Erik XIV, som var en regent också med pekuniära tillgångar, eftersträvade hovet en ståndsmässig livsstil och redan i instruktionerna till kröningen hette det att lejon, kameler och uroxar skulle införskaffas från utlandet. Till kröningen fick man dock nöja sig med björnar och tjurar, men redan några år senare, 1567–1568, kom det första lejonet till Stockholm, till vilket man också byggde ett särskilt lejonhus, beläget ungefär på platsen för det nuvarande västra slottsvalvet. Johan III kunde 1586 motta ytterligare ett lejon, som inkvarterades i en särskild byggnad vid Nya ladugården på nuvarande Hötorget. En engelsk lejonskötare omtalas ännu 1596 så djuret blev någorlunda långlivat. Bugdan Balatzen Tatter, bosatt i Stockholm på 1590-talet, skötte kungens björnar, dromedarer och åsnor. Av namnet och epitetet att döma var han av turkisk-tatarisk härkomst, förmodligen hitkommen med någon rysk handlare.⁷¹

Olaus Magnus berättar 1555 i sin historik över de nordiska folken sångfåglar och papegojor i burar. Vasakungarna ville inte stå sina kontinentala kolleger efter utan lät inrätta parker med voljärer och parkfåglar vid sina slott. På Johan III:s tid hölls kalkoner vid Ulfvesund (Kungsör) och vid Stockholms slott. I protokollen över hovförtäringen noterades 1592 inköp av säd och mjölk till slottets påfåglar (*Pavo cristatus*). Med tilltagande resande inkom alltfler exotiska fåglar. Också papegojor började strömma till Norden. Den danske kungen Christian III skänkte 1548 sin dotter Anna två papegojor, varav den ena sannolikt var en grå jako (*Psittacus erithacus*), en art som är känd i Europa som tamfågel sedan 1520. Även till Sverige kom papegojor, med säkerhet åtminstone sedan 1500-talet. Hov- och adelsdamer höll sig gärna med papegojor och andra exotiska djur i 1500- och 1600-talets Sverige.

Under 1600-talet fanns det gott om exotiska djur i landet. Ytterligare lejon omtalas, isbjörnar importerades och vad som förmodligen var en visent infördes 1650. Också papegojor omtalas i åtskilliga sammanhang under 1600-talet. En morhuvad papegoja (*Poicephalus senegalus*), av västafrikanskt ursprung, finns exempelvis avbildad på ett svenskt barnporträtt föreställande Sigrid Bielke från 1622. Amerikanska papegojor nådde Norden i början av 1600-talet, medan ostindiska arter omnämns först på 1660-talet. Bertil Rapp har visat att det i Hedvig Eleonoras räkenskaper finns åtskilliga uppgifter om papegojor som mottagits som gåvor av hovet. År 1662 betalade änkedrottningen drickspengar till Bengt Horns "tienare som bahr hennes Kongelige Mai:ts papegoija". Hon höll sig för övrigt också med ett par turduvor, kanske det rent av rörde sig om skrattduvor (*Streptopelia risoria*), som länge varit domesticerad i Asien.

De första fasanerna kom som krigsbyte under trettioåriga kriget. Vid Stockholms slott anställdes 1638 fasanvaktare, snart också vid Gripsholm och vid Borgholm. Fasanerna hölls alltid som prydnadsfåglar, understryker John Bernström, något inplanteringsförsök var det aldrig frågan om. Det skulle dröja till slutet av 1800-talet. Myskänder, kallade *turkiska änder*, liksom kalkonen med felaktigt attribuerat ursprung – båda härstammar från den amerikanska kontinenten – fanns vid Borgholm 1654, medan en "indiansk höna" som änkedrottningen Hedvig Eleonora på 1690-talet lät sända till Karlberg har tolkats som en hockohöna (*Crax spec.*). Att strutsen var en välkänd fågel i Sverige redan på 1600-talet framgår av att den användes som emblem, men kunskaperna om den var fortfarande mytiska. Bland annat uppgavs den kunna smälta järn. En levande struts fördes till Stockholm i oktober 1648 som gåva till drottning Kristina från fältmarskalken Carl Gustaf Wrangel.⁷²

Den unge Karl XI hade till och med ett större menageri som rymde en rad olika djur och fåglar.⁷³ Bevarade räkenskaper visar att en mängd djur hörde till samlingarna. Där fanns björnar, vargar, älgar, mårdar, renar, hjortar, kaniner, igelkottar, lodjur, uttrar, röda (!) kajor, korpar, rapphöns med mera. Men det fanns också mer exotiska djur som sobel, vilken utfodrades med ägg och sidensvansar; vidare fasaner, papegojor och till och med en markatta som hette Cikorn.⁷⁴ Tack vare David Klöcker Ehrenstrahls målningar känner vi till bland annat flera papegojarter, däribland ljusröd ara (*Ara macao*), soldatara (*Ara militaris*), gultofskakadua (*Cacadua sulphurea*) och solfjäderpapegoja (*Deroytyus accipitrinus*).⁷⁵ Även sonen – den blivande Karl XII – höll under sin uppväxt exotiska djur. Han hade åtminstone ett

*I 1700-talets furstliga parkanläggningar kunde man beskåda en rad exotiska parkfåglar, såsom guldfasan (*Chrysolophus pictus*), vilken hölls på Ulriksdal. Ur Carl Linnaeus, *Museum Adolpho-Fridericianum* (1746).*

par apor, dels en markatta, känd för sitt humör, samt en mindre apa, som härstammade från Västindien.⁷⁶ Förutom djurgårdar för inplanterat jaktbart vilt, vanligen rådjur och hjortar, hölls också menagerier vid de kungliga slotten, men också vid ytterligare herresäten.⁷⁷

Inspirationskällor

Djur och fåglar från främmande länder hade alltså sedan länge hållits i fångenskap i Sverige. Vilka var då Linnés inspirationskällor till att inrätta ett eget menageri i sin Botaniska trädgård i Uppsala? Kungahuset mottog förstås alltför gåvor från utlandet på 1700-talet, bland annat ankom ytterligare lejon och andra stora kattdjur. Vid såväl Kina slott som Ulriksdals

slott införskaffades allehanda exotiska djur. I en föreläsning från slutet av 1740-talet berättar Linné att det fann en fasangård inrättad på Ulriksdal och "en karl antagen endast till deras skötsel". Såväl vanliga fasaner som guldfasaner tycks ha funnits där. På 1750-talet hölls apor och andra exotiska djur på Ulriksdal och på Kina slott fanns en rad asiatiska fåglar, men också kanariefåglar, som hölls i en särskild voljär.⁷⁸

Men även privatpersoner kunde hålla sig med exotiska djur vid säterier och herresäten. Såväl på Leufsta och Söderfors i Uppland som på Mälby i Södermanland fanns såväl fåglar som exotiska djur.⁷⁹ Det var naturligtvis mest i herrgårdar som man under 1700-talet höll papegojor, apor och andra sällsamma djur. Men det fanns en och annan apotekare och präst som också kunde införskaffa djur. Tillgången på marknaden hade ökat, handeln var livligare, kontakter kunde utnyttjas. För några blev det en kär hobby. I juni 1746 uppsökte Linné exempelvis prosten Johannes Bredenberg i Björskog, Västmanland, som vid sidan av själavård ägnade sig åt det "som Skaparen gjort till människans nöje", nämligen trädgårdsskötsel. Det var en avancerad trädgård Bredenberg hade skapat åt sig på den mellansvenska landsbygden:

Han hade anlagt en liten trädgård, och et litet orangerie, uti hwilka han förskaffat sig en stor hop rara och utländska växter, såsom Myrten, Citroner, Fikon, Stockrosor, *Gerania Africana*, *Gnaphalium Americanum*, *Bellis* &c. I husen woro hela wäggarna betäckte med nät af ståltrå, inom hwilka en myckenhet Canarie foglar siungde, parades, bygde, kläckte, matade, och upfödde sina ungar, under hwilken tid den kläckande honan föddes af sin man, och de utkläckte ungar af sin moder, til åskådarens nöje och tidsfördrif. Han hade glimmande Påfoglar och Dufwor af åtskillige arter, ibland hwilka de Spanska Dufworna woro de merkwärdigaste.⁸⁰

I prästrädgården fanns alltså ett menageri i miniatyr, som uppenbarligen imponerade på Linné.

En viktig inspirationskälla för Linné var också hans egna erfarenheter från botaniska trädgårdar i England och Holland. När han på 1730-talet vistades i Holland hade han exempelvis nära kontakt med George Clifford, direktör för det Holländska Ostindiska kompaniet, vars trädgård gjorde stort intryck på honom.⁸¹ I dennes trädgård, belägen mellan Leiden och Harlem, fanns också ett vivarium med åtskilliga exotiska fåglar. Linné blev helt hänförd av Cliffords menageri:

Mig tjusade Edra menagerier, fulla af tigrar, apor, vilda hundar, indiska hjortar och getter, sydamerikanska och afrikanska svin; med dessas läten blandade sig andra av

fågelskaror: amerikanska falkar, olika slags papegojor, fasaner, påfåglar, pärlhöns, amerikanska tjädor, indiska höns, svanor, många olika slags änder och gäss, måsar och andra simfåglar, snäppor, amerikanska korsnäbbar, sparvfåglar av flera slag, turturduvor och andra duvor jämte otaliga andra fågelarter, av vilkas läten trädgården genljöd.⁸²

Clifford erbjöd på stående fot Linné anställning i trädgården. I september 1735 flyttade Linné till Hartekamp i Heemstede för att bli föreståndare (*prefectus horti*) för Cliffords trädgård med full tillgång till orangerier och bibliotek. Under närmare två år fick Linné lära känna trädgården och dess djurbestand närmare. Han fick också tillfälle att besöka andra botaniska trädgårdar i Holland för att öka växtbeståndet i Hartekamp. Det finns en anteckning från 1730-talets mitt om att han observerade en *apinja* – *aphona* – i Amsterdam: ”Alt hwad hon fan luchtade på och kastade, men dogde dett att äta stoppade dett i munnen, men doch aldrig förn hon luchtat”, heter det. Med Cliffords bistånd kunde Linné dessutom besöka England och även där studera såväl trädgårdar som olika djursamlingar.⁸³ Linnés vistelse på Hartekamp kröntes med den vackra volymen *Hortus Cliffortianus* (1737). Han lämnade tjänsten i oktober 1737. Men Linné hann också med vistelser i Frankrike, där han borde ha haft tillfälle att studera djursamlingar exempelvis i Les Jardins du Roi och utbudet av exotiska djur i handeln. När han kunde återvända hem till Sverige var Linné full av intryck och det är ingen tvekan om att hans utlandsvistelser inte bara skaffade honom erfarenheter av exotiska djur utan också lusten att själv få inneha sådana. Även Linnés lärjungar och vänner förmedlade uppgifter om djurhållande på kontinenten. Daniel Zacharias Hallman meddelade exempelvis i ett brev 1754 åtskilliga detaljer om menageriet på Versailles, något som bör ha intresserat Linné.⁸⁴

Djuren på Svartbäcksgatan

Den botaniska trädgården i Svartbäcken grundades 1655 och dess samling växter utvecklades så småningom till en av samtidens största i Europa. I en växtförteckning från 1685 upptas inte mindre än 1 870 växter, varav 630 utländska. Redan på Olof Rudbeck den yngres tid lär det ha funnits enstaka mer exotiska djur i botaniska trädgården på Svartbäcksgatan. Några närmare underrättelser har jag emellertid inte funnit, men i april år 1707 omnämns faktiskt en dromedar. Trädgårdsmästare Falk anhöll hos konsistoriet att

detta skulle dra försorg om "det stora diuret Dromedariens sustentation och födo". Ännu 1710 fanns dromedaren fortfarande kvar, vilket framgår av en utgiftspost på 16 öre i botaniska trädgårdens räkenskaper för "Trädgårdz Port Nyckelen, som Dromdarius bröt sönder".⁸⁵ Möjligen härstammade denna dromedar från de djur som riksgreven Nils Bielke hemförde till Sverige 1687 och överlämnade som gåva till Karl XI. Dromedarerna var krigsbyten från osmanerna och de hölls i hovstallet på Helgeandsholmen. En av dem finns avbildad av David Klöcker Ehrenstrahl, tillsammans med en turkisk djurskötare, som också medförts som krigsfånge till Sverige, här tvångskristnad och döpt till namnet Nils. I varje fall menar John Bernström att den uppsaliensiska dromedaren kan vara en av dessa som hade hemförts av Nils Bielke.⁸⁶

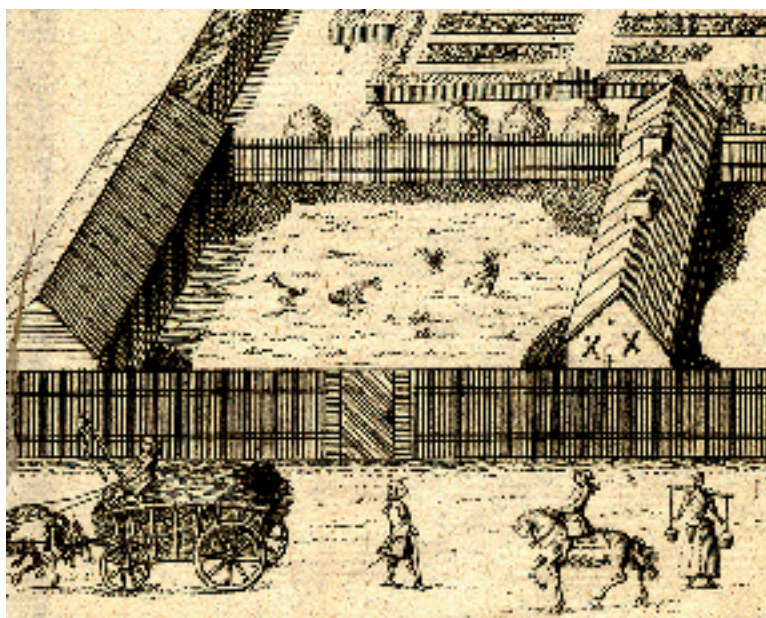
När Linné kom till Uppsala var den botaniska trädgården emellertid starkt förfallen. Några djur fanns inte längre där. Linné har själv utförligt skildrat trädgårdens historia och den upprustning som han vidtog efter att ha fått lov att flytta in där. Även i sina självbiografier ger han uppgifter om detta.⁸⁷ Linné utnämndes till professor i medicin 1741. Med hjälp av arkitekten Carl Hårleman rustades trädgården upp och fick en för tiden modern prägel. Den försågs med ett orangeri och mindre sidoväxthus. Själva trädgården delades i olika avdelningar. Efter att Linné 1744 flyttat in i den nyuppförda professorsbostaden med dess botaniska trädgård utvecklade han inte bara växtbeståndet, utan han började också skaffa allehanda djur.

För det första införskaffade han en rad zoologiska preparat, bland annat mottog han gåvor från regenten Adolf Fredrik, men också från Gyllenborg och af Grill. Redan i dissertationen *Museum Adolpho-Fridericianum* (1746) heter det i förordet att arvfurstens Adolf Fredrik försett Kungliga Akademien i Uppsala med gåvor: "Eders Kongl. Höghet har således satt vår Medicinska Trädgård i stånd, at täfla med de bäste utlänningarnes. Wi skåda nu med egna ögon uti denna kostbara samling af Indianiska djur, som Eders Kongl. Höghet förärat, hvad vi hit in tils hafva af andras ofulkomliga beskrifningar måst fatta, och kunna af eget förråd låta utlänningar, at känna de diur, som dem och oss varit obekanta".⁸⁸ Därtill höll Linné på sin bakgård, som låg mot Svartbäcksgatan, också höns, vilka finns avbildade i den plansch som beledsagar dissertationen *Hortus Upsaliensis* från 1745, som i detalj beskriver Linnés uppförda botaniska trädgård och dess historia. Dessa höns var förstås husdjur för att producera ägg till hushållet.⁸⁹

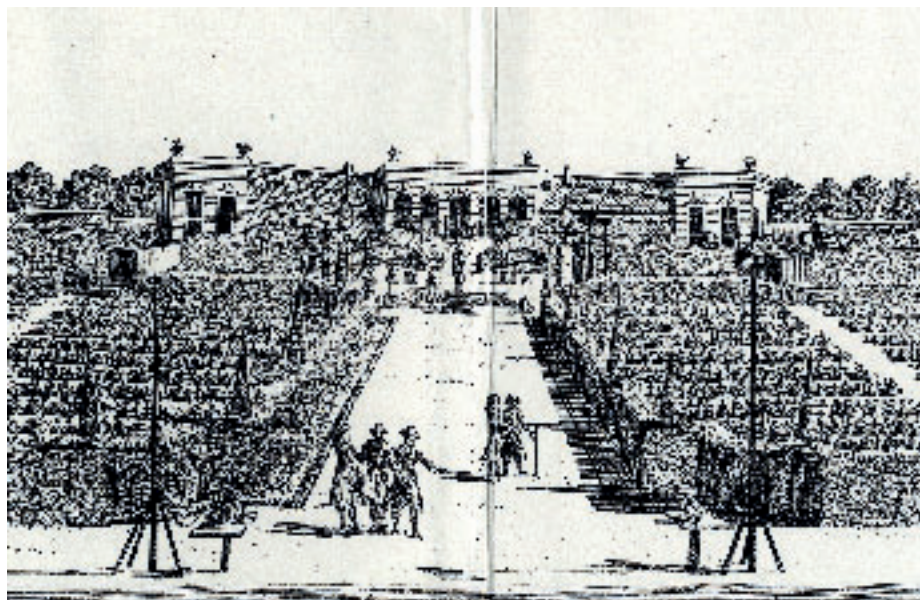
Men Linné införskaffade också exotiska och vilda djur till sitt vivarium. Det mesta fick han till skänks. Det är ingen tvekan om att Linné och hans

familj var mycket roade av sällskapsdjur, inte minst fåglar, som hushållet likt många andra upplysta 1700-talsmänniskor gärna höll i bur. Det var ett tidens mode i prästhem och disponentbostäder att hålla sig med allehanda fåglar, något som Linné var förtrogen med och med förtjusning också skildrade i föreläsningar och reseberättelser. Men familjen höll även andra husdjur, också en rad exotiska sådana. I botaniska trädgården på Svartbäcken utvecklades något av ett menageri, där det varken saknades apor eller papegojor. Under 1700-talet hade handeln med exotiska djur till Europa ökat och i Tyskland, Nederländerna, England och Frankrike salufördes nu regelbundet papegojor, främmande fåglar och allehanda djur.⁹⁰

Ett av de första exotiska djuren Linné fick redan på 1740-talet var den ofta omtalade tvättbjörnen (*Procyon lotor*) – den Linné kallade ”indianisk björn” eller ”sjupp” – som han hade fått av arvfursten. Mot slutet av 1750-talet utvecklades samlingarna av djur till ett helt menageri. En kakadua omnämns 1756 och den 20 juli 1759 meddelar Linné i ett brev till den holländske botanisten Johannes Burman att han hade två slags apor, marsvin samt fyra papegojarter i sitt vivarium.⁹¹ Eric Sefström besökte den botaniska

Mitt emot bostadshuset höll familjen Linné sina höns. Detalj, ur Carl Linnaeus, Hortus Upsaliensis (1745).

Bussers bild som visar apor och apkojor i Uppsala botaniska trädgård 1769. Detalj, ur Johan Busser, Till Beskrifning om Upsala (1769).

trädgården i maj 1760 och ger oss möjligheter att direkt blicka in i det menageri som då återfanns där, med en detaljerad skildring av djurbeståndet i trädgården.⁹²

I andra delen av Johan B. Bussers *Till Beskrifning om Upsala* (1769) finns en berömd plansch över Academiens Botaniska Trädgård, det vill säga Linnés bostad på Svartbäcksgatan. Några voljärer eller burfåglar kan vi inte skymta på bilden, men väl de kojor nära entrén vid vilka apor fanns tjudrade. Repliker av dessa träkojor finns fortfarande uppställda i trädgården. Busser – eller snarare har Linné själv fungerat som spökskrivare till avsnittet – skildrar ganska utförligt den linneanska trädgården, bland annat med listor över växter och träd. Medan de zoologiska preparaten får en något utförligare beskrivning, är de levande djuren mer kortfattat avhandlade. Det är i stort sett bara en lista över arter i trädgården. Vivariet består av följande djur, heter det, och räknar sedan upp en rad apor, vidare tvättbjörn, aguti, marsvin, flera papegojarter, myskand, påfågel, pärlhöns samt tofshocka och *tetraoes* (orrar!).⁹³ "Utom desse, andra inländska Djur och Foglar", tilläggs det. Uppenbarligen fanns fler inhemska arter, som vi inte har några närmare uppgifter om. Även om man skulle misstänka att Johan Fischerström i sin

bok 1785 i det stora hela följer Busser, avviker hans djurlista något från den senare. Fischerström uppger att på Carl von Linnés tid – dateringen av denna förteckning är alltså oklar – fanns ett Uppsala Vivarium med åtskilliga utländska fåglar, däribland vit myskand, svartglänsande tofshocko, turturduva, ”den vackra men för sit ohyggeliga ljud bekanta” pärlhönan, ljusröd arapapegoja, kakadua, grå jako och blåpannad amasonpapegoja.⁹⁴

Djurens ursprung

Varifrån härstammade då djuren som Linné hade i vivariet på Svartbäcksgatan? Någon importör av exotiska djur, som bedrev handel med dessa, hade inte etablerat sig i Sverige på Linnés tid. Redan kort tid efter att Linné hade flyttat in i den nya bostaden började han emellertid att införskaffa sällskapsdjur 1744. Exotiska djur var dock en bristvara där man i första hand var beroende av import, antingen direkt från avlägsna ursprungsländer i Asien, Afrika och Sydamerika, eller från de djurhandelsfirmor som vuxit fram i hamnstäderna på kontinenten och i England. Vägörare och vänner som Linné omgav sig med förstod att ge honom en hjälpande hand i detta spörsmål.

Resande lärjungar hade naturligtvis möjligheter att förvärva djur i utlandet. När Pehr Kalm återvände från Nordamerika 1751 hade han också med sig en rad levande djur. De kom med ett anslutande skepp anförda av en skeppare Törnlund ”den grofvaste och mäst obehövade af alla de skeppare vi följt med på hela resan”. Kalms medhjälpare Lars Jungström hade ansvaret för samlingarna, däribland de levande djuren. Med sig hade han en dräktig opossum, en sköldpadda samt tre marsvin. En av marsvinshonorna väntade ungar. ”Skildpaddan går nu och vandrar uti min trädgård”, rapporterar Kalm från Stockholm. I vilken utsträckning Linné fick del av dessa djur är obekant. Uppenbarligen tackade Linné nej till en opossum. Kanske tog Kalm med sig djuren till Åbo, kanske fick någon annan dem. I varje fall tycks den opossum som Linné inte ville ha fått följa med till Åbo där den nattetid härjade i Kalms kammare.⁹⁵ Vi vet däremot att Pehr Bjerchén (adlad af Bjerken) under besök i London skaffade guldfiskar till Linné. Clas Alströmer tycks också ha varit givmild. I ett brev från januari 1760 nämner han exempelvis en grå papegoja (*Psittacus erithacus*), men tidpunkten på året hade enligt hans tycke inte ”varit tjenlig till hennes upsändande, hvarföre jag ej derom gjort någon anstalt”. År 1768 kunde skeppsläkaren Carl

H. Wänman inför Vetenskapsakademien i Stockholm uppvisa "et lefvande Diur af besynnerlig skapnad, som förmentes wara en Species *Viverræ*. Det är ärndadt åt Hr v. Linné". Möjligen rörde det sig om en mungo, som Wänman hemfört från Asien till Linné. Men även lärjungar verksamma hemmavid kunde förse Linné med djur. I ett brev sommaren 1760 erbjuder Carl Magnus Blom att skaffa en vit mus, "oförlikneligen täck", ifall Linné skulle åstunda en sådan. Så sent som 1776 skriver Carl von Linné den yngre, på faderns uppdrag, till Carl Peter Thunberg, som då befann sig i Batavia, att om möjligt försöka införskaffa ytterligare levande djur "som kan pryda" botaniska trädgården, "utan mycken depence".⁹⁶

Linné studerade också priskuranter som holländska djurhandlare skickade ut. I ett brev till Abraham Bäck sommaren 1753 kommentarer han en katalog som hovet hade fått sig tillsänt. Han var dock kritisk till en djurhandlare som han var förtrogen med:

Hwad min goda Blåw jaen angår, så wille jag hållre i Holland köpa en pinkel win, än diur af honom, kika för mein gieldt, än köpa kiött utur hans bod. Han har rätt artige diur: Eysere varken, Ziewet katt, Mier-äters &c. men håren resa sig på mitt hufwud och lössen bita rötterne på det, när jag bekikar cataloguen. 300, 100, 50 gylden: summa 1 par ryttare hästar utan kusk. Alla [diuren] äro wackra, men Pg:rne wackrare och jag misunnar mine HogEdle heren så grower jelt.

Nu var det inte Linné som var den tänkbara köparen av piggsvin (*eysere varken*), sibetkatt och myrslok, utan kungen själv. Linné rekommenderade emellertid att hovet bör köpa apor: "ty utan skiemt äro doch inga så rolige, så sålsame och differente, och så för alla pusslustige". I fall Linné själv införskaffade några djur direkt från djurhandlare på kontinenten är emellertid inte klarlagt. Blaauw Jan var i själva verket ett menageri inrymt i värdshuset de Hoop, vid Kloveniersburgwal i Amsterdam, dit sjöfarare och andra kunde lämna djur för försäljning. Det utvecklades snart till ett menageri. Namnet Blaauw Jan kommer av dess förste ägare Jan Barentsz Westerhof och verksamheten pågick, med skilda ägare, under mycket lång tid. Redan i slutet av 1600-talet uppvisades och bedrevs handel med djur där. Från 1742 ägdes det av Anthony Bergmeijer och efter hans död 1759 sköttes det av hans änka.⁹⁷

De flesta djuren tycks ha kommit via England och Nederländerna. Viss direktimport från ursprungsländerna förekom emellertid. Ostindiska Kompaniet i Göteborg hade möjligheter att via sina skepp hemföra djur ända från Ost- och Sydostasien, något som gav besättningsmännen utsikter att

göra extra förtjänster. Olof Torén uppger exempelvis att kakaduor (*Cacatua cristata*) utbjöds vid faktorierna i Kanton på 1750-talet. Även andra fåglar och djur fanns till salu där.⁹⁸ Kommerserådet Magnus Lagerström berättar i sina brev till Linné om hemförda papegojor och andra exotiska djur. I oktober 1752 meddelar han från Göteborg att han sommaren innan skickat en död papegoja till Linné, och att han nu "fått en Lefvandes af samma släckte". Problemet var att årstiden inte tillät att skicka den vidare, och om den skulle leva till våren "står til Gud". Lagerströms hustru tog emellertid hand om den. Det handlade om en fladdermuspapegoja – en blåkrona (*Loriculus galgulus*) – ty "så snart det mörknar om qvällarne, hänger [den] up sig med föttren kring en burs spiäla och hufwudet utföre afbidandes således morgonen". Lagerström meddelar också att de skepp som skulle avsegla senare på hösten är anmodade "at på alt möjligt sätt söka at skaffa och lefwandes hemföra et par af de aldra minsta Hiortar neml. Han och Hona från Iava hwarest dessa Djuren endast finnes". Det bör syfta på den lilla javanska mushjorten (*Tragulus javanicus*).⁹⁹ Den 7 september 1754 heter det att Lagerström på hovets befallning skickat en levande "grön Papegoja af minsta slaget, och en lefwande Chinesisk Get" till Abraham Bäck. Det är emellertid oklart om Linné eller hovet är adressaten. Prästen Gustaf Fredrik Hjortsberg, som hade gjort flera resor med ostindiska kompaniets skepp, innan han slog sig ned som präst i norra Halland hade hemfört en rad exotiska djur, och erbjuder i brev i oktober 1767 en kattlemur (*Lemur catta*). Hjortsberg skulle anse det "för en heder och känbart nöje, om det blifver gundstigt ansedt". Någon kattlemur lär dock aldrig ha kommit till Linnés vivarium, åtminstone inte från Hjortsberg. Sten Lindroth utesluter emellertid inte att Linné ändå haft en kattlemur i sin vård. I elfte upplagan av *Systema naturae* (1766) skriver Linné nämligen att djurets pupill ändrar utseende nattetid "in mea". Något annat – mer explicit – belägg för att Linné verkligen innehaft ett eget exemplar har jag emellertid inte kunnat finna.¹⁰⁰

Att föra med levande exotiska djur på de långa skeppsresorna från östern var förstås förenade med stora problem. Pehr Osbeck berättar om svårigheter att föra hem apor: "Markattor äro i allmänhet en ibland de swåraste waror at lyckeligen bringa hem ifrån så aflägsne orter", uppger han. "Deras ständiga gny om nätterna är olideligt. Ibland fördärfwas de af skörbjugg och komma på slutet knapt af stället; dö ock ofta der af". Släppte man dem lösa ombord, sprang de omkring överallt och skapade oreda, skrämde hönsen, bet nacken av fåglar med mera. "Dessa och flere olägenheter äro orsakerna til den sparsamma införsel, som finnes hos oss af sådane små-tokar", heter det.¹⁰¹

Unge av vitnosig näsbjörn (*Nasua narica*). Ur Kongl. Vetenskaps-Academiens Handlingar 1768.

Kungaparet var förtjusta i djur och försåg Linné inte bara med konserverat material utan också med levande djur.¹⁰² Arvfursten hade som vi redan sett donerat en tvättbjörn till Linné. Drottningen höll själv gärna apor och Linné fick vid flera tillfällen överta apor från hovet. Lovisa Ulrika hade vid 1760-talets mitt också en näsbjörnsunge på Drottningholm, enligt Linné "som ingen i Sverige, och rätt få i Europa någonsin sedt", det vill säga djuret var fortfarande relativt okänt i Europa. Näsbjörnen var ämnad för Linné, "men just i det samma dog det, då Hennes Kongl. Maj:t tåktes samma dag det til mig öfversända". I stället fick Linné nöja sig med det döda exemplaret, som han beskrev och lät avbilda i Vetenskapsakademiens handlingar. Något om dess levnadssätt kan han ändå förmedla: "Djuret grafver behändig i mylla med nosen, så djupt, at allenast svantsen synes ofvan jorden, där det söker Met-maskar, sin bästa föda. Det vågar ock ofta springa neder i vatten; klifver och färdigt up i Träd. Äter blött Bröd, Frukt, Råttor etc.". Det handlade om en vitnosig näsbjörn (*Nasua narica*), som förekommer i

södra Texas, Mexiko, i Mellanamerika och ned till Peru. Under årens lopp erhöll Linné åtskilliga fåglar och djur från hovet, även efter Gustav III:s trontillträde.¹⁰³ Ett djur Linné aldrig fick levande till Uppsala, trots åtskilliga anstalter att försöka skaffa en sådan, var en järv. År 1772 lyckades det Vetenskapsakademien att till Stockholm införskaffa ett levande exemplar, som också blev föremål för ingående undersökningar. Linné ville före sin död se en levande järv, något som han åstundat hela sitt vuxna liv, och man försökte transportera den till Uppsala, men djuret hann avlida innan försändelsen kunde anordnas. Först många år efter Linnés död kom en levande järv till Uppsala.¹⁰⁴

Någon gång kunde det komma oväntat besök i trädgården. Den 4 september 1772 skriver Linné till vännen Abraham Bäck att en *corp*, alltså en arapapegoja, infunnit sig i trädgården. Linné gissar att den rymt från Gustav III:s menageri:

Jag har hört sägas, att Hans Maj:t har en Pappegoya af det stora slaget, som allmänt kallas corp, näml. med blå öfverkläder med röda underkläder. Lått mig änteligen wetta om den bortflugit. En sådan är hitkommen flygandes. Är det Hans Maj:ts, skall jag straxt restatuera honom, hwar ock icke, får han blifwa här, till ha af någon äfterfrågas.

Uppenbarligen var det kungens ara, men hovet erbjuder Linné att få behålla den, ”men jag har för ut 2:ne af samma slag”, svarar Linné och erbjuder att när tillfälle ges sända fågeln åter sin ägare.¹⁰⁵

Den växande skaran djur blev dock en betungande utgift för Linné. De krävde specialfoder, som vare sig Botaniska trädgården eller det linneanska hushållet förmådde framställa, utan man var tvungen att köpa det från olika håll. Redan 1758 utverkade Linné hos konsistoriet bifall till att få använda de besparingar som kunde uppkomma vid hushållning av medlen för trädgårdens skötsel till djurens föda och skötsel.¹⁰⁶ I ett memorial till konsistoriet senhösten 1760, där Linné anhåller om bidrag för att täcka utgifter för djurens utfodring, heter det:

Till Academiae trädgårdens prydnad har jag tid äfter annan, genom wänner och giengåfwor, förskaffat en hehl hop af de raraste Diur och foglar, som här i landet tilförene dels warit sällsynte, dels osynte.

Denne prydnad för Academiens inrättning drager så discentes, som främmande Herrskaper, hwilka ej sälla besöka detta lärosäte, till att åskåda desse med nöje och förundran.

Denna samblingen är åtminstone en egendom för 3000 dlr, hwarmed jag icke graverat academien till en enda styfwer. Deras dageliga underhåll har jag i flera år tagit utur min egen pung, ehuru de varit och äro till allmän prydnad för trädgården och Academiens inrättning.

Änteligen hos Ampliss. Consistorium anhåller jag wördsamast, att detta foglarnes underhåll må af Academiens cassa ifrån detta åhrets begynnelse bestås, som kan ske utan ærarii märkeliga kiänning, hälst som de äro ganska förgjängeliga och utgiften förswinner med dem.

Till dem har jag hos Bagaren dageligen tagit för 18 % hwete bröd, 2 tunnor korn, 1 tunna Rötter. Då jag ej will räkna hwad Aporne dageligen draga utur mitt kök.

Konsistoriet fann det skäligt att till "ärlig föda för de i Academiske Örtgården warande rara diur och foglar, af Räntekammaren anslå trehundra dlr kop:mt samt En t:na korn och En d:o blandsäd utur Academiae qwarnen, och det ifrån innewarande års början".¹⁰⁷ Brevet ger också vid handen att det var främst genom vänner och gengävor som han fått sina djur. Prins Gustav – som då var universitets kansler – uttalade 1767 sitt varma stöd för att Linné höll åtskilliga utländska djur i trädgården och framhöll att konsistoriet skulle tillstyrka, för djurens underhåll, att två tunnor säd skulle anslås ärligen från akademikvarnen.¹⁰⁸

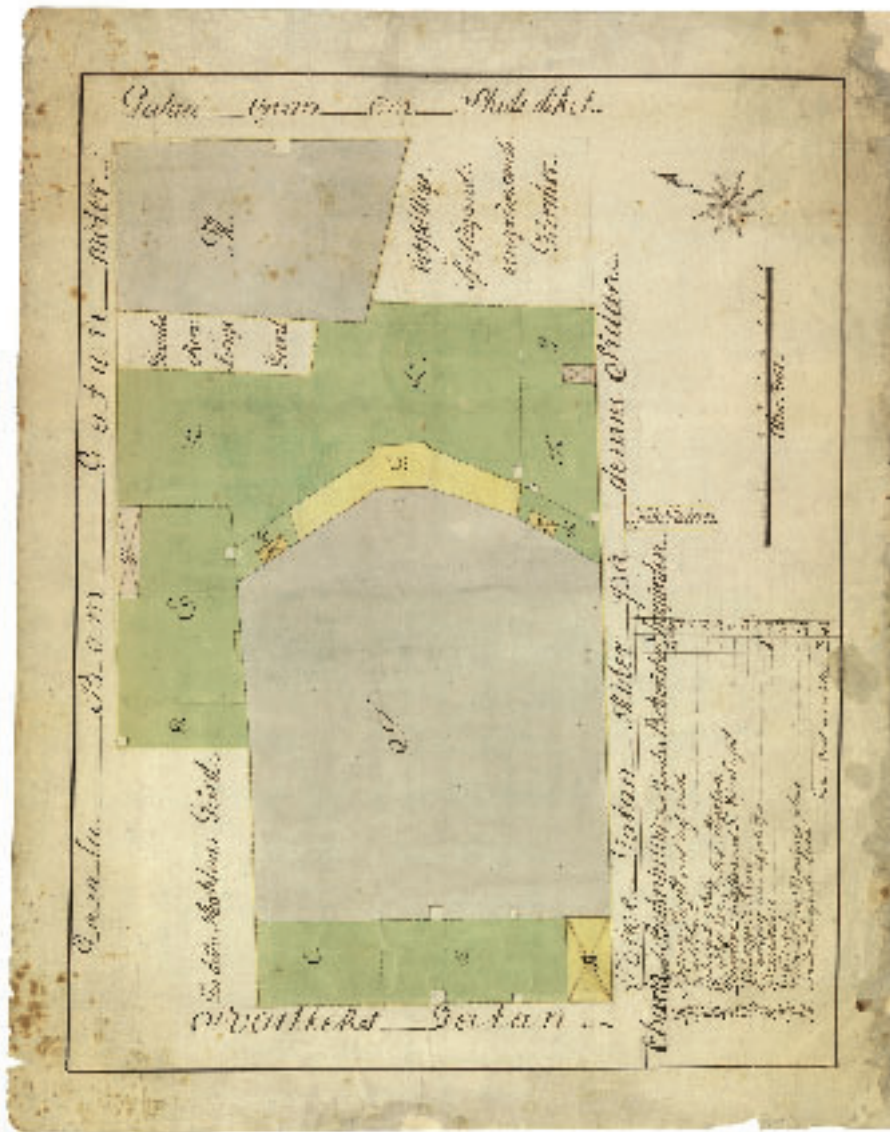
Linnés voljär

Djuren skulle förvaras någonstans. Det hus där djuren förvarades byggdes mellan floddammen och nuvarande Skolgatan. Aporna var sommartid kedjade i de kojor som fanns placerade dels vid ingången i början av trädgården, dels i växthusens närhet. De stora papegojorna hölls likaså fastkedjade på träpinnar. Några var placerade i stora stålträdsburar.¹⁰⁹ Övriga fåglar krävde emellertid andra förhållanden. I Botaniska trädgården lät därför Linné uppföra en voljär – det vill säga en stor flygbur – där Linné höll en del av sina fåglar. Enligt en protokollanteckning från den 3 augusti 1751 anhöll Linné att konsistoriet ville "låta foga then anstalt, att then hos honom påbegynte fogelburen måtte blifwa färdig". Voljären var placerad i trädgårdens nordöstra hörn. Den uppges ha varit ganska stor och rymlig, samt indelad i flera avdelningar, för olika fågelarter.¹¹⁰

Sefström ger närmare uppgifter om dess invånare i maj 1760: "Uti den stora Fågelburen i Trägården, wistes några Turtur-Dufwor, som sutto och knurrlade til hwarannan". Enligt Sefström rörde det sig om *Columba risora*,

Skrattduva (*Streptopelia risora*) avbildad i England 1735. Ur Eleazar Albin, Supplement to the Natural History of Birds (1740).

Djurgården (E) med djurhuset (F) kan ses på "Charta och Beskrifning öfver Gamla Botaniska Trädgården" ritad omkring 1770. Riksarkivet, Stockholm.

det vill säga den art vi i dag kallar skrattduva (*Streptopelia risora*), som han menade kom från "Indien". Det handlar om en sedan länge domesticerad duva med ursprung i Asien eller Nordafrika, närmare besläktad med turkduvan än turturduvan. "I samma bur wiste en Trana", heter det vidare. Sannolikt rörde det sig om en svensk trana (*Grus grus*).¹¹¹

Höns- och andfåglar

Från mitten av 1740-talet finns indirekta uppgifter om påfåglar (*Pavo cristatus*) i Botaniska trädgården. Arten, som väcker uppmärksamhet genom tuppens färgprakt och framträdande fjäderdräkt, kommer ursprungligen från Indien, och har sedan urminnes tider hållits i fångenskap. Redan på 500-talet före vår tideräknings början hölls den som tamfågel i östra Medelhavsområdet. Utgrävningar från romerska bosättningar på de brittiska öarna indikerar artens förekomst där. Källorna visar att den även hölls som en statussymbol vid keltiska och germanska stormansgårdar under folkvandringstid.¹¹² De äldsta kända beläggen för påfågel i Norden är skelett- och fjäderrester i en båtgrav vid Sandefjord i Vestfold. John Bernström menar, med utgångspunkt i uppgifter hos Olaus Magnus, att påfågeln sannolikt hölls vid många senmedeltida gårdar i Svealand och Götaland. I Peder Månssons *Bondakunst* ägnas ett särskilt kapitel åt uppfödning av påfåglar; dock är uppgifterna hämtade ur kontinentala källor. Tillgången på påfåglar i Norden möjliggjorde att man i herremanshus kunde servera den tillagad, något som Linköpingsbiskopens Hans Brasks hushållsbok från 1520-talet bär vittnesmål om. Vid hovet fanns det påfåglar på 1590-talet som utfodrades med spannmål och mjölk.¹¹³

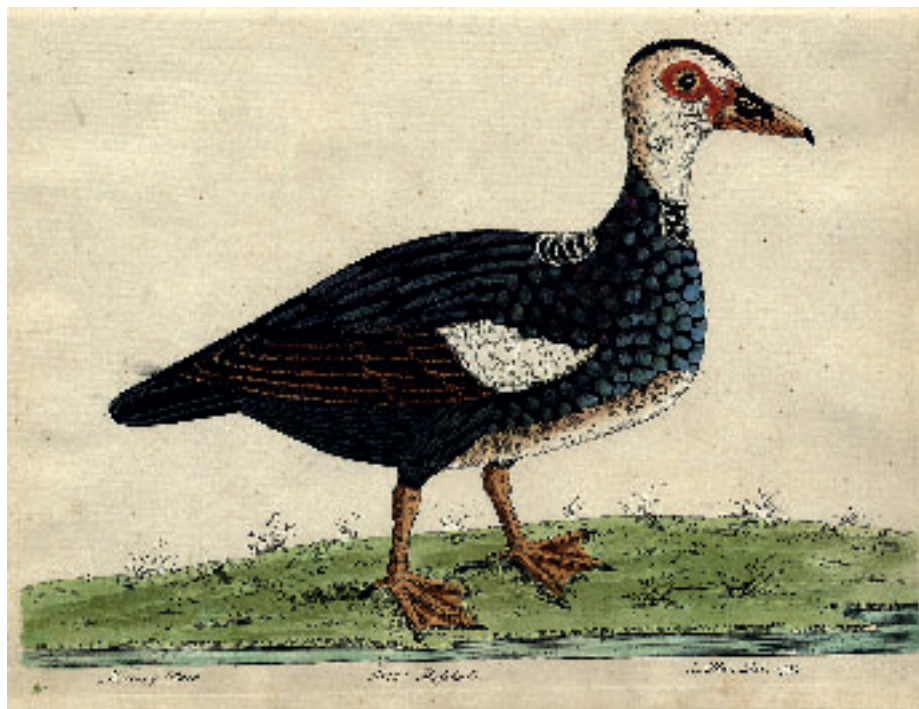
Om påfåglar berättar Johan Fischerström 1768 att på "åtskillige ställen i Sverige blifwa de underhållne såsom en raritet. Jag har blifwit bekant med dem i Skåne". Han ger ganska utförliga skötselanvisningar med uppgifter om foder och uppfödning. Linné visste att fågeln är kräsen i maten, "äter helst ärter, hwete och miukt bröd, i synnerhet hwetebröd, men korn och hafra går han ej gerna på att äta", meddelar han i sina föreläsningar. Johan Gustaf von Carlson på sörmländska Mälby har egna erfarenheter av dess vård och kan 1789 meddela: "De hygga sig gerna til andra hemtamda foglar, i synnerhet Dufvor, för hvilka de synas antaga sig et slags förmyndarskap, jag har äfven sett en Påfogel, som större delen af en Sommar beständigt vallat Gåsungar".¹¹⁴

Uppenbarligen hade Linné påfåglar redan på 1740-talet, eftersom hans tvättbjörn inte försmådde en sådan, om den kom åt. Han berättar också i en artikel om en markatta 1756, att då påfågeln i trädgården låg på sina ägg, brukade den vid middagstid om dagen flyga iväg en stund för att bala, äta och dricka. Då hönan lyfte avgav den skrik som skrämde apan. I ett brev till Abraham Bäck i augusti 1757 gör Linné förfrågan om att förvärva påfågelkycklingar hos en fru Schröder i Stockholm, identifierad som Brita Maria Schröder. Sefström skriver från sitt besök i maj 1760 att där "war äfwen at se några Påfågel-höner, med deras Tupp". De förtecknas också i Bussers och Fischerströms listor över fåglar som fanns där. De förökade sig och avkomman kunde säljas till hugade köpare. Hösten 1762 kunde Linné exempelvis erbjuda vännen Charles De Geer på Leufsta påfåglar. Linné försökte sig vid flera tillfällen på att hålla påfåglar även på Hammarby, men räven tog dem och han "ledsnade dervid". Även på Svartbäcken hade han problem med sina påfåglar. Linnés första tvättbjörn nöjde sig inte bara med att ta för sig av gårdens höns, utan han måste också till sin "skada märka, at Påfoglur smakade honom väl, hvilkas prakt och fågring, funno ingen nåd för hans smak". Men påfågeln kunde också ge sig på det som odlades i trädgården. För att stänga dem ute från de åkerbär som Linné försöksodlade och som påfågeln " varit begärligare på [...] än något Fruntimmer", lade han sommartid ut granris runt rabatten.¹¹⁵

John Bernström menar att det äldsta säkra belägget för pärlhöns (*Numida meleagris*) i Sverige är de "sprutfläckiga Indianska höns" som 1754 hölls av Carl Gustaf Tessin på Åkerö i Södermanland. Gårdsfolket kallade dem för *tallpinnskator*, förmodligen en förvrängning av deras franska benämning *poules pintades*. I föreläsningarna på 1740-talet har Linné inte mycket att redovisa om pärlhönsen. Han uppger att de förekommer vilda "i Africa, besynnerligen i Barbariet, i Asien, särdeles i Arabien, och i Södra delen af America är han mycket allmen och wild, derifrån de föras hit". Uppgifterna äger sin riktighet, ty pärlhöns hade förvildats i Mellanamerika. Redan 1757 tycks Linné ha haft pärlhöns i trädgården, ty han skriver i brev till Abraham Bäck att hans pärlhöns dött, och nu önskar nya. I ett annat brev till Bäck från 1758 heter det att arkiatern Peter Petersen hade lovat honom pärlhöns, eftersom Linné var hans sons preses vid en dissertation om Kina: "han inbjöd mig till sin bostad i Stockholm, men jag genmälde, att jag är mycket nöjd och lycklig med att vårda din vänskap, som jag i dubbelt måtto ockrar på inte bara mat och logi, utan också det som är större, en vänskap utan förnäm giltighet; nu har han lovat fåglar". Pärlhöns finns också omnämnda

Tupp av knölnäbbhocko (Crax globicera). Ur Eleazar Albin, Natural History of Birds II (1738).

Myskand (*Cairina moschata*) avbildad i England 1737. Ur Eleazar Albin, Supplement to the Natural History of Birds (1740).

i Bussers lista 1769, men också i Fischerströms. Även hovet hade pärlhöns 1765, vilket framgår av Johann Beckmanns besök på Ulriksdal. Enligt hovförtäringen serverades pärlhönsägg vid hovet 1764.¹¹⁶

Ett exotiskt inslag i Linnés samling var hockohöns (*Crax allector*). De har sedan gammalt hållits av indianer i fångenskap och på sina håll kunde man i Sydamerika förr se tama hockos springa omkring på städernas gatorna i stora skaror. Sannolikt fanns de, som vi sett, införda i Sverige redan i slutet av 1600-talet, men Linné själv lärde känna dem första gången i Vivario Clifortiano i Holland på 1730-talet. I sina föreläsningar på 1740-talet uppger Linné att ingen av detta släkte "har varit synt i Swerje". Var Linné fått sina hockohöns ifrån vet vi inte, men uppenbarligen fanns de tillgängliga inte bara i Holland utan också i England, vilket framgår av Eleazar Albins avbildning. Sefström anger att Linné hade *Crax nigra*, medan det i Johan Bussers lista nämns *Crax allector*. Det är samma art, och det är Linnés benämning *Crax allector* givet i tolfte upplagan av *Systema naturae* (1772) som är giltigt.

Under sitt besök på Ulriksdal 1765 fick Johann Beckmann möjlighet att se också hockohöns där.¹¹⁷

I Bussers lista anges också *tetraoes*, en samlingsbenämning som avser såväl tjädrar som orrar. Vi antar dock på goda grunder att det är i första hand orrar som Linné hade i sin trädgård. ”Att hafwa Orrar tamda i husen är rätt artigt, och mycket brukeligt. Man lär honom då att äta säd som hönsen, men något enbär måtte han ibland få, annars äter han hwete, hampfrö, korn, hwetebröd, äppelbitar etc.”, rapporterar han sakkunnigt i en föreläsning. Orrarna i hans trädgård finns faktiskt omnämnda i 1755 års upplaga av *Flora Svecica*, där Linné om körsbärskärnor skriver att de dödat orrar, som inte kunnat smälta dem, något som han observerat just bland de burhållna fåglarna i akademiträdgården. Fischerström vet berätta att man lättare tämjer orrar om de hålls i små burar, snarare än i fågelhus eller voljärer. Mot slutet av 1700-talet och under förra hälften av 1800-talet tycks det till och med ha varit något av ett mode att hålla spelande orrar i hemmen, något som såväl Bellman som Årstafrun vittnar om. Märta Helena Reenstierna nämner orrar ”i sin vackra bur”. Även inne i Stockholm förekom då tama orrar.¹¹⁸

Myskanden (*Cairina moschata*) härstammar ursprungligen från Sydamerika, där den domesticerades av ursprungsbefolkningen långt innan européerna nådde dit. Redan under 1500-talet inkom myskanden, ibland kallad *turkisk and*, till Europa. Den fanns spridd här och var på herrgårdar i södra Sverige under 1700-talet. Till skillnad från många andra andfåglar är den inte särskilt beroende av vatten och kan hållas utan en särskild damm. Arten fanns i Linnés trädgård, omnämnd i Bussers lista från 1769. Linné tyckte att dess framträdande myskdoft luktade gott, något som han anför i sin *Fundamenta ornithologica* (1765). Han bör alltså ha varit förtrogen med arten redan då. Också Fischerström uppger att i Linnés vivarium ”herbergerades den hvita Desmans-Gåsen”, det vill säga myskänder.¹¹⁹

Under slutet av sin levnad hade Linné också en hjälmkasuar (*Casuarus casuarus*) i trädgården, nämnd första gången 1775 i källorna. Förmodligen var den en gåva från änkedrottningen Lovisa Ulrika. Konsistoriet anslog den 18 november samma år 1 daler och 4 öre kopparmynt om dagen för fågelns underhåll. Det var fortfarande den enda arten i släktet som européer kommit i kontakt med. Den hörde hemma på västra Nya Guinea, Ceram, Aruöarna och norra Queensland. Handeln med arten hade förekommit under århundraden i regionen, men i Europa var kasuaren alltjämt en sällsynthet hos djurhandlare. På 1730-talet fanns den i England. Ungar infångades av lokalbefolkningar och såldes till skeppen. Det handlar om en

mycket storvuxen fågel försedd med kraftiga och farliga klor, som den inte är sen med att använda om den anar fara. Kasuaren överlevde Linné själv.¹²⁰

Så sent som 1776 erhöll Linné också inte mindre än "3 st. africanska foglar (*Platalea*)", det vill säga skedstorkar (*Platalea leucorodia*), från Gustav III. Deras vidare öden är inte kända. I ett brev skrivet samma år till Thunberg nämns dock enbart två skedstorkar.¹²¹

Papegojor

Som vi sett finns papegojor belagda inte bara på kontinenten utan även i Norden sedan lång tid tillbaka.¹²² I 1700-talets Sverige var papegojor ingalunda några ovanliga fåglar för dem som hade råd. Linné observerade exempelvis på Gårdsjöholms säteri i Skåne i juni 1749 en grön papegoja, stor som en skata, med blå vingar och kort stjärt som var röd vid basen. Det rörde sig alltså om en amasonpapegoja. När han kom till Lund fick han hemma hos professor Sven Lagerbring se en blåpannad amason (*Amazona aestiva*), "blå i pannan" och med gul hjässa och hals.¹²³

I sin översikt över kungens naturaliesamlingar beskriver Linné utförligt en rad papegojor. Det finns anledning att förmoda att åtminstone en del av dem hållits i fångenskap, innan de stoppades upp och införlivades i naturaliekabinettet. I boken beskriver Linné *Psittacus rufirostris*, den art vi i dag känner som halsbandsparakit (*Psittacula krameri*); *Psittacus nobilis* från "Surinami", vilket bör uttydas rödskuldrad dvärgara (*Diopsittaca nobilis*); *Psittacus alexandri* som anges förekomma i "Ægypto, China" och som vi i dag benämner alexanderparakit (*Psittacula eupatria*); *Psittacus melanocephalus* med ursprung i "Surinami", vilket är svarthuvad vitbukspapegoja (*Pionites melanocephala*); *Psittacus pullarius*, också med "Surinami" som angivet ursprung, vilket dock är felaktigt om det är det samma som vi i dag kallar rödhuvad dvärgpapegoja (*Agapornis pullarius*), vilken som bekant kommer från Afrika; *Psittacus galgulus* med ursprung i "India orientali", det vill säga blåkrona (*Loriculus galgulus*); samt *Psittacus passerinus*, vilket motsvarar dagens benämning grön sparvpapegoja (*Forpus passerinus*).¹²⁴ Han nämner också *Psittacus garrulus*, i dag kallad gulmantellori (*Lorius garrulus*), med angivet ursprungsland "India orientalis". Linné hade möjlighet att mer ingående studera ett exemplar av gulmantellori i bibliotekssamlingarna i Göteborg i juli 1746. Linné uppger att den var "stor som en dufwa, öfweralt blodröd, utom pennorne i stjerten och wingarne, som woro grön på den

Gulstofskakadua (*Cacatua sulphurea*) som enligt en anteckning på bilden avbildades av Eleazar Albin den 28 juli 1735. Ur Eleazar Albin, Supplement to the Natural History of Birds (1740).

Vitpannad amason (Amazona albifrons) från Mellanamerika, ur Gustaf von Carlssons samlingar. Det avbildade exemplaret har varit i fångenskap. Ur Andreas Sparrman, Museum Carlsonianum III (1788).

sidan som syntes; men så mycket af dem, som tåktes af andra fjedrar, war äfwen rödt”.¹²⁵

I föreläsningarna från 1740-talets slut ger Linné vissa inblickar i hur papegojor bör utfodras. Det vittnar om att han inhämtat uppgifter i ämnet, men vi bör komma ihåg att Linnés erfarenheter av dessa fåglar fortfarande var begränsade och att han senare visade en större omsorg för deras väl. ”I bur födas de mäst med hwetbröd, och sällan gifwes dem watn”, meddelade han. ”Hwad Apan är ibland fyrfotade djuren, är papegojan bland foglarne gör efter hwad hon ser och hör”, framhåller han och visar därmed varför papegojor var så populära som sällskapsdjur. I ett annat sammanhang berättar han att papegojor utan skada gärna äter frön av safflor (*Carthamus tinctorius*), medan andra fåglar må illa därav.¹²⁶

När Linné fick sina första egna papegojor är inte känt, men i ett brev till Abraham Bäck den 1 augusti 1757 meddelar han att han fått en *kakadora* – som Linné kallar den – från fru Brita Maria Schröder i Stockholm. Denna kakadua är ”makalös” och har gett honom ”mången rolig stund och äfwen så ofta påminner mig den tacksamhet, jag är skyldig en så behagelig fru”, skriver han.¹²⁷ Kakaduan var säkert med länge, ty den nämns i flera källor. Det rörde sig sannolikt om en gultofskakadua (*Cacatua sulphurea*) från Moluckerna.¹²⁸ Sefström berättar att kakaduor värderas högt och ofta kostar hundra plåtar. ”Papegojan lærer ej at tala, utan allenast Kakadorar, derföre hon ock kallas Kakador; Desse ord ropar hon som oftast rent och klingande”, uppger han vidare. Johann Beckmann, som besökte Linné 1765, berättar att Linné kunde förfara med den hur han ville. Formuleringarna hos Beckmann antyder att det möjligen fanns flera exemplar av arten.¹²⁹

I ett brev till sin holländske kollega och vän Johannes Burman den 20 juli 1759 nämner Linné förutom kakaduan också *Psittacus aestivus*, alltså blåpannad amasonpapegoja; *Psittacus Macao*, det vill säga ljusröd ara; samt *Psittacus erithacus*, som motsvarar vad vi i dag kallar jakopapegoja.¹³⁰ Blåpannad amasonpapegoja (*Amazona aestiva*) omnämns också hos Sefström 1760, Busser 1769 och Fischerström 1785. Arten tycks ha varit den allmännast importerade amasonpapegojan under 1700-talet. Sefström uppger kortfattat att den var något större än en duva, med åtskilliga färger. Näbben var svart och den hade en kort stjärt. ”Detta Spec. lærer at tala”, tillägger han. Enligt Bechstein förekommer den i Guyana, Brasilien och Mexiko.¹³¹

Ljusröd ara (*Ara macao*) har i Europa hållits i fångenskap sedan handeln med Sydamerika började utvecklas på allvar i början av 1500-talet. Långt innan dess hade indianer i Sydamerika, Mellanamerika och i Karibien hål-

lit tama aror vid sina bosättningar, en sedvänja som för övrigt fortlevt in i våra dagar. Vid mitten av 1700-talet uppges den vara vanlig i vissa skikt i London. Bechstein uppges att aror importerades med sjöfarare. Sefström vet att arten har sitt ursprung i mellersta delen av Amerika. "Til storlek är den nästan som Höns, med wackra röda, blå och gula färgor utsirad. Näbben, den öfra hvit, den nedra swart, nästan hopkramad och krokug böjder. Stjerten lång, röd, ändarna af stjert-fiedrarna blå". Arten lär sig ej tala, uppges han. "Stora Herrar hafwa dem uti sina Trägårdar, ty inne uti rummen kan man ej hafwa dem, för deras fula och hårda läte", skriver han vidare. Enligt Johann Beckmann hade Linné 1765 flera exemplar ("einige") av den stora ljusröda aran, vilka heller inte var aggressiva på det sätt som en kakadua hade uppträtt mot honom. Senare omtalas två exemplar, som också blev ganska långlivade. Ännu 1776 fanns de i Linnés vård och de kom att överleva honom.¹³²

Jakopapegoja (*Psittacus erithacus*) är känd i Europa åtminstone sedan 1500-talet och härstammar ursprungligen från västra Afrika. Möjligen hade Linné fått den genom Clas Alströmers förmedling, i varje fall nämner Alströmer i ett brev från januari 1760 en "grå papegoja" avsedd för Linné. Papegojan vistades då på Gräfsnäs. Dock hade han i brev till Burman i juni 1759 redan nämnt att han hade en jako i sin vård. Så det råder viss oklarhet här. Enligt Beckmann hade Linné 1765 sin jakopapegoja fastkedjad på ett träkors. Den hade en mycket ljus stämman, meddelar han vidare. Bechstein skriver att jakos importerades från Guinea i Västafrika.¹³³

Blåhuvad papegoja (*Pionus menstruus*), som omnämns i Bussers lista, har en relativt vidsträckt utbredning i norra Sydamerika, från Costa Rica i norr till norra Bolivia och sydöstra Brasilien i söder. I tolfte upplagan av *Systema naturae* (1766) uppges Linné att arten finns i "Surinam". Det verkar som han hade fått papegojan av sin lärjunge Bjerchén, som ju också var intresserad av burfåglar. Linné kommenterar också där dess läte och uppges att den låter som en kaja, vilket väl tyder på att han redan då införskaffat den.¹³⁴ Några ytterligare uppgifter om denna papegoja, som med sin framträdande färgteckning bör ha väckt viss uppmärksamhet, finns inte i källmaterialet, ej heller något om den blåkrona som Lagerström försökte vidarebefordra till honom.

Den afrikanska jakopapegojan (Psittacus erithacus) anses vara bland de bästa att härma människoröster och har förekommit som rumsfågel i Europa sedan 1500-talet. Ur Eleazar Albin, Natural History of Birds I (1738).

Ljusröd ara (Ara macao) importerades regelbundet till Europa och åtskilliga kom även till Sverige redan på 1700-talet. Det skulle emellertid dröja till förra hälften av 1800-talet innan aror förökade sig i europeisk fångenskap. Då rörde det sig emellertid om en annan art. Ur Eleazar Albin, Natural History of Birds I (1738).

Talande fåglar

Det finns många fågelarter som kan lära sig härma mänskliga röster, något som Linné var medveten om och road av. Om korpar meddelar han i en föreläsning att de ”kunna lära tala, om man får dem helt små”, och berättar utförligt en historia om kejsar Augustus som av en skomakare köpte en korp som lärt sig säga ”Opera et impensa perdidit”.¹³⁵ Särskilt papegojor har haft rykte om sig att vara skickliga på att härma människoröster. Linné berättar i sina föreläsningar om en papegoja i England:

Kunna lära att hwisla och tala, som hördes i London; då en sådan kom ut genom ett fönster, som war öfwer älfwen, ropade hon: båt, båt för 20 pund Sterling. Då en straxt war med en båt till reds och tog upp henne, samt förde henne til hofwet igen, men då sade hon, gif den skälmen bara en skilling, har har intet mer förtjent, men konungen betalte ut de 20 pund sterling, hon i sin nöd utlofwade.¹³⁶

Tullberg berättar i sin redogörelse över traditioner hos Linnés ättlingar om en papegoja som brukade sitta på sin herres axel då han åt och delade då hans måltid. Linnés talande papegoja var hans jakon. I elfte upplagan av *Systema naturae* heter det nämligen om jakon: ”Denna pratsamma [fågel] frambringar taktfast varjehanda ord från sin strupe med ett putslustigt läte och allt den hör upprepar den”. Det finns åtskilliga historier om just denna papegoja. Om Linné inte var hemma och någon knackade på dörren, härmade papegojan hans röst ”Sti in!” till den besökandes stora förvåning. Vid middagstid brukade papegojan ropa ”Herr Carl, klockan är 12”. Den var nämligen van, att när den hörde detta rop, var det tid för middag. Den gjorde också spe av en trädgårdsmästare Löfberg som hade för vana att ordentligt snyta sig innan han skulle gå in till Linné. När han en gång trädde in i rummet där Linné satt ropade papegojan ”Snyt dig, Löfberg”, förmodligen härmade vad barnen i huset lärt den. Allt enligt Tullberg.¹³⁷

Också andra fåglar kunde lära sig härma människors tal. Linné var väl insatt i ämnet. Starar hade exempelvis gott rykte om sig för denna egenskap och han skriver att man, om man ville lära dem ”tala” måste skaffa starungar:

innan de ännu lärt sig quittra, efter sitt eget modersmål. Sedan måtte tungan klippas, att han intet blir så lång som tillförne: sedan skall man stänga honom inne uti ett mörkt rum, att han intet får se mycket dager, och intet gå oftare till honom, än då man gifwer honom mat, samt då alltid tala för honom, eller siunga för honom något stycke, dock ej alt på en gång, utan litet i sönder, och continuera med det

samma, til des man får höra honom siunga, eller säja efter, då man måtte hjälpa honom, om han tar galit, och när han lärt så mycket man låtit honom glömma det första, och på sådant sätt kan han lära åtskilliga stycken och ord.¹³⁸

Linnés apor

Om det var några djur som Linné var särdeles förtjust i, placerar sig aporna i främsta leden. Han ägnade dem ett särskilt intresse och under sin levnad hann Linné namnge 42 arter av primater – inklusive *Homo sapiens*. Däremot ses inte längre *Cynocephalus volans*, som Linné ansåg vara en lemur, tillhöra ordningen primater. Apor spelade en särskild roll i hans vetenskapliga diskussioner om människans plats i det zoologiska systemet.¹³⁹ Men apor fick också tidigt plats i hans vivarium. Linné hade dem gärna och tjusades av deras lustiga väsen. Vid föreläsningar på 1740-talet förmedlade han minnesbilder av apor han träffat på i Holland eller läst om. I brevväxlingen hittar vi då och då likaledes intressanta uppgifter om apor, vanligen baserade på Linnés egna erfarenheter. Under årens lopp fanns det åtskilliga olika arter av apor i den botaniska trädgården. I den lista Busser publicerade förtecknas flera aparter som 1769 fanns i botaniska trädgården. Han listar *Simia sylvanus*, *Simia augula*, *Simia saltatrix*, *Simia sabea*, *Simia capucina*, *Simia Oedipus* och *Simia Diana*. Dessutom finns en *Lemur Mongos*.¹⁴⁰

Simia sylvanus, omnämnd första gången i brevet till Johannes Burman, igenkänner vi i dag som berberapa (*Macaca sylvanus*), vilken lever vild i Nordafrika och i halvvilt tillstånd på Gibraltarklippan. Ett par av arten hölls i början av 1750-talet på Ulriksdal. Hanen beskrevs som argsint, medan hon var mild och gjorde åtminstone inte manfolk någon skada, allt enligt Linné. Förmodligen har Linné fått sina exemplar från hovet. Redan i brevet 1759 uppges att de förökade sig i den upsalienska trädgården och uppenbarligen är det den apart som Linné lyckas bäst med. Hos Busser 1769 uppges att den var "uppföd i Trädgården af utlänska föräldrar". Linnés berberapor visades upp för Sefström i maj 1760, som kunde förmedla några detaljer kring dess uppfödning i fångenskap:

En stor af desse Apor hade för 14 dagar sedan födt den unge, som hon nu satt och hålt framför sig. Ungen war swartbrun til färgen och satt nu uti modrens skjöte, hwilken satt huka och lade båda främsta fötterne omkring honom, så at hon aldeles war skyld, allenast en liten öfning ofwantil, at hans hjessa syntes; men då modren böjde bröstet öfwer denna öfning, war ungen aldeles täckt.

Ovan: *Pincheapan Grinn* (*Saguinus oedipus*). *Oljemålning av Gustav Hesselius på Linnés Hammarby*. Motstående sida, övre bilden: *Brun kapucinapa* (*Cebus apella*). Nedre bilden: *Kapucinapa* (*Cebus capucinus*). *Oljemålningar på Linnés Hammarby*. Okänd konstnär. Foto: Tommy Westberg, Uppsala universitets konstsamlingar.

Linnés berberapor fortplantade sig regelbundet och han hade observerat att de tog hand om såväl gamla som nyfödda ungar. ”Dessa Apor äro lustige och qwicke af sig, samt wilja apa efter hwad de se; i synnerhet de unga”. Det var främst berberaporna som hölls i de apkojor som finns avbildade hos Busser. ”Då Apan skulle upføre stängen i sin koja, hölt hon ungen fast wid lifwet på sig med ena armen, och med den andra hjälpte hon sig fort upføre stängen, eller annars uträttade hwad hon wille”, observerade Sefström. Berberaporna var tämligen starka och storväxta exemplar och kunde försvara sig om de retades av människor. Av ett brev till Thunberg skrivet 1776 framgår att då ännu fanns en hane och en hona av arten i trädgården. Men Linné var inte först med att föda upp apor i Sverige. Förstagångsuppfödningen stod nämligen hovet för. I februari 1753 höll nämligen Olof von Dalin ett ”Tal öfwer den första i Swerige födde Markattan”, där det framgår att den nyfödde också fick namnet Murre.¹⁴¹

Med *Simia augula* i Bussers lista avses Linnés *Simia aygula*, vilket är den art vi i dag kallar krabbätarmakak (*Macaca fascicularis*). Den har sitt ursprung i Indien, enligt Linnés *Systema naturae* (1758). I själva verket förekommer den i Sydostasien. ”Denna var en Mark-katta”, skriver Sefström, ”som hade lång swants, war mycket qwick och lustig, dock skadade ingen, emedan den nu war ung”. Vad som däremot avses med *Simia saltatrix* i Bussers förteckning är oklart. Med *saltatrix* menas ’dansös’, vilket tyder på en livlig art. Så vitt jag har kunnat finna återfinns ingen art med detta artepitetet i *Systema naturae* (1758) eller kommande upplagor, ej heller i de primatlistor jag haft till mitt förfogande. Förmodligen valde Linné senare ett annat namn för arten, som därför undgår vår möjlighet till närmare identifiering. På Hammarby finns också en oljemålning som föreställer en brun kapucin (*Cebus apella*), som sannolikt ingått i Linnés djurbestand. Kanske är det den apan som avses. Vid hovet hölls i början av 1750-talet en hane av brun kapucin (och Linné använder redan där artepitetet *apella*). Linné uppger att den alltid hade något upptåg för sig, infångade med kvick hand de flugor som flög förbi och lät som en kalkonunge.¹⁴²

De övriga arterna av Linnés apor vållar inga svårigheter att bestämma. Med *Simia sabea* avses vitgrön markatta (*Chlorocebus sabaes*), som Linné hade 1769. Den beskrivs i 1766 års upplaga av *Systema naturae* och det uppges där att den finns i Afrika, Egypten och på Kapverdeöarna. Några ytterligare uppgifter om denna apa i Linnés vård har jag inte kunnat finna.¹⁴³ Den art som kallas *Simia capucina* är vad vi i dag kallar kapucinapa (*Cebus capucinus*). En sådan visades upp för Sefström 1760 som skriver att den var

trög "i alla lemmar, utom hufwudet, och mera hasar sig fram än går". Han uppger att den var "et af de enfaldigaste djur; hon ser mycket upriktig och renhjärtad ut", men om hon retas eller utsätts för våld "gifwer hon til et långsamt och förskräckeligt läte, som för öronen är olideligt at höra". Linné hade själv tidigare beskrivit den levande kapucinapa som fanns på Ulriksdal. "Han är senfärdig, klifver nödigt, är mycket frusen af sig, derföre han ock gerna solar sig". Om lätet berättar Linné att då den "är vred, skäller han som en hundvalp, och då man oroar honom, skriker han jämmerligen skärt och ömkeligen, at man blifver rädd och ledsen vid honom; eljest klinkar han, som en Syrsa". På Linnés Hammarby förvaras en oljemålning av en kapucinapa och det är förmodligen det omtalade exemplaret som avbildats.¹⁴⁴

Simia Oedipus syftar på den lilla pinchen eller bomullshuvudtamarin (Saguinus oedipus), en art som kommer från östra Colombia. Linné kunde år 1768 publicera en kortfattad beskrivning av arten, baserad på ett exemplar som han i levande tillstånd erhållit som gåva från drottning Lovisa Ulrika. Denna pinche, av Linné betecknad som "ett litet, alt för artigt och sällsynt djur", begåvades med namnet Grinn. I sin vetenskapliga namngivning kallade Linné den *Simia Oedipus* och uppger att den inte var större än en råtta. Den beskrivs också i tolfte upplagan av *Systema naturae* och den finns också avkonterfejad genom drottningens försorg. Tavlan hänger numera på Linnés Hammarby och är målad av Gustav Hesselius. På tavlan har apan tillgång till en liten koja varpå den sitter.¹⁴⁵

Den västafrikanska dianamarkattan (*Cercopithecus diana*), som Linné möjligen haft flera exemplar av, fick en utförlig beskrivning av Linné i Vetenskapsakademiens handlingar redan 1754. Sannolikt rör det sig om den första apan i hans samling: "Den Apan jag nu ärnar beskrifva", heter det, "är af Markatt-Slägtet eller en Apa med långt skägg och svans [...] eller en Markatta med lång svans, tuppadt skägg och toupée i pannan, den jag eljest kallar Diana, efter hon har en hvit måne i pannan, såsom de gamle Poëter inbillat sig om sin Diana". Linné uppger att dess ursprung är "Guinea" och lämnar en utförlig skildring om dess "seder", som också ger oss inblickar i djurets tillvaro i Botaniska trädgården:

Hon äter allehanda slags sallater och vegetabilier, såsom människan; men frukt, nötter och mandlar, russin och dylikt äro hennes delice. Eljest håller hon til goda ägg, blod, kål, ärter, gröt, men besynnerligen rötter af morot, kål-rötter, rofvor etc.

Hon dricker ofta och mer, än jag sedt någon Apa dricka. Hon luktar på alt som hon skal äta, förr än hon det smakar. Kött är ej hennes mat, det hon mäst bortkastar.

Hon älskar mycket värma, hvarföre hon ock i varmaste orangeriet, der hon om vintren fått logement i Upsala Trägård, har haft sit nattläger högt up under kropp-åsen, hvarest är varmt, som uti en badstuga; men hon tycker ej om, at sitta i brännande Solen, hvarföre hon om sommaren midt på dagen altid dasar sig i skuggan; men om nätterne äro kulna om sommartiden, jämrar hon sig och för alla förbigående med pipande läte ger til känna, at hon far illa.

Hon lägger sig då det mörknar, och sofver til kl. 7 eller 8 om morgonen, då hon är ute, om ingen förr oroat henne; men i Orangeriet, så snart sista luckan tilslutes, lämnar hon sällskapet och springer up uti sin säng.¹⁴⁶

Vi får alltså här uppgifter om hur den utfordrades och hur den förvarades. Linné fortsätter och berättar om dess beteende:

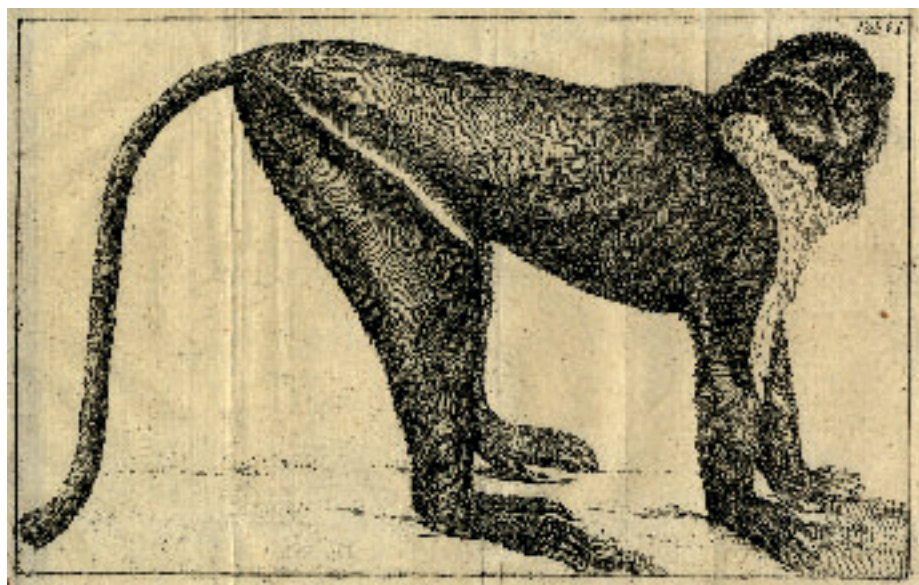
Som denna Apa är en hona; så tål hon mycket väl man-könet, dock icke så qvin-könet, hvilket är allmänt i hela Ape-släktet. Men besynnerligen älskar hon bekanta husfolket, och hälst små gässar, med hvilka hon leker springer uppå dem, visiterar deras gömmor, löskar dem och låter sig af dem klappas och strykas; men om Fruntimmer inställer sig, besynnerligen då manfolk äro tilstädes, hoppar hon som oftast på dem och biter dem i arm eller ben; dock är hennes bitt föga at akta; ty hon biter sällan hårdt, utan kramar at det knapt blir en liten blånad.¹⁴⁷

Snart därefter dog emellertid djuret. I ett brev till Andreas Bäck den 12 november 1756 skriver Linné ”Tänk min wackra Markatta dog; hwar skall jag nu få någon i stället. Jag sörjer henne rätt mycket. Condolera min sorg”. Eftersom arten finns med i Bussers lista får man anta att han senare införskaffat ett nytt exemplar av samma art.¹⁴⁸

I Bussers lista återfinns ytterligare en primat, en halvapa, nämligen en så kallad mongoz (*Eulemur mongoz*) med härkomst nordvästra Madagaskar. Några närmare uppgifter om dess tillvaro i trädgården finns emellertid inte. I likhet med många andra lemurer är den dock relativt enkel att hålla i fångenskap, även om den aldrig varit särskilt vanligt i menagerier och zoologiska trädgårdar. Arten finns beskriven av Linné i 1766 års upplaga av *Systema naturae*. Enligt ett brev, daterat den 24 september 1768, done-rade Carl H. Wänman en av honom från Madagaskar hemförd lemur till Linné. Wänman skriver att den ”var mycket välkommen [...], han hade förut hanen ock detta var honan”. Vilken lemurart det rör sig om framgår inte. Kanske var det ytterligare en mongoz. Men år 1776 fanns enligt ett bevarat brev en specificerad lemurart i trädgården, nämligen tre exemplar av mormakier (*Eulemur macaco*), som likaså kommer från nordvästra Madagaskar.

År 1759 och 1760 fanns också en *Simia jacchus*, en apa med sydamerikanskt ursprung, i Linnés trädgård. I brevet till Burman hösten 1759 skriver Linné att han fått en levande apa, jacchus, "ett vackert djur". Det handlade alltså om en västapa, närmare bestämt den art vi i dag kallar vit silkesapa (*Callithris jacchus*). "Denna Markatta är liten och af swag natur, så at hon wil hafwa något at ligga warmt i, antingen en muff, eller annat ludit skinn, ty kommer denne i kölden, så siuknar och dör hon", meddelar Sefström. Linné kallade alla apor med svans för markattor. När islänningen Hannes Finnsson sommaren 1772 besökte Linnés trädgård fanns där, enligt de kortfattade annotationerna, "många slags apor, markattor, [och] lemurer".¹⁴⁹

Det har ibland sagts att Linné också fick en orangutang till sin djursamling i Uppsala. Uppgiften baseras emellertid på ett missförstånd, förmodligen en feltolkning av ett par brev till Pehr Bjerchén respektive Johannes Burman hösten 1759, där Linné prisar de förvärv Bjerchén gjort i London åt honom. Antagligen handlade det om en avbildning av en orangutang eller ett schimpansskinn. Någon levande orangutang kom sannolikt inte till Europa förrän 1776, då Willem V, prins av Oranien, till sitt menageri

Markattan *Diana* (*Cercopithecus diana*). Ur Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar 1754.

Kleine Loo vid Voorburg nära Haag fick ett exemplar. Den levde dock bara några månader.¹⁵⁰

Linné var mycket förtjust i sina tama apor. De roade honom storligen och de var också uppskattade av besökarna. Om sin markatta Diana berättar han att den ”leker med hundar, roar sig at bitas utan effect, at slå kull hvad som är löst, at taga hatten af folk som står bredevid, och at löska sig eller andra”.¹⁵¹ Med åren och växande erfarenhet utvecklades Linné till en skicklig djurhållare. Som vi sett bistod Linné med sakkunskap vid införskaffandet av djur och han fick också överta åtskilliga arter som en tid först vistades på de kungliga slotten Ulriksdal och Drottningholm. I ett brev från september 1761 frågar han i uppsluppen ton Abraham Bäck om hur det gick med ett par inköpta apor, som hade förökat sig:

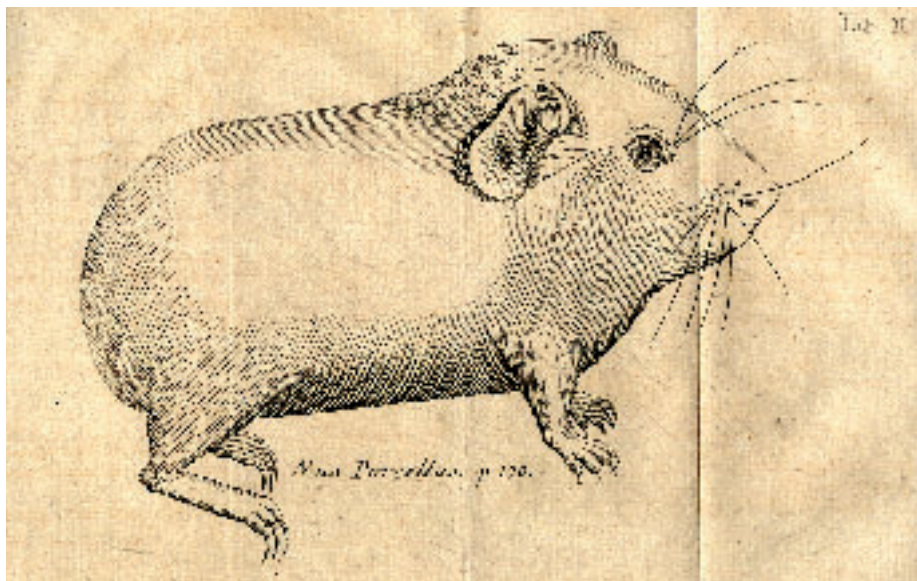
Huru ställer mitt unga Herrskap sig wid Hofwet? Jag tror gamla Gubben skall intet blifwa så ogalen hofbuss, allenast han intet retas och förtönas, ty han tohl aldeles intet skämt. De gamle gubbarne tola intet hasslerie. Men hans Fru knarrar fuller, menar doch intet så illa; Hon är säkert i wälsignat tillstånd; jag skulle tro att hennes nedkomst blifwer först i wårtiden. Då borde hon få warmt rum; ty ehuru hon sielf intet är så kinkug, som våra andre hoffruer, äro likwähl hennes först framkomne barn ganske ömtolige, at om de hållas kalt, få de snufwa som länge hänger äfter; det är ock icke underligt, ty de äro helt nakne som våra, och komne af en söderlänsk warm extraction, långt ifrån Lapparnes hemwist. Jag har undrat hwarföre Gubben hwar gång han caresserar sin kiäresta, sedan hon blifwit wälsignad, är ond på henne och will liksom flyga henne i lufwen; det gör han aldrig, då honan är lätt på foten. Så snart honan lärt sin unge att gå och klyfwa, håller han sig mer till fadren än henne, och fadren träter på modren, så ofta hon agar sitt barn, som ej sker så sällan. Laga änteligen, att de blifwa så stälde i winter att de kunna ligga tillsammans och warma hwar andra, ty där af trifwas de bättre, lika som wij. men de måste doch bindas litet ifrån hwar andra, att gubben ej rifwer maten ifrån henne, utan att hon kan då gå ifrån honom, annors dör hon af hunger.¹⁵²

Hovet inhämtade råd från Linné om hur man bäst skulle sköta markattorna – ”Menniskio-Cousinerna” – som började visa tecken på ohälsa. Drottningen ”wille ej allena icke mista dem, utan ock at de äro friska; ty de äro rätt artiga”, heter det i ett brev, författat av Olof von Dalin som var anställd vid hovet, den 22 november 1762. ”Som Herr Archiatern bäst känner både desse och flere diurs art, så har Hennes Maj:t och deruti till honom det största förtroende”, fortsätter han. Olof von Dalin menade själv att aporna led av kylan och föreslog att ”man borde om wintrarne bestå dem kläder”.¹⁵³

Tama apor och halvapor fanns lite här och var i 1700-talets Sverige. Vi kan exempelvis erinra om Jonas Dürchs målning föreställande kyrkoherden Gustaf Fredrik Hjortsberg i norra Halland med sin familj omgiven av exotika. På tavlan finns bland annat en från Madagaskar härstammande katta (*Lemur catta*) avbildad. Den hade kommit till Göteborg 1763 och funnits hos Hjortsberg från året därpå. Hjortsberg försökte till och med skänka den till Linné. Hjortsberg hade också vid denna tid en tvättbjörn och rysk björn bundna i trädgården. Adolph Ulrik Grill fick åtskilliga apor till sina samlingar på Söderfors, och uppenbarligen hade han också fått tillfälle att studera några av dem i levande tillstånd. Hans *kvidande markatta*, i själva verket en brun kapucinapa (*Cebus apella*), utfodrades "med mjölk och bröd, ehuru den högre älskar at undfågnas med frugter och nötter, och ännu heldre med ägg, dem hon med synnerlig behändighet öppnar och utdricker". Grill meddelar dessutom att apan kunde dövas med tobaksrök! Vi kan påminna oss om att Carl Michael Bellman på Skeppsbron bland gycklare och säckpipeblåsare också observerade en man som uppträdde med en tam markatta: "Hvad säger den där gullsmidda Äppeltysken med Markattan på axeln?", frågar han i epistel 33. I anslutning till detta kan erinras om att Årstafrun den 3 oktober 1800 antecknade i sin dagbok om ett besök av tvenne italienare eller savojarier med en dansande svart björn och en markatta.¹⁵⁴

Marsvin

Det ursprungligen peruanska marsvinet (*Cavia porcellus*), som fått svenskt namn av sitt transoceana ursprung ('svin från andra sidan havet'), domesticerades redan i förkolumbiansk tid, kanske redan för 3000 år sedan, och nådde på 1500-talet Europa. I protokoll från Stockholms slott 1666 omtalas rötter och kål till den unge Karl XI:s *Mahrswijn*.¹⁵⁵ När Linné sommaren 1746 besökte Karlstad skriver han att "marsvin är här i Sverige et utländskt diur, som på få ställen, för ro skull, födas och alstrade i husen". Dessa marsvin ägdes av en Nils Lagerlöf, superintendent i Karlstad.¹⁵⁶ Linné fick också marsvin från honom *sensommaren* 1748. I ett brev till Eric Gustaf Lidbeck den 30 augusti 1748 skriver nämligen Linné: "Tänk jag fick i går 3 stycken Marsvin ifrån Eder ärlige prästman i Wermeland. Tacka honom för dem som en hedersman. De äro ganska roliga och språka hela dagen. Tack som en hedersman för så god anstalt och recommendation".¹⁵⁷ En uppenbarligen hänförd Linné som gladdes åt marsvinen som "språkade" i sin bur.

Marsvin (Cavia porcellus) förekom här och var i 1700-talets Sverige och Linné födde med stort intresse upp dem i sitt orangeri. Ur Carl Linnaeus, De mure indico (1754).

På 1750-talet blev hans marsvin också föremål för en disputation, *De mure indico*, framlagd i december 1754 och med östgöten Johan Justus Naumann som respondent. Han gick för övrigt ett oblikt öde till mötes, bland annat avskedades han till följd av fylleri från ett husarregemente och slutade som luffare i södra Sverige. Avhandlingen ingick i en serie om tamdjur som Linné presiderade över under 1750-talet. I avhandlingen ger Linné en detaljerad skildring av sina erfarenheter av djuret i fångenskap: "Då jag inte haft tillfälle att studera detta djur i deras eget hemland, måste jag nöja mig med att med lätt hand skissera deras karaktär efter att ha observerat dem som tamdjur i hemmen, där vi håller dem". Han uppger att de utfodras med råggryn, gröt, bröd tuggat eller uppblött i vatten eller mjölk, färskt eller torkat gräs, skal, kvistar, blad och barr från träd som björk, tall och gran, sallatsblad och kål. Den bästa vinterfödan uppges vara morötter och olika sädesslag. "Men om de alltför länge utfodras med grönsaker och speciellt med kruskål", fortsätter han, "har jag märkt, att de dött drabbade av diarré". För att därför befördra en god hälsa bör man införa en diet, där de ibland får saftig föda och ibland torr. Om deras "sinnesrörelser" skriver han:

En tidig illustration av guldaguti (*Dasyprocta leporina*) efter ett exemplar som tillhört Duke of Richmond. Lägg märke till halsbandet. När Linné beskrev sin aguti i Vetenskapsakademiens handlingar 1768 hänvisade han till Mark Catesbys illustration av "*Lepus javanicus*", vilken Linné i *Systema naturae* 10:de upplaga (1758) angett som synonym för "*Mus leporinus*", det vill säga *Dasyprocta leporina*. Linné meddelar efter Catesby dock fortfarande den felaktiga proveniensens "Java, Sumatra". I 1766 års upplaga av *Systema naturae* beskriver han "*Mus aguti*" som han anger komma från "Brasilía, Surinomo, Guiania". Konserverade exemplar av såväl *Dasyprocta leporina* som den vanliga agutin *Dasyprocta aguti* finns bevarade i Adolf Fredriks samlingar från Drottningholm, numera i Naturhistoriska riksmuseet, se NRM 532051 "*Mus leporina*" respektive NRM 532051 "*Mus aguti*". Det är den vanliga agutin, *Dasyprocta aguti*, som Linné höll i sitt vivarium. Dock, enligt nyare rön är *D. leporina* och *D. aguti* i själva verket samma art och skall, enligt gällande prioritetsregler, då därför kallas *Dasyprocta leporina*. Ur Marc Catesby, *Natural History of Carolina, Florida, and the Bahama Islands* 2. Appendix (1754).

Fastän deras ilska kan vara nog så häftig, är de dock ganska försiktiga och rädda för allt. Med uppsträckt huvud lyssnar de intensivt, om något farligt är för handen, och de är fenomenalt skarpsynta, när det gäller att ana oråd. Och om de uppfattar det minsta ljud, flyr de undan blixtnabbt. Därför är det svårt att få dem tama, om de inte bor i samma hus som människor. Men den som matar dem kommer de så nära, att de äter ur hans hand. Och när de är hungriga och ser honom komma, rusar de mot honom med ett kvittrande läte och låter sig lockas in av honom som små grisar. Man kan utan risk hålla dem i händerna, då de varken biter eller klöser människor.¹⁵⁸

Johann Beckman nämner från Botaniska trädgården att Linné förvarade marsvinen, som ännu 1765 fanns kvar, vid ugnen i orangeriet.¹⁵⁹

Det lilla wackra Diuret Aguti

Ett med marsvinet besläktat djur från Sydamerika är agutin (*Dasyprocta leporina*). Sitt huvudsakliga utbredningsområde har den i Brasiliens skogar. Även den är ganska lätt att hålla i fångenskap, men den är betydligt större än marsvinet. De som haft tillfälle att hålla djuret beskriver det som älskvärt och anspråkslöst.¹⁶⁰ I första volymen av Vetenskapsakademiens handlingar för 1768 berättar Linné om en brasiliansk större gnagare som han fått och höll i fångenskap. Djuret var stort som en katt, meddelar han. Linné ger en utförlig skildring av dess utseende, men återger inget om dess skötsel och hållning. Vi får emellertid veta att han fått djuret ifrån den svenske konsulen i Lissabon, Jean Bedoire, som sänt det till sin broder, brukspatronen Frans Bedoire, grosshandlare i Stockholm, för att överlämnas ”til Upsala Trägård, där många betraktat detta Djur med nöje; och som detta är ibland de sällsyntaste Djur, som föras til Europa”.¹⁶¹

När agutin dog skrev Linné ett brev, dagtecknat den 13 november 1767, till Bedoire som vittnar om hans uppriktiga sorg. Det är med stark rörelse och inte alls med någon slags självironi, som vi sentida läsare kanske läser in i formuleringarna:

Med mycken smärta måste jag notificera Herr Brukspatronen, som alltid wänfast tager dehl i mina öden, den hjärteliga sorg och afsaknad, som hände mig och min k. hustru i går kl. 3 eftermid. att ifrån oss rycktes genom en oförmodlig och hastig död, det lilla wackra Diuret Aguti, som Herr Brukspatronen täckts så gunstigt förära oss, och som warit så mig, som besynnerligen min hustru så alt förkiärt och behageligt, at intet diur i werlden någon [varit] kärare ibland alt lefwande jag ägt och änteligen mistat; näst mine barn”, tillstår jag att ingenting gått mig mer till hjertat.

Jag blifwer rätt nu rädd och ledsen att hafwa några angenäma indiandska Diur, ty deras mistande rör mig så hierteligen, att de förkorta min lefnad, detta aldra mäst.

Min hustrus heta tårar och mina läskas med den del Hr Brukspatronen säkerligen tager deruti. Gud bevare Herr Brukspatronen ifrån sorg öfver allt det sig kiärt är.¹⁶²

Detta var inte den enda aguti som nådde Sverige på 1700-talet. Ett par årtionden senare hade Adolph Ulrik Grill på Söderfors en aguti i sin vård. "Nötter, mandlar och mjölk utgjordes hennes läckraste måltider", meddelar han.¹⁶³ På 1700-talet var det inte ovanligt att också hålla ekorrar som sällskapsdjur. Genom sina "rörelser och åtbörder skaffar [den] oss mycket nöje, trifwes wäl uti de inkom för honom inrättade Burar, och kan der lätt tämjas", skriver Johan Fischerström. Linné tycks emellertid inte ha ägnat ekorren denna aspekt i någon av sina skrifter.¹⁶⁴

Sjupp och andra tvättbjörnar

Redan vid 1740-talets mitt hade Linné lyckats förvärva en tvättbjörn. Han kallade djuret, efter dess nordamerikanska och europeiska handelsnamn på skinnmarknaden, för Sjupp, vilket ursprungligen är ett indianord, närmare bestämt algonkinsk benämning på djuret. Algonkinerna benämnde nämligen djuret för *ausup* som sedan har inlånats i europeiska språk. Linné har det väl närmast från tyskans *schupp*. Linnés tvättbjörn var inte den första som kom till Sverige. Anteckningar i hovförtäringsskildringen visar att det 1695 fanns en "Schiup" vid Kungliga Slottet i Stockholm.¹⁶⁵

I Vetenskapsakademiens handlingar för 1747 ger Linné en utförlig och ofta citerad skildring av inte bara tvättbjörnens utseende och födovägar utan också av dess levnadssätt. Vi får mycket konkreta inblickar i detta sällskapsdjurs väl och ve:

Han blef familier, lät bekante klappa och leka med sig, hälst om de hade russin at inställa sig med, och allenast de ville icke lyfta honom eller bära honom, det han omöjligligen tåla kunde. Han omgicks med barn och hundar förtroligen, och var tämmeligen snygg, hafvandes sitt vissa ställe afsides, det han afbördade sig sin vätska och orenlighet.

Sinnelaget hans var, at vara envis, och det i högsta grad; så at, då han leddes med tåg, kunde han på intet sätt tåla, at man drog på tåget, utan lade han sig då straxt ned til jorden, utspärrandes och motspännandes med armar och fötter, viljandes ingalunda gå med påck, men wäl med godo, och då man ville taga honom, försvarade han sig med tänder och klor, och mumlade som en björn. Då han en gång blev ond

Den tvättbjörn (Procyon lotor) som Linné på 1740-talet hade i Botaniska trädgården. Ur Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar 1747.

på någon, var nästan omöjligt, at komma i hans gunst. E.g. Då han först kom, råkade han Trägårdsmästaren, begynte derföre klyfva upåt benen, i tanka at besöka honom; men som Trägårdsmästaren ei förstod hans ändamål, ristade han honom hastigt ifrån sig, blifvandes rädd. Häraf fattade Siupp en oförsonligt hat til honom, så at sedermera, hvar gång Siupp kunde märka Trägårdsmästarens lukt, begyntes han at låta som en fiskmås, hvilket var et teckn, at Siupp var högeligen förtörnad. Eljets omgicks han med bekante barn och hundar förtroligen, liggandes på ryggen, tilstädiandes, at de honom undertiden nog luggade, utan at stickna leken; men på slutet, då de voro trötte, blev han mästare och envis som en Skiärslipare, hängde efter och förföljde dem. Detta Siupps envisa sinne var nog förtretel. dermed, at när han kom in i någon kammar, skåp eller ficka, kunde han intet fås derifrån, eller om han fick en höna, kunde man hvarken med låckande eller slag få honom ifrån rofvet.

Siupp hade av oklara skäl utvecklat en stark aversion mot svinborst. Den hade med Linnés ord en "fasa för Svinens päls", ett faktum som kunde nyttjas i fostrande syfte. Linnés berättar, samtidigt som han ger en glimt av tvättbjörnens inomhustillvaro:

När Siupp en gång kom in uti kammaren, under det man med damqvasten afdam-made väggarna, pekade man med borsten åt honom, hvarpå Siupp, som elden

hade varit efter honom, hölt för rådeligit, at intet längre vänta, utan skyndade sig baklänges på dören; ifrån den dagen fick man bot för Siupps envisa sinne, at så snart han kom i fickor eller skåp, och man allenast lät honom lukta på en klädesborsta, eller några borst af et Svin, cederade han straxt sin prætention och retirerade baklänges sig, som fienden kommit efter honom.

Tyvärr, får man väl säga, slutade Sjupps levnad ganska trist. Han smet lös en natt och rymde över planket till en annan gård där en stor hund bet ihjäl inträngaren. Först några dagar senare fick Linné tillbaka den döda tvättbjörnen. Linné var djupt fäst vid sina sällskapsdjur och Sjupp var något av en liten favorit i hans hem.¹⁶⁶ Flera tvättbjörnar kom emellertid under Linnés vård. Den 28 januari 1760 lämnade konsistoriet sitt bifall åt underhåll av två tvättbjörnar, som akademien fått i gåva från kungen. Underhållet uppgick till 9 öre kopparmynt om dagen. När Johann Beckmann 1765 besökte Linné fanns fortfarande ett par tvättbjörnar i trädgården. Ännu sommaren 1772, när islänningen Hannes Finnsson besökte trädgården, fanns det en levande tvättbjörn i trädgården.¹⁶⁷

Ytterligare ett däggdjur som bör nämnas är den *Taxus suillus* som uppvisades vid Sefströms besök i Linnéträdgården den 16 maj 1760. Det rör sig sannolikt om en näsbjörn, dock av en annan art än den unge som Linné några år senare beskrev. Eric Sefström ger en ganska utförlig beskrivning: "Till färgen liknade detta Djur aldeles en röd Räf; har låga ben, med tår uppå föttren och trubbiga klor uppå tåna. En något lång, luden swants, rund, men flat et stycke wid ändan, samt nog styf och stel. Den öfra kiäken längre än den nedra". Uppenbarligen handlade det om en sydamerikansk coati, *Nasua nasua*. Vi får veta att den utfodrades med gröt, välling, frukt och bröd, men att den gärna höll till godo med en sparv eller död råtta. Men dess förnämsta "delice, som ock tycks wara dess naturliga föda, är Metmaskar, hwilka det snält kan upleta".¹⁶⁸

Johann Beckmann nämner i en recension 1773 att han också sett en sköldpadda, en *Testudo pusilla*, under sitt besök i Linnés trädgård tio år tidigare. Däremot har han inget att säga om denna sköldpadda i sin egen resedagbok.¹⁶⁹ Om artattributionen är den rätta, måste det vara frågan om ett exemplar med ursprung i Europa eller Nordafrika. Det kan i varje fall inte ha handlat om den sköldpadda som Pehr Kalm medförde från Nordamerika.

Sänd Guldfiskarne i morgon

Domesticeringen av guldfisken (*Carassius aurata*) började i Kina sannolikt under songdynastin, men fiskens historia i Europa är föga kartlagd. Dess skönhet väckte berättigad uppmärksamhet och beundran när den presenterades vid hoven och akademierna. Ingen inhemsk art kunde ens tillnärmelsevis mäta sig i skönhet med den vackra guldfärgade fisken från Kina. I Östern hölls den enligt Linné i vackert utsirade stora porslinskärl vari de ”upfödes och matas med händerna”. Sådana porslinsskålar nådde med Ostindiska kompaniets hjälp också Sverige. Linné vet till och med berätta att man i Kina brukade lägga musselblomma (*Pistia*) i skålen för att skänka fiskarna skugga. Guldfisken finns enligt vissa källor belagd från England 1691 och i Holland lär den ha odlats första gången 1728.¹⁷⁰

I Sverige är guldfisken känd sedan åtminstone 1740-talet. Vetenskapsakademien erhöll från Danmark, via den svenske ministern Nils Palmstierna, en guldfisk som Linné dissekerade och beskrev i akademiens handlingar 1740. Linné rekommenderar att guldfisken får nytt och friskt vatten två à tre gånger i veckan och att den bör matas med oblater, äggula, deg, torkat magert svinkött och små snäckor. Det är oklart om Linné då ännu hade egna erfarenheter av guldfiskhållning, men uppgifterna om mathållningen ger en fingervisning om att han åtminstone inhämtat information i ämnet.¹⁷¹

Linné upphörde aldrig att tjusas av guldfiskarnas skönhet. Carl Gyllenborg donerade 1744 ”3 chinesiske gulfiskar”, men de var konserverade i sprit. Linné ville ha levande fiskar. I november 1745 skriver Linné i en instruktion till sin lärjunge Christopher Tärnström att under sin ostindiska resa skaffa guldfiskar åt drottningen. Tärnström drucknade emellertid i Sydostasien och kunde därför aldrig fullfölja uppdraget. Linnés entusiasm var oförminskad. Medan guldfisken lever, har den en ”gyldne glants, at intet glödgat guld vid honom kan förliknas”, skriver han 1754.¹⁷²

Läkaren Pehr Bjerchén uppehöll sig 1758–1759 i London och stod i energisk brevkontakt med sin gamla lärare Linné. Denne hade bland annat bett Bjerchén anskaffa nya guldfiskar åt honom. Linné blev mycket entusiastisk när Bjerchén från London kunde meddela att han införskaffat ett par guldfiskar. Tydligt hade Bjerchén fått guldfiskarna från den engelska läkaren Richard Guy. Han hade en damm på sitt lantgods med 50–60 guldfiskar. Guy var förstås mycket rädd om sina guldfiskar, men på Bjerchéns ”enträgna begäran och för Hr Archiaterns stora namns skuld har han lämnat dem”. Otåligt skriver Linné i september 1759 att ”sänd Guld-

fiskarne i morgon med någon jacht til Upsala; de frysa intet så lätt ihähl; så skulle jag en gång få se dem, som jag all min dag önskat, aldrig hoppats. Lätt skepparen begiära, hwad han will, allenast han dem bewarar lefwande". Han avslutar brevet: "Gud gifwe jag hade dem lefwande i orangeriet".¹⁷³ Uppenbarligen var Linné beredd att spendera åtskilliga slantar för att på nytt få se guldfiskar. Bjerchén skickade guldfiskarna och meddelade i ett brev också skötselanvisningar:

Jag hoppas, at de nu äro lyckligen framkomne och at de vill trifvas såväl hos Hr Archiatern som hos mig. Angående deras skötsell kan jag gifva följande vid handen: Man bör ömsa vatn hvar annan eller hvar 3:die dag, alt som det blir grumligt och orent. Så snart de börjar holla sig i vattnbrynet at taga luft, slå blädror därpå och smacka, så äro de siuka och behöfva freskt vatn, som ej får vara salt eller pumpvatn, utan, om man [kan] ha det, freskt siö eller åvatn. Kiällvatn har jag ej försökt, om dem tåla. För att få ut excrementerne och grumlet så mycket bättre, har jag altid öppnat korken i Botten och altid haft det freska vattnet till reds at slå på, då glaset blef tomt. En gång i veckan, eller i 14 dagar, har jag släpt dem i ett annat käril och emellertid torkat glaset helt väl med ett rent kläde för att borttaga den feta slemen, som sätter sig innantill på glaset och som är excrementi natura och ökas alt som de får stark föda. I Stockholm och på siön har jag födt dem med flugor och sockerskorpor i nödfall, hvilket sednare de dock ej gärna äta, undantagande den lilla af dem, som jag aldrig sett äta eller ta någon fluga, då likväl den stora ätit 16 á 20 på en dag. Om vatnet är slemmigt eller tjockt, äter han väl flugorne, men spyr dem straxt ut igen, förmodligen för den slemmens skull som följer med flugan. Ibland då han ej är mycket hungrig, kan han väl spy ut flugan 2 á 3 gånger, innan han beholder henne. Den lilla har och ätit helt små smala och röda *Lumbrici* [daggmaskar], men ej den allmänna sorten; den hafva de svälgt, men spottat ut igen. Mjölken af färsk fisk äter de bägge ganska gärna. Men hon måste skäras i så små bitar, som möjligt är. Rätt kött har jag ej försökt. De kan utan fara handteras vid ömsning af kärlet, men det måste ske hastigt. Om flugorne äro skurna i tu, så äter de dem händre. Vingarna börs äfven tas af. Glaset bör vara fult med vatn, och då gör de största paraden i synnerhet i solen, som de älska otroligt och hvaraf de altid blir muntrare, men sköts ej stort om mat, så länge solen skiner starkt på dem. Så länge de holla sig mitt i glaset eller på bottnen, är det teckn, at vatnet är godt. Freskt luft utifrån bör äfven skaffas dem. Om de fodras med brö, så bör ganska litet ges dem i sender, at vatnet ej må bli för grumligt. Lika så med flugor, ej mer än de äter upp. Jag köpte i London 2:ne sådane glas som detta, hvaraf ett sönderslogs af skepsfolket. Hr Archiatern bör äfven altid hafva ett annat käril med vatn i beredskap, i fall någon olycka skulle hända med detta.¹⁷⁴

I ett brev, förmodligen från oktober 1759, skriver Bjerchén till Linné att han med sorg hört att den ena guldfisken avlidit, men erbjuder sig försöka

Guldfisk av slöjstjärtsvariant, beskriven av Linné 1740. Ur Kongl. Svenska Wetenskaps Academiens Handlingar 1740.

skaffa nya nästkommande år. Våren 1760 befann sig alltså en guldfisk i Linnés vård. Sefström skriver att guldfisken hölls levande i en vattenbehållare uti orangeriet. I ett brev från slutet av 1760 eller början av 1761 antyds att båda guldfiskarna var döda. Guy i London har nämligen i ett brev lovat att ersätta Linnés förlust av de bägga guldfiskarna ”med flere och lika goda, som de voro”. Enligt Bjerchén så borde Daniel Solander i London kunna ”aldra bäst draga försorg om deras öfverlevande”. Linné hade i brev skrivit direkt till Guy och tackat för guldfiskarna och kunde också tänka sig att uppta honom i Vetenskapssocieteten i Uppsala, om det inte vore för att kvoten av ledamöter redan var fylld. Den 14 september 1761 skriver Linné till Solander i London och i en kort passus meddelar han att ”Mine Gullfiskar dogo af *semina Bidentis*, som woro i watnet”, det vill säga frön av någon växt ur släktet *Bidens* som hamnat i kärlet. Uppebarligen fick det ödesdigra konsekvenser. I ett brev till Linné den 1 september 1763 erbjuder holländaren Job Baster guldfiskar, om en lämplig transport kan ordnas, från sina utomhusodlingar. Baster höll sina guldfiskar i en utomhusdamm där de övervintrade. Huruvida några guldfiskar anlände till Uppsala från Holland är inte känt.¹⁷⁵

Guldfiskar (Carassius aurata) från 1700-talets England. Så här såg sannolikt Linnés egna guldfiskar ut. Ur George Edwards, Natural History of Uncommon Birds, and of Some Other Rare and Undescribed Animals, Quadrapeds, Reptiles, Fishes, Insects, etc. (1751).

De äro ledsamme, när de äro många

Åtskilliga husdjur har ju samtidigt som de tjänat till glädje och sällskap åt människan haft funktionen av skadedjursbekämpare. Hundar håller exempelvis borta rovdjur från boskapen, medan katter jagar smågnagare och andra smådäggdjur som kan tänkas ställa till förtret på gården. Kattens främsta uppgift i äldre tid har ju varit råttfångarens, även om den kanske varit bättre på att ta möss och sorkar än som predator på de större och aggressivare råttorna. Det finns förstås även andra djur som kan användas för samma ändamål. Igelkotten (*Erinaceus europaeus*) har säkert inte bara varit tolererad invid gårdarna, utan också medvetet förts med människans hjälp från gård till gård och på så vis också fått spridning i Sverige. Linnés rapport om igelkott i Västerdalarna sommaren 1734 kanske bär vittnesmål om en sådan spridning med människans hjälp. Artens förekomst längs Norrlands-kusten brukar ibland tillskrivas det faktum att den med människans hjälp utvidgat sin utbredning norrut.¹⁷⁶

Denna aktiva medverkan från människans sida till en djurarts spridning har förmodligen varit betydligt vanligare under historiens lopp än vi i själva verket föreställer oss. Gädde, ruda, sutare och karp är exempel på fiskar som medvetet spridits med människans hjälp i Norden; rapphöna, knölsvan, kanadagås och fasan när det gäller fåglar; bland däggdjuren får de moderna förekomsterna av tyskhare, vildkanin, dovhjort, vildsvin, mink och bisamråtta tjäna som goda exempel. Innefattar vi också människans medverkan till de ryggradslösa djurens spridning torde exemplen vara legio.¹⁷⁷ Linné var inte främmande för att genom utplantering bidra till spridning av olika djurarter, inte bara ekonomiskt intressanta sådana, utan även djur som kunde bidra till människans glädje. Vi kan som exempel nämna att Linné i Skåne observerade klockgrodor (*Bombina bombina*), vars säregna dova spelläte roade honom, och han föreslog därför att de borde utplanteras uppåt landet.¹⁷⁸

För att återgå till Linné och de skadedjursbekämpande djuren finns det två roliga exempel i hans närhet. Det ena var en hermelin (*Mustela erminea*) som Linné – enligt Tullberg – höll på Hammarby, försedd med en pingla om halsen, som släpptes ned i råtthål för att anställa jakt på skadedjuren.¹⁷⁹ Det andra exemplet är Linnés fascination för hussysrornas (*Acheta domestica*) sång. Linné brukade nämligen gå till en bagare och därifrån hemföra hussysror, vars sång han gärna lät sig komma till ro av. De trivdes väl i hans hus på Svartbäcken och förökade sig. Då var de inte lika uppskattade: ”De äro

ledsamme, när de äro många, så wäl för det de lägga sig i mat, som för deras ledsamma musique", säger han själv. Linné berättar dock att man antingen kunde utrota dem med gift eller rök, men man kunde också om hösten infånga trädkrypare (*Certhia familiaris*) och låta dem flyga fritt i rummet "så håller han rent från dessa".¹⁸⁰ Det var föröfrigt inte ovanligt att allmogen infångade insektsätande fåglar och släppte dem lösa i husen i syfte att hålla efter flugor och andra småkryp. Pehr Osbeck berättar exempelvis hur bönderna i södra Halland tog vildfångade buskskvättor (*Saxicola rubetra*) till hjälp för att bli kvitt flugor i husen. Linnés exempel med infångade trädkrypare i huset följer därmed en bland allmogen etablerad tradition.¹⁸¹

Efter Linnés död

Som vi sett fortsatte sonen Carl med att hålla såväl exotiska djur som vilda svenska djur i fångenskap. Hans hängivenhet för de levande djuren tycks inte ha varit mindre än faderns, tvärtom anar man ett stort intresse för att vidmakthålla och utveckla vivariet i Botaniska trädgården. Bevarade brev till Abraham Bäck 1778–1783 ger åtskilliga prov på detta. Den 30 juni 1778 skriver den unge Carl exempelvis om en älgkalv "i mit vivario".¹⁸² På hösten samma år får vi lite fler detaljer. Älgen ingick i ett projekt: "Jag bjuder till, at kunna tämja inländska djur, till början har iag nu en älg, som är tam som en hund; äfven har jag rhenar som gå till skogs emellan åt och komma hem igen sedan de ätit sig mätta!" Om dessa renar vet vi emellertid inget ytterligare.¹⁸³ Däremot var syftet att tämja älgen till dragdjur, ty Carl von Linné den yngre skriver "hvilken iag ärnar nästa år resa til Stockholm med". Bouppteckningen visar att Linné den yngre efterlämnade en "Sela för älg". Drivkraften bakom älgprojektet var Clas Alströmer och Vetenskapsakademien. Premier utbetalades från akademien till den som tämjde älgar. Om det är Linnés älg som figurerar i ett brev den 15 oktober 1779 är oklart, men sannolikt handlar det om detta djur: "Petterssons älg dog av skakning emellan Erstaviken och staden, som var mycket skada; den var ganska stor". Han vidmakthöll intresset, även om erfarenheten lärt honom att det knappast var särskilt enkelt att hålla tamälgar. I februari 1781 hade dekorationsmålaren Lars Bolander i Stockholm en älgoxkalv tillgänglig, som Clas Alströmer – Linné den yngre ovetandes – inköpte. Carl lät hämta älgen, men skriver "Gud beware från mera af det slaget; de äro de besvärligaste djur at skjöta, och dyraste at föda".¹⁸⁴

Hjälmkasuar (*Casuarius casuarius*). Ur Eleazar Albin, *The Natural History of Birds II* (1738).

I november 1779 skriver han att det till Göteborg har anlänt för hans räkning en levande sköldpadda och guldfiskar "som iag nästa vår får up". Den instundande vintern gjorde det förstås problematiskt att sända sådana känsliga djur hela vägen till Uppsala. Vid denna tid infördes flera sköldpaddor till Sverige. Johan Otto Hagström kunde 1784 meddela några rön om sina erfarenheter av djuret i fångenskap och 1788 berättar Martin Staaf rörande en från Spanien införd sköldpadda. Däremot förblev guldfiskar ovanliga i Sverige under senare hälften av 1700-talet. Det kan dock erinras att Carl Michael Bellman den 11 oktober 1770 hos en kapten Roos fick tillfälle att beskåda en guldfisk, något som inspirerade honom till att skalda "Impromptu vid åskådandet av en chinesisk guldfisk".¹⁸⁵

I början av 1780 meddelar Linné den yngre att det inte finns några påfåglar på Hammarby. Däremot har han själv två par i behåll och hoppas kunna skicka ett par *skrikare* – alluderande på påfågeln påträngande rop – till Abraham Bäckes dotter Emerentia på Ryby.¹⁸⁶ Faktum var emellertid att Botaniska trädgården hade förfallit under Linnés sista år och särskilt växtligheten hade inte längre underhållits. Detta blev ett växande problem för den unge efterträdaren, som inte alls hade vare sig samma nätverk eller etablerade pondus som fadern för att hålla trädgården i stand. Brist på medel var ett ständigt bekymmer. Konsistoriet visade dessutom ringa förståelse för de kostnader som djurens närvaro innebar. Därtill hade den yngre Linné efter kritik av konsistoriet tvingats att öppna Botaniska trädgården för allmänheten, något som fick ödesdigra konsekvenser för djuren, särskilt aporna.¹⁸⁷ I ett annat brev får vi veta att hans markattor dött under vintern till följd av halsfluss som de ådragit sig.

Bevarade handlingar, bland annat inlagor till konsistoriet, ger en dyster bild av tillståndet i trädgården. Djurhuset var otätt varför exempelvis de ömtåliga apor som hölls där for illa. Bristande stängselordningar gjorde att grannarnas svin tog sig in i trädgården. En segdragen konflikt med den lilla personalstyrkan bidrog också till förfallet. Problemen hopade sig och i ett brev 1780 beklagade den unge Carl sig inför Abraham Bäck:

Uppsala Trägård ledsnar iag vid mer och mer. Både besvären at skaffa nytt dit efterhand, som skall fylla de bortgåendes rum; kostnad af egen cassa at underhålla det, bli i längden odrägeliga för mig, som sielf måste lefva af min lön. Iag har haft i dag en ledsam händelse; min största Apa har i dessa dagar blifvidt med en påk slagen öfver veka lifvet, så at bakdelen aldeles lam, och visar alla tekn, at intet kunna repa sig; påken ligger qvar, men ingen vet, hvem nyttiadt den; Trägården är nu öppen för alla, flera komma på en gång, de skiljas oftast åt, och stanna gärna qvar hos

Aporne, at retas med dem; betieningen våla de intet, äfven och för några styfer får de göra hvad de behaga.

Huru skulle iag kunna skaffa ihop djur eller örter då det står fritt för alla at handtera det huru de behaga?

Blefve iag Intendent öfver Konungens Trädgårdar skulle intet många år gå förbi, förän någondera af dem skulle både vara rikare på djur och växter än Upsala Trädgård någonsin kan bli;

Här har iag alt emot mig; ett svårt climat af den stora slätten kring Upsala; en sidlänt platz till trädgård; eländiga orangerier som ligga ner i jorden; litet folk och de uselt lönte; ingen hielp, intet en styfver at kiöpa en växt eller djur före; och cameraters afvund, när man ändå bjuder till; Det blir svårare och svårare at få något lefvande djur; den som sådant har, ger det nu för tiden hälst till present åt någon mecenat, som kan bidraga på något sätt till gifvarens förmån; intet bryr någon sig om at ge till Upsala Trädgård eller en simpel Professor.¹⁸⁸

Inte konstigt då att Linné den yngre umgicks med planer att bli intendent över de kungliga trädgårdarna i riket. Intresset för just djuren lyser också tydligt igenom i formuleringarna. Det är uppenbart att det var något som hågade honom. Någon sådan befattning blev det emellertid aldrig för Linné den yngre utan han fick fortsätta sin korta karriär som faderns efterträdare. Djuren i Botaniska trädgården upptog hans fortsatta intressen, vilket breven till Bäck ger tydliga besked om. Han vannlade sig om att skaffa nya djur. Genom friherre Charles de Geer den yngre fick han exempelvis 1778 en ny apa, nämligen en vitgrön markatta (*Chlorocebus sabaeus*). Av en skrivelse från oktober 1780 framgår att Clas Alströmer donerat en *Psittacus rufirostris* – det vill säga en halsbandsparakit (*Psittacula krameri*) – till honom.¹⁸⁹

De djur som ännu i början av 1780-talet fanns i trädgården, hade med undantag av kasuaren och två röda papegojor, förmodligen avseende de ljusröda aror (*Ara macao*) som Linné haft där, alla införskaffats av Linné den yngre. Många djur hade gått till spillo ”i brist på rum; andra igenom intrång blifvidt förlorade”. Annars skulle det säkert ha funnits fler av faderns djur kvar. Bristen på arbetsfolk i trädgården var också ett problem som bidrog till djurens vanskötsel. Att allmänheten hade tillträde fortsatte dessutom att vålla bekymmer: ”Herre Gud! Hvad här är svårt, at ha några samlingar, som publicum tror sig äga minsta del uti”, klagar han den 20 november 1780 till Bäck. I brev efter brev återkommer han till detta. Konsistoriet fortsatte att sätta käppar i hjulet för Linné den yngre och hans vilja att utveckla trädgårdens djurbestånd. Clas Alströmer, som gärna försett trädgården med djur, nekades nu också i utbyte växtmaterial ”hvarföre han vill hvarken skicka hit frön eller djur nu mera”, heter det i annat brev samma år.¹⁹⁰

År 1781 började man dock upprusta djurhuset och den yngre Linné har i England inhämtat nya kunskaper som han i brev förmedlar hem:

Djurhuset som i Trädgården skall byggas bör Hr Doctorn laga at undra våningen som är för Foglarne, blir med mur upphögt ifrån jorden, och fritt för luften under golfvet på det stället, som är så öfveralt fuktigt; 2:do och at markatternes våning blir ofvanpå; 3:o at ingen commun kakelung blir som värmer flera rum; den besparingen som dervid vinnes uti eldningen, gör siukliga och kortlifvade Djur; hvart rum måtte ha sin kakelung, hvarmed man kan skaffa dagligen luft.¹⁹¹

Han försökte själv införskaffa nya djur under sin utlandsvistelse. I ett brev daterat London den 4 juli 1781 ställt till akademisekreteraren Gustav Flygare skriver han: "Om 3 veckor ärnar jag skicka både rara örter och lefvande djur", med nästa skepp.¹⁹²

Efter sejouren i London och Paris återvände Linné den yngre till sin trädgård som alltjämt hyste åtskilliga djur. I ett odaterat brev till Bäck från våren 1783 får vi dock veta att kasuaren är död. Den hade varit i ständigt slagsmål med den struts (*Struthio camelus*) som Linné den yngre införskaffat till trädgården. Uppenbarligen gick de två inte alls ihop. Carl behöll dess skinn, men kroppen lämnades till Adolph Murray för att bevaras i Vetenskapsakademiens samlingar. Om det var samma struts eller ytterligare en som Adolph Ulrik Grill fick till sina samlingar på Söderfors är lite oklart. Han berättar nämligen om en struts som översten Måns Rosenstein skänkte till Uppsala akademi där den förvarades levande i Botaniska trädgårdens vivarium och som dog av fetma: "Des stora mage var upfylld med et helt ämbare blå-kåhl, utom osmälte morötter, säd, småstenar och sand", berättar Grill. En annan av tidens framstående fågelkännare, Johan Gustav von Carlson, vet berätta att strutsen "fattar snart den vana at tåla menniskan, den låter äfven tämja sig til hennes tjenst".¹⁹³

Av brevväxlingen att döma får vi intrycket av att Linné den yngre lade mera vikt vid djuren. Under den korta tid som han förestod Botaniska trädgården på Svartbäcksgatan, innan han rycktes bort i en förtidig död den 1 november 1783, höll den närmast på att förvandlas till ett menageri. Vad som hände med de djur som 1783 fanns kvar i trädgården är inte känt. Den bevarade bouppteckningen efter Linné den yngre ger inga besked. Kanske övertogs eventuellt överlevande djur av Carl Peter Thunberg som efterträdde Linné den yngre. I en dissertation 1787 förtecknar Thunberg flera djur och fåglar som hade levt i botaniska trädgården, men nu var döda. Efter att djuren dött hade de införlivats i universitetets zoologiska samlingar.

I listan nämns tre apor, nämligen *Simia cepheus* (= mustaschmarkatta, *Cercocebus cephus*), *Simia aethiops* (= grön markatta, *Chlorocebus aethiops*) och *Simia jacchus* (= vit silkesapa, *Callithrix jacchus*). Vidare *Erinaceus europaeus* (igelkott) och *Mus aguti* (= aguti, *Dasyprocta aguti*). De fåglar som förtecknas är *Psittacus macao* (ljusröd ara, *Ara macao*), *Psittacus cristatus* (= kakadua, *Cacatua sulphurea*), *Struthio camelus* (struts), *Casuarus setotus* (= hjälmkasuar, *Casuarus casuarus*) och *Ardea grus* (= trana, *Grus grus*). Några av djuren måste ha härstammat från Linné den äldres tid, andra från sonens. Ytterligare några kan vara sådana som funnits också i Thunbergs vård.¹⁹⁴

Konsistorieprotokollen visar att Thunberg förvärvade nya djur till vivariet. År 1785 införskaffades en ny struts i stället för den som dött året innan, ett lodjur (*Lynx lynx*) nämns 1786 och från Uleåborg anlände en tam järv (*Gulo gulo*) hösten 1793. Järven hade skänkts av apotekaren F. J. Juhlin och det berättas att den levde flera år i trädgården. En älg fick man på nytt 1795. Om lodjuret vet vi att det var en unge, i färgteckningen en så kallad varglo och att den kom från Älvdalen. När Gustav III vintern 1786 vistades i Uppsala lät man i något slags underhållningssyfte hetsa hundar mot lodjuret i trädgården. Thunberg skriver att de försök som anställdes med hundar, visade "at hans klor voro de förfärligaste vapen".¹⁹⁵

Några brev från Erik Gustaf Oxenstierna, friherre på Eka utanför Enköping, ger oss dessutom vissa inblickar i de fåglar som fanns i trädgården på Svartbäcksgatan under Thunbergs tid. Den 7 juli 1786 skriver han till Thunberg med frågor om hur svanar skall skötas i fångenskap. Svanhållning höll på att utvecklas till ett mode i tidens herrgårdsparkar. Oxenstierna hade själv införskaffat ett par vildfångade ungar och vänt sig till överträdgårdsmästaren Lars Broberg i akademiträdgården för att inhämta råd. Då hade Broberg skött ett svanpar i Botaniska trädgården under fem år. Svaren från Broberg var emellertid alltför knapphändiga för Oxenstiernas behov och han skickade därför ett helt frågebatteri direkt till Thunberg. Han ville veta hur man hindrade svanarna att flyga iväg, hur de skulle hållas om vintern, hur utfodringen bör ske, med mera. Några år senare minns Oxenstierna djuren från Linné den yngres tid och i ett brev till Thunberg, daterat den 20 november 1789, heter det: "Jag längtar just om G: vill, få råka Thunberg uti sitt nya Eden, fri ifrån det Maeotiska träskets ångor och öfversvämningar. Tillåt mig emedeltid vara Curieux: har Domine ännu alle de utländska djur quar som förr, eller äro de minskade. *Casaarius*? Struts? Tranor? Påfåglar? Wära Cousiner markattor? och bröllingar apor och Lemures?" I februari 1790 återkommer Oxenstierna i ett brev till Brobergs "svaneri"

och med en förfrågan om han kunde få inköpa ett svanpar. Samtidigt frågar han Thunberg: "hvad rara foglar ha väl Academie trädgården nu, utom Tranerne, Cacadoran och Ind. Korparne och Påfoglarne?" Uppenbarligen fanns ännu 1790 såväl en kakadua som ljusröda aror i Thunbergs vård.¹⁹⁶ En annan Oxenstierna, en major Göran Ludvig, skickar från Stora Ekeby i Västmanland den 4 april 1799, på uppdrag av landshövdingen Gottfrid Gustaf Reuterholm, en förfrågan om att få köpa antingen en påfågelhöna, eller också "ett par dylika Foglar".¹⁹⁷

Ännu i början av 1800-talet fanns en del djur kvar i trädgården. Vid besiktningen av trädgården 1802 omnämns "2ne påfoglar, en markatta, en papegoija och några silkesharar". Med silkesharar avses långhåriga kaniner – närmast angorakaniner – som särskilt under 1800-talet blev populära i Sverige. Samma år fick man också ett ungt lejon från kungen, men det levde inte länge. Året därpå skänktes en levande gumse med fyra horn från Gotland och ett par år senare erbjöds den akademiska trädgården också en levande björn, men huruvida gåvan accepterades är oklart.¹⁹⁸ Att djuren följde med gården utan att förtecknas i vare sig Linné den äldres eller den yngres testamente visar att vivariet och dess invånare, liksom trädgården, inte uppfattades som enskild egendom, utan som tillhörande universitetet. Konsistoriet hade ju också lagt ut pengar på djurens underhåll och dessutom, vid sonens övertagande, också kunnat kräva att trädgården öppnades upp för allmänheten, vilket, trots att det fick menliga följder för djuren, efterlevdes. Tydligt fortsatte Thunberg med djurhållning några år, men vad som hände efter att trädgården flyttades till den gamla slottsträdgården nedanför slottet 1807 är inte närmare utrett.

Avslutning

Apor, papegojor och guldfiskar, alla entusiasmerade de Linné, antingen det nu var deras väsen eller färgprakt. Familjen fäste sig också mycket vid de tama djuren. Den intimitet och kärlek som kännetecknar Linnés förhållande till sina skyddslingar är typiska för 1700-talet, åtminstone i aristokratiska kretsar. Därvid skilde sig prästsonen från Småland – klassresenären – inte från andra i sin nya sociala omgivning. När djuren ofrånkomligen så småningom dog, gav Linné på tidens manér i aristokratiska kretsar uttryck för starka känslor. "Condolera min sorg", skriver han till vännen Bäck när en älskad markatta dött. När agutin avlidit känner Linné "mycken smärta"

och det var ett djur som var honom ”kärare ibland alt lefwande jag ägt och änteligen mistat; näst mine barn”. Sådana känsloutbrott över ett avlidet sällskapsdjur hörde tiden till. Samtidigt – det måste påpekas – behöll Linné ett sakligt förhållande till de döda djuren, som han i detalj undersökte, dis-sekerade och beskrev. Då är det zoologen Linné som skildrar djuren i sina noggranna diagnoser.¹⁹⁹ Det fanns alltså under Linnés tid olika apor, åtskil-liga papegojor, halvbjörnar, marsvinsdjur, hönsfåglar och andra parkfåglar. Vid en jämförelse med olika privata menagerier i England vid samma tid står sig Linnés djursamling bra. Vi får komma ihåg att Uppsala trots allt låg re-lativt långt borta från de stora allfarsvägarna och hamnarna samt att Linnés ekonomiska möjligheter att införskaffa och föda djuren var begränsade. Vivariet i Uppsala framstår, bättre än de kungliga samlingarna, så vitt jag förstår, också som den första egentliga zoologiska trädgården i Sverige, dit publiken så småningom fick tillträde. Linné och hans personal utvecklade en skicklighet i att sköta djuren. Papegojorna blev långlivade och vissa apor förökade sig, något som kan ses som ett gott bevis på den omsorg de exotiska djuren ägnades i den nordliga utpost som Uppsala ändå var.

Vivariet kan, under Linnés tid, i första hand betraktas som en del av en vetenskaplig verksamhet, även om det samtidigt var nöjsamt för familjens medlemmar och för de besökare som fick tillträde att lära känna apor, papegojor och tvättbjörnar. Djuren kunde studeras i fångenskap och Linné fick möjligheter att på nära håll observera deras vanor. Men det var inte någon uppvisningspark – inget menageri i kontinental mening – och inte tillkom-men för att tjäna som underhållning för en publik. Efter Linnés bortgång försökte konsistoriets medlemmar öppna upp parken för besökare, med förödande utgång för djuren. Trots att de levande djuren i vivariet var ett lika viktigt inslag i Linnés forsknings- och undervisningsträdgård som växterna, har dessa kommit i skymundan i diskussionerna kring Linnéträdgården som minnesmärke över 1700-talets kanske främste vetenskapsman vid Uppsala universitet. Voljären finns inte kvar, djurhuset är sedan länge borta. Det enda som minner om denna dimension av trädgården är de rekonstruerade apkojor som fortfarande finns i trädgården. Förmodligen skulle jordbruks-verk och hälsovårdsnämnd ha åtskilliga invändningar mot att vivariet med dess papegojor, primater och tvättbjörnar återuppstår, så någon rekonstruk-tion fullt ut av Linnés trädgård kan därför aldrig komma på fråga. Det känns förstås futtigt att ett levande monument, som trädgården ju skall vara, inte kan förmedla även denna sida av Linnés verksamhet. Men tidsandan är nu ohjälpligen en annan än under Linnés tid.²⁰⁰

Noter

Författaren vill härmed tacka Gunnar Broberg (Lund), Lars Christiansen (Stockholm), Leif Lindin (Lund), Karin Martinsson (Uppsala), Eva Nyström (Uppsala), Kees Rookmaaker (Cambridge), Johnny Strand (Alingsås) samt Marianne Svensson (Lund) som på olika vis bistått med synpunkter, viktiga sakuppgifter och översättningar.

¹ Se anförd litteratur i Gunnar Broberg, "Litteratur om Linné", i Wilfred Blunt, *Carl von Linné. En biografi* (Stockholm, 2002), 253, samt översikt i Pieter Smit, "Zoological dissertations of Linnaeus", *SLÅ* 1978, 118–136. Om *Fauna Svecica*, se Orvar Nybelin, "Fauna svecica 200 år", *SLÅ* 1946, 63–65; Arvid Hj. Uggla, "När Linné införde namnet fauna", *SLÅ* 1949, 65–67. Linnés egna omdöme återfinns i *Vita Caroli Linnæi. Carl von Linnés självbiografier*, utg. Elis Malmeström & Arvid Hj. Uggla (Stockholm, 1957), 172.

² Exempelvis Ingvar Svanberg, "'Då Aspen leker, stiger han upp här i Uppsala ään'. Etnobiologiska noteringar om *Aspius aspius* (Linnaeus, 1758)", *Uppland* 2006, 95–109; Ritwa Herjulfsson & Ingvar Svanberg, "Noabenämningar för huggorm (*Vipera berus*)", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* (2005), 135–159; Ingvar Svanberg, "Linné som etnobiolog", i *Vår för reser Linné? Perspektiv på Iter Lapponicum*, red. Roger Jacobsson (Umeå, 2005), 135–162; Ingvar Svanberg, "Fångst av tumlare (*Phocoena phocoena*) i Sverige", *SLÅ* 2004–2005, 87–100; Ingvar Svanberg, "Gruvgräbber och skrattabborrar. Bidrag till en svensk etnoherpetologi", *Snoken* 2005:3, 12–16; Ingvar Svanberg, "Tomtormar. Snoken (*Natrix natrix*) i svensk folklig biologi", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 328 (2003), 139–162; Ingvar Svanberg, "Vattenödlorna i svensk folklig tradition. En studie i folklig biologi", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 326 (2002), 81–90; Ingvar Svanberg, "'Kallas av Bonden för Ormens Läkare'. Folklig kunskap om ormslån (*Anguis fragilis*) i Sverige", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 325 (2001), 57–76.

³ En biokulturell domän uppstår i det komplexa samspelet mellan människa och djur. Sådana

domäner innefattar förutom benämningar, föreställningar, uppfattningar och ekonomisk nytta, även tekniker för djurhållning, domesticering och traditionell förvaltning av lokala biologiska resurser; se exempelvis Ingvar Svanberg, *Humblehonung, korstroll och ålamask. Etnobiologiska essäer om evertebrater i Norden och Estland* (Uppsala, 2006), 9 f.

⁴ Pompe var ett redan i det tidiga 1700-talet känt hundnamn i Sverige, jämför Israel Holmgrens berömda epigram över en av Karl XII:s hundar: "Pompe, Kungens trogne dräng, Sof hvar natt i Herrens säng; Sist af år och resor trötter Led han af wid Kungens fötter. Mången stolt och fager Mö Önskar sig som Pompe lefwa. Tusend Hjeltar efterstefwa, At få så som Pompe dö". Hundnamnet Pompe förekommer också i Norge, se Liv Emma Thorsen, *Hund! Fornuft og følelser* (Oslo, 2001), 117. Holmbergs dikt gav förstås upphov till åtskilliga parodiska efterföljare, se Nils Palmberg, *Mjöhund och byracka. Hunden i skilda tider och kulturer* (Stockholm, 1966), 81 f.

⁵ Th. M. Fries, *Linné. Lefnadsteckning II* (Stockholm, 1903), 377. Fries bygger denna och andra anekdoter på Tullbergs framställning som publicerades första gången 1885 och sedan reproducerades med en lätt omarbetning 1919, jfr Tycho Tullberg, "Familjetraditioner om Linné", *SLÅ* 1919, 6 f. Historien om Pompe har varit populär, se exempelvis Gunnar Wallén, "Unik kyrkobesökare", *Uppsala Nya Tidning* 81: 58 (11/3 1971), 16.

⁶ Keith Thomas, *Människan och naturen* (Stockholm, 1988), 126; Gösta Berg, "Hundkarbasen i kyrkan och kyrkvaktarens stav", *Rig* 70 (1987), 97–107 (med riklig dokumentation); Nils Palmberg, *Under hundstjärnan* (Stockholm, 1964), 97; Göran Malmstedt, *Bondetro och kyrkoro. Religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige* (Lund, 2002), 54–56; Thorsen 2001, 287 f.

⁷ Hundraserna i 1700-talets Sverige beskrivs i Carl Linnaeus, *Cynographia eller Beskrifning Om Hunden* (Västerås, 1756), 7 f; Carl Linnaeus, *Fauna Svecica* (Stockholm, 1761), 3; Einar Lönnberg, *Linnés föreläsningar öfver djurriket* (Stockholm, 1913), 30 f. Jakthundar i 1700-ta-

lets Sverige beskrivs utförligare i M. H. Brummer, *Försök Til et Svenskt Skogs- och Jakt-Lexicon* (Göteborg, 1789), 67–72. Rörande mopsen i äldre tid, se Nils Palmberg, "Till mopsens kulturhistoria", *Kulturen. Årsbok* 1976, 17–33. Om Linnés observationer av hundar under resor i Sverige, se Palmberg 1964, 83–96. Linné återger åtskilliga observationer av hundars beteenden och fostran i sina anteckningar från 1733, se Carl Linnaeus, *Diaeta naturalis 1733. Linnés tankar om ett naturenligt levnadssätt* (Uppsala, 1958), 50, 85, 108, 111–113, 200.

⁸ Jfr Brita Egaradt, *Hästslakt och rackarskam* (Lund, 1962), 179 och Ingvar Svanberg, *Hästslaktare och korgmakare* (Umeå, 1999), 85 f.

⁹ Uppgiften om den tjutande hunden ur Carl Linnaeus, *Collegium diaeticum eller academiska föreläsningar öfver diaeten* (Uppsala, 1907), 232. Övriga uppgifter ur Linnaeus, *Cynographia*, 16, 22 f, 27, 40. Lorens Wolter Rothof, *Hushålls-Magasin* I (Skara, 1762), 314, vet emellertid besked om hur man skyddar sig mot hundar som urinerar på ens strumpor: "Uti Malört watn blöter man 8 dagar strumpor af hundhår, då man blir fri för den olägenheten, at andra hundar lyfta benen wid strumpan så snart de få känna lukten af hundhåren".

¹⁰ För allmogehunden i 1700- och 1800-talets Sverige, se Leif Lindin & Ingvar Svanberg, "Gårdvarar och pälshundar", i *Människan och naturen. Etnobiologi i Sverige* 1, red. Börge Pettersson, Ingvar Svanberg & Håkan Tunón (Stockholm, 2001), 279–288. Se även Leif Lindin & Ingvar Svanberg, "Jämthunden – en pälshund?", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 322/1996 (1997), 133–158. För samiska förhållanden, se Myrdene Anderson, "From Predator to Pet. Social Relationships of the Saami Reindeer-Herding Dog", *Central Issues in Anthropology* 6:2 (1986), 3–11. Tillvaron för hundar i den andra ändan av den sociala skalan under 1700-talet återspeglas inte minst i de sorgeskväden många av dem blev föremål för efter deras död, jfr de som Olof von Dalin skaldade, återgivna i *Poetiska arbeten* II (Stockholm, 1783), 305–313. Även i hans *Witterhetsarbeten, I bunden och obunden Skrif-Art* IV (Stockholm, 1767), passim, återfinns åtskilliga sorgedikter över döda hundar. Se också Bengt Bergius, *Allahanda* III (Stockholm, 1758), 119–133, som

innehåller "GrafSkrift öfwer en ... Hund, tilhörig H. Presid. Er. Piper" m.fl. liknande.

¹¹ Med sällskapsdjur avses här 'djur som är till sällskap, som ger sällskap', 'sådana djur som människan håller enbart för sitt nöjes skull', se Gunnar Tillander, "Sällskapsdjur", *Nysvenska studier* 37 (1957) 46–56. I den betydelsen finns ordet belagt sedan 1868 i svenskt skriftspråk, se SAOB S 16162.

¹² Sigurd Wallin, "Sommarros och Frökenstjärna i Linnés ladugård", *SLÅ* 1963, 52–59. Namnen på Linnés kreatur anslöt till tidens och bygdens gängse, se Katharina Leibring, *Sommargås och Stjärnberg. Studier i svenska nötkreatursnamn* (Uppsala, 2000).

¹³ Linné skildrar i sina föreläsningar från slutet av 1740-talet utförligt den då fortfarande i Sverige relativt ovanliga kalkonens nytta i hushållet, bland annat prisar han dess goda kött, men också att "de kunna lefwa med temmelig mager föda, och i mildt wäder föda sig merendels på stalldyngan, särdeles om hästarne fått äta hafra". Föreläsningar vittnar om viss förtrogethet i kalkonskötsel, se Lönnberg 1913, 119 f. Kalkonens föda blev senare föremål för en dissertation under Linnés presidium. Avhandlingen tycks ha författats av respondenten Petrus Holmberger, *Dissertatio Botanico-oeconomica de esca avium domesticarum* (Uppsala, 1774), 6–15. Skriften omfattar också observationer av födoval hos höns, gäss och änder. I Bergius, *Allahanda... III*, kan man läsa en gravskrift över en kalkontupp som "blef ihjälslagen af en bänk 1713"! Tidens litteratur prisar ofta kalkonens egenskaper som husdjur, Gustaf von Carlson, *Tal, med Strödde Anmärkningar öfver Foglarnes Seder och Hushållning, Hället ... 18 februarii 1789* (Stockholm, 1789), 11 f; Karl Eskilson Dahlman, *Swenska Red-Dejan eller wälöfwada hushållerskan, huru den må skjöta och wårda den boskap och de foglar, som hon är ansvarig före; styra sina inne-syslor, och draga omsorg för lin och hampa, kål, och krydder* (Västerås, 1772), 105–109; V. J. Brøndegaard, *Folk og fae. Dansk husdyr etnologi* II (Köbenhavn, 1992), 136, ger en kortfattad historik över kalkonen i Danmark från 1500-talet och framöver. Den omtalas bland annat från Fredrik II:s menageri på Fredriksborg. En utförlig svensk skildring av *kalkonske höns* och deras förtjänster ges 1611 i Sigfrid Aronius Forsius, *Physica* (Cod.

Holm D. 76) (Stockholm, 1952), 281.

¹⁴ Carl Forsstrand, "Linnés ekonomi och hans kvarlätenskaps öden", *SLÅ* 1922, 78 f; Sigurd Wallin, "Urkunder rörande familjen Linnés ägodelar", *SLÅ* 1950–1951, 84. Som jämförelse kan nämnas den kreatursbesättning som änkan Sara Lisa lämnade efter sig 1806, Sigurd Wallin, "Urkunder rörande familjen Linnés ägodelar II", *SLÅ* 1953, 104 f, med inte mindre än tio hästar, ett stort antal nötkreatur förutom får och svin. Dessutom fanns där gäss, höns, ankor och nio stycken bikupor.

¹⁵ Ewald Ährling, *Carl von Linnés brevföreläsning* (Stockholm, 1871), 69; Ove Dahl, *Carl von Linnés förbindelser med Norge* (Trondhjem, 1907), 26.

¹⁶ Kulturgeografen Yi Fu-Tuan, *Dominance and Affection. The Making of Pets* (New Haven, 1984), framhåller människans behov av dominans för att skapa husdjur. Om människan av estetiska, symboliska eller andra skäl vill hålla djur i fångenskap måste hon tvinga in djuren i de miljöer hon skapat och fungera i där. För sällskapsdjurens särmärken, se Thomas 1988, 125–131. En fascinerande studie av de köttproducerande husdjurens definitiva underordning är Noëlle Vialles, *La sang et la chair. Les abattoirs des pays de l'Adour* (Paris, 1987), som närgånget undersökt fransk slakterikultur.

¹⁷ Zoologen Richard G. Van Gelder skiljer på domesticerade djur (*domestic animals*) och, i brist på en svensk motsvarighet, med en engelsk term *domesticates*. Många sällskapsdjur genom tiderna har varit just *domesticates*, Richard G. Van Gelder, *Biology of Mammals* (New York, 1969), 151.

¹⁸ Sigurd Wallin, "Urkunder rörande familjen Linnés ägodelar IV", *SLÅ* 1962, 72. I bouppteckningen efter Sara Lisa nämns några "Gamla Fogel-Burar", Wallin 1953, 101.

¹⁹ Fries 1903, II, 376 f; Blunt 2002, 150–153; F. Robiller, "Linné, (Linnaeus), Carl von", i *Das große Lexikon der Vogelpflege 2 L–Z* (Stuttgart, 2003).

²⁰ Linnés stora intresse för sällskapsdjur avhandlas också i Ingvar Svanberg, *Siskeburar och guldfiskskålar. Ur sällskapsdjurens kulturhistoria* (Stockholm, 2002), passim.

²¹ Tidigare bidrag till vår kännedom om sällskapsdjuren i Sverige ges i Svanberg, *Siskeburar*; Ingvar Svanberg, "Till glädje och sällskap", i Pettersson, Svanberg & Tunón 2001, 425–435.

²² *Vita Caroli Linnæi*, 59; Ingvar Svanberg, "Odlarmöda och trädgårdsnöje", i *Signums svenska kulturhistoria 4. Frihetstiden*, red. Jakob Christensson (Lund, 2006), 191 f; Gotth. Virdestam, "Stenbrohults prästgård på Linnés tid", *SLÅ* 1927, 26. Om biodling se Telemak Fredbärj, "Linné som djäkne och gymnast", *SLÅ* 1970–1971, 29; jfr *Bref och skrivelser I:6*, 281. Brodern Samuel Linnaeus publicerade *Kort men tillförlitelig bij-skjötelse* (Växjö, 1768).

²³ Linnés erfarenheter av hundar i ungdomen skildras i hans *Diaeta naturalis*, 170 och i *Lachesis naturalis quae tradit dietam naturalem* (Uppsala, 1907), 79. Om korpar, se Lönnberg 1913, 92. Linné var förtrogen med korpen redan i Småland, ty i *Fauna Svecica* (Stockholm, 1746), 24, skriver han om den: "I Småland och de sydliga provinserna flyger den vid klart väder högt och avger ett säregnet skri eller läte (klong) som hörs vida omkring". Fale Burman berättar om en tam korp från 1700-talets Jämtland: "Comminister Enok Huss tamte en Korpunge: han kände och hyllade sin husbonde – åt groft – stal behändigt Silver och gömde tjuvgodset, jämte kött, som han ej orkat äta upp, i Dynghögen", Fale Burman, *Anteckningar om Jämtland i urval* (Östersund, 1930), 62.

²⁴ Lönnberg 1913, 61. Om bruket av dresserade vallgrisar i 1800-talets Småland, se Lars-Olof Larsson, "Vallgrisar", *Kronobergsboken* 1991, 199–204. Björn Bregenholtz barnbok *Blomstergrisen. Grisen Lindboms äventyr hos Carl von Linné* (Stockholm, 2003) är förstås helt fiktiv.

²⁵ Johannes Browallius, *Den första biografien öfver Linné* (Stockholm, 1920), 31 f. För en annan översättning, se Th. M. Fries, *Linné. Lefnadsteckning I* (Stockholm, 1903), 132. Om Johan Browallius, som senare blev biskop i Åbo, se Gunnar Broberg, "En treklöver: Linné, Mennander och Browallius. 1730-talets män", i *Åbo Akademi i rikets universitetsliv 1640–1808*, utg. Hannu Laaksonen (Turku, 1993), 32–40; Linnés egna anteckningar återfinns i *Diaeta naturalis*, 170.

²⁶ Carl Linnaeus, *Laplandsresan år 1732* (Umeå,

2003), 24 f. I slutet av seklet publicerades en artikel om bändelkorsnäbben i fångenskap, Pehr Osbeck, "Beskrifning på Korsnäffen (*Loxia curvirostra*) och dess lefnadssätt", *KVAH* 1797, 298–303.

²⁷ Carl Linnaeus, *Dalaresa jämte Utlandsresan och Bergslagsresan* (Uppsala, 1953), 321.

²⁸ Carl von Linné, *Methodus avium sveticarum*, utg. Einar Lönnberg (Uppsala, 1907), 67. Manuskriptet är dagtecknat 1/1 1731 – Linné kontrasterar "swensk Canariefogel" mot "utlänsk Canariefogel"; Pehr Gust. Tengmalm, "Anmärkningar vid *Lanius collaris*, en liten Rof-fogel", *KVAH* 1781, 104; Lönnberg 1913, 144. Ännu 1860 skriver C. R. Roselli att "våra fogelfångare gifwa dem namn af Svensk Canariefogel", C.R. Roselli, *Om Fiskar, Amphibier och Foglar som finnas uti eller i trakten af Mälaren* (Stockholm, 1860), 37. Även i Danmark har den kallats *svenske* (ett handelsnamn?), Jens Wilken Horneman, *Haandbog for Fuglelskere, uddraget af J. M. Bechsteins Skrift om Stuefuglenes Naturhistorie* (København, 1802), 91.

²⁹ Linnaeus, *Fauna Svecica* (1746), 66. I Norge kallades tallbiten *Norsk Papegoie*, Christopher Hammer, *Forsøg til en Norsk Natur-Historie* 1 (Kjøbenhavn, 1775), 50.

³⁰ Johan Fischerström, *Utkast til en Beskrifning Om Mälaren* (Stockholm, 1785), 176 f. Även Roselli meddelar, kanske efter Fischerström, att den av en del kallas *Paradisfogel*, Roselli 1860, 38.

³¹ Carl Linnaeus, "Beskrifning på Snö-Sparfwen", *KVAH* 1740, 362–368. Om snösparven i nordisk folklig ornitologi, se Ingvar Svanberg, "The Snow Bunting (*Pleuronectes nivalis*) as Food in the Northern Circumpolar Region", *Fröðskaparrit. Annales Societatis Scientiarum Faeroensis* 48 (2001), 29–40.

³² Vi behöver inte orda ytterligare om kattens olika skepnader i svensk kulturhistoria här, utan hänvisar till Gunnar Broberg magistrala *Kattens historia i Sverige speglad i djurets öga* (Stockholm, 2004).

³³ Utförligast behandlar Linné katter i sina föreläsningar, se Lönnberg 1913, 25 f.

³⁴ Om kattmyntan, se Carl Linnaeus, *Dissertationem inauguralem de Maro* (Uppsala, 1774),

10, som dock främst ägnas dess medicinska egenskaper. I *Flora Svecica* (Stockholm, 1755), 201, skriver Linné att växtens lukt i så hög grad behagar katter, att de nästan inte kan fördrivas ur trädgårdar där *Nepeta cataria* växer. På liknande sätt uttrycker han sig i föreläsningar, se exempelvis Jens Finne Borschgreving som 1766 noterade efter Linnés föreläsning: "Bør nøye vogtes for Katter, som elsker at ligge og gnugge sig paa den, men vides ey hvorfore", publicerad i Dahl 1907, 20. Se också V. J. Brøndegaard, "Katteurter", *Svensk farmaceutisk tidskrift* 77 (1973), 230–234; Ingvar Svanberg, "Kattmynta", i *Människan och floran. Etnobiologi i Sverige* II (Stockholm, 2005), 411.

³⁵ För översikter se George Jennison, *Animals for show and pleasure in ancient Rome* (Manchester, 1937), passim; W. B. Yapp, "Birds in captivity in the Middle Ages", *Archives of Natural History* 10 (1982), 479–500.

³⁶ Tim R. Birkhead, K. Schulze-Hagen & Ragnar K. Kinzelbach, "Domestication of the Canary, *Serinus canaria*. The change from green to yellow", *Archives for Natural History* 31 (2004), 50–56; Ragnar K. Kinzelbach, "The distribution of the Serin (*Serinus serinus* L., 1766) in the 16th century", *Journal für Ornithologie* 145 (2004), 177–187. Om steglitsa som burfågel i 1500-talets Europa, se Conrad Gesner, *Vogelbuch oder Außführliche beschreibung vnd lebendige ja auch eygentliche Controfaktur vnd Abmahlung aller vnd jeder Vögel* (Frankfurt am Main, 1600), 56.

³⁷ Se John Bernström, "Burfåglar", i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* II (Malmö, 1957), 368 f, samt diskussionerna i noter till Olaus Magnus, *Olaus Magnus Historia om de nordiska folken* 5. Kommentar, utg. John Granlund (Uppsala, 1951).

³⁸ Se Gunnar Broberg, "Människor och djur", i *Signums svenska kulturhistoria* 3. *Stormaktstiden*, red. Jakob Christensson (Lund, 2005). Om synen på kärleksfåglar och burfåglar i 1600-talets Sverige, se också Gunnar Broberg, "En barock fågel", i *Historiens vingslag. Konst, historia och ornitologi*, red. Hedvig Brander Jonsson, Gunnar Broberg & Lena Johannesson (Stockholm, 1987), 285.

³⁹ Johan Fischerström, *Nya Swenska Economiska*

Dictionnarien, Eller Försök til ett Almänt och Fullständigt Lexicon i Svenska Hushållningen och Naturläran III (Stockholm, 1781), 493. Kortfattat om fågelburar i England och Holland på 1700-talet, se Leslie Garisto, *Birdcage Book. Antique Birdcages for Contemporary Collector* (New York, 1992), 34 f; Edward A. Armstrong, *The Life and Lore of the Bird. In Nature, Art, Myth, and Literature* (New York, 1975), 136 f.

⁴⁰ Se exempelvis Gunnar Brusewitz, "När brusanen hörde till husdjuren", i *Den nöjsamma nyttigheten. Om natur och naturskådande i en svunnen tid* (Stockholm, 1982), 218–227; Nils Storå, *Massfångst av sjöfågel i Nordeurasien* (Åbo, 1968), 144 f; Ingvar Svanberg & Sigurður Ægisson, "Black Guillemot (*Cephus grylle*) in North European Folk Ornithology", *Scripta Islandica* 2005, 101–114. Fåglar, även småfåglar, var ju också jaktbart vilt som såväl allmoge- som högerständsjägare traktade efter. En säregen form av jakt i Stockholmstrakten ännu i början av 1800-talet var att nedlägga årets första lärka och skänka till monarken, se Gösta Berg, "Första lärkan och några andra förstlingsgåvor", *Norveg* 29 (1986), 5–14.

⁴¹ Om sångfåglar i fångenskap som en del av den enskilda hushållningen, se Anders Berch, *Inledning til almänna hushållningen* (Stockholm, 1747), 195.

⁴² Lönnberg 1913, 137. Om lärkor, se Gunnar Brusewitz, *Stockholm. Staden på landet* (Stockholm, 1969), 71.

⁴³ Lönnberg 1913, 145; Carl Linnaeus, *Om brödet som födoämne* (Uppsala, 1964), 14; Carlsson 1789, 16, skriver att i fångenskap sjunger näktergalen i maj och i december. Läkaren Pehr Bjerchén meddelar i ett brev till Linné 1768 att han "har 5 näktergalar, som siunga både i bur och löse i cammaren. 3 äro fångade i år. De blir snart tame och mer tame än någon annan fogell och äro eij svåra att conservera", *Bref och skrivelser* I:3, 224. En utförligare diskussion om näktergalen som burhållen sångfågel ges i Svanberg, *Siskeburar*, 43 f.

⁴⁴ Lönnberg 1913, 141. Johan Fischerström ägnar bofinken en ganska utförlig fångst- och skötselbeskrivning. Johan Fischerström, *Nya Svenska Economiska Dictionnaren Eller Försök til et Almänt och Fullständigt Lexicon I Svenska*

Hushållningen och Naturläran II (Stockholm, 1780), 262 f; jfr Johan Fischerström, "Fjäder-Boskapen och Fogel-fångeri Konsten", *Den Enfaldige Naturforskaren* 1:21 (1768), 168. I Tyskland har bofinken sedan lång tid tillbaka och fram till våra dagar varit en uppskattad sångfågel i bur, se Peter Krägenow, *Der Buchfink* (Wittenberg Lutherstadt, 1981), 77–92. Om persilja, se Linnaeus, *Collegium diaeticum*, 207.

⁴⁵ Lönnberg 1913, 140. I en engelsk handbok framhålls: "You must remember often to pipe, whistle, or talk to them, whilst they are young, what you are minded they should learn, and you will find them soon take it", Eleazar Albin, *A Natural History of English Song-Birds ... A New Edition corrected, with several improvements, under the article of Canary-birds* (London, 1779), 19. Domherren behöll länge sin popularitet i Tyskland, där hela byar var involverade i dess uppfödning och sångträning; Friedrich Schlag, *Der Dompfaff, auf Grund 25 jähriger Erfahrung Möglichst allseitig geschildert* (Berlin, 1877), utkom exempelvis i en rad upplagor (den 10:e i Magdeburg 1921). En fascinerande skildring i ord och bild av hur domherrarna sångtränades i tyska Hessen ges i George H. Holden, *Canaries and Cage-Birds. The Food, Breeding, Diseases and Treatment* (New York, 1888), 59–85. Här återges också med noter och texter sånger man lärde domherren vissla! Daniel Erik Naezén kunde i en artikel berätta om en fången domherre i Umeå som av felaktig kost blivit svart under fångenskapen, en för övrigt inte ovanlig erfarenhet, "Berättelse om en svart domherre (*Loxia Pyrrhula nigra*), och en hvit hussvala (*Hirundo urbana alba*), funna i Westerbotten", *KVAH* 1804, 199; jfr Anders Tidström, *Resa genom Dalarna 1754* (Falun, 1955), 13, som 30/7 1754 såg en svart domherre i bur på Salbo gård i Ljusnarsberg. Den svarta färgen "sades vara af ålderdom".

⁴⁶ Lönnberg 1913, 141; Fischerström, "Fjäder-Boskapen ...", 167 f. Om den 12-årige Bellmans akvarell, som han 1752 hade förärat sin syster, se Olof Byström, "En barnteckning av Bellman", i *Bellman lever än. Ett femtioårigt Bellmanskapitel* (Stockholm, 1949), 51 f.

⁴⁷ Johann Colerus, *Oeconomia* (Stockholm, 1683), 288; Lönnberg 1913, 142; Johan Otto Hagström, "Underrättelse om Grönsiskans parning", *Inrikes Tidningar* 1771, nr 84; *Bref och*

skrifvelser I:6, 288 f; Pehr Osbeck, *Djur och natur i södra Halland under 1700-talet* (Halmstad, 1996), 52 f.

⁴⁸ Lönnberg 1913, 143 f; *Carl Michael Bellmans skrifter* I (Stockholm, 1921), 105 f. I ett brev till Vetenskapsakademiens sekreterare i juni 1770 föreslår Linné att man i Stockholm bör studera om hämplingar i bur äter kålmaskar, se *Bref och skrifvelser* I:2, 329.

⁴⁹ And. Andersson Schönberg, "Anmärkning om Svänska Papegojan". *KVAH* 1757, 139–143; Fischerström, "Fjäder-Boskapen ...", 167; se också Osbeck 1996, 50. I en anteckning, förmodligen gjord av Petrus Holmberger, i ett på Carolina rediviva bevarat exemplar av *Fauna Svecica* (1746), 66, heter det att tallbitar uppträdde i mängd vid Näs i Norra Eneby, Östergötland, 1804: "Åto Rönnbär begärligt, fångades lätt, såsom oblyga och ej rädda. Dogo i bur".

⁵⁰ Fischerström 1785, 176 f; Dahlman 1772, 112 f. Rörande duvhållningens äldre historia, se James Hornell, "Egyptian and Medieval Pigeon-Houses", *Antiquity* 21 (1947), 182–185 och John Bernström, "Duvor", i *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid* III (Malmö, 1958), 374–376. Från stormaktstiden och framöver var det inte ovanligt att duvor hölls i herrgårdsmiljöer. Duvslag finns avbildade redan i Erik Dahlbergs *Svecica antiqua et hodierna* (Stockholm, 1700). Linné ger en relativt utförlig redogörelse för tamduvan och olika raser därav i Lönnberg 1913, 133 f. Duvslagens historia i svenska herrgårdar är fortfarande ett outforskat ämne, men de finns omnämnda här och var, se Maria Flinck, *Tusen år i trädgården. Från sörm-ländska herrgårdar och bakgårdar* (Södertälje, 1989), 76. Duvornas danska historia behandlas kortfattat i Brøndegaard 1992, II, 176 f, och i Heine Refsing, *Gamle danske dueracer* (Jelling, 1998), 15–18.

⁵¹ Lönnberg 1913, 142. I Magnus Orrelius' *Köpmans- och Material-Lexikon* (Stockholm, 1797), 68, nämns *Canarifoglar*, som synbarligen då var en allmänt bekant importvara. Kanariefågeln domesticeringshistoria behandlas i Tim Birkhead, *The Red Canary. The Story of the First Genetically Engineered Animal* (London, 2004), 87–90. Se också Frederick E. Zeuner, *A History of Domesticated Animals* (London, 1963), 475.

⁵² *Stockholms stads tänkeböcker från år 1592. 1596–1599*, red. Daniel Almqvist (Stockholm, 1951–1954), 228. Jfr A. M. Taylor, "Swift's Use of the Term 'Canary Bird' At the end of the Voyage to Brobdingnag", *Modern Language Notes* 71 (1956), 175–177.

⁵³ Forsius 1952, 283. Jfr också Haqvin Spegel som 1685 skriver om *Canari Foglarna* som "kunna Tungan böya Så mesterliga, at the Rösen snart förhöya, Snart senkian need igen, så wj med Hugnad höra, At it så litet Diur een slijk Music kan göra", Haqvin Spegel, *Guds werk och whila* (Stockholm, 1998), 259.

⁵⁴ Sven T. Kjellberg, "Möbler i Göteborg 1649–1925", *Kulturen* 1967, 90; Roger De Robelin, "Ett fruntimmers bibliotek från frihetstiden. Ulrika Lovisa Sparres boksamling på Åkerö 1755", *Biblis* 27 (2004), 23; Cathrine Arvidsson, *Kina slott. Dröm och verklighet* (Stockholm, 1997), 37. Ännu i slutet av 1700-talet hölls kanarie-fåglar i slottsparkens ena voljär. Det uppges att i den var med "en mängd Canarie-Foglar upfyld, hvilka med deras qvitter roa dem som här i Parkens skugga hämta svalka". Den andra voljären stod då emellertid tom, Anders Björklund, *Beskrifning öfver Kongl. Lust-Slotten Drottningholm och China* (Stockholm, 1796), 148.

⁵⁵ Carl Linnaeus, *Västgöta-Resa, På Rikens Högloftige Ständers Befallning Förrättad år 1746. Med Anmärkningar uti Oeconomien, Naturkungheten, Antiquiteter, Inwånarnes Seder och Lefnads-sätt* (Stockholm, 1747), 12, 228; Linnaeus, *Flora Svecica* (1755), 291. Apotekare von Aken (1698–1760) avhandlar själv kanariefåglar i sin *Hus- och land-apotheque, bestående af approberade och säkra medel, til boskaps, färs, samt andre kreaturs praeservation och curenande, uti the wahnlige påkommande sjukdomar och farsoter; jämväl til at utöda wargar, råfwar, loar, björnar, rof-foglar, med flere odjur, såsom ohyra i husen &c.* (Skara, 1747), 61–68. I UUB, D 186:4, finns ett manus av förre borgmästaren Eric Noréns översättning "För älskare af kanariefoglar" från 1802 av J. P. Friedrich, *Erfahrungen für Liebhaber der Canarienvogel* (Schwerin & Wismar, 1790). Boken var uppskattad av samtiden; en danskspråkig översättning, *Erfaring for Elskere af Kanariefugle*, utgavs av Timoth. Möller i København 1800. Erik Norén (1732–1808) var borgmästare i Vimmerby.

⁵⁶ Exempelvis Tidström 1955, 13, som sommaren 1754 såg kanariefåglar (tillsammans med steglitsor och grönsiskor) i burar på Salbo gård i Ljusnarsberg, Västmanland. Per Bjerchén meddelade i ett brev till Linné 1768 att han årligen fick tolv ungar av sina kanariefåglar, *Bref och skrivelser* I:3, 224.

⁵⁷ Hammer 1775, 52; Märta Helena Reenstierna, *Årstadagboken. Journaler från åren 1793–1839* I: 1793–1812 (Stockholm, 1946), 46, 56, 95.

⁵⁸ Uppgiften om Anna Johanna Grill och hennes kanariefågel återfinns hos Jonas Carl Linnerhielm, *Bref under senare resor i Sverige* III (Stockholm, 1816), 127; Olof von Dalin, *Witterhetsarbeten I bunden och obunden Skrif-Art* V (Stockholm, 1767), 263, "Öfwer en Canarie-Fogel, Hennes Maj:t Drottningen tilhörig, som dog år 1752"; Dalin 1783, 314, "Öfwer en Canarie-Fogel, Fru Grefvinnan Beata Douglas tilhörig" – kanariefågeln hade varit i hennes vård under 20 år!; Se också dikterna "Öfwer en död Canari-Fogel", författad av Carl Michael Bellman, och "Impromptu til Fröken Eleonora T*** öfwer en Canarie-Fogel-hane som dog i Går Aftons den 9 October 1770", af Grefwe v. R", publicerade i *Dagligt Allehanda* 20 October 1770, 3, resp. 24 October 1770, 1 f; Bergius 1758, 152; även Bellmans "Ode öfwer den lilla fogeln Putte, som dog i Maj 1768" handlade om en kanariefågel, uppenbarligen offer för en katt, *Carl Michael Bellman skrifter* 8 (Stockholm, 1942), 75 f. Litteraturvetaren Henrik Gustafsson nämner att Johan Hinric Lidén har efterlämnat en samlingsbok, nu förvarad i Linköpings Stifts- och Landsbibliotek (signum "3), daterad 1790, som innehåller en rad sådana minnesdikter, däribland "Grafskrift öfver vår lila kanariefogel som blef död dän 7 iuli 1758" och "Öfwer Grevinnan N.N:s grönsiska". Jfr Louise E. Robbins, *Elephant Slaves and Pampered Parrots. Exotic Animals in Eighteenth-Century Paris* (Baltimore, 2002), 125; Broberg 2004, 63 f; Henrik Gustafsson, "Bellman och husdjuren", *Hwad Behagas?* 2001:1–2. Bellman skrev också en liknande parodisk dikt "Papegojiaden", till grevinnan de la Gardies papegoja, *Carl Michael Bellmans skrifter* III (Stockholm, 1925), 42–47. Jacob Wallenberg kunde inte låta bli att parodera genren: "Oxeaden eller vördsamt äreminne

över vår norska oxen, den välbereste herr Rölle, som avled 1 junio 1770, och jordfästes i våra magar samma år", Jacob Wallenberg, *Min son på galejan* (Stockholm, 1960), 111–115. Även Bellman skrev omkring 1780 sin "Papegojiaden" och redan år 1766 trycktes Christopher Zibets "Curriaden" över en död ekorre, "Kurre benämnd", se vidare Henrik Gustafsson, "Med gråt och sneda miner". Bellmans 'Papegojiaden' som parodisk dikt", *Bellmansstudier* 2001 (Stockholm, 2001), 153–174.

⁵⁹ Linnaeus, *Västgöta-Resa*, 11. Ämnet intresserade tidens författare och Linnés uppgifter om kanariebastarder refereras och diskuteras exempelvis även av Clas Alströmer, *Tal, om den fin-ulliga får-afveln, Hället för Kongl. Vetenskaps Academiens, Vid Praesidi nedläggande, Den 25 April 1770* (Stockholm, 1770), 69; Carlsson 1789, 5.

⁶⁰ Johan Fischerström, "Fjäder-Boskapen..." (1768), 168.

⁶¹ Om olika tyska utgåvor av J. C. Hervieux de Chanteloups (1683–1747) kanariefågelbok, se Rolf Schlenker, *Bibliographie der deutschen vogelkundlichen Literatur von 1480 bis 1850* (Stuttgart, 2004), 92 f; *Underrättelser om Canarie-Foglar Och Deras Ansning* (Stockholm, 1770). En ny upplaga utkom 1787.

⁶² UUB, D 186:4. Eric Noréns översättning av J. P. Friedrich. På Carolina Rediviva finns ett exemplar av Eleazar Albin, *A Natural History of English Song-Birds* (London, 1779) som ägts av Linnélärjungen Sven Ingemar Ljung (1757–1828), kronofogde i Småland, med påskrivna svenska namn för de fåglar som nämns i texten. Om kanariefågeln senare utveckling i Sverige, se min kommande artikel "Kammarsångare och rolighetsministrar", i *Signums svenska kulturhistoria* 7. 1800-talets senare hälft, red. Jakob Christensson.

⁶³ Se Pehr Kalm, *Resa i norra Amerika* III (Helsingfors, 1915), 26; återgiven i Ingvar Svanberg, *Linneaner. Carl von Linnés lärjungar i Sverige* (Stockholm, 2006), 80.

⁶⁴ Andreas Sparrman, *Museum Carlsonianum* III (Stockholm, 1787), 64. Fågeln på bilden saknar dock tofs. Om kardinalen som burfågel, se Albin 1779, 84 f. Eleazar Albin avbildade en kardinalhona redan 1737, återgivet i hans *Supplement to*

the Natural History of Birds (London, 1740), 57, plansch 61. En hane finns avbildad i *Natural History of Birds* I (London, 1738), plansch 57. I George Edwards, *A Natural History of Birds* II–IV (London, 1747–1751), omnämns åtskilliga burfåglar med detaljer om varifrån de härstammar och vem som införskaffat dem. Lissabon nämns som ursprung flera gånger för afrikanska fåglar som köpts till England. För utbudet av exotiska burfåglar i Frankrike under 1700-talet, se Robbins 2002, 27 f; jfr Erhard Bezzel & Roland Prinzing, *Ornithologie* (Stuttgart, 1990), 515.

⁶⁵ Albin 1740, 72.

⁶⁶ Vernon N. Kisling, Jr., "Colonial Menageries and the Exchange of Exotic Faunas", *Archives of Natural History* 25 (1998), 303–320; W. R. P. Bourne, "Information in the Lisle Letters from Calais in the Early Sixteenth Century Relating to the Development of the English Bird Trade", *Archives of Natural History* 26 (1999), 349–368. Om sydamerikanska papegojor på kontinenten, se Helmut Sick, "Zur frühen Darstellung neotropischer Papageien", *Journal für Ornithologie* 122 (1981), 73–77. Rörande de vetenskapliga benämningarna för de i texten nämnda papegojorna följer jag Toni Juniper & Mike Parr, *Parrots. A Guide to the Parrots of the World* (London, 2003).

⁶⁷ John Bernström, "Fågelburar", i *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid V* (Malmö, 1960), 43.

⁶⁸ Gösta Berg, "Vilda djur", i *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid XX* (Malmö, 1976), 64.

⁶⁹ *Konung Gustaf den förstes registratur XXII* (Stockholm, 1904), 151.

⁷⁰ Johannes Bureus, *Sumlen* (Stockholm, 1886), 194.

⁷¹ Kristina Francki, "Slottets trädgårdar", i *Uppsala slott. Vasaborgen*, red. Bernt Douhan (Stockholm, 1990), 159; Gösta Berg, "Lejon, kameler, apor och andra exotiska djur i det gamla Stockholm", i *Svenska kulturbilder*, N.F. 5 (Stockholm, 1937), 325; John Bernström, "Stockholmaren och de vilda djuren", i *Stockholm 1252–1952. En minnesskrift*, red. Magnus von Platen (Stockholm, 1952), 70 f. Se också John Bernström, "Kommentar till ett par av Ehrenstrahls djurmålningar på Drottningholm",

Fauna och flora 39 (1944), 193–201.

⁷² Om fåglar vid hovet och annorstädes, se John Bernström, "Svensk fågelkunskap i äldre tid", i *Svenska djur. Fåglarna*, red. Gunnar Svärdson & Sigfrid Durango (Stockholm, 1950), 615.

⁷³ Berg 1937, 313–336; Bernström 1952, 67–87.

⁷⁴ Gustaf Upmark, "Stockholms slott under Vasatiden", *Meddelanden från Svenska Slöjdföreningen år 1896* (1896), 51–53.

⁷⁵ Se Bertil Rapp, *Djur och stilleben i karolinskt måleri* (Stockholm, 1951), 128 f; Berg 1937, 333; Bernström 1950, 619.

⁷⁶ Bernström 1952, 79.

⁷⁷ Om djurgårdar i 1700-talets Sverige, se Brummer 1789, 45 f. Kungliga djurparker fanns i Stockholm, Omberget, Läckö, Drottningholm, Gripsholm och Svartsjö. Jaktparker förekom också på Åland, Öland, Hunneberg, Halleberg samt Edesmären.

⁷⁸ Lönnberg 1913, 124; Merit Laine, "En Minnervia för vår Nord". *Lovisa Ulrika som samlare, uppdragsgivare och byggherre* (Stockholm, 1998), 135–137. Om guldfasanen, se Ingvar Svanberg, "Golden Pheasant (*Chrysolophus pictus*) in Sweden in the 1740s", *Zoologische Garten* N.F., 77 (2007). Den äldsta uppgiften om guldfasan i Europa härrör från 1735, varför dess förekomst också i Sverige får ses som ett tidigt belägg. Får vi tro Laine höll Adolf Fredrik till och med krokodiler på Ulriksdal! Om hovets djur under 1600- och 1700-talet, se också Eva-Lena Bengtsson, "Kungliga djur", i *Strömsholms slott*, red. Eva-Lena Karlsson & Rebecka Millhagen (Stockholm, 2005), 192–205. I Björklund 1796, 52–68, ges en detaljerad förteckning över djuren i naturaliekabinettet på Drottningholm. Det uppges bland annat att de i kabinettet bevarade aporna (*Simia capella* och *Simia capucinus*) tidigare hållits levande i Adolf Fredriks djursamling. De återfinns fortfarande i Naturhistoriska riksmuseets samlingar (ex. NRM 53204).

⁷⁹ Från Leufsta bruk rapporterar Tilas i september 1768 att en "Voliere har ägaren äfven för sitt nöje inrättat", Daniel Tilas, *Dagbok öfver Hans Kongl. Höghet Cron-Printsen Prints Gustavs Resa igenom Bergslagerne in Sept. 1768* (Stockholm, 1928), 13. På Mälby hade Gustaf von Carlson

en stor voljär, med åtskilliga vilda fåglar. Några av de exotiska fåglar som avbildas i Andreas Sparrman, *Museum Carlsonianum* (Stockholm, 1786–1789) har förmodligen hållits levande på Mälby, innan de hamnade i gårdens naturaliekabinett. Det bevarade uppstoppade exemplaret av den avbildade vitpannade amasonpapegojan (*Amazona albifrons*) visar att den varit vingklippt, vilket tyder på att den hållits i fångenskap, Nils Gyldenstolpe, *Types of Birds in the Royal Natural History Museum of Sweden* (Stockholm, 1926), 84. Carl Johan Linnerhielm besökte 1795 Mälby och då fanns flygburen kvar: "Där på en utstigande bergsudde en Voliere är uppbyggd för hvarjehanda vilda foglar", *Bref under resor i Sverige* (Stockholm, 1797), 90. Så vitt jag kunnat finna har von Carlsons intresse för fåglar i fångenskap aldrig varit föremål för någon närmare studie. Flertalet bevarade fåglar, numera i Naturhistoriska riksmuseets samlingar, har identifierats av Carl J. Sundevall, "Kritisk Framställning af Fogelarterna uti Äldre Ornithologiska Arbeten", *KVAH* N.F., B:2, No 3 (1857), 16–60. Om Carlsons naturaliekabinett, se dessutom Yngve Löwegren, *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet* (Uppsala, 1952), 269–271. Om Carlson, se Sten Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739–1818 II* (Stockholm, 1967), 445.

⁸⁰ Linnaeus, *Wästgöta-Resa*, 8.

⁸¹ I Sonia Roberts, *Bird-Keeping and Birdcages. A History* (London, 1972), 48, avbildas från det tidiga 1700-talets Holland ett vackert komplex av voljäer inrymda i en stor gård, med såväl smärre fåglar som exotiska tranor. Holländska menagerier diskuteras i F. F. J. M. Pieters & M. F. Mörzer Bruyus, "Menagerieën in Holland in de 17e en 18e eeuw", *Holland, regional-historisch Tijdschrift* 20 (1988), 195–209.

⁸² Översättningen av dedikationen återfinns i Knut Hagberg, *Carl Linnaeus* (Stockholm, 1957), 88. Spåren efter denna lysande trädgård är i dag försvunna, se Leonard F. Springer, "Hartekamp på Linnés tid och dess senare öden", *SLÅ* 1936, 59–66.

⁸³ Brittiska menagerier fram till år 1800 förtecknas i Sally Festing, "Menageries and the Landscape Garden", *Journal of Garden History* 8:4 (1988), 104–117. Om apinjan i Amsterdam,

Linnaeus, *Diaeta naturalis*, 85.

⁸⁴ *Bref och skrivelser* I:6, 317 ff.

⁸⁵ M. B. Swederus, *Botaniska trädgården i Uppsala 1655–1807. Ett bidrag till den svenska naturforskningens historia* (Falun, 1877), 48; Th. M. Fries, "Naturalhistorien i Uppsala under de fyra första decennierna af 1700-talet", *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* 1912, 420.

⁸⁶ Bernström 1952, 77 f.

⁸⁷ Se för övrigt Elof Förberg, "Hortus upsaliensis. Några anteckningar om dess öden under 180 år", *SLÅ* 1923, 120–135.

⁸⁸ Carl Linnaeus, *Museum Adolpho-Fridericianum* (Stockholm, 1746), förordet; Carl Peter Thunberg, *Tal vid Invignings-Acten af den nya akademiska Trädgården, Dess Orangerie och Samlings-Salar, med Kongl. Maj:ts Allernädigste Tillstånd hållit i Uppsala uti den nya Botaniska Lärrosalen d. 25 Maji 1807, då tillika firades framledne Archiaterns och Riddarens Carl von Linnés hundra-åriga födelse-dag* (Uppsala, 1807), 56.

⁸⁹ Carl Linnaeus, *Hortus upsaliensis* (Uppsala, 1745). En svensk översättning utgavs Th. M. Fries 1908 och på nytt med kommentarer av Karin Martinsson 2007.

⁹⁰ Robbins 2002, 100–121. Olaga handel med papegojor beskrivs av Thunberg från det slutna och hårt kontrollerade Japan. En underofficerare försökt smuggla in en papegoja gömd i byxorna, men under visitationen började fågeln "prata och derigenom upptäcktes", Carl Peter Thunberg, *Resa uti Europa, Africa, Asia, Förretrad Åren 1770–1779 III* (Uppsala, 1791), 32.

⁹¹ *Bref och skrivelser* II:2, 139. I brevet nämns *Simia jacchus* (=vit silkesapa), *Simia Sylvanus* (=berberapa), *Mus Porcellus* (=marsvin), *Psittacus aestivus* (=jakopapegoja), *Psittacus Macao* (=ljusröd ara), *Psittacus cristatus* (=kakadua). I ett brev till Burman daterat den 12 oktober samma år skriver Linné att han fått en levande guld fisk och en levande apa.

⁹² E. Sefström, "Kort Beskrifning på de Djur, som Herr Archiat. Och Riddaren Linnaeus haffver uti Kongl. Academiens i Uppsala Botaniska Trädgård och hwilka wistes den 16 Maji 1760", *Swenska Samlingar I* (Västerås, 1763), 17–25.

⁹³ Joh. B. Busser, *Urkast til Beskrifning om Uppsala II* (Uppsala, 1769), 106 f.

⁹⁴ Fischerström 1785, 176 f.

⁹⁵ *Bref och skrivelser* I:8, 69, 78–90; Carl Skottsberg, *Pehr Kalm. Levnadsteckning* (Stockholm, 1951), 171, 178.

⁹⁶ *Bref och skrivelser* I:3, 17, 275. Om intresset för vita möss i 1700-talets Sverige, se Svanberg, *Linneaner*, 133–138; Telemak Fredbärj, "Carl H. Wänman – en misskänd Linnélärjunge", *SLÅ* 1961, 15; UUB, G 300:q, "Brev till Carl Peter Thunberg", 492.

⁹⁷ *Bref och skrivelser* I:4, 223. I ett senare brev till Abraham Bäck framgår att priserna hos Blaauw Jan var på tok för höga, något som säkert berodde på att det var hovet som var den tilltänkta köparen, *Bref och skrivelser* I:4, 225. Se också Löwegren 1952, 311–313. På Blaauw Jan handlades med såväl uppstoppade som levande djur. Det besöktes i Amsterdam av Abraham Bäck och Magnus Celsius i september 1741, Anders Grape, "Abraham Bäck's utländska resa", *SLÅ* 1937, 124. Även Thunberg gjorde ett besök på det namnkunniga världshuset 1771 för att titta på dess djursamlingar, Carl Peter Thunberg, *Resa uti Europa, Africa, Asia, förrättad åren 1770–1779 I* (Uppsala, 1788), 82. Innehavet av de rara djuren och fåglarna lockade enligt Thunberg många att besöka världshuset för att dricka vin. En annan samtida namnkunnig svensk, Jacob Jonas Björnståhl, besökte Blaauw Jans menageri i december 1774 för att där beskåda åtskilliga sällsynta djur, däribland en polarräv från Grönland, en svartbjörn från Hudsons Bay, en tvätbjörn, åtskilliga apor samt en rad fåglar, Jac. Jon. Björnståhl, *Resa til Frankrike, Italien, Schweiz, Tyskland, Holland, Ängland, Turkiet, och Grekland 4* (Stockholm, 1782), 307. För ytterligare litteratur och ögonvittnesrapporter om denna fascinerande kombination av menageri och världshus, se Pieter Smit, *Hendrik Engel's Alphabetical list of Dutch Zoological Cabinets and Menageries* (Utrecht, 1986), 30 f. En kort historik ges också i L. C. Rookmaaker, "J.N.S. Allamand's additions (1769–1781) to the *Nouvelle Edition* of Buffon's *Histoire Naturelle* published in Holland", *Bijdragen tot de Dierkunde* 61 (1992), 137.

⁹⁸ Tore Frängsmyr, *Ostindiska kompaniet* (Högnäs, 1976), 76; Olof Torén, "En Ostindisk Resa Til Surat, China &c, Från 1750 April til 1752

Juni 26", i Pehr Osbeck, *Dagbok Öfver en Ostindisk Resa Åren 1750, 1751, 1752* (Stockholm, 1757), 370.

⁹⁹ *Bref och skrivelser* I:8, 171. Blåkronan beskrivs i Linné-dissertationen *Chinesia Lagerstromiana* (Uppsala, 1754), omtryckt i *Amoenitates Academicæ* IV (Stockholm, 1759), 236. Linné var väl förtrogen med dess vanor, ty han skriver i avhandlingen: "En enastående märklig egenhet hos denna lilla fågel är att den, då den sover, hänger i ena foten under en gren för att inte nattliga rovfåglar ska uppträcka den, och på så sätt skyddas den av naturen". De små hjortarna på Java är knepiga. Osbeck's *Cervus javanicus* kan i själva verket ha avsett en juvenil *Muntiacus muntjak*, se vidare E. Meijaard & C. P. Groves, "A taxonomic revision of the *Tragulus* mouse-deer (*Artiodactyla*)", *Zoological Journal of the Linnean Society* 140 (2004), 65.

¹⁰⁰ *Bref och skrivelser* I:8, 173. Pehr Osbeck uppger att en fladdermuspapegoja hemfördes 1752 till Göteborg med skeppet Göta Lejon. "Födes med kokt ris", berättar han sakkunnigt, Osbeck 1757, 101. Om Hjortsbergs kattlemur, se *Bref och skrivelser* I:7, 110. Kattlemuren behandlas också i Sten Lindroth, "Vardagstro och söndagslust. Kring Hjortsbergstavlan i Släps kyrka", *Lychnos* 1956, 156. Jfr Linnés beskrivning i *Systema naturae per regna tria naturae, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus, differentiis, synonymis, locis* 1. *Editio duodecima* (Stockholm, 1766), 45. Kattlemurer var inte ovanliga i Europa vid denna tid, se Edwards 1751, IV, 197.

¹⁰¹ Osbeck 1757, 100. Efter hemkomsten kunde Osbeck skicka en uppstoppad papegoja "till Drottningen eller ock till Hr. Archiatern", Anne Fox Maule & Carlo Hansen, "Linnés korrespondance med Pehr Osbeck 1750–1753", *SLÅ* 1972–1974, 117.

¹⁰² Naturaliesamlingarna på Ulriksdal och Drottningholm under Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas dagar behandlas utförligt av Yngve Löwegren, "Linné och de kungliga naturaliesamlingarna på Ulriksdal och Drottningholm", *SLÅ* 1959, 54–68; Laine 1998, 110–113.

¹⁰³ Carl von Linné, "Djuret Narica", *KVAH* 1768, 140–145.

¹⁰⁴ Se mer därom i Gunnar Broberg, "Järven

– Filfrassen – Frossaren. En studie i zoologisk exotism", *Lychnos* 1971–1972, 206 f; Svanberg, *Linneaner*, 129–135.

¹⁰⁵ *Bref och skrivelser* I:5, 199. Fågelbenämningen *corp*, ett handelsnamn för aror, finns belagt i svenskan redan på 1600-talet. Möjligen har den sitt ursprung, som John Bernström framhållit, i det faktum att aror, precis som korpar, lär sig härma mänskliga röster. Jfr Sefström 1763, 23: "Af åtskillige kallas denna Indianisk *corp*, men orätt; det är ock ingen ting mindre likhet, än emellan en *Korp* och denna *Papegoja*".

¹⁰⁶ Swederus 1877, 115.

¹⁰⁷ *Bref och skrivelser* I:1, 178 f.

¹⁰⁸ Swederus 1877, 117.

¹⁰⁹ Swederus 1877, 114; Johann Beckmann, *Schwedische Reise in den Jahren 1765–1766. Tagebuch mit Einleitung und Anmerkungen im Auftrage der Kgl. Universität Upsala Herausgegeben von Th. M. Fries* (Uppsala, 1911), 49.

¹¹⁰ Consistorieprotokoll 3/8 1751. Återgivet i Fries 1903, I, 115; Swederus 1877, 114.

¹¹¹ Sefström 1763, 24 f. I Albin 1740 avbildas på plansch 45 en "Turtle dove from India", angiven som *Columba risora*. Bilden är från 29/6 1735.

¹¹² A. J. Parker, "The Birds of Roman Britain", *Oxford Journal of Archaeology* 7 (1988), 210, rapporterar fynd från två romerska fyndplatser på de brittiska öarna. För uppgifter om påfåglar hos romerska författare, se J. M. C. Toynbee, *Animals in Roman Life and Art* (London, 1973), 250–253. För uppgifter om påfåglar i fångenskap i Asien i äldre tid, se Armstrong 1975, 140–143.

¹¹³ John Bernström, "Påfågel", i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* XIII (Malmö, 1968), 612 f. Ifrån Sverige föreligger bara ett par arkeologiska fynd av påfåglar; de emanerar båda från 1700-talets Göteborg, se Per G. P. Ericson & Tommy Tyrberg, *The Early History of the Swedish Avifauna. A Review of the Subfossil Record and Early Written Sources* (Stockholm, 2004), 128. Olaus Magnus avbildar 1555 påfåglar och Forsius ger 1611 i *Physica*, 280 f, en utförlig skildring av dess utseende och läte; Slottsarkivet, Stockholm: "Hovföretäringsboken för år 1592 B", 200 (citerad efter SAOB P 2756).

¹¹⁴ Fischerström, "Fjäder-Boskapen ...", 166. I sin reseberättelse 1785 uppger Fischerström

att påfåglar "underhållas vid en och annan gård såsom en raritet. Förmögigt folk kunde vinlägga sig om denna förnäma afvel: ty köttet är läckert, besynnerligen unga Påfoglars, Äggen kostelige, och Hanens lysande fiädrar utgöra et föremål för handeln", Fischerström 1785, 176. I en fotnot frågar Fischerström om det hållits vita påfåglar i Sverige; Lönnberg 1913, 118; Carlson 1789, 12. Linné var inte främmande för att påfågeltäck kunde komma till användning för framställning av medicin, se dissertationen *Materia medica in regno animali* (Uppsala, 1750), 9.

¹¹⁵ *Bref och skrivelser* 1:5, 28, 349; Carl Linnaeus, "Markattan Diana", *KVAH* 1754, 216 f; Sefström 1763, 25; Arvid Hj. Ugglar, "Linné den yngres brev till Abraham Bäck 2. 1779–1783", *SLÅ* 1958, 75; Carl Linnaeus, "Beskrifning På et Americanskt Diur, som Hans Konglige Höghet gifviti til undersökning", *KVAH* 1747, 284; Carl Linnaeus, "Åkerbärs plantering", *KVAH* 1762, 196 f.

¹¹⁶ John Bernström, "Om ett tidigt omnämnande av den västafrikanska pärlhönan, *Numida meleagris galeata* PALLAS, såsom tamfågel i Sverige", *Fauna och flora* 43 (1948), 94 f; Bernström 1950, 613; Lönnberg 1913, 123; *Bref och skrivelser* I:5, 7, 47. Pärlhönsens kulturhistoria avhandlas utförligt i R. A. Donkin, *Meleagrides. An Historical and Ethnogeographical Study of the Guinea Fowl* (London, 1991). Europeiska förhållanden behandlas å sidorna 42 f, 79–85. Uppgifter ur antika grekiska källor återges i Toynbee 1973, 253 f; Busser 1769, 107; Beckmann 1911, 27; Slottsarkivet, Stockholm: "Hovföretäringsboken 1764", 1877 (efter SAOB P 3073).

¹¹⁷ William Marshall, *Brehms Djurens liv* VIII. *Fåglarna* III (Stockholm, 1926), 533; Lönnberg 1913, 119; Beckmann 1911, 27. Ett uppstoppat exemplar av *Crax nigra* beskrivs av Linné ur Adolf Fredriks samlingar, med angiven ursprungsort "Curassao" i Carl Linnaeus, *Museum S:æ R:æ M:tis Adolphi Friderici Regis Svecorum, Gothorum, Vandalorumque etc. etc. In quo Animalia Rariora Imprimis et Exotica: Aves, Amphibia, Pisces Describuntur* II (Stockholm, 1764), 28. För Linnés beskrivning av *Crax alector*, se 12:e uppl. av Carl Linnaeus, *Systema naturæ* 1 *Regnum animale* (Göttingen, 1772), 78. I 10:e uppl. (1758), 157, används dock fortfa-

rande namnet *Crax nigra*.

¹¹⁸ Lönnberg 1913, 128; Linnaeus, *Flora Svecica* (1755), 165. Hos pastor Daniel Tiselius (1682–1744) i näringska Hammar observerade Linné 27/2 1735 "lustiga orrar i huset dem han haft i 2 år; åto hwete, spelade, hugges, woro tame", Linnaeus, *Dalaresa*, 315; Fischerström, *Nya Svenska Ekonomiska...* III, 494. Flere samtida författare berättade om sina försök med att föda upp orrar i fångenskap, exempelvis Johan Otto Hagström, "Försök att föda Orrar med hvarjehanda örter och löf", *KVAH* 1751, 132–138 och And. Schönberg, "Anmärkningar om Orr-ungars framfödande af hemtamda Orrar", *KVAH* 1759, 146–151. Samuel Ödmann avhandlade i en artikel 1789 möjligheten att domesticera svenska djur, men ställde på grund av samlade erfarenheter sig tveksam till möjligheten att göra tjädern och orren till tamfåglar, se Samuel Ödmann, "Swar på Kongl. Patriotiska Sällskapets utsatte Prisfråga: hwilke äro de bäste medel att befördra matnyttiga wilde Djurs tillväxt och förkofran", *Ny Journal i Hushållningen April* 1789, 392. Rörande vad som ibland har kallats spelorrrar, se *Carl Michael Bellmans skrifter* III (Stockholm, 1925), 123; Reenstierna 1946, I, 7, 80, 83. Årstafrens orttupp Kurre blev enligt tidens sed också föremål för sorgeskåden när den avled i oktober 1794, se bilaga IV och V till dagboken. Om spelorrrar i Stockholm, se annonser från 1785 och 1787 återgivna i Arthur Sjögren, *Drottninggatan genom tiderna. Kulturhistoriska anteckningar* (Uppsala, 1923), 96 f; Ingvar Svanberg, "Orren på Mummens vårdshus. Spelfåglar i 1700-talets Sverige", *Rig* 2007.

¹¹⁹ Lönnberg 1913, 101; Ragnar Insulander & Staffan Müller Wille, "Linnés Fundamenta Ornithologica", *SLÅ* 2000–2001, 89, 111. Om myskanden i Sydamerika, se Raymond M Gillmore, "Fauna and Ethnozoology of South America", i *Handbook of South American Indians* 6 (Washington, 1950), 460–462. För arkeologiska uppgifter om myskand i fångenskap hänvisas till Brian Hesse, "Archaeological Evidence for Muscovy Duck in Equador", *Current Anthropology* 21 (1980), 139 f.

¹²⁰ Consistoriets protokoll 18/11 1775, refererat i Swederus 1877, 117. Fries 1903, II, 116, 119. Ordet kasuar finns med i ett svenskt-franskt lexikon från 1784, Jacob Björkegren, *Dictionn-*

aire françois-suédois et suédois-françois. Fransyskt och svenskt samt svenskt och fransyskt lexicon I (Stockholm, 1784), 367. Handeln med kasuarer i Sydostasien behandlas kortfattat i C. M. N. White, "The Problems of Cassowary in Ceram", *Bulletin of British Ornithologists Club* 95 (1975), 165–170. På Linnés tid fanns sedan länge tillbaka en uppstoppad kasuar i Gustavianum, se Lönnberg 1913, 117. Redan på 1600-talet hemförde sjöfarare ben, fjädrar, ägg och andra delar av kasuarer till Europa. Prins Maurits van Nassau mottog 1614 en (levande?) kasuar som finns avbildad, Irene M. de Groot, *Vogels* (Amsterdam, 1999), 26. År 1671 medförde holländska ostindiska kompaniets (Vereenigde Oostindische Compagnie) skepp en levande kasuar ombord som såldes till guvernören på Madagaskar. Fågeln transporterades senare till Versailles, där den levde i fyra år, Wilma George, "Alive and Dead. Zoological Collections in the Seventeenth Century", i *The Origin of Museums. The Cabinet of Curiosities in Sixteenth and Seventeenth Century Europe*, eds. Oliver Impey & Arthur MacGregor (Oxford, 1985), 181, 184.

¹²¹ Consistoriets protokoll 30/11 1776, citerat i Fries 1903, II, 116; UUB, G 300:q, "Brev till Carl Peter Thunberg", 492.

¹²² Papegojor nådde Europa redan under antiken och finns omnämnda i åtskilliga grekiska skrifter, men framför allt hos de romerska författarna Plinius, Solinus, Apuleius med flera, som ger inblickar i hur papegojor hölls hos romarna, se Toynbee 1973, 247–249. Pierre Belon, *L'Histoire de la nature des oyseux, avec levr descriptions, & naïfs portraits* (Paris, 1555), 297 f, avbildar två olika papegojarter (halsbandsparakit och gråjako). För en underhållande översikt om papegojans roll i kulturhistorien, se Paul Carter, *Parrot* (London, 2006). Äldre nordiska belägg för papegojor ges i John Bernström, "Papegojor", i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* XIII (Malmö, 1968), 102–104. Om papegojor i det tidigmoderna Sverige, se Ingvar Svanberg, "Kunna lära att hwisla och tala". Linnés och andras papegojor i 1700-talets Sverige", *Årsboken Uppland* (under utg.).

¹²³ Carl Linnaeus, *Skånska Resa, På Höga Öfverhetens Befallning Förretdad År 1749* (Stockholm, 1751), 285.

¹²⁴ Linnaeus, *Museum* ... II, 13–16. Lönnberg uppger att det i 6:e uppl. av *Systema naturae* (1748) endast beskrivs fem arter papegojor, nämligen ljusröd ara (*Ara macao*), blågul ara (*Ara araurana*), gulumantellori (*Lorius garrrulus*), kubaamason (*Amazona leucocephala*) med hemvist i Västindien, samt vad han tolkar som den sydamerikanska gulddannade papegojan (*Aratinga aurea*). I 10:e uppl. (1758) av *Systema naturae* 1 *Regnum animale* (Stockholm, 1758), 96–103 förtecknas inte mindre än 37 arter och i 12:e uppl. (1772), 59 f, har antalet stigit till 47, Lönnberg 1913, 405. Otto Finsch ger i boken *Die Papegeien* I (Leiden, 1867), 3–26, en god översikt över papegojornas zoologihistoria. Han framhåller också att flera med Linné samtida författare hade en betydligt bättre kunskap om papegojornas mångfald och beskrev åtskilliga fler arter än vad Linné hann göra.

¹²⁵ Linnaeus, *Wästgöta-Resa*, 137.

¹²⁶ Lönnberg 1913, 90; Linnaeus, *Collegium diaeticum*, 207.

¹²⁷ *Bref och skrivelser* 1:5, 28.

¹²⁸ Denna art kallas vanligen *Psittacus cristatus* (= *Cacatua cristata*) i svenska 1700-talskällor. Arten finns med i 10:e uppl. av *Systema naturae* (1758), 99, med angivet ursprung "China". I beskrivningen heter det: "Vit papegoja med gul nedhängande tofs"! För proveniensuppgiften, jfr Olof Torén som 1750 fann kakaduor till salu vid faktoriet i Kanton, Torén 1757, 370. Finsch 1867, 286, menar att Linnés *cristata* ej kan bestå, eftersom beskrivningen är oklar och kan innefatta flera arter. Det var, som framgår av auktorsuppgifterna, inte Linné som gav *Cacatua alba* (Müller 1766) och *Cacatua sulphurea* (Gmelin 1788) deras respektive nu giltiga benämningar. Handel med kakaduor nämns tidigt. Invånarna på Sulawesi har länge bedrivit handel med arten, Finsch 1867, 300. William Dampiers män förde med sig gultofskakaduor från ön Bouru på 1690-talet, George 1985, 184. I Joh. Matthäus Bechstein, *Naturgeschichte der Stubenvögel* (Gotha, 1795), 50–53, uppges att det i handeln på kontinenten då förekom två arter av kakaduor, nämligen vittofskakadua (*Cacatua alba*), som tyskarna då kallade *gemeine Kakatu*, och gultofskakadua (*Cacatua sulphurea*), kallad *gelbhäubige Kakatu*. De importera-

des främst från Moluckerna.

¹²⁹ Beckmann 1911, 49.

¹³⁰ *Bref och skrivelser* II:2, 139.

¹³¹ Bechstein 1795, 59 f.

¹³² Edwards 1751, IV, 158; Bechstein 1795, 50–53; På en vägg i Tessinska palatset i Stockholm avbildas en grönvingad ara (*Ara chloroptera*) som kan tyda på att även denna art nådde Sverige under 1700-talet. I Grillska fågelkabinettet på Söderfors fanns i slutet av 1700-talet en kubaa-ra (*Ara tricolor*), vars vänstra vinge var kuperad vilket tyder på att den tidigare hållits levande, förmodligen i Stockholm på 1700-talet, se Einar Lönnberg, "Kubas Arapapegoja, *Ara tricolor* Bechst.", *Fauna och flora* 23 (1928), 207. Kubaaaran är numera utrotad. De sista vilda exemplaren sköts 1864. Om papegojor i 1600- och 1700-talets Sverige, se också Svanberg, "Kunna lära att hwisla och tala'...".

¹³³ Bechstein 1795, 53–57.

¹³⁴ Linnaeus, *Systema naturae* I (1766), 148. Även om arten då och då förekommer som burfågel, har den aldrig varit särskilt vanlig i djurhandeln, ej ens under denna handels storhetstid vid 1900-talets början. Den framstående burfågelkännaren Karl Neunzig skriver till exempel: "Den kommer av och till i enstaka exemplar eller parvis i handel; ung tagen ur nästet lätt att tämja, kan lära sig tala enstaka ord och en mycket trevlig burfågel, gamla exemplar är oangenäma skrikare", Karl Neunzig, *Karl Russ' Handbuch für Vogelliebhaber, Züchter und Händler 1. Fremtländische Stubenvögel* (Magdeburg, 1921), 702.

¹³⁵ Lönnberg 1913, 92; antingen mindes Linné fel eller annars har nedtecknaren hört eller skrivit fel; i själva verket sa den "Opera et impensa periiit" ['Han har gått under genom arbete och utgifter'], se George Jennison, *Animals for Show and Pleasure in Ancient Rome* (Manchester, 1937), 199. Om korpen under antiken, se Gudrun Schmidt, *Rabe und Krähe in der Antike. Studien zur archäologischen und literarischen Überlieferung* (Wiesbaden, 2002).

¹³⁶ Lönnberg 1913, 90 f.

¹³⁷ Tullberg 1919, 5.

¹³⁸ Lönnberg 1913, 136 f.

¹³⁹ Gunnar Broberg, *Homo sapiens* (Uppsala, 1975), 153 ff.

¹⁴⁰ Se Tim Knight, "Carolus Linnaeus 1707–1778 and his Names for Primates", www.ori.gins.tv/darwin/zoo/linnaeus.htm, för identifiering av Linnés primater. Jag har också använt mig av Prue H. Napier, *Catalogue of primates in the British Museum (Natural History) and Elsewhere in the British Isles* III (London, 1985).

¹⁴¹ Dalin 1767, 286–289. För Linnés beskrivning av aporna vid hovet, se hans *Museum Regis Adolphi Friderici* (Stockholm, 1754), 1–4.

¹⁴² Tycho Tullberg, "Linnés Hammarby", *SLÅ* 1918, 58; Linnaeus, *Museum* ..., 2; Linnaeus, *Systema naturae* (1758), 28 f.

¹⁴³ Linnaeus, *Systema naturae* I (1766), 38 f.

¹⁴⁴ Tullberg 1918, 58; Linnaeus, *Museum* ..., 2.

¹⁴⁵ Carl von Linné, "Tvänne anmärkningar Ut i Natural-Historien 1. Om *Simia Oedipus*", *KVAH* 1768, 146 f. Tavlan och dess konstnär beskrivs av August Hahr, "En unik svensk målning på Linnés Hammarby", *SLÅ* 1918, 80–85. Om Linnés förkärlek för motiv ur den klassiska mytologin vid namngivningen av olika arter, se John L. Heller, "Classical Mythology in the *Systema Naturae* of Linnaeus", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 76 (1945), 333–357.

¹⁴⁶ Linnaeus, "Markattan ...", 210–217.

¹⁴⁷ Linnaeus, "Markattan ...", 215.

¹⁴⁸ *Bref och skrivelser* I:5, 16; I:4, 274.

¹⁴⁹ Linnaeus, *Systema naturae* I (1766), 44. I Grills samling på Söderfors fanns en uppstoppad mongoz, Grill, *Tal om Naturaliesamlingen*..., 19; Fredbärj 1961, 16; UUB, G 300:q, "Brev till Carl Peter Thunberg", 492; Hannes Finnsson, *Stockholms-rella* (Stockholm, 1935), 81.

¹⁵⁰ Broberg 1975, 188–190. För en sammanfattning av orangutanger i fångenskap i äldre tid, se Martin L. Jones, "The Orang Utan in Captivity", i *The Orang Utan, Its Biology and Conservation*, ed. L. E. M. de Boer (The Hague, 1982), 17–20. Den orangutang som hölls i fångenskap i Willem V:s menageri, beskrevs av Arnout Vosmaer 1776, se F. F. J. M. Pieters & L. C. Rookmaaker, "Arnout Vosmaer, top-collecteur van naturalia en zijn *Regnum ani-*

male", i *Een vorstelijke dierentuin. De menagerie van Willem V*, red. B. C. Sliggers & A. A. Wertheim (Walburg, 1992), 29. Det bör noteras att Carl Tersmeden i sina *Memoarer* II (Stockholm, 1915), 141, berättar att han år 1735 på en marknadsplats i Amsterdam såg en orangutang, "ett af de grymmaste villdjur, hvarföre den ock med en stark järnlänk om halsen var bunden", skriver han. Om det verkligen avser en orangutang är uppgiften sensationell, men det kan ju förstås ha rört sig om vilken apa som helst, som ägaren ville göra intressantare genom att kalla den orangutang. Publiken hade ändå inget att jämföra med. I Asien hade svenska resenärer som nådde Ost- och Sydostasien haft möjlighet att se levande orangutanger i fångenskap, något som exempelvis Carl Johan Gethe gjorde i Kanton 1748 enligt sin resedagbok. Djuret, som var en hona enligt uppgift från Borneo, satt bundet på ett engelskt skepp i Kanton, Bo Rydén, "Carl Johan Gethe, Dagbok hållen på resan till Ostindien 1746–1749", *SLÅ* 1975–1977, 96.

¹⁵¹ Linnaeus, "Markattan ...", 217.

¹⁵² *Bref och skrivelser* I:5, 94.

¹⁵³ *Bref och skrivelser* I:5, 326.

¹⁵⁴ Gustaf Fredrik Hjortsberg beskriver utförligt sina djur och deras vanor i ett brev till Linné den 24 oktober 1767, se *Bref och skrivelser* I:7, 111 f. Om kapucinapan, se Grill 1796, 19 f. Om Grill och hans fågelsamlingar på Söderfors, se Ragnar Insulander, "På Floras och Faunas förtjusande fält. Per Gustaf Lindroth – en okänd linnean", *SLÅ* 1994–1995, 66–69, samt densammes "Det Grillska naturaliekabinettet på Söderfors", i Anna Johanna Grill, *Resedagbok från England 1788* (Stockholm, 1997), 153–160. Bellman-citatet är hämtat ur *Carl Michael Bellmans skrifter* I (Stockholm, 1921), 92. Årstafruns uppgift finns i Reenstierna 1946, I, 231. Med savojard avsågs ursprungligen en marknadsgycklare eller kringvandrande försäljare från landskapet Savojen i sydöstra Frankrike. Olof von Dalin skrev en "Betraktelse öfwer en Markatta, som dog år 1753" där det heter "Man borde sorg för henne bära/ Ty hon war mycket människo-lik:/ Tänk, om Linnaeus oss upptäcke/ At hon war Syssling med vårt Slägte!", Dalin 1767, 363 f. Under ett besök i Berlin 1764 observerade Clas Alströmer en man som uppträdde med en mandrill (*Papio*

spinx) "och förtiente nog penningar igenom", Alströmer, "Beskrifning på en sällsam Babian, *Simia Mormon*", *KVAH* 1766, 138–141; jfr Clas Alströmers brev till Linné 1/12 1764, *Bref och skrivelser* I:3, 74–76. I Orrelius 1797, 13, 236, förtecknas såväl "apor" som "markattor" som handelsvaror.

¹⁵⁵ Om marsvinets domesticeringshistoria, se Daniel W. Gade, "The Guinea Pig in Andean Folk Culture", *Geographical Review* 57 (1967), 213–224; Juliet Clutton-Brock, *Domesticated Animals from Early Times* (Austin, 1981), 150–152; Lee A. Newson & Elizabeth S. Wing, *On Land and Sea. Native American Use of Biological Resources in the West Indies* (Tuscaloosa, 2004), 205; Edmundo Morales, *The Guinea Pig. Healing, Food, and Ritual in the Andes* (Tuscon, 1995). För tolkning av arkeologiska data, se dessutom uppgifter om fynd av *Cavia*-material i äldre boplatser, Peter W. Stahl & Presley Norton, "Precolumbian Animal Domestication from Salango, Ecuador", *American Antiquity* 52 (1987), särskilt 384–386. Det pågår en diskussion om domesticerade djur skall ha egna vetenskapliga benämningar eller räknas till ursprungsarten (och då göra avkall på prioritetsprincipen och låta ursprungsformens binära namn vara vägledande). Det är för långt att föra diskussionen vidare här. Ursprungsart för det domesticerade marsvinet är förmodligen *Cavia aperea*, men i enlighet med internationell praxis bibehålles här *Cavia porcellus*. För en diskussion och rekommendation kring denna länge omtvistade nomenklaturfråga, se Anthea Gentry, Juliet Clutton-Brock & Colin P. Groves, "The naming of wild animal species and their domestic derivatives", *Journal of Archaeological Science* 31 (2004), 645–651. Om marsvin i Sverige på 1600-talet, Slottsarkivet, Stockholm: "Hovförtärbingsboken för år 1666", 27 (efter *SAOB* M 372).

¹⁵⁶ Linnaeus, *Wästgöta-Resa*, 244 f.

¹⁵⁷ "Egenhändigt brev från Carl von Linné till professor E. G. Lidbeck 1748". Originalen i Lunds universitetsbibliotek. Det finns tryckt som faksimil i *Svenska folket genom tiderna* VI (Malmö, 1938), 142.

¹⁵⁸ Carl Linnaeus, *De mure indico* (Uppsala, 1756), 14–23. Den alltid nyttoinriktade Linné är inte främmande för marsvinets kulinariska

egenskaper: "De som föder upp många av dem slaktar dem och steker dem flädda på samma sätt som våra kvinnor brukar steka grisar. Tillredda på detta sätt erbjuder de en rätt som är mycket angenämare och ljuvligare än själva kycklingen, som ju är högt uppskattad även av finsmakare för sitt möra och välsmakande kött". Dissertationen finns numera tillgänglig på svenska i docent Johnny Strands översättning under titeln *Om marsvin* (Uppsala, 2007), med en efterskrift av Ingvar Svanberg.

¹⁵⁹ Beckmann 1911, 49.

¹⁶⁰ Det gör exempelvis Johann Rudolph Renger, *Naturgeschichte der Säugethiere von Paraguay* (Basel, 1830), 264 f, som ganska utförligt skildrar sina erfarenheter av aguti i fångenskap. Agutin hölls tidigare allmänt som husdjur på många håll i Sydamerika och även på Antillerna, se Newson & Wing 2004, 205.

¹⁶¹ Carl von Linné, "Mus Aguti, Eller Beskrifning på et Brasiliskt Djur, Aguti", *KVAH* 1768, 26–30. I ett brev till akademiens sekreterare diskuterar Linné möjligheterna att illustrera artikeln med en bild av djuret efter en förlaga hos Mark Catesby (1682–1749), se *Bref och skrivelser* I:2, 298. Som framgår av artikeln avstod man dock från detta, men Linné hänvisar till Catesbys bild i texten.

¹⁶² *De la Gardiska arkivet. Eller handlingar ur Greffl. De la Gardiska biblioteket på Löberöd* IX (Lund, 1837), 212.

¹⁶³ Grill 1796, 20.

¹⁶⁴ Fischerström, *Nya Svenska Ekonomiska ...* III, 494.

¹⁶⁵ Slottsarkivet, Stockholm: "Hovförtärbingsboken för år 1695 A", 383 (citerad i *SAOB* S2822). Olof Swartz uppger i sitt berömda presidietal från 1797 att sjuppen är ett "af de tamaste djuren ifrån Norra America", Olof Swartz, *Täl, om Hushålls-Nyttan af De daggande Djuren, Hället för Kongl. Vetenskaps Akademien ... 19 Julii 1797* (Stockholm, 1798), 10. Tvättbjörnar brukar alltså jämt hållas som sällskapsdjur i Nordamerika, men de har inte rönt samma popularitet i Europa, även om det förekommer på en del håll på kontinenten. Enligt en artikel i *Svenska Dagbladet* 1938 var det då "inte alldeles ovanligt att stockholmarna hålla sig med tvättbjörnar som

sällskapsdjur", se Tilander 1957, 47.

¹⁶⁶ Linnaeus, "Beskrifning På et Americansk Diur...", 277–289. Jfr Lönnberg 1913, 21. På Linnés Hammarby finns en originalteckning, enligt vissa uppgifter av Laur. Alstrin, som förmodligen är förlagan till Jean Eric Rehns gravyr i Vetenskapsakademiens handlingar, se Rutger Sernander, "Meddelanden från den Linneanska stiftelsen på Hammarby", *SLÅ* 1938, 160 f.

¹⁶⁷ Consistorieprotokoll 28/1 1760, citerat i Swederus 1877, 115; Beckmann 1911, 49; Finnsson 1935, 81.

¹⁶⁸ Sefström 1763, 21. Redan år 1694 fanns det en levande näsbjörn i Sverige, avbildad av Ehrenstrahl, se Rapp 1951, 126.

¹⁶⁹ Günther Schmid, "Linné im Urteil Johann Beckmann, mit besonderer Beziehung auf F. C. Medicus", *SLÅ* 1937, 51. *Testudo pusilla* finns beskriven i Linnaeus, *Systema naturae* I (1758), 199. Typlokalen bör enligt den tyske herpetologen Heinz Wermuth ha varit Santa Cruz, Oran, i Nordafrika, se Heinz Wermuth, "Versuch der Deutung einiger bisher übersehener Schildkröten-Namen", *Zoologische Beiträge* N.F., 7:2 (1956), 401 f. Linné uppger 1758 felaktigt "India". Enligt Robert Mertens & Heinz Wermuth, *Die Amphibien und Reptilien Europas* (Frankfurt am Main, 1960), 65, bör *T. pusilla* ses som en synonym till morisk landsköldpadda, *Testudo graeca graeca* L. 1758. Jämför också nedan om Hagströms sköldpadda.

¹⁷⁰ E. K. Balon, "About the oldest domesticates among fishes", *Journal of Fish Biology* 65, Suppl A (2004), 17. För uppgifter om guldfiskens införsel till Europa, se Frederick F. Zeuner, *A History of Domesticated Animals* (London, 1963), 482. I Hans Tybjerg, "Guldfiskens tidlige historie i Norden", *SLÅ* 2006, 135–154, redovisas en något annorlunda historieskrivning, där han bland annat senarelägger guldfiskens ankomst till norra Europa. För ytterligare uppgifter om guldfisken i 1700-talets Norden, hänvisas till Tybjergs utomordentliga essä. En vacker fiskbas-säng i famille rose från 1700-talets senare hälft finns avbildad i Sven T. Kjellberg, *Svenska ostindiska kompanierna 1731–1813* (Malmö, 1974), 176. Uppgiften om *Pistia* (musselblomma) härör från en Linnéföreläsning 1766, återgiven i Dahl 1907, 45. Edwards 1751, IV, 209, berättar

att guldfiskar odlades på ön Sankt Helena och därifrån fördes till England. Edwards avbildar i färg också en guldfisk som till utseendet påminner om Linnés guldfisk.

¹⁷¹ Carl Linnaeus, "Guld-Fisken och Silfwer-Fisken", *KVAH* 1740, 369–404.

¹⁷² Åke Holm, *Specimina Linnaeana. I Uppsala bevarade zoologiska samlingar från Linnés tid* (Uppsala, 1957), 25; Kristina Söderpalm, "Inledning", i *Christopher Tärnströms Journal. En resa mellan Europa och Sydostasien år 1746* (London, 2005), 17; Carl Linnaeus, "Naturalie Samlingar ändamål och nytta", *Skrifter af Carl von Linné utg. av Kungl. Svenska Vetenskapsakademien* II (Stockholm, 1906), 186. Linné fick guldfiskar (döda!) också från Adolf Fredrik, ty fem konserverade exemplar återfinns fortfarande i Linnaeus-samlingen i Uppsala universitets zoologiska samlingar.

¹⁷³ *Bref och skrivelser* I:3, 213, 215.

¹⁷⁴ *Bref och skrivelser* I:3, 214 f.

¹⁷⁵ *Bref och skrivelser* I:3, 217, 220–222; II:1, 247; Sefström 1763, 25; Daniel Solander, *Collected Correspondence 1753–1782* (Oslo, 1995), 182.

¹⁷⁶ Linnaeus, *Dalaresa*, 143, jfr 262. Osteologen Leif Jonsson skriver i "De första jägarna", i Pettersson, Svanberg & Tunón 2001, 105 om möjligheten av igelkottens spridning med människans hjälp redan för 7 000 år sedan.

¹⁷⁷ Ämnet behandlas kortfattat i temanumret "Inhemsk eller nyanländ?", *Fauna och flora* 94:2 (1999), men förtjänar definitivt en närmare historiskt orienterad undersökning. Ett numera klassiskt vordet arbete som behandlar dessa frågeställningar är Alfred W. Crosby, *Ecological Imperialism. The Biological Expansion of Europe, 900–1900* (Cambridge, 1986).

¹⁷⁸ Linnaeus, *Skånska Resa*, 245.

¹⁷⁹ Tullberg 1919, 5. I sina föreläsningar uppger Linné att vesslan (*Mustela nivalis*) ibland hölls i bur, Lönnberg 1913, 28. Thunberg bekräftar hermelinens nytta som skadedjursbekämpare och hävdar att den inte bara dödar råttor och möss utan även ödelägger deras bon. Särskilt på skepp är den nyttig som råttfångare, enligt Carl Peter Thunberg, *Beskrifning på svenske djur. Första Clasen, om Mammalia eller Däggande Djuren*

(Uppsala, 1798), 17. Gunnar Brusewitz har visat hur människor i 1700-talets Sverige använt sig av en rad vilda djur som medhjälpare vid olika former av jakt och fångst, se Brusewitz, "De hjälpsamma djuren", i Pettersson, Svanberg & Tunón 2001, 119–126. Bland allmogen var hermelinen eller lekatten, som den också kallades uppskattad och man såg gärna att den flyttade in på gården. Hälsingeprosten Olof Broman skriver på 1730-talet att den är "mycket kär och afhållen af gårdsfolket, när han visar sig hemma wara wid gården, ity han är bättre än 10 eller 12 stycken katter, så att inge möss eller rotter eller ormar och grodor finnes i the rum hwarest lekatten wistas, som är theas argaste, kringaste och snällaste jägare", Olof Broman, *Ghysisvallur* III (Uppsala, 1912–1953), 262. Se vidare Carl-Herman Tillhagen, *Jaktskrock* (Stockholm, 1985), 182–184, om allmogens syn på hermelinen.

¹⁸⁰ Tullberg 1919, 6; Lönnberg 1913, 234 f. Om fåglar som skadedjursbekämpare inomhus hos allmogen i 1700- och 1800-talens Sverige, se Ingvar Svanberg, "Levande flugfångare. Om vilda fåglar som ohyresbekämpare", *Rig* 2006:2, 78–84. Johan Fischerström, "Wissa Waxter Hvarföre wissa djur hafwa en naturlig afsky", *Den Enfaldige naturforskaren* 1:5 (1768), 39 uppger att syror kan fördrivas med den gröna barken av asp.

¹⁸¹ Osbeck 1996, 53.

¹⁸² Ugglä 1957, 155.

¹⁸³ Ugglä 1957, 162; Försök med renar, ofta med samiska renskötare, i mellersta Sverige har förekommit vid åtskilliga tillfällen. Gösta Berg, "Lappland och Europa", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 1953–1955, 238 nämner att ännu på 1700-talet förekom renar regelbundet på Djurgården och andra kungliga djurparker. Tamrenskötsel bedrevs av samer ännu vid mitten av 1700-talet i såväl sydöstra Dalarna som i Gästrikland och Hälsingland, se Svanberg, *Hästsaktare*, 38–45.

¹⁸⁴ Wallin 1950–1951, 89; Arvid Hj. Ugglä, "Linné den yngres brev till Abraham Bäck 2. 1779–1783", *SLÅ* 1958, 73, 86. Vetenskapsakademiens kungörelse publicerades i *Inrikes Tidningar* No 79 (11 October 1779), 6. Att tämja älgar var ett populärt tema under 1700-talet, se Samuel Ödmann, "Berättelse..." (1789), 376.

Vetenskapsakademiens engagemang för tämning av älgar diskuteras i Uno Willers, "Älgar som husdjur. En kulturhistorisk kuriositet", *Rig* 24 (1941), 117–123; Sten Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739–1818* 1:1 (Stockholm, 1967), 292 f; Gösta Berg, "Zahme Elche in Tradition und Wirklichkeit", *Arv* 34 (1978), 5–36, redovisar i detalj uppgifter, verkliga och mytiska, från försök genom århundradenas lopp. Fadern Linné, så vitt känt, såg bara en älg under sin levnad, nämligen en ettårig kalv som sommaren 1746 hölls i hägn av landshövdingen i Vänersborg, Linnaeus, *Wästgöta-Resa*, 221 f. Älgen var ett relativt ovanligt djur i 1700-talets Sverige.

¹⁸⁵ Ugglä 1958, 74; Johan Otto Hagström, "Rön med en lefvande sköldpadda, *Testudo pusilla*", *KVAH* 1784, 42–52. Hagströms hade fått sköldpaddan från en magister Grönberger i Linköping och Linné hade haft tillfälle att studera exemplaret ifråga, eftersom det, enligt Hagström, låg till grund för beskrivningen av arten i 12:e uppl. av *Systema naturae* 1 (1772), 94. Den och andra sköldpaddor figurerar i Hagströms korrespondens med Abraham Bäck på 1780-talet, se "Wälborne Herr Archiater...". Johan Otto Hagströms brev till Abraham Bäck 1747–1791 (Linköping, 1997), 234, 236, 247, 249, 251. Bäck hade tydligen också sköldpaddor. En annan landsköldpadda presenteras i Martin Staaf, "Några Anmärkningar, rörande en Skyldpadda, som i nio månader lefde i Götheborg", *Det Götteborska Wetenskaps och Witterhets Samhälles handlingar* IV (1788), 65–68. Det rörde sig om en från Malaga hemförd morisk landsköldpadda (*Testudo graeca*). Bellmans dikt om guldfisken trycktes anonymt i *Dagligt Allehanda* 11 October 1770, 1 och återfinns också i *Carl Michael Bellmans skrifter* VIII (Stockholm, 1942), 117.

¹⁸⁶ Ugglä 1958, 75.

¹⁸⁷ Förfallet fortsatte enligt Thunberg under Linné d.y:s tid, se Carl Peter Thunberg, *Självbiografiska anteckningar med bibliografi*, utg. Lars Wallin (Uppsala, 1993), 18–21.

¹⁸⁸ Ugglä 1958, 78.

¹⁸⁹ Arvid Hj. Ugglä, "Linné den yngres brev till Abraham Bäck 1778", *SLÅ* 1957, 162; Ugglä 1958, 79. I *Systema naturae* I (1758), 98 anger Linné felaktigt att *Psittacus rufirostris* kommer

från Amerika. Otto Finsch, *Die Papegeien* II (Leiden, 1868), 19, reder emellertid ut begreppen och visar att Linnés beskrivning i själva verket avser *Psittacula krameri*.

¹⁹⁰ Uggla 1958, 83 f.

¹⁹¹ UUB, G 300:q, "Brev till Carl Peter Thunberg", 499.

¹⁹² UUB, G 152a:2, "Brev till Akademisekreteraren Gustav Flygare". Om den yngre Linnés Englandsresa, se Arvid J. Uggla, "Från Linné den yngres Englandsresa. Kommentarer kring ett brev", *SLÅ* 1953, 71–77.

¹⁹³ Uggla 1958, 100; Grill 1796, 27; Carlson 1789, 11.

¹⁹⁴ Carl Peter Thunberg, *Museum naturalium Academiae Upsaliensis* (Uppsala, 1787), 24. I dissertationen nämns också en orangutang som gett upphov till vissa spekulationer, se L. C. Rookmaaker, "Orang Utan in Uppsala in 1785", *Zoologische Garten* 59 (1989), 275 f. Den kom emellertid aldrig fram till trädgården. Så här förhåller det sig med den: botanisten och Thunbergslärjungen Clas Fredrik Hornstedt medförde en levande orangutang från Java på skeppet till Europa. Arten saknas som bekant på Java, men lever på Sumatra och Borneo. Hornstedt hade förvärvat orangutangen via Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen i Batavia. Apan nådde, trots Hornstedts ansträngningar, dock aldrig Uppsala i levande tillstånd, något som framgår av Hornstedts egna reseanteckningar, varför någon levande orangutang aldrig visats där. En riktigare redogörelse för den hornstedska orangutangens öden ges i Broberg 1975, 189. Allehanda exotiska djur nådde Sverige i slutet av 1700-talet. En genett som tillhörde en brukspatron och grosshandlare Schinkel uppvisades levande för Vetenskapsakademien vid mitten av 1780-talet, se Anders Sparrman, "Zoologiska Anmärkningar vid Viverra Genetta och Oriola Galbula", *KVAH* 1786, 67. Sparrman, under sin vistelse i Senegal 1787–1788, skickade också hem levande tropiska fåglar till Vetenskapsakademien i Stockholm, men det är osäkert om de överhuvudtaget kom fram, se Lindroth 1967, II, 442.

¹⁹⁵ Swederus 1877, 139; Carl Peter Thunberg, "Underrättelser om den Svenska Katt-Loën, *Felis borealis*", *KVAH* 1815, 87; Thunberg, *Be-*

skrifning på Svenske ..., 14, 24.

¹⁹⁶ UUB, G 300t, "Brev till Carl Peter Thunberg 21", 513, 514, 516. Svanar och andra parkfåglar på herrgårdar under 1700- och 1800-talen nämns helt kortfattat i Flinck 1994, 76, 86 f. På Leufsta hölls på 1760-talet många "tamda swanar" uti gårdsdammen, enligt Tilas 1928, 13. Det är ovissst vilken svanart som hölls i trädgården på Svartbäcksgatan, men knölsvan (*Cygnus olor*) var den art som av hävd hölls vid säterier och herrgårdar i Sverige, Sven Nilsson, *Skandinavisk fauna 2:2 Föglarna* (Lund, 1835), 364. Uppgifter om äldre svanhållning och förvildade knölsvanar i Stockholmsområdet avhandlas i korthet också i Kai Curry-Lindahl, "Svanarna på Stockholms ström", *Samfundet Sankt Eriks Årsbok* 1957, 15–20. I Oxenstiernas fall bör det ha rört sig om vildfångade svanar, men vilken art det var frågan om undandrar sig vår bedömning. Att han några år senare ville köpa ett svanpar från Broberg visar att försöket att tämja de vildfångade ungarna misslyckades. I den engelska lustparken på Drottningholm hölls vid 1700-talets slut tama svanar i dammarna, Björklund 1796, 13.

¹⁹⁷ UUB, G 300t, "Brev till Carl Peter Thunberg 21", 528.

¹⁹⁸ Swederus 1877, 139. Jonas Carl Linnerhielm rapporterar i ett brev 1803 från Värnäs gård i Blekinge att på en konstgjord holme i en trädgårdsdamm "hoppa silkescharar omkring ett litet för dem bygt hus", *Bref under nya resor i Sverige* II (Stockholm, 1806), 2. Silkescharar blev på modet under 1800-talet.

¹⁹⁹ Om känslor till djur i 1700-talets England, se Thomas 1988, 124; för franska förhållanden, se Robbins 2002, 140–149. Kärlek till djur i 1700-talets svenska högre ståndskretsar berörs i Broberg 2004, 87. Skönlitterära utslag för sådana känslor redovisas i Jonathan Lamb, "Modern Metamorphoses and Disgraceful Tales", *Critical Inquire* 28 (2001), 133–166.

²⁰⁰ En liten episod, förmedlad av prof. Gunnar Broberg som var med, från förra seklets senare del kan nämnas. I samband med jubileet 1978 gjordes en teveinspelning i Linnéträdgården där man faktiskt också lånade in apor från Uppsala universitets djurförsöksavdelning i ett försök att visualisera den linneanska miljön. Aporna,

förmodligen rhesusapor, placerades vid apkojorna och filmades samtidigt som en av universitetets dåvarande Linnéforskare intervjuades i trädgården. Någon filmsnutt med apor blev det nu emellertid inte, ty man hade glömt ladda kameran med film, och någon omtagning med djuren var aldrig aktuell! Under senare år har också Hans Odöo uppträtt i Linnéträdgården med papegojor och marsvin, inlånade från Jan Högberg (Vildmarksfarmen) respektive Britta Lindgren (Fyris zoo), se baksidesbild till Jan Högberg & Britta Lindgren, *Fåglar som sällskap och hobby* (Fjärdhundra, 2004). På senare

år har man försökt att framhålla Linnéträdgårdens djur på ett bättre sätt än tidigare, bland annat genom att utöka antalet apkojor så att de överensstämmer med antalet på Bussers plansch och genom att låta djuren få ordentligt med utrymme i orangeriets permanenta utställning. Där visas bland annat en modell av en markatta. Även souvenirutbudet för barn anspelar numera också på Linnés djurinnehav. För en betydligt populärare framställning om Linnés djur i trädgården än den som kunnat ges här, hänvisas till *Bamse* nr 7/2007.

Summary:

"To lose them touches my hart"

Linnaeus and his pets

By Ingvar Svanberg

Since his childhood Carl Linnaeus had experiences of various caged birds, pigeons and dogs. However, it was not until Linnaeus was appointed to a professorship in Uppsala in the early 1740s, and moved into the house in Svartbäcksgatan, that he had the possibility to obtain more exotic animals, such as a raccoon and peacocks. From the end of the 1750s he also included monkeys and parrots in his collection of live animals. In a published inventory list from 1769, Linnaeus mentions various primates, raccoon, agouti, guinea pig, various parrot species (Lesser sulphur-crested cockatoo, scarlet macaw, blue-fronted amazon, grey parrot, blue-headed parrot), Muscovy duck, peacock, guinea fowl, crested curassow and black grouse, kept in the garden. Further species were added to the collection later, for instance a ring-tailed coati, a Southern cassowary and a couple of spoonbills.

Linnaeus and his staff developed great skills in animal care. His Barbary macaques actually mated and reproduced in the garden, and the parrots lived for a long time. During Linnaeus' life time the garden zoo was first and foremost to be regarded as part of a scientific activity, although the animals at the same time of course were very amusing for the family members and for the visitors to the garden. They got to know monkeys, parrots and raccoons as pets, while Linnaeus also could do close observations about their habits. However, Linnaeus' animal collection was no show park – not a menagerie in its continental sense – and not established for entertaining the public.

Monkeys, parrots and gold fish, all of them made Linnaeus enthusiastic, whether it was their nature or their rich colour. The family members became very attached to the animals, almost regarded as pets. The intimacy and love that characterized Linnaeus' relations to his animals is typical for the eighteenth century, at least in the aristocratic circles. When the animals finally passed away, Linnaeus in accordance with the manner of the time, expressed strong feelings. "Condole my grief", he wrote to his close friend Abraham Bäck when a beloved Diana guenon passed away. When his agouti died, Linnaeus felt "much pain" and

claimed that the animal was him "dearer than any other living being he has owned and finally lost, next to his children". Such emotional outbursts over a departed pet belong to that time. Simultaneously – that must be pointed out – Linnaeus kept objective relations to the dead animals, which he in detail examined, dissected and described. It then became the zoologist Linnaeus who describes the animals in his meticulous diagnosis.

In comparison with other private zoos in Europe at the same time, Linnaeus' collection of animals did well. We must remember the fact that Uppsala was off the beaten track and far away from major ports. Linnaeus' economic possibilities to buy and feed exotic animals were also limited. However, his animal collection housed in the academic garden appears to be the first real zoological garden in Sweden, better than the royal collections of live animals. Eventually the public got access to it. After Linnaeus had passed away in 1778, Uppsala University opened up the garden for visitors, which however was devastating for the animals. The zoo survived Linnaeus' son, and Carl Peter Thunberg continued to keep various animals and birds in the garden, until it was closed down in the early nineteenth century.

Författarens adress:

FL Ingvar Svanberg, Institutionen för euroasiatiska studier, Box 514, 751 20 Uppsala. E-post: ingvar.svanberg@eurasia.uu.se

INGVAR KÄRNEFELT
PATRIK FRÖDÉN

Erik Acharius—the last of the Linnean pupils

Am 22ten Mai, gegen Mittag, verließen wir Skjärsjö [...]. Jetzt ging usere Reise zu den, wenige Meilen entfernt, in Wadstena am Wetterensee lebenden Acharius. [...] Am Abend unserer Ankunft hatten wir zufällig noch das Vergnügen, Dr. Acharius zu sehen. Er bat uns, ihn gleich am folgenden Morgon zu besuchen. Doch ehe wir noch am andern Tage ausgingen, hatte dieser gefällige Mann die Freundschaft, zu uns zu kommen, um uns zu sich abzuholen. Wir freueten uns herzlich den ersten Lichenographen, dessen Freundschaft uns in jeder Hinsicht theuer war, so zuvorkommend zu finden.¹

This text is a part of an introduction from the itinerary by Friedrich Weber and Daniel Matthias Heinrich Mohr from a journey through Sweden at the beginning of the 19th century to visit many of the leading scientists in natural history of that time. Apart from Erik Acharius, they met with e.g. Anders Jahan Retzius (1742–1821), Carl Fredrik Fallén (1764–1830), Sven Ingemar Ljungh (1757–1828), Olof Swartz (1760–1818), Johan Peter Westring (1753–1833), Carl Peter Thunberg (1743–1828), Göran Wahlenberg (1780–1851), Gustaf von Paykull (1757–1826), and the aged Pehr Osbeck (1723–1805). Acharius, using his extensive lichen collections, introduced Weber and Mohr to his work on a natural classification of the lichens. The two men stayed for about a week in Vadstena. Subsequently they visited Westring, who was working on his renowned book on the economic use of lichens, in which Acharius was involved as a diligent and skilled illustrator.²

Other short biographical notes on Erik Acharius and his life have been provided by Galloway, Krempelhuber, Lundmark, Magnusson, Palmblad et al, Sernander, and Vitikainen.³ The only known portrait of Acharius though, is the engraving by Johan Gustav Ruckman, which appears in Acharius's *Synopsis methodica lichenum* (1814). Ruckman was a skilled engraver, who also engraved many of the illustrations in Johan Wilhelm Palmstruch's *Svensk Botanik* (1802–1843).⁴

A part of the single known picture of Erik Acharius, an engraving by Johan Gustav Ruckman in Acharius's Synopsis methodica lichenum (1814).

The early years and his education

Erik Acharius was born on the 10th of October 1757 in the little town of Gävle on the Baltic coast in central Sweden, and this year we celebrate his 250th birthday. His father, Johan Eriksson, was a customs officer, and his mothers name was Catharina (née Hagtorn). After introductory schools in Gävle, he arrived in Uppsala in the autumn semester of 1773 for academic studies in natural history at the university. Financial difficulties, however, forced Acharius to spend much time as a tutor rather than concentrating on his own studies. Nevertheless, Linnaeus soon recognized Acharius's brightness and after three years he was allowed to defend his academic dissertation *Planta aphyteia* in 1776.

The dissertation concerned a parasitic plant, *Hydnora africana* Thunb. discovered by Thunberg in South Africa, which erroneously had been classified as a fungus. Acharius is often referred to as Linnaeus last pupil as this was the last time Linnaeus himself presided in the cathedra. One dissertation appeared later with Linnaeus's name on the title-page, but then Linnaeus's son presided.⁵ Although the title page tells us it was Acharius himself who wrote the thesis, this is matter of controversy, and it might have been Lin-

naeus who actually was the author.⁶ Acharius completed his studies during the following year, undertaking his examinations in the faculty of philosophy. On the recommendation of Linnaeus, Acharius was later accepted to join a Spanish expedition as a naturalist to Mexico, Peru and Chile. Something, however, came in between and Acharius was passed over for the French botanist and physician Joseph Dombey.

Acharius had since his early youth developed a talent in drawing, and on the basis of this and his knowledge of natural history, the Swedish Royal Academy of Sciences hired him as an illustrator for their publication series. Acharius spent the next four years in Stockholm working as an illustrator and in the meantime extended his knowledge of natural sciences and medicine, also practising in local hospitals for his future profession as a medical doctor. Well prepared, he travelled to Lund in 1782, presenting his publications in medicine being allowed to defend his thesis, *De Taenia* with Eberhard Rosenblad as preses, for the degree of Doctor of Medicine. Acharius practised there as a doctor, also making excursions in the vicinity of Lund and elsewhere in Skåne. In 1785, he was appointed district doctor of the coastal city of Landskrona, where he stayed until 1789. During this time Acharius met his first wife, Helena Dorothea Scholander, with whom he had six children.

Vadstena and the medical career

In 1789, aged 32, he was appointed as a provincial doctor in the picturesque little town of Vadstena on the eastern shore of lake Vättern, where he would spend the rest of his life. After the death his first wife, he married Maria Hoffberg in 1804, four children resulting from this happy marriage. The large 16th century castle and the famous 14th century convent and monastery, with its origin in the regal Bjälbo-dynasty's castle of the 13th century, dominated Vadstena of those days, as they still do today. Otherwise the town centre had small wooden or brick family buildings, where Erik Acharius and his family lived in a yellow painted house for many years. In 1795, after a few years as a provincial doctor, Acharius was appointed as the chief physician at the new hospital for venereal diseases. The hospital, called "Kurhuset", was incorporated in the old monastery, that had been renovated in the 1760ies when it was still a part of the veterans's home. The Vadstena old hospital had a long tradition in taking care of diseased and

View of Vadstena from the south in the 18th century with the castle in the foreground and the convent and monastery in the background. Oil painting by Johan Sevenbom 1766 (Länsresidenset Nyköping).

wounded soldiers. The idea to found a veteran's home in Vadstena already came by the king Gustaf II Adolf. The veteran's house opened in 1637, but it was not until in 1647, after Queen Kristina had made a sizable donation, that it could receive its first guests.⁷ The veteran's home more simply named "Krigsmanshuset", was located in the convent and monastery, that had been more or less empty since 1595, when the convent was closed down.

The crippled and wounded soldiers, who returned home from the European war campaigns could apply to be allowed to join "Krigsmanshuset" together with their families. The building continued to have this function until 1783, when it was decided that the soldiers should get a pension and reside in their old residencies instead. Thus, a building that had been renovated only about 25 years earlier was available for the hospital.

The foundation of a hospital for venereal diseases was apparently much needed, especially in order to isolate the syphilitic patients and try to cure the widespread disease. Acharius claimed that the disease had become much more common after the Swedish wars in Germany (presumably referring to the "Pommern war" of 1757–1762), and that this part of the country was particularly afflicted. The initial 40 beds were quickly filled and the

The house in Vadstena in which Erik Acharius lived in from 1810 until his death. The house was rebuilt slightly in 1837 to its current appearance. Photo: Ingvar Kärnefelt.

number of beds was doubled in 1810 and during this time “Kurhuset” was the largest hospital in the region. It was in this environment that Acharius had his daily labour, mainly among mentally and venereal diseased. The steel bath cure for syphilis at that time was normally hot baths influenced by mercury tonics or rubbed with a mixture with arsenic as one component. Acharius described this cure as horrible and questioned whether it was the cure or the disease that finally killed the patients. During Acharius’s time at the hospital much research was put into finding the most efficient cures. However, we now know that this dreadful bacterial disease can only successfully be cured with antibiotics. The patients often perished after suffering from deep mental illness and Acharius must have experienced much misery in the hospital, so it is remarkable that he could find strength for extensive studies of lichens during his spare time. As the hospital was founded and he became chief-physician there, he still retained his position as provincial doctor, which added much to his work load. In a letter to Thunberg in

February 1796 he complained about being overloaded with hospital work and that the short winter days and occasional sickness prevented him from scientific work.

Eventually, he was allowed assistant doctors at the hospital to put some of his work load off. The first was Carl Gustaf Osbeck, son of Pehr Osbeck, who was employed in 1800 as assistant doctor and functioned as first doctor between 1809–1812, when Acharius was allowed leave of absence from the practical duties of the hospital, to be able to continue his research on lichens. Acharius still functioned as an inspector of the hospital though. The second one, Daniel Ulric Moberger, was first employed in 1811 as an assistant to Acharius in his function as provincial doctor. In 1815 he was employed as a doctor at the hospital.⁸

After accepting his appointment as a province doctor in 1789, his life, and the world, had changed. The French Revolution had affected much of Europe and Napoleon Bonaparte was at the peak of his powers. In Acharius's own country the king had been murdered and the new one was heading towards the end of that dynasty. These turbulent times did to a certain degree inhibit scientific communication, travelling and postal services.⁹ Nevertheless, Acharius seems to have managed well in spite of these uncertain times, enjoying a reputation as a leading scientist in his field. He was elected a member of several scientific societies, among them the Royal Swedish Academy of Sciences in 1796, the Royal Physiographic Society in Lund in

View of the convent and monastery as it appeared when Acharius worked here. The building to the right is the former monastery used as hospital for venereal diseases. From Hassler 1980.

1795, and the Linnean Society of London in 1801. He was also bestowed with the academic title of professor in 1803 and dubbed knight in the order of Wasa in 1809. Thus, it was not remarkable that Weber and Mohr stayed a whole week of their Swedish journey in Vadstena with Acharius, studying his collections, taking part in his publications, and making excursions.¹⁰

Becoming the “Father of Lichenology”

Linnaeus was never particularly interested in lichens, only about 100 species were known to him. All of them were put in the same genus, *Lichen* (apart from a few misclassified ones, that were put in e.g. *Byssus*, *Tremella* and *Mucor*). Acharius adhered to older Linnaean systematic when he attempted to arrange the known lichens into natural groups based on thallus morphology, namely *Lichenes crustacei*, *L. foliacei* and *L. caulescentes*.¹¹ All species were kept in the old Linnaean genus *Lichen*, but with subdivisions, which he in later publications would elevate to genera. The reason for this seems to have been more out of respect of the Linnaean heritage than his own conviction (below in a difficultly translated Swedish style of the time):

Både äldre och de fläste af nye författare hafva uti flera slägter söderdelat lafvarne. Det olika utseende och de många förändringar i sättet at växa, hvarmed lafvarne i synnerhet bland andra växter utmärka sig, tyckes väl för någon del gilla denna söndring; men då man bör söka at så mycket möjligt är göra charactern naturlig, synes det som von Linnés mening bör hafva företrädet. Jag tror at genom vissa underdelningar samma tydlighet och lätthet uti arternas igenkännande skall vinnas under et, som då de bringas under flere släkten.¹²

Both the older and most of the recent authors have divided the lichens into several genera. The different appearances and the many variations in the way of growing, in which the lichens in particular among other plants are distinguished, seem to some degree suited for this splitting; but, as one should as far as possible find natural characters, it seems the view of Linnaeus should have precedence. I believe that through certain subdivisions, the same distinctivness and recognition of species could easily be gained under one, as though they are treated under several genera.

In his *Lichenographiae Svecicae prodomus* (1799), Acharius followed this general arrangement but also introduced a more detailed division of the larger groups, presumably influenced by new scientific divisions of lichens devised in central Europe.¹³ Five years later, in his *Methodus qua omnes detec-*

tos lichenum (1803), the lichens were presented under the new rules with the species arranged under new generic names. 23 genera and 536 species were classified according to a system of orders based mainly on structure, and for the genera, in addition, the form and position of apothecia; subgenera were based upon the structure of the thallus.¹⁴ Many accepted his new proposed system, but there were criticisms of it, mainly from H. G. Flörke in Rostock, but also from G. F. W. Meyer and F. W. Wallroth.¹⁵ In a letter to Thunberg dated August 1817, Acharius complained over the way he was unfairly criticized. Even though it took a great deal of unlearning and adapting to all the new genera and species, Acharius's system was superior to other classifications that had been put forward and most lichenologist quickly adopted it. After the publication of *Prodromus*, and even more so after *Methodus*, Acharius became one of the leading lichenologist and specimens poured in from many parts of the world. His large *Lichenographia universalis* (1810) incorporated the new data and some error corrections, but was basically an extension of *Methodus*.¹⁶ Acharius had finished writing the manuscript to *Lichenographia universalis* already in 1807 and most part of the manuscript had been sent to Göttingen where it was to be printed. However, the Napoleon war campaigns in Europe stopped the communications and the last part could not safely be sent to the printers, so it would take until 1810 until the book finally came out. The last of Acharius's larger works was his well-known *Synopsis methodica lichenum*, which treated 43 genera and 906 species, and following the same, originally proposed system.¹⁷ A complete list of Acharius's publications can be found in the included appendix.

Acharius's species concept, seen from modern evolutionary perspectives and theories was basically a macroscopically taxonomic concept, i.e. he mainly observed the discontinuities without a microscope in-between seemingly near standing species and used these characters to distinguish species. He was not particularly interested in anatomical characters, and his microscope was of very poor standard according to Weber and Mohr.¹⁸ Yet in a letter to Thunberg in August 1806 he explains that he has worked hard with the new microscopy method to examine every single specimen he had. In spite of this, his species descriptions in later publications never include size and shape of ascospores, although Acharius published several plates with anatomical structures of lichens in his *Lichenographia universalis*.¹⁹ In *Methodus* Acharius even used spore characters for species within what was then regarded as Caliciaceae.²⁰

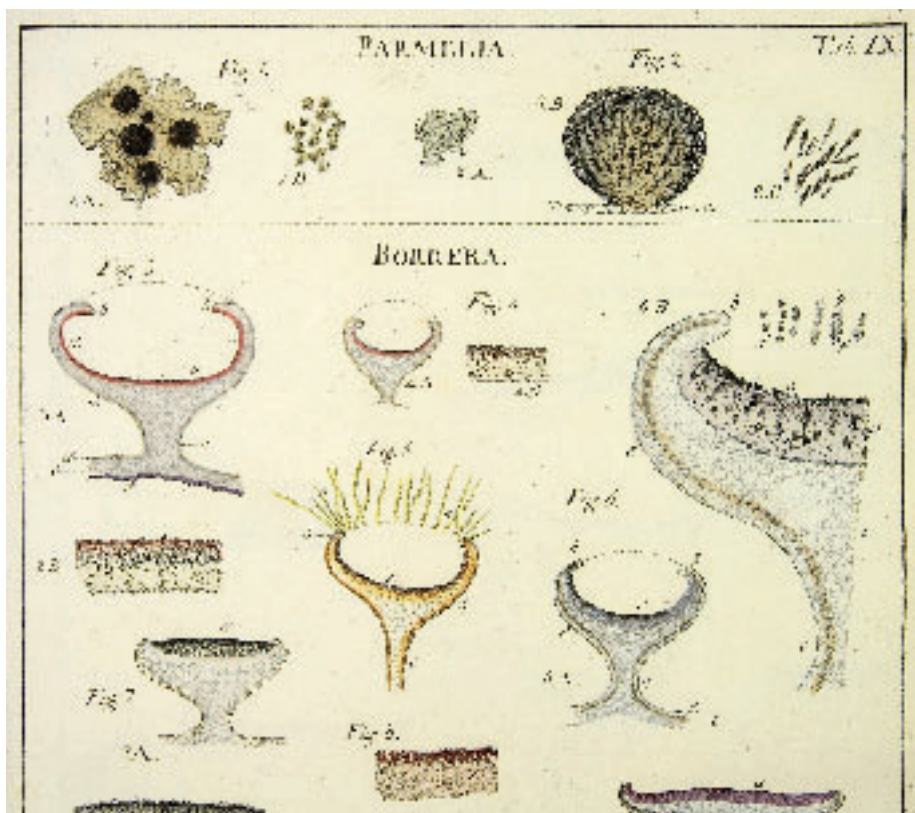

Plate from Acharius's *Lichenographia universalis* (1810), showing anatomical characters of thalli and reproductive organs. The genera *Parmelia* and *Borrera* (nom. rej.) were described by Acharius.

Correspondence

Although Acharius never travelled extensively, as did many of the earlier pupils of Linnaeus, he made excursions in the surroundings of Uppsala, Stockholm, Lund and Landskrona in connection with his earlier studies. After settling in Vadstena in 1789, he was more or less tied to this region and travelled mostly in the province of Östergötland and surrounding provinces. Weber and Mohr describe the pleasure and enthusiasm Acharius showed when joining them in a couple of local excursions in the Vadstena region.²¹ Therefore, while working on his larger books, Acharius had to rely on material sent to him, collected by others. In connection with this, Acha-

rius had a comprehensive correspondence with a large number of botanists and naturalists in general during this very active period of exploration. From Sweden he received material from Olof Swartz, head of the Bergius Botanic Garden and professor of natural history at what would become the Karolinska University Hospital in Stockholm, probably his closest friend and colleague over a long period of time, Acharius often addressed him as “my dearest friend and brother”. The preserved correspondence between Swartz and Acharius, kept in the Uppsala main library, Swedish Royal Academy of Sciences, and in Trolle Ljungby Castle, is comprehensive.

Swartz, who was a pupil of Thunberg, had made extensive collections in many foreign countries and much of the correspondence is related to the illustration work, which Acharius made for Swartz for his extensive publications. They corresponded continuously from 1792 until shortly before Swartz death in 1818.²² Swartz mainly wrote in a rather witty way and it appears as of the two, Swartz was the more cheerful while Acharius was a much more gloomy personality. The main part of the correspondence concerns their botanical work but sometimes also their medical professions are discussed. Among other things, Swartz was himself a skilled lichenologist and was probably the one who inspired Acharius to work with this group. Acharius did not publish his first papers on lichens until 1794, at an age of 36. This arguably was a late start, even though it is apparent he had been studying lichens for quite some time before his first publication. Thus the beginning of Acharius’s interest and publications in lichenology coincides well with the friendship and correspondence with Swartz, who had been travelling abroad from 1783 until 1787. Eventually, Swartz gradually let his own research on lichens go, in favour of Acharius and the lichen specimens Swartz received from his connections abroad were for the most part redistributed to Acharius.

Acharius also had considerable correspondence with Elias Fries, who studied lichens while he was still in Lund, and also with Carl Peter Thunberg, Linnaeus’s most well known and successful pupil. Further Swedish material arrived mainly from Johan Westring in Norrköping, Sven Ingemar Ljungh in Skärsjö, and Göran Wahlenberg, professor of botany in Uppsala. He also corresponded and received central European material from, for example, A. P. de Candolle, J. M. L. Dufour, F. Ehrhart, C. H. Persoon, J. C. Schleicher, H. A. Schrader, J. E. Smith, and D. Turner. Material collected in Africa came from A. Afzelius, P. Osbeck and C. P. Thunberg, three well-known Linnaean pupils. A. Menzies, G. H. E. Mühlenberg and O. Swartz, supplied

material from North America, Olof Swartz also supplied material from the West Indies and J. Dombey sent material from Peru.

The skilled artist

From an early age, Acharius developed an artistic talent, and his engagement by the Swedish Royal Academy of Sciences as an illustrator became useful for his future career. For example Acharius prepared the larger part of the tables in Swartz's *Icones plantarum* (1794–1801), the illustrations in Thunberg's *Flora Capensis* (1807–1803) and those in Westring's *Svenska lafvarnas färg-historia* (1805–1809) in addition to illustrating his own works.²³ He also hand-coloured many of the illustrations in these publications himself.

Hand-coloured pictures during the 18th and 19th century provided a significant extra cost for the producer of printed material, but they made books more attractive to potential purchasers. In order to save money on the printing of *Lichenographiae Svecicae prodromus*, Acharius originally intended to reuse the plates published earlier in *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, "Nya och mindre kända Svenska Lafarter, beskrifne" (1794–1801), but eventually he opted against it as the engraving was too coarse for his liking. Instead new plates were made, most of them hand-coloured by Acharius himself. The publisher and book dealer Ulrich informed Acharius that it was a great pity that he did not have the strength to hand-colour the entire edition of 750 copies of *Lichenographiae Svecicae prodromus*, since these copies sold much better; Acharius realized that the figures had to be illuminated if they were to sell this book. Later, Acharius strongly advocated for the tables he was preparing for Thunberg's *Flora Capensis* to be hand-coloured, in order to make the work much more attractive.²⁴

The text of *Lichenographiae Svecicae prodromus* was printed in Linköping, but the plates were engraved in Stockholm, the off-prints being in black or brown. Acharius then used the brown off-prints for the hand-coloured plates, which were later attached in the book. It is not known how many of the 750 printed copies included hand-coloured plates, presumably a large number, since Acharius was busy preparing them until the spring of 1800. The work was wearying and very tedious, Acharius complaining that it was at times unbearable and demanded an enormous amount of time. From 1799 he occasionally received help in the colouring by a local artist from Vadstena named Johan Fredrich Kock.²⁵

The printing of *Lichenographiae Svecicae prodromus* obviously became a profitable affair for the publisher Ulrich, and when discussing the handling of Acharius's next book, *Methodus lichenum*, the publisher decided to print this book as well. The edition comprised 800 copies and in March 1803 Acharius received the first plates to be hand-coloured as a test. Altogether the illustrations comprised 6,400 plates, if each of would be individually coloured, it would have called for a great effort. In order to lower the price, the publisher therefore only wanted to pay for the colouring of some of the books. How many that was coloured is unknown but Dal claims only approximately 50 books (400 plates) were coloured.²⁶ After experiencing the tedious work of hand-colouring *Lichenographiae Svecicae prodromus*, Acharius was no longer particularly keen on colouring all of the plates himself. They were therefore coloured in Leipzig and Stockholm and only a few sets were prepared by Acharius himself, among them the two sets that was used as masters in Leipzig and Stockholm. Acharius's next large work, *Lichenographia universalis*, published in Göttingen included 14 hand-coloured plates with detailed anatomical characters of species from different groups of lichens. As usual Acharius drew the illustrations, but he did not take part in their colouring, which was done in Göttingen.²⁷

Normally, Acharius produced illustrations in the form of very fine line drawings, each figure made on small pieces of paper, which were later, glued onto large sheets of paper in the form of tables. The following engraving procedure was not made by Acharius. He could be very critical of an engraver if the result was not to his satisfaction, noting, for example, when he produced illustrations for Westring in *Svenska lafvarnas färghistoria*, that "the whole material should be trashed" or "his name should not be attached to the volume" after having seen the result from the miserable engraving.²⁸ Acharius was extremely careful in hand-colouring the printed engravings, not only to produce colours that were as scientifically correct as possible,

Next page, left: *Front page of Acharius's Lichenographiae Svecicae prodromus (1799 "1798")*. The depicted lichen is *Lichen acharii* Westr. (now *Hymenelia lacustris* (With.) M. Choisy). Right: *Plate from Methodus lichenum (1803)*. 1. *Lecidea tigillaris* (*Cyphelium tigillare* (Ach.) Ach.), 2. *Lecidea wahlenbergii* (*Catolechia wahlenbergii* (Ach.) Körb.), 3. *Calicium paroicum* (*Calicium corynellum* (Ach.) Ach.), 4. *Calicium baliolum* (*Calicium viride* Pers.), 5. *Calicum chlorellum* (*Chaenotheca hispidula* (Ach.) Zahlbr.), and 6. *Gyrophora arctica* (*Umbilicaria arctica* (Ach.) Nyl.).

LICHENOGRAPHIAE SVECICAE *PRODROMUS.*

AUCTOR

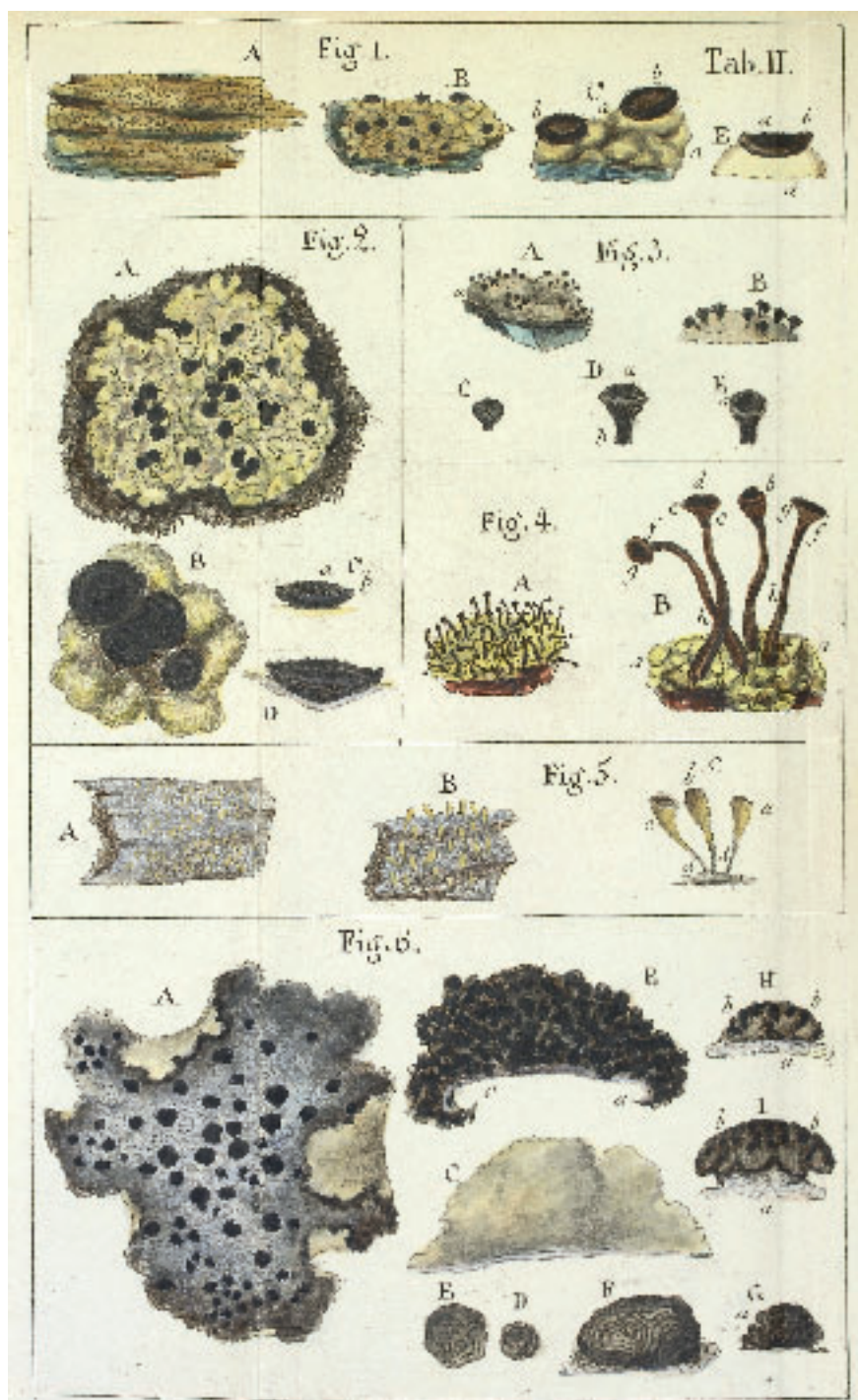
Erik Acharius

*Med. Doct. Medicus Privatus, Ostro-Gothicus
 ad Helsing. Reg. Vindob. Med. Ordine.*

Reg. Acad. Scient. Arce. de Secret. Physicis Lond. Acad.

Lincopiae, D.G. Björn, 1798.

but also to make them artistic. The first test prints of the plates in *Methodus lichenum* were black and this led to Acharius colouring them too much in order to cover the engraving. Wahlenberg, who had seen the test prints, criticized him for this by his friend Swartz. Swartz consoled him that the deeper colours did not harm the scientific value that much, and they could be much more attractive for the uninitiated buyer, but Acharius took the criticism to his heart and made a new set from the preferred brown off-prints.²⁹ One can imagine discussions and arguments among authors, engravers and persons who hand-coloured the plates which were much more heated than those of authors today who find out that the still relatively rare colour illustrations in scientific journals do not correspond with the standard of the original pictures sent for publication. The last of his major works, *Synopsis Methodica Lichenum* was printed in Lund in 1814 and contained no illustrations. Of his other publications the illustrations in “Nya och mindre kända Svenska Lafarter, beskrifne” and “Afhandling om de cryptogamiske vexter, som komma under namn af Calicioidea” (1815–1817) in *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar* are worth mentioning, although they are not coloured.³⁰

The last years and the fate of the herbarium

Gradually, Acharius's good health started to decline. In a letter to Thunberg in November 1818 he expressed his sadness in having lost his very best friend Olof Swartz, and he was speaking of his own remaining days. If he had strength enough he would have loved to write another book, *Lichenum Critica*. He was probably well aware of his condition being a medical doctor. In the spring of 1818 he had approached the Chancellor of Lund University, where he had studied for his medical degree, regarding the sale of his large herbarium assembled over a period of nearly 45 years. Acharius suggested a sum of 2,000 riksdaler for the benefit of his heirs. The Chancellor, however, at first wanted a statement from the board of the university, including one from the old professor of natural history A. J. Retzius.³¹ Retzius, however, after consideration, rejected Acharius's proposal, a standpoint followed by the board of the university. Seen from the situation today it is easier to understand Retzius's decision to reject the offer. Retzius had just donated his herbarium of similar size to the university without any charge. However, an important difference was that Acharius had worked as a private person

and developed his collection by exclusively private means, while Retzius had been a university professor for many years, using all those facilities connected with such a position. In addition, Retzius, well aware of the scientific importance of Acharius's lichen herbarium, did not want to lose in prestige against a country doctor from Vadstena. It was naturally a great disappointment that his Alma Mater should turn down his offer to buy his herbarium.

During the winter of 1819 he had suffered from minor strokes, which caused him problems with hearing and balance, but he persisted with his hard work during spring and summer. In a letter to Elias Fries dated 25 May 1819 Acharius mentions his sickness, that he was suffering from fatigue, and that he was worried about how it would turn out to be during the coming autumn, a season Acharius would not live to see again. It is told that he had been sitting for many days in his garden in the hot sun working enthusiastically on a lichen collection he had received from Saragossa in North-eastern Spain, but on 13 August he suffered a massive stroke, and on the next day he died, aged 61.³² He had become a well-known naturalist abroad, but more so a famous and beloved person in his little home town. It is documented that the large church bell tolled for one and three-quarter hours after he died, which must have been a grand manifestation during those days.³³

What then happened to the herbarium is not known in detail, but it was taken care of by his son-in-law, J. A. Agrelius, and was used by the visiting botanists J. W. Zetterstedt in 1822 and G. Wahlenberg in 1823.³⁴ In 1818 a decision had been taken in the Swedish parliament to purchase the herbarium for 3,000 riksdaler. However, after Acharius's death, his heirs wanted 5,000 riksdaler for it and the deal was off.³⁵ The price of the herbarium then went up considerably and was on offer to Riksmuseet at, what was said to be, a lowered price of 10,000 riksdaler in 1822–1823.³⁶ A proposal to put aside money for the purchase was once again taken up in the Swedish parliament in 1823, but unfortunately it was declined. However, the parliament of 1847/1848 did allow Acharius's widow a pension of 300 riksdaler, and two of his daughters (Charlotta Wilhelmina and Erika Julia Maria) 225 riksdaler in 1856/1858.

After Agrelius's death in 1834, the most important part of the herbarium containing the lichens was sold to the Imperial University of Helsinki via G. J. Billberg. The story of this event is well documented.³⁷ Billberg offered the herbarium to Prof. C. R. Sahlberg in Helsinki, originally for 1,200 riksdaler, but the price was later set down to 1,000 riksdaler. Sahlberg accepted the

Type material of two varieties of *Cetraria cucullata* (Bellardi) Ach. Part of one of the 2,017 hard, pinkish cartoon sheets in the Acharius collection. Photo taken prior to returning them to their original format. Acharius's herbarium, University of Helsinki. Photo: Ingvar Kärnefelt.

offer, but as the payment was delayed the transaction was not finished until at least 1838 and the lichens could be shipped to Helsinki. According to Billberg, higher bids from Glasgow, London and St Petersburg had been rejected, since Billberg preferred to keep the collection within any of the Nordic countries.³⁸

A bid from Prof. J. J. Berzelius, Secretary of the Swedish Royal Academy of Sciences, was also rejected since Berzelius had begun to argue about the price.³⁹ Thus, the famous herbarium went to Helsinki, where it has been taken care of throughout the years. The lichens were originally glued on rather small pieces of paper. However, as they had come into disarray during the transport from Vadstena to Stockholm, Billberg arranged them according to *Synopsis methodica lichenum* and glued them on larger sheets made of a rather hard material. The 2017 sheets were kept in the original Acharian cupboard for about 150 years. However, the collection became increasingly damaged by friction caused by removing and replacing the hard sheets in

One of the sheets of the Acharius herbarium in the Botanical Museum in Lund. This specimen of *Gnaphalium helianthemifolium* L. (now *Helichrysum helianthemifolium* (L.) D. Don.) was collected by Thunberg in South Africa. Photo: Patrik Frödén.

the narrow drawers of the cupboard. The curators therefore decided to re-organize the whole herbarium, returning them to their original format and keeping them in normal sized envelopes.

In 1837 Agrelius's own herbarium, containing much Acharius material was sold to the University of Uppsala for 150 riksdaler.⁴⁰ Even later, in 1843, the major part of Acharius's herbarium, excluding the lichens, was donated to Lund University, through Bishop Faxé and is now stored separately in the Botanical Museum. All specimens, mounted on rather small paper, are marked as *Museum Acharianum*. The material donated to Lund comprises 11,631 sheets, of which 9,276 are phanerogams, 308 ferns, 642 bryophytes, 348 algae and 1,054 fungi. Among the phanerogams, 139 numbers are noted as types, with well-known collectors such as Afzelius, Cavanilles, Dufour, Fries, Linnaeus, Swartz, Sparrman, Thunberg, and Wahlenberg.

The number of types in the Acharius's herbarium in Helsinki is not correctly known, but according to a database in Helsinki c. 210 numbers are annotated as 'type'. The number of species described by Acharius is not exactly known, but Krempelhuber listed c. 300 taxa, namely 24 new species for *Prodromus*, 70 for *Methodus*, 112 for *Lichenographia*, 104 for *Synopsis* and c. 20 from other publications.⁴¹ A vastly higher number of species described, 1,684, has been claimed, but that appears unrealistic considering the total number of species included in *Synopsis methodica lichenum* is only 906. Among the genera he described we find such well-known ones as *Alectoria*, *Arthonia*, *Biatora*, *Cetraria*, *Chiodecton*, *Coniocybe*, *Cyphelium*, *Evernia*, *Gyalecta*, *Lecanora*, *Lecidea*, *Lepraria*, *Leptogium*, *Nephroma*, *Opegrapha*, *Parmelia*, *Pyrenula*, *Ramalina*, *Solorina*, *Thamnolia*, and *Thelotrema*.

Apart from the largest collection of Acharian lichen material in Helsinki, there are large collections of Acharius specimens in the Museum of Evolution (former Fytoteket) in Uppsala (mainly material from Agrelius's herbarium), the Natural History Museum in Stockholm (mainly Swartz's material) and the Natural History Museum, London (a set originally donated by Acharius to J. E. Smith of the Linnaean society in 1807).⁴²

The Acharius system and his heritage

Erik Acharius was criticized for his way of arranging the lichens according to morphological characters, based for example on position and form of apothecia. Had he lived 20–30 years longer he would have seen his sys-

The Acharius medal struck by the Swedish Royal Academy of Sciences in 1846. Photo: Patrik Frödén.

tem superseded by new ideas and alternative systems such as those devised by Fée, De Notaris, Norman, Körber and Massalongo, who introduced spore form into taxonomic evaluation. With these “sporologists” followed a plethora of new genera and a great confusion in genus nomenclature and taxonomy. One of the strongest critic of the “sporologists” of the 19th century was the Finnish lichenologist William Nylander, who put forward a much more conservative view of the genus systematics. Working in Helsinki during the first part of his life, he was heavily influenced by Acharius and is also the one who gave him the epithet “the father of lichenology”.⁴³

Acharius’s heritage is mainly in the scientific course he showed us. The 250 year anniversary of his birth this year is totally overshadowed by Linnaeus’s 300 year anniversary. However, Erik Acharius is well deserved of being remembered for the large steps forward he took in the systematics and diversity of the lichens, his diligence as a scientific illustrator as well as his achievements in public health. In 1846 the Swedish Royal Academy of Sciences struck a medal in his honour. Every fourth year, starting in 1992, a slightly different version of this medal is bestowed upon prominent lichenologists “Pro meriti”.⁴⁴ On the back of the original medal it reads: *Te referent musci teneri fragilesque Lichenes* – The soft mosses and the fragile lichens [shall] remind of you.

Appendix. Publications by Erik Acharius

- 1776 *Planta aphyteia*. Uppsala, 12 pp. [Possibly written by Linnaeus].
- 1778 Beskrifning på insectet Cynips inanita. *Det Götheborgska Vetenskaps och Witterhets Samhällets Handlingar* 1: 72–74.
- 1780 Anmärkningar vid herr Martins rön, rörande en besynnerlig mask hos norsken. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 49–55.
- 1781 Bulbocerus, et nytt slägte af skal-insekter. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 244–253.
- 1782 *Animadversiones Quaedam Physico-Medicae De Taenia*. Lund, 38 pp.
- 1791 Utdrag af embets-berättelse för år 1789 af P. Med D. Er. Acharius, för Östergöthland och Wadstena district. *Läkaren och Naturforskaren* 10: 234–237.
- 1791 Utdrag af provincial-medicus doctor E. Acharii embets-berättelse för år 1790. *Läkaren och Naturforskaren* 10: 391–392.
- 1794 Nya och mindre kända svenska lafarter, beskrifne [1]. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 81–103.
- 1794 Nya och mindre kända svenska lafarter, beskrifne; [2] fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 176–194.
- 1794 Försök til en förbättrad lafvarnes indelning; (Dianome Lichenum). *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 237–259.
- 1795 Nya och mindre kända svenska lafarter beskrifne; [3] fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 3–21.
- 1795 Anmärkningar och förbättringar vid afhandlingen om lafvarnes indelning införd uti desse handlingars 4:de kvartal för år 1794. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 66–71.
- 1795 Nya och mindre kända svenska lafarter beskrifne; [4] fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 127–142.
- 1795 Nya och mindre kända svenska lafarter beskrifne; [5] fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 207–215.
- 1796 Anmärkningar rörande laf-arterne. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 206–216.
- 1797 Embets-berättelse för år 1795, af Prov. Medicus Dr. E. Acharius. *Läkaren och Naturforskaren* 12: 282–287.
- 1797 Embets-memorial af densamme. *Läkaren och Naturforskaren* 12: 287–290.
- 1797 Embets-memorial. *Läkaren och Naturforskaren* 12: 369–372.
- 1797 Nya och mindre kända svenska lafarter beskrifne; 6 fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 69–81.
- 1797 Nya och mindre kända svenska lafarter beskrifne; 6 fortsättning vidare fullföljd. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 111–133.
- 1797 Nya och mindre kända svenska lafarter beskrifne; 6 fortsättning vidare fullföljd. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 193–218.
- 1797 Nya och mindre kända svenska lafarter; 6 fortsättning ännu vidare och til slut fullföljd. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 257–298.
- 1798 Beskrifning på en man, som född utan armar, händer, lår och andre van-

- lige kroppsdelar, kan med vänstra foten och des tvänne brukbare tår, skrifu, knypla och slögda. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 157–168.
- 1799 Lung-polyper. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 133–145.
- 1799 *Lichenographiae Svecicae prodromus*. I–XXIV. Linköping, 264 pp.
- 1801 Rön om tjärvattens nytta och bruk i veneriska sjukan. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 1–22.
- 1801 Tilläg, innehållande någre få af de sjukdoms-händelser som äro anförde i föregående afhandling om tjärvattnets nytta i veneriska sjukan, til vidare uplysning och exempel utdragne ur den vid Veneriska sjukhuset i Vadstena hållne och sedemera til Kongl. Collegium Medicum aflämnade journal för 3:dje och 4:de quartalet år 1799. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 23–29.
- 1801 Nya och mindre kända svenska lafarter; 7 fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 157–168.
- 1801 Nya och mindre kända svenska lafarter; 8 fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 339–350.
- 1803 *Methodus qua omnes detectos lichenes*. I–IV. Stockholm, 394 pp.
- 1803 *Methodus. Supplementum Species Quamplures Novas Descriptas nec non Observationes Varias Complectens, quod praeviae suae Methodo Lichenum adjunxit Auctor*. Leipzig, 52 pp.
- 1804 Bemerkungen über Acharius's neues Lichenensystem. Des Verfassers Vertheidigung gegen die ihm von den Herasugebern gemachten Einwürfe, nebst ihren Gegenerinnerungen. Auch Beiträge zum Methodus Lichenum, vom Herrn Acharius selbst. *Weber et Mohr Archiv für die systematische Naturgeschichte* 1: [81] 83–110
- 1804 Ämbets-memorial. *Läkaren och Naturforskaren* 13: 40–41.
- 1804 Ämbets-memorial. *Läkaren och Naturforskaren* 13: 100–113.
- 1804 Embets-memorial. *Läkaren och Naturforskaren* 13: 327–328.
- 1805 Embets-berättelse. *Läkaren och Naturforskaren* 14: 26–28.
- 1805 Jungermannea violacea, eine neue Art aus Dusky Bay. *Weber und Mohr Beiträge zur Naturkunde* 1: 76–78.
- 1806 Arthonia, novum genus lichenum. *Schrader's Neues Journal für die Botanik* 1(3): 1–23.
- 1807 Embets-memorial. *Läkaren och Naturforskaren* 15: 225–226.
- 1808 Förteckning på de i Sverige växande arter af lafvarnas familj [1]. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 125–132.
- 1808 Förteckning på de i Sverige växande arter af lafvarnes familj; [2] fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 228–237.
- 1808 Förteckning på de i Sverige växande arter af lafvarnes familj; [3] fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 259–283.
- 1808 Besynnerligt meteor-phenomén. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 215–218.
- 1808 *Vid förste landtmätaren i Östergöthland herr Mathias Wallbergs jordfästning i Wadstena stads-kyrka den 27 mars 1808*. Linköping, 12 pp.
- 1809 Ophioglossum microsticum (Tab.), en ny svensk växt beskrifven. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 59–66.

- 1809 Förteckning på de i Sverige växande arter af lafvarnes familj; [4] fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 97–102.
- 1809 Förteckning på de i Sverige växande arter af lafvarnes familj; [5] fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 145–169.
- 1809 Beskrifning på ett ofullkomligt danadt foster (Tab. VI.). *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 222–227.
- 1810 Förteckning på de i Sverige växande arter af lafvarnes familj; [6] fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 66–75.
- 1810 En besynnerlig, ganska sällsynt och vanskapande sjukdom på händer och fötter (Tab. III.). *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 94–100.
- 1810 Förteckning på de i Sverige växande arter af lafvarnes familj; [7] fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 137–159.
- 1810 Förteckning på de i Sverige växande arter af lafvarnes familj; [8] fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 209–234.
- 1810 Förteckning på de i Sverige växande arter af lafvarnes familj; [9] fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 288–309.
- 1810 *Lichenographia Universalis*. Göttingen, 696 pp.
- 1810 *Parmelia pannosa* und *P. aspratilis*. *Weber und Mohr Beiträge zur Naturkunde 2*: 147–154.
- 1810 Sätt att fördrifwa Rof- eller Tjuf-bi. *Inrikes Tidningar* 81: 1–2.
- 1810 *Echinella*, ett nytt slägte bland algerne. *Weber und Mohr Beiträge zur Naturkunde 2*: 340
- 1811 Förteckning på de i Sverige växande arter af lafvarnes familj; [10] fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 102–128.
- 1812 Anmärkningar vid lafsläget *Thelotrema*, med nogare bestämmande af dess arter. *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*, 79–95.
- 1813 *Rosa senticosa*, ny svensk törnbuske, beskrifven. *Kongliga Vetenskaps Academiens Handlingar*, 91–96.
- 1814 Utkast till historien om trådslinge-slägtet (*Rhizomorpha*) med beskrifning på nya, besynnerligen svenska, arter af det samma. *Kongliga Vetenskaps Academiens Handlingar*, 201–236.
- 1814 *Synopsis methodica lichenum*. I–III. Lund, 392 pp.
- 1814 Monographie der Lichenen-Gattung *Pyrenula* mit Abbildungen aller bisher bekannten Arten. *Magazin der Gesellschaft Naturforschender Freunde zu Berlin* 6: 3–25.
- 1815 Rättelser och anmärkningar vid historien om trådslingorna uti Kong. Vetenskaps Akademiens handlingar för år 1814. *Kongliga Vetenskaps Academiens Handlingar*, 137–138.
- 1815 *Usneae generis novae species quas descripsit et adumbravit*. *Nov. Act. Reg. Societ. Upsaliensis* 7: 188–194.
- 1815 Afhandling om de cryptogamiske vexter, som komma under namn af Calicio-idea: Första stycket. *Kongliga Vetenskaps Academiens Handlingar*, 246–271.
- 1816 Afhandling om de cryptogamiske vexter, som komma under namn af Calicio-idea: Andra stycket. *Kongliga Vetenskaps Academiens Handlingar*, 106–125.

- 1816 Afhandling om de cryptogamiske vexter, som komma under namn af Calicio-idea: Andra stycket, fortsättning. *Kongliga Vetenskaps Akademiens Handlingar*, 260–291.
- 1816 Anvisning for landtman, huru svenska grässlåg kunna och böra efter jordmon och gräSENS natur förmonligast användas till ängskötselns förbättring och betydligare afkastning. *Kungl. Landtbruks-Akademiens annaler*, 240–259.
- 1816 Berättelse i anledning af de försök, som med rönkningskuren blifvit anställda vid veneriska sjukhuset i Wadstena. *Svenska Läkare-Sällskapets Handl.* 3: 79–96.
- 1816 Account of an extraordinary meteoric phenomenon, J. C. Hauff, trans. *North American Review*. 3: 320–322.
- 1817 Afhandling om de cryptogamiske vexter, som komma under namn af Calicio-idea: Tredje stycket. *Kongliga Vetenskaps Akademiens Handlingar*, 220–244.
- 1817 Trypethelium, genus lichenum, monographiae descriptum. *Act. Soc. Nat. Moscou* 5: 162–178.
- 1818 Glyphis and Chiodecton, two new genera of the family of lichenes, with descriptions and figures of the species hitherto discovered. *Transact. Linn. Soc.* 12: 35–47.
- 1826 Glyphis et Chiodecton, genera duo nova lichenum. *Isis* (Oken) 19 (1): 30–37.
- 1827 Mémoire sur les lichens Calicioides. Première partie, Limboria et Cyphelium. Traduit par A. le Prevost. *Mém. Soc. Linn. Normandie*, [1]18–54.

Notes

We are most grateful to the Main Library of Uppsala University for access to important manuscripts and documentation and to Prof. Mark Seaward for correcting the English and providing useful comments on a draft of this contribution.

¹ F. Weber & D. M. H. Mohr, *Naturhistorische Reise durch einen Theil Schwedens* (Göttingen, 1804), 74 f.

² J. P. Westring, *Svenska Lafvarnes Färghistoria eller sättet att använda dem till färgning och annan hushållsnytt* I–VIII (Stockholm, 1805–1809).

³ Anonymous, “Biographie öfver professoren och riddaren doctor Eric Acharius”, *Kongliga Vetenskaps Akademiens Nya Handlingar* (Stockholm, 1819); G. Eriksson, *Botanikens historia i Sverige intill år 1800*, Lychnos-bibliotek 17:3 (Uppsala, 1969), 302–304; D. J. Galloway, “Erik Acharius and his influence on English lichenology”, *Bulletin of the British Museum (Natural History)*, *Botany Series* 18 (2): 149–194 (1988); A. v. Krempelhuber, *Geschichte und Lit-*

teratur der Lichenologie von den ältesten Zeiten bis zum Schlusse des Jahres 1865 (München, 1867), 616 pp; A. v. Krempelhuber, “Biographie des Professors und Ritters Dr. Erik Acharius (Aus dem Schwedischen der Kongl. Vetenskaps Akademiens Handlingar af år 1819: 299–305, übersetzt)”, *Flora (Regensburg)* 51: 101–107 (1868); F. Lundmark, “Vadstena, en gammal sjukhusstad. Några blad ur Vadstena lasarets historia”, *Svenska läkartidningen* 49(18): 1149–1173 (1952); R. Magnusson, Erik Acharius, “Provincialläkare i Vadstena”, In *Östergötland* 80, Meddelanden 1980 från Östergötlands och Linköpings Stads Museum (Linköping, 1981), 139–147; V. P. Palmblad, et al, editors, *Biografiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män* I (Uppsala/Örebro, 1835); R. Sernander, “Acharius, Erik”, *Svenskt Biografiskt Lexikon* I (Stockholm, 1917), 37–40; A. Wallenquist, *Carl von Linnés lärjungar i Östergötland. Idé och handling*, Linköpings bibliotekshandlingar, ny serie band 18 (Linköping, 2007), 129–135; O. Vitikainen, “Erik Acharius”, In: E. Acharius, *Lichenographia*

universalis. [Reprint] (Richmond, 1976).

⁴ B. Dal, *Med kolorerade figurer. Handkoloreringen i Sverige under 1700- och 1800-talen*, (Fjälkinge, 2001), 97.

⁵ Th. M. Fries, *Linné. Lefnadsteckning*, senare delen (Stockholm, 1903); Anonymous 1819, 299.

⁶ J. L. Heller, "Note on the titlature of Linnean dissertations", *Taxon* 32(2): 218–252 (1983).

⁷ S. Bergman, *Seklernas Vadstena* (Vadstena, 1955), 411–425; G. Sträng, *Vadstena Krigsmanshus* (Mjölby, 1981), 39–44.

⁸ Lundmark 1952, 1159, 1167, 1169; Bergman 1955, 426 f.

⁹ Galloway 1988, 149–194.

¹⁰ Weber & Mohr 1804, 74–106.

¹¹ E. Acharius, "Försök til en förbättrad lafvarnes indelning: (Dianome Lichenum)", *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar* 1794, 237–259; E. Acharius, "Nya och mindre kända Svenska Lafarter, beskrifne", *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar* 1794: 81–103, 176–194; 1795: 3–21, 127–142, 207–215; 1797: 69–81, 111–133, 193–218, 257–298; 1801: 157–168, 339–350 (1794–1801).

¹² Acharius, "Nya och mindre kända ..." 1794, 82.

¹³ E. Acharius, *Lichenographiae Svecicae prodromus* (Linköping, 1799 "1798"), 264 pp; G. Eriksson 1969, 328–332.

¹⁴ E. Acharius, *Methodus qua omnes detectos lichenes* (Stockholm, 1803), 394 pp.

¹⁵ H. G. Floerke, "Anmerkungen zu den Becherflechten in der Lichenogr. univ. von Acharius", *Berliner Magazin für die gesammte Naturkunde* 1810: 248 (1810).

¹⁶ E. Acharius, *Lichenographia universalis* (Göttingen, 1810), 689 pp.

¹⁷ E. Acharius, *Synopsis methodica lichenum* (Lund, 1814), 392 pp; Westring 1805.

¹⁸ Weber & Mohr 1804, 93.

¹⁹ Acharius 1810, Tables 1–14.

²⁰ Acharius 1803, 87–99.

²¹ Weber & Mohr 1804, 94–104.

²² L. Arvidsson, "A survey of lichenology in Sweden during the 19th century", *Acta Univ. Ups.*

Symb. Bot. Ups. 32 (2): 23–60 (1999), 28.

²³ Westring 1805; O. Swartz, *Icones plantarum incognitarum quas in India occidentali detexit atque delineavit. Fasciculus I* (Erlangen, 1794–1801); C. P. Thunberg, *Flora Capensis I–III* (Uppsala, 1807–1813).

²⁴ Dal 2001, 224.

²⁵ Dal 2001, 178, 255.

²⁶ Dal 2001, 116.

²⁷ Dal 2001, 250.

²⁸ Westring 1805; Dal 2001, 78, 253.

²⁹ Dal 2001, 256.

³⁰ Acharius 1794–1801; E. Acharius, "Afhandling om de cryptogamiske vexter, som komma under namn af Calicioidea", *Kongliga Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*. 1815: 246–271; 1816: 106–125, 260–291; 1817: 220–244 (1815–1817).

³¹ A. Törje, *De botaniska institutionerna vid Lunds universitet*. Ur Lunds universitets historia 3. *Acta Universitatis Lundensis. Sectio I. Theologica Juridica Humaniora* 6 (Lund, 1968), 109 f.

³² "Biographie öfver professoren och riddaren doctor Eric Acharius", 301 f.

³³ Lundmark 1952, 1173.

³⁴ O. Hassler, *Vadstena och Omberg i andras ögon* (Stockholm, 1980), 74–79.

³⁵ F. Elfving, *Universitets botaniska institution 1828–1852; Akademisk inbjudningsskrift* (Helsingfors, 1918), 19 f.

³⁶ Hassler 1980, 74–79.

³⁷ Elfving 1918, 18–20; O. Vitikainen, "Erik Acharius", In: E. Acharius, *Lichenographia universalis*. [Reprint] (Richmond, 1976), 1–6.

³⁸ Elfving 1918, 18.

³⁹ Vitikainen 1976, 3; Elfving 1918, 19.

⁴⁰ J. H. Schröder, "Kongl. vetenskaps-societeten i Upsala, dess stiftelse, utbildning och verksamhet", *Nova Acta Regiae Societatis Scientiarum Upsaliensis* 22 (Uppsala, 1845).

⁴¹ Krempelhuber 1867, 82, 111; M. Brenner, *Bidrag till kännedom af lichenologin i Finland* (1896), 10; Arvidsson 1999, 25.

⁴² Vitikainen 1976, 4; Galloway 1988, 167–172.

⁴³ W. Nylander, *Synopsis methodica lichenum*, fasc. 1 (Paris, 1858), 59.

⁴⁴ <http://www.lichenology.org/index.html?Awards/AchariusMedallists.html>

Summary:

Erik Acharius—the last of the Linnean pupils

By Ingvar Kärnefelt & Patrik Frödén

Erik Acharius, Linnaeus last pupil and accounted as "The father of lichenology", was born 250 years ago, on the 10th of October 1757. After graduating in Uppsala and taking his medical degree in Lund, he eventually settled in Vadstena, where he worked as a provincial doctor and chief physician at the hospital for venereal diseases. At the age of 36 he wrote his first lichenological work and then continued to work relentlessly on lichen systematics until his death in 1819, expanding the knowledge of this group enormously. He described many new species and genera which still are recognized, and his lichen system was recognized worldwide. After his death a series of unfortunate events led to that his valuable lichen herbarium was sold to Helsinki. The majority of the herbarium, though, was donated to Lund university in 1843, and we are proud to preserve this in the Biological museums today.

Authors' address:

Prof. Ingvar Kärnefelt & PhD Candidate Patrik Frödén, The Biological Museums, Botanical Museum, Lund University, Östra Vallgatan 18, SE-223 61 Lund, Sweden. E-mail: Ingvar.Karnefelt@botmus.lu.se, Patrik.Froden@sysbot.lu.se

VICTOR EDMAN

Carl von Linnés hus i Uppsala

En återskapad 1700-talsmiljö

Under 1930-talet genomförde Svenska Linnésällskapet en omfattande restaurering av bostadshuset i den gamla botaniska trädgården i Uppsala. Det så kallade prefekthuset var en kvarleva från Carl von Linnés tid, men det hade lika lite som själva trädgården förblivit opåverkat av årens gång. Syftet med restaureringen var att rekonstruera byggnadens utseende vid 1700-talets mitt, då den ställdes i ordning som bostad för Linné, och att i denna miljö skapa ett museum över den berömde vetenskapsmannen. Det fullbordade Linnémuseet invigdes under högtidliga former i maj 1937. Intresset för det svenska 1700-talet låg i tiden. Linnés bostadshus är ett av flera exempel på långtgående miljörestaureringar under 1930-talet, som på flera sätt innebar en genombrottstid för sådana projekt. Restaureringen av Linnés hus följde i stort sett de principer som allmänt tillämpades i tidens kulturmiljövård. De museala aspekterna är naturligtvis viktiga i sammanhanget, och även i det avseendet kan Linnémuseet sägas vara representativt för sin tid. Detta är knappast överraskande, eftersom några av landets främsta experter på området var engagerade i arbetet med att restaurera byggnaden och att ställa i ordning museet.

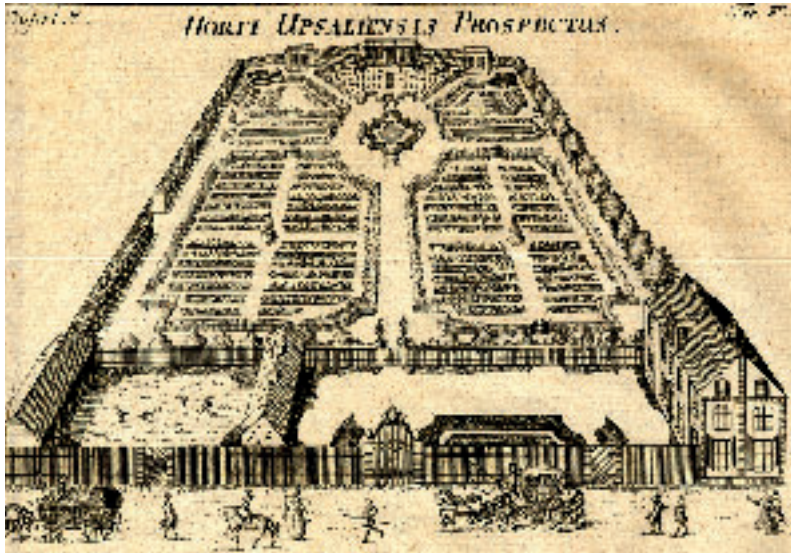
Linnés bostadsmiljöer har varit föremål för ett ökat intresse under senare år. Rummen på Hammarby och museet i Uppsala återkommer i många populära framställningar. Men det faktum att Linnémiljöerna i hög grad är sentida rekonstruktioner och museala iscensättningar har inte uppmärksamats i nämnvärd grad. Detta kan tyckas ligga i sakens natur, eftersom den typ av miljögestaltning som det här handlar om inte syftar till att tydliggöra själva restaureringsinsatsen. Snarare är restaureringen i sig avsedd att skapa en illusion av historisk äkthet, och därmed döljer den snarare än visar sina egna spår. Linnésällskapets projekt att åstadkomma ett Linnémuseum i Uppsala är intressant ur flera aspekter. Det kan betraktas som en parallell till det samtida projektet att skapa en modern och empiriskt baserad bild av Linné och hans vetenskapliga gärning. Därmed kan 1930-talets gestaltning av Linnémuseet avläsas som en direkt iscensättning för denna historiska person. I

samband med jubileet 2007 har Linnémuseet genomgått en ny restaurering, som genom bland annat tapetsering och målning avsevärt förändrat den tidigare atmosfären. Detta gör det än mer intressant att diskutera museets ursprungliga idé och dess tillkomsthistoria.

Linnés miljöer

Den centrala scenen för Linnés liv och verksamhet i Uppsala var den botaniska trädgården i stadens norra utkant. När han tillträdde professuren 1742 inleddes också en genomgripande omgestaltning av platsen. Odlingskvarteren ordnades i enlighet med Linnés nya växtsystem, och med hjälp av Carl Hårlemans ritningar fick hela trädgården en strikt arkitektonisk utformning efter tidens mode. I fonden för perspektivet uppfördes en ny orangeribyggnad. Linné lät även bygga om det tillhörande prefekthuset för att tillgodose familjens bostadsbehov och det egna kravet på arbetslokaler. En kort tid efter Linnés död påbörjades planeringen för en ny botanisk trädgård i anslutning till Uppsala slott. Den nya anläggningen fick en monumental prägel, inte minst tack vare den huvudbyggnad som Gustav III lät arkitekterna Olof Tempelman och Louis Jean Desprez utforma. Den centralt belägna Linnésalen var inte bara avsedd att vara en föreläsningssal utan även en minneshall, ett Pantheon, som i sin utformning knöt an till den stora klassiska arkitekturen. Arbetet med den nya botaniska institutionen tog lång tid, och invigningen skedde först 1807, på hundraårsdagen av Linnés födelse.¹

I och med den nya botaniska trädgårdens tillkomst förlorade den gamla sin betydelse. Platsen förvandlades till en park, med slingrande gångar, bertsåer och blomrabatter. Även byggnaderna kom att utnyttjas för andra ändamål, och snart försvann det mesta som påminde om Linné och hans tid. Det officiella minnet av Linné hade därmed flyttats över från stadskvarteret vid Svartbäcksgatan till den betydligt mer representativa anläggningen vid slottet. Detta kan betraktas som typiskt för tidens sätt att skapa offentliga minnesplatser. I 1800-talets symboliskt inriktade monumentkultur hedrades Linné frikostigt med minnesmärken, som statyer och uppkallade gator och torg. De relativt blygsamma miljöer där han levt och verkat tillmättes i det perspektivet inte något värde i sig. Södra stambanan drogs på 1860-talet tätt förbi Linnés småländska födelsehem i Råshult, men då betraktades inte den enkla stuga som stod på platsen som ett värdigt monument.² Med hjälp av

Överst: Den botaniska trädgården som den avbildades i Hortus Upsaliensis 1745. Skriften var den huvudsakliga källan när anläggningen rekonstruerades under 1920- och 1930-talen. Nederst: Prefektbostaden i den gamla botaniska trädgården i Uppsala. Huset uppfördes ursprungligen av Olof Rudbeck den äldre men byggdes om helt under Carl von Linnés tid. Foto: Victor Edman.

insamlade medel restes en hög stenobelisk på platsen, utförd i sju sektioner och krönt av en förgylld stjärna. På sidan placerades en porträttmedaljong i förgylld brons.³

Under 1800-talet utvecklades även en rörelse av mindre monumental art, nämligen intresset för kulturhistoria. Detta fick stor betydelse för de enklare miljöerna. Blickarna riktades mot Linnés lantställe Hammarby strax utanför Uppsala, som hade gått i arv bland hans ättlingar. Svenska staten erbjöds att lösa in gården, och avsikten var att Hammarby skulle bli tillgängligt för allmänheten som en minnesplats. Det var trots allt inte en självklarhet vid denna tid att betrakta Hammarby som en museal attraktion. När frågan behandlades i riksdagen vägdes det ideella värdet mot kostnaderna för inköp och framtida underhåll. En ledamot vände sig mot förslaget med följande argument: "Varje tänkande människa vet väl, vad Linné varit för vårt land, utan att man därför behöver resa till en avlägsen landsort, där han någon tid haft sin bostad." En annan ledamot ville hellre göra Linnéminnena tillgängliga för en större publik på något museum i Stockholm.⁴ Staten köpte emellertid Hammarby 1879, och därmed togs första steget att återskapa en historisk Linnémiljö. I processen tillämpades tidens radikala restaureringsmetoder, vilket bland annat innebar att de flesta uthusbyggnaderna revs och att de båda flyglarna byggdes om i enlighet med en äldre avbildning. Hammarby har på många sätt bildat en arketypisk Linnémiljö, och den gestaltning som platsen fick vid 1800-talets slut har i hög grad påverkat även den senare rekonstruktionen av Linnéhuset i Uppsala.⁵

Bilden av Linnés lantliga hem tilltalade sekelskiftets nationalromantiska rörelse. Det är karakteristiskt att Hammarby tolkades som ett mer eller mindre direkt uttryck för Linnés personlighet. Nordiska museets Sigurd Wallin formulerade det på följande sätt: "På Hammarby råder en mer bastant och gedigen enkelhet, som förråder en rättfram och kanske till och med barsk ordning och sparsamhet i den praktiska hushållningen, men på samma gång finnes det där tillräckligt av 1700-talskulturens glättiga smak och till och med lyx för att ge helhetsintrycket den fina och hjärtegodta tillgänglighet, som lyser en till mötes från så många porträtt av Carl von Linné."⁶ När Svenska Linnésällskapet bildades 1917 var en viktig punkt på programmet att inventera de miljöer som kunde knytas till Linné. I samband med detta väcktes idén att återskapa den botaniska trädgården i Uppsala som den såg ut under 1700-talet. En av sällskapets stiftare, Elof Förberg, formulerade sin vision om ett monument av modern typ: "Linnévänner skulle då kunna bilda sig en föreställning om den miljö, vari den store blomsterkonungen

verkade och om det hem, som var hans närmaste värld. Det återställda Linneanum bleve en allenastående vård åt hans minne, långt mera värd än någon av de bronsstatyer, som bruka resas över store män.”⁷

Linnéminnen

I samma skede som Linnés bostadsmiljöer började uppmärksammas riktades också intresset mot de så kallade Linnéminnena. Dessa bestod av ett antal föremål, alltifrån större möbler till enkla husgeråd, som kunde knytas till Linné eller hans närmaste familj. Vissa sådana inventarier ingick i köpet av Hammarby, men de flesta fanns i privat ägo hos Linnés ättlingar. Även museer och vetenskapliga institutioner ägde enstaka föremål. Linnésällskapets ambition var redan från början att samla så många av dessa Linnéminnen som möjligt, för att senare ställa ut dem i ett särskilt museum.⁸ Engagemanget för Linnéminnena kring sekelskiftet 1900 sammanfaller med det växande intresset för att skapa kulturhistoriska samlingar. Offentliga institutioner, lokala fornminnesföreningar och privatpersoner bedrev vid denna tid ett omfattande insamlingsarbete, vilket så småningom resulterade i museer över hela landet. Främst bland dessa var Nordiska museet i Stockholm. Kartläggningen och exponeringen av den svenska kulturhistorien kan betraktas som en viktig del i formandet av en nationell identitet.⁹

Den första ansatsen att skapa någon form av publik utställning kring Linnés liv och verk gjordes sannolikt 1878, då Uppsala universitet högtidlighöll hundraårsminnet av hans död genom en serie arrangemang. I ett tal vädrade Thore M. Fries, då nybliven professor i botanik, den allmänt kända bitterheten över att Linnés vetenskapliga kvarlåtenskap en gång hade skeppats över till England. Dessa nationella klenoder skulle enligt Fries ha utgjort den självklara medelpunkten i ett svenskt Linnémuseum.¹⁰ Trots frånvaron av sådana dyrgripar ordnade Naturvetenskapliga studentsällskapet en utställning vid jubileet. I två rum i Uppsala stadshotells övre våning visades äldre utgåvor av Linnés skrifter, manuskript, brev, en samling porträtt, kläder, husgeråd och andra saker som tillhört Linné. Föremålen hade lånats från universitetets institutioner och från Linnés ättlingar.¹¹ Studentsällskapets utställning kan betraktas som ett första initiativ till ett Linnémuseum. Det var emellertid inte bara de materiella minnena efter Linné som uppmärksammades under jubileet 1878. I det nämnda talet påpekade Fries även att det saknades något så viktigt som en tillförlitlig levnadsteckning över Linné. Han framhöll att

det visserligen inte rādde någon brist på biografier, men dessa var skrivna av författare som ”mer eller mindre kritiklöst” hade skrivit av varandra eller ”på fri hand utpyntat” Linnés levnadshistoria. Fries efterlyste därför en modern och vederhäftig framställning av Linnés liv och verk, byggd på ”verkliga fakta” och rensad från ”obestyrkta fabler”.¹² Så småningom blev det Fries själv som skrev denna biografi. Hans omfattande verk *Linné. Lefnadsteckning* publicerades 1903, och där förverkligades ambitionen att gå tillbaka till ”urkällorna” och kritiskt pröva källmaterialet.¹³ Fries sorterade ut en del av de anekdoter och missuppfattningar som hade följt historieskrivningen, och han lade därmed grunden för en empiriskt förankrad bild av Linné. Intresset för Linnés verkliga miljöer, och viljan att återskapa dessa, kan ses som en parallell process till denna moderniserade historieskrivning.¹⁴

Våren 1907, i samband med tvåhundraårsminnet av Linnés födelse, anordnades en utställning på Nationalmuseum i Stockholm. Även då visades föremål med direkt anknytning till Linné. De flesta av dessa var utlånade av Linnés ättlingar, men även institutioner som Kungliga biblioteket och Statens historiska museum bidrog. De utvalda föremålen visade en stor variation, från medaljer, porträtt och dokument till möbler och enkla husgeråd. Syftet var uppenbarligen att belysa Linnés person ur ett så brett perspektiv som möjligt. I det avseendet liknade utställningen det permanenta museum som så småningom förverkligades.¹⁵ Jubileet 1907 innebar ett förnyat intresse för att föra samman och systematisera de olika samlingar och föremål som kunde härledas till Linné. Detta var en bidragande orsak till att Svenska Linnésällskapet bildades 1917. En av de viktigaste punkterna på dess program var att samla så många som möjligt av de bevarade Linnéminnena och att med hjälp av dessa skapa ett permanent museum i prefektbostaden i Uppsala. Relativt snart kunde sällskapet lägga grunden genom att förvärva betydande delar av framför allt de kända Tullbergiska och Ödmanska samlingarna.¹⁶

Hortus Upsaliensis

Redan 1918 överlät Uppsala universitet dispositionsrätten till den gamla botaniska trädgården åt Svenska Linnésällskapet. Byggnaderna ingick ännu inte, eftersom de var upptagna för andra ändamål. Därmed påbörjade sällskapet sitt stora och långvariga projekt att rekonstruera trädgården som den såg ut på 1700-talet och att förvandla bostadshuset till ett permanent muse-

um. Botaniska trädgården, dess historia och det aktuella restaureringsarbetet togs upp i flera artiklar i *Svenska Linnésällskapets årsskrift* under de följande åren. Platsen benämndes gärna med någon av de gamla latinska formerna, till exempel *Hortus Upsaliensis*.¹⁷ Olof Rudbeck den äldre, som upprätthöll en tjänst som professor i medicin vid Uppsala universitet, grundade 1654 en botanisk trädgård i stadens norra utkant. Arealen var från början liten, men området utvidgades successivt genom en rad tomtköp. Redan Rudbecks trädgård var en anläggning med europeiska förebilder, och den innehöll arkitektoniska element som växthus, dammar och ett omslutande plank. Så avbildade Rudbeck sin skapelse i atlasbandet till *Atlantica* 1679. I ett av trädgårdens hörn lät han senare uppföra en bostadsbyggnad i sten, det så kallade prefekthuset.¹⁸

När Linné tillträdde sin professur 1742 befann sig den botaniska trädgården i förfall. Hans första åtgärd var att utverka en omfattande upprustning av hela anläggningen, och för detta anlätades arkitekten Carl Hårleman, som ritade en ny plan för trädgården och en orangeribyggnad. Trädgården fick en strikt utformning enligt tidens franska mode, med raka gångar och symmetriska växtkvarter, allt inramat av klippta häckar. I fonden placerades den nya orangeribyggnaden, och framför den anlades tre dekorativt utformade dammar med olika växtbetingelser.¹⁹ Efter Linnés död var det svårt att upprätthålla den botaniska trädgården. Den hade ur flera aspekter ett dåligt läge – det fanns små möjligheter att utöka arealen, och under vår och höst bildades regelbundna översvämningar. Carl Peter Thunberg, som efterträdde Carl von Linné den yngre som professor, förmådde Gustav III att donera en del av Uppsala slotts lustträdgård till en ny botanisk trädgård och att låta uppföra en påkostad huvudbyggnad. Arbetet drog ut på tiden, och den nya botaniska institutionen invigdes först 1807.²⁰

Efter det att den nya botaniska trädgården stod färdig användes den gamla anläggningen för diverse ändamål. Orangeribyggnaden och det närmaste markområdet arrenderades 1817–85 av Östgöta nation, som under denna period genomförde två radikala ombyggnader.²¹ Under en tioårsperiod utnyttjades byggnaden sedan som slöjdverkstad. År 1897 installerades universitetets museum för nordiska fornsaker i orangeriet, ett museum som existerade på platsen fram till 1920. Samlingarna införlivades då, tillsammans med Upplands fornminnesförenings kulturhistoriska samlingar, i det museum som öppnades i Gustavianum 1922.²² Den gamla botaniska trädgården förändrades radikalt under 1800-talets lopp, och någon vilja att bevara dess utseende från Linnés tid fanns inte. Äldre träd fälldes och nya

planterades, rabatter och bersåer anlades och dammarna fylldes igen. Så småningom hade Hårlemans plan helt gått förlorad, och trädgården framstod som en betydligt modernare anläggning i ”engelsk parkstil”. En viss upprustning gjordes 1907 i samband med firandet av 200-årsminnet av Linnés födelse. Då togs gångarna upp på nytt, odlingskvarteren utformades som gräsmattor och dammarnas konturer markerades med hjälp av blommor.²³

När Linnésällskapet tog över trädgården 1918 var kunskapen om dess utseende under Linnés tid relativt god. Magnus Bernhard Swederus hade 1877 försvarat en avhandling med titeln *Botaniska trädgården i Upsala 1655–1807*. Där ägnades största intresset åt tillkomsthistorien och den botaniska systematiken under Linnés tid. När det gällde trädgårdens utformning och bebyggelse var huvudkällan avhandlingen *Hortus Upsaliensis*, som lades fram av Linnés lärjunge Samuel Naucclér 1745. Denna korta skrift innehåller en historik över trädgården samt en beskrivning av dess utseende. Som illustration finns bland annat Hårlemans plan över trädgården och en perspektivisk avbildning. Av tradition har den verkliga författaren till skriften ansetts vara Linné själv, vilket naturligtvis har bidragit till att den tillmätts så stort källvärde. Texten och illustrationerna spelade en mycket viktig roll för Linnésällskapets restaurering av både trädgården och bostadshuset.²⁴ Linnésällskapet började planera för rekonstruktionen av trädgården omedelbart efter tillträdet 1918. Enligt styrelsens beslut skulle platsen återställas i enlighet med Linnés egna beskrivningar, främst i *Hortus Upsaliensis*. Tack vare statliga medel och privata donationer kunde projektet påbörjas våren 1919. Själva restaureringen beskrevs i ett par artiklar under det pågående arbetet. Av dessa kan man få en antydning om de källkritiska problem som fanns. Den skrivna skildringen i *Hortus Upsaliensis* var på många sätt knapphändig, och det fanns huvudsakligen bara kartan och den perspektiviska avbildningen att gå efter när det gällde de stora linjerna. Den restaurerade trädgården invigdes våren 1923.²⁵

Ett provisoriskt museum

I och med att universitetets museum för fornsaker lämnade orangeriet 1920 kunde Linnésällskapet överta byggnaden. Den ursprungliga tanken var uppenbarligen att återskapa orangeriets utseende under Linnés tid. År 1921 ritade Gunnar Leche, då nybliven stadsarkitekt i Uppsala, ett rekonstruktionsförslag som skulle återge byggnaden dess ursprungliga form.²⁶ Detta

projekt kom emellertid aldrig till utförande, vilket sannolikt berodde på ekonomiska orsaker. Det var dyrt att återställa byggnaden, och det hade medfört stora löpande kostnader för Linnésällskapet att driva ett orangeri med exotiska växter.²⁷

I väntan på att Linnés bostadshus skulle bli tillgängligt anordnade Linnésällskapet ett tillfälligt museum i orangeribyggnaden. Detta invigdes 1924 och var i bruk till dess att samlingarna kunde flyttas över till det nya museet drygt tio år senare. I det provisoriska museet visades ett urval av de föremål som hade förvärvats från privata samlingar. Sigurd Wallin från Nordiska museets högre ståndavdelning hade uppgiften att ordna utställningen, och det blev för hans del inledningen till ett livslångt engagemang för Linnés miljöer. Detta var också första gången som Linnéminnena fick en vetenskaplig bearbetning i modern bemärkelse.²⁸ Det enda egentliga museirummet var beläget i orangeriets södra del. Där visades enbart föremål som ansågs ha tillhört Linné och hans familj. Vissa ”enklare möbler” placerades av utrymmesskäl i angränsande rum och i den stora salen, som i övrigt användes för sällskapets sammankomster. Där hängde också en samling porträtt och bilder från senare tid. Sällskapets Linnébibliotek och samling av Linnéporträtt förvarades tills vidare på universitetsbiblioteket. Det provisoriska museet hölls öppet för allmänheten men hade begränsade öppettider.²⁹

I samband med invigningen av det provisoriska museet höll Sigurd Wallin ett tal, som i omarbetad version trycktes i *Svenska Linnésällskapets årsskrift* 1927 under rubriken ”Linnés bohag och konststilarna”. Där redogjorde han för sin vetenskapliga analys av samlingen. Wallin tillmätte den ett stort värde och betonade dess bredd, från praktfulla och dyrbara möbler till de enklaste bruksföremål. Han framhöll också det unika med samlingen – det handlade om en enskild familjs bohag som var sällsynt väl bevarat och sammanhållet, ett ”kulturhistoriskt stoff av extraordinär betydelse”.³⁰ Wallin framhöll emellertid att det fanns stora svårigheter när det gällde att attribuera Linnéminnena. Föremålen hade vandrat ”ur hand i hand” och uppgifterna hade gått ”från mun till mun”, vilket kunde ha påverkat beståndet. En annan faktor var att samlingen omfattade flera olika bosättningar. Det handlade inte enbart om Linnés eget bohag från cirka fyra decennier, även fru Linnés änketid och döttrarnas bosättningar in på 1830-talet var inräknade. Sammanlagt spände alltså samlingen över en tidsperiod om närmare hundra år. Dessutom fanns arvegods från fru Linnés föräldrar, vilket förlängde perspektivet ytterligare.

I Wallins bearbetning ingick även en stilhistorisk klassificering. Samlingen präglades huvudsakligen av två perioder, som han benämnde den

äldre frihetstidens borgerliga senbarock respektive den yngre frihetstidens rokokko. Linnés sista årtionden inföll under den gustavianska stilens tidiga period, även om nyanskaffningarna enligt Wallin verkar ha varit få under denna tid. Fru Linné genomlevde hela den sengustavianska perioden och de tre yngre döttrarna även empirtiden. På grund av den långa tillkomsttiden omfattade Linnéminnena därför en rad stilperioder. Helt i enlighet med Nordiska museets kulturhistoriska perspektiv ville Wallin inte betrakta dessa stilperioder som strikt åtskilda utan som en kontinuerlig utveckling, vilket innebar att det fanns övergångsformer och hybridiseringar. Dessutom räknade han med geografiska förskjutningar, beroende på att tillverkningen av möbler i Uppsalatrakten inte var i fas med utvecklingen i Stockholm. Med hjälp av ett antal bord och stolar kunde Wallin illustrera en komplex stilutveckling som präglats av en mångfald faktorer, från de internationella influenserna till den enkla lokala hantverkstraditionen.³¹

Wallins långvariga engagemang för Linnés miljöer kan knytas till hans intresse för den borgerliga hemkulturen i Sverige. Han betraktade denna "medelklass" som en betydelsefull förbindelselänk mellan de akademiskt och musealt väl etablerade kategorierna allmogekultur och högreståndskultur.³² Att han också förknippade Linnés bostäder med denna mellanform är tydligt – i en artikel i *Svenska kulturbilder* 1929 liknade han Hammarby vid "en vanlig prästgård med dess egenart och speciella behag".³³ Kopplingen till prästgårdsmiljön var naturlig med tanke på Linnés bakgrund bland småländska prästfamiljer. Från att under det sena 1800-talet snarast ha betraktats som relik och personliga minnessaker, blev arvet efter Linné i samband med Wallins bearbetning vetenskapligt systematiserat och inplacerat i ett kulturhistoriskt perspektiv i Nordiska museets anda. Trots att Linné själv var upphöjd till adligt stånd, umgicks i den kungliga familjen och var en vetenskapsman med internationellt rykte, blev alltså hans bostadsmiljöer kategoriserade på en betydligt blygsammare nivå i 1920-talets museala bearbetning.

Det botaniska prefekthuset

Nästa etapp i Linnésällskapets projekt att förverkliga en 1700-talsmiljö i Uppsala var att återställa prefekthuset. Ett problem var emellertid att det fanns relativt liten kunskap om hur byggnaden hade sett ut under Linnés tid. Därför fattade sällskapets styrelse ett beslut om att låta utföra forskning i universitetets arkiv. Vidare beslutades om en detaljerad uppmätning och en

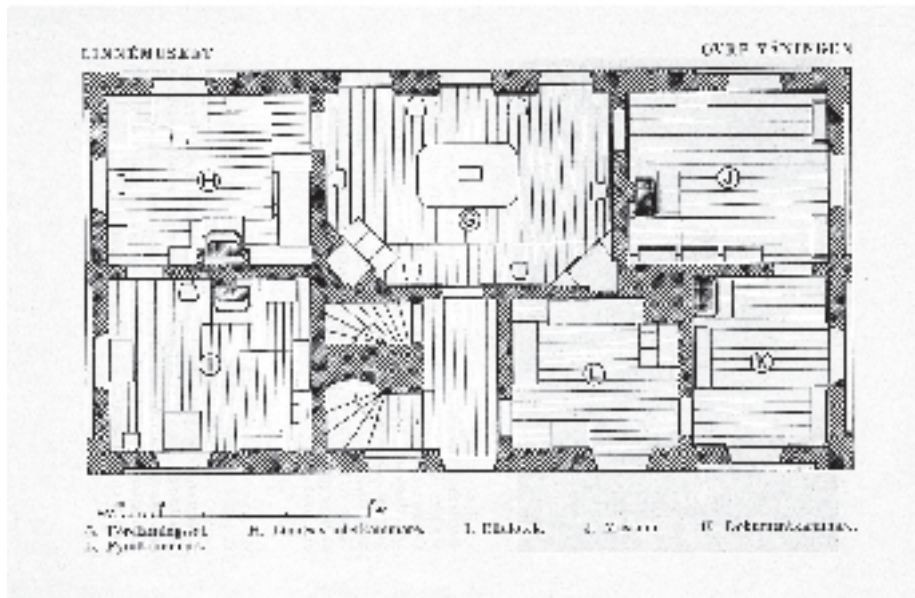
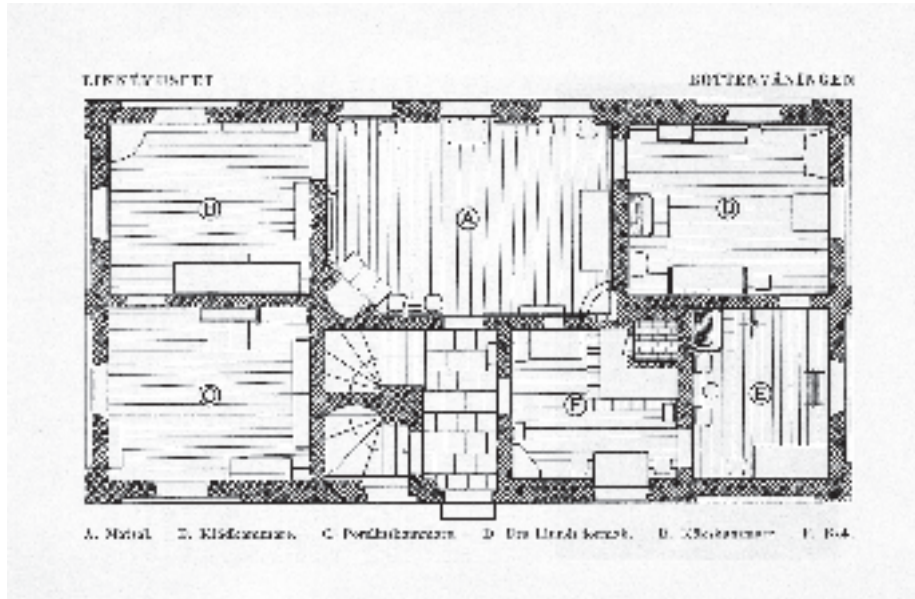
utförlig byggnadsarkeologisk undersökning.³⁴ För detta arbete engagerades Nils Sundquist, som då var amanuens vid Upplands museum. Han inledde med en genomgång av det skriftliga källmaterialet och gjorde under våren 1935 en ingående undersökning av byggnaden.³⁵ De äldre källorna kring prefekthuset gav delvis motstridiga besked om dess ursprung. Det första bostadshuset uppfördes av Rudbeck den äldre med hjälp av ett statligt anslag. Möjligen var det detta hus som fortfarande stod på platsen. Linné gav själv ett något svårtolkat vittnesbörd om vad som hade skett med prefekthuset. I sina självbiografiska anteckningar för året 1743 angav han att *Domus Praefecti* enligt universitetets beslut skulle ”nedrifwas och åter uppbyggas”. Något senare i samma passus skrev han att huset i samband med omdaningen av trädgården blev ”åter adapteradt till wåningsrum för Professorn”. Kanske bidrog denna tvetydighet till att det fanns två skilda traditioner kring husets ursprung.³⁶

Det var belagt att Rudbeck 1693 lät uppföra en tvåvåningsbyggnad i tegel, avsedd som tjänstebostad för institutionens prefekt. Huset placerades längst ut i kvarterets sydvästra hörn, och det byggdes enligt mycket speciella principer. Rudbeck ville med hänsyn till brandfaran så långt som möjligt undvika trä. Därför lät han göra takstolar av järn och täckte taket med järnplåt. Bjälklagen konstruerades med hjälp av järnstänger som bar en trossbotten av tegel. Till och med fönsterbågar och ytterdörrar var utförda av järn. För att spara byggnadsmaterial laborerade Rudbeck med ytterväggar som bitvis var extremt tunna.³⁷ Den experimentella byggnadstekniken visade sig inte hållbar, och prefekthuset förföll snabbt. När Linné tillträdde professuren befann sig inte bara trädgården utan även tjänstebostaden i ett förfallet skick. Han skrev därför en inläga till universitet och krävde att hela anläggningen skulle sättas i stånd. En ombyggnad av prefekthuset genomfördes, och bostaden stod troligtvis färdig samtidigt med trädgården 1744. Av tradition har Hårleman nämnts som upphovsman till byggnaden, men detta har inte kunnat beläggas.³⁸

Uppsala universitet högtidlighöll 1930 trehundraårsminnet av Olof Rudbeck den äldres födelse. En av deltagarna vid jubileet var arkitekturhistorikern August Hahr, som behandlade Rudbecks verksamhet som arkitekt i Uppsala. Hahr tvekade inte huruvida det var Rudbecks byggnad som fanns kvar i den gamla botaniska trädgården. Han påpekade att huset var typiskt för det ”manér” som kännetecknade Rudbecks ganska originella byggnadsmetoder.³⁹ Jubileet verkar ha ökat intresset för Rudbeck och medfört en högre värdering av hans historiska betydelse. I en artikel 1931 om botaniska

trädgården framhöll Rutger Sernander ”det organiska sambandet mellan den svenska storhetstidens naturvetenskap och Linnæi vetenskapliga utveckling”. Han hävdade också att Rudbecks trädgård, i motsats till vad som tidigare hävdats, hade haft ”europeisk rang”. Enligt Sernander hade man länge förhållit sig skeptisk till illustrationerna i *Atlantica*, men den moderna forskningen hade större tilltro till sanningshalten i Rudbecks bilder.⁴⁰ Nils Sundquists byggnadsarkeologiska undersökningar klargjorde husets historia, och därmed fick i princip båda traditionerna kring dess ursprung rätt. Linnés ombyggnad var radikal, men det handlade inte om en ren nybyggnad. Yttermurarna hade gjorts tjockare och mer stabila, huvudsakligen genom att de murades på från insidan. Huset blev betydligt högre, och även den undre våningen förhöjdes. I gavlarna behölls spåren av den ursprungliga byggnaden i form av de karakteristiska nischerna. Rudbecks murar fanns alltså kvar till ungefär halva husets höjd.⁴¹

Vid 1740-talets ombyggnad ändrades rumsindelningen i prefekthuset, och de två våningarna fick en identisk planform. Uppgifterna om hur rummen disponerades är något osäkra och bygger huvudsakligen på skildringen i *Hortus Upsaliensis* från 1745, alltså mycket kort tid efter att Linné och hans familj flyttade in. Nedre våningen innehöll den egentliga bostaden, med kök och kökskammare förlagda omedelbart till höger om förstugan och salen rakt fram. Till höger om salen fanns ett bostadsrum som möjligen disponerades av husets fru. Till vänster om salen fanns ytterligare två bostadsrum. Den övre våningen disponerades från början av Linné personligen och användes för vetenskapligt arbete och viss undervisning. Den stora salen utnyttjades som föreläsningssal. Till vänster om salen låg Linnés arbetsrum och innanför detta hans bibliotek. Det första av rummen till höger om salen kallades ”museet” och innehöll en naturaliesamling, medan de övriga rummen på denna sida troligen användes som gästrum. Så småningom flyttades museet till orangeriet, och samtliga rum till höger om salen utnyttjades därefter antagligen som sovrum för familjemedlemmar. Vindsvåningen innehöll tre bostadsrum, som sannolikt disponerades av tjänstefolket.⁴² Det är belagt att vissa delar av den fasta rumsinredningen i prefekthuset förnyades under Linnés tid. Enligt universitetets räkenskaper gjordes en omfattande renovering omkring 1765. Huvudsakligen var det fönsterbågar och paneler i den nedre våningen som då byttes ut. Denna våning var värst utsatt för fukt, och det är därför naturligt att trävirket snart behövde förnyas. Vid undersökningen 1935 konstaterades att inredningarna skilde sig mellan våningarna och att den övre hade en äldre karaktär än den nedre.⁴³

Möblerade planritningar för Linnémuseets båda våningar. Ur Rutger Sernander & Arvid Hj. Uggla, Linnéminnena i Upsala och på Hammarby (1959).

I och med att den nya botaniska institutionsbyggnaden togs i bruk 1807 blev det gamla prefekthuset överflödigt. Relativt snart uppläts större delen av huset till bostad och arbetslokaler åt universitets director musices, vilket blev en långvarig tradition. Den siste i raden var Hugo Alfvén, som bodde där från 1911 till 1929, då han flyttade till en tjänstebostad i det nybyggda musicum. När Alfvén flyttade in i prefekthuset gjordes en omfattande renovering. Andra våningen och vindsvåningen inreddes då till familjens bostad medan bottenvåningen huvudsakligen reserverades för undervisning. En stor övningsal åstadkoms genom att ett brett valv togs upp mellan den stora salen och rummet till vänster.⁴⁴ När Linnésällskapet tog över byggnaden var det enligt Sundquist svårt att skönja någon kvardröjande 1700-talsstämning. Teglet skymtade fram där putsen hade fallit ner från fasaderna och fönstrens trävirke var murket. Inne i huset var väggarna målade i en blågrön "institutionston" och snickerierna var bestrukna med en tjock och glänsande lackoljefärg. Det var snarare det sena 1800-talet som mötte besökaren än rokokotiden.⁴⁵

Restaureringen av prefekthuset

För att bekosta ombyggnaden av prefekthuset sökte Linnésällskapet anslag hos Kungl. Maj:t. Ett anslag beviljades 1934, och därmed kunde projektet ta sin början. Som första steg bildade sällskapet en intern kommitté, med uppdrag att arbeta fram ett restaureringsförslag för prefekthuset och en plan för det kommande museet.⁴⁶ Under våren 1935 anlätades konsthistorikern och arkitekten Erik Lundberg som ledare för restaureringsarbetet. Lundberg lade vid samma tid fram doktorsavhandlingen *Herremannens bostad* (1935) vid Stockholms högskola, och han hade nyligen deltagit i återuppbyggnaden av Skogaholms herrgård på Skansen tillsammans med bland andra Sigurd Wallin.⁴⁷ Lundberg var därmed en väl etablerad auktoritet inom området, och han skulle senare bli känd som en av landets mest inflytelserika restaureringsarkitekter och arkitekturhistoriker.⁴⁸

Linnémuseet har hittills inte uppmärksamats som ett verk utfört av Erik Lundberg, och det har inte heller tagits upp i den preliminära verkförteckning som hittills upprättats. En orsak kan vara att Lundberg aldrig själv publicerade någonting om Linnés hus. Det var i stället Nils Sundquist som beskrev arbetet i flera artiklar. Den viktigaste frågan inför restaureringen var hur man skulle åstadkomma en trovärdig 1700-talsmiljö med de förutsätt-

ningar som fanns i prefekthuset. I mars 1935 sammanträdde Linnésällskapets styrelse på Skansen, där ledamöterna studerade Tottieska malmgården och Skogaholms herrgård. Syftet var uttryckligen ”att taga kännedom om metoderna för återställande af 1700-talsinteriörer”. Byggnaderna förevisades av några av tidens mest framstående experter på området – Sigurd Wallin, Gösta Selling, Erik Andrén och Erik Lundberg.⁴⁹ Både Skogaholm och Tottieska malmgården var nyligen iordningställda som museala miljöer, och de betraktades uppenbarligen som förebildliga exempel.

I april 1935 upprättade Lundberg i samarbete med Wallin ett restaureringsförslag för prefekthuset.⁵⁰ Förslaget sändes på remiss till Riksantikvarieämbetet och Byggnadsstyrelsen, vilket hade ställts som villkor för det offentliga anslaget. Ett av skälen till de stränga kraven var att Linnés hus och trädgård i Uppsala tidigare samma år hade utnämnts till statligt byggnadsminne. Efter myndigheternas godkännande inleddes restaureringsarbetet, som pågick till våren 1936. Lundberg hade det övergripande ansvaret att leda restaureringen, medan arbetet på plats skedde under överinseende av Sundquist, som också fungerade som antikvarisk kontrollant. Vad gällde byggnadens exteriör kunde den relativt enkelt återställas till sitt förmodade utseende under 1700-talet. Undersökningen visade att putsen ursprungligen hade varit avfärgad i en gul kulör med grå lisener och fönsteromfattningar. Vid putsnedknackningen framträdde fem blindfönster på gårdsfasaden, vilka målades upp på nytt. Blindfönstren ansågs ha den ursprungliga spröjsindelningen, och de användes därför som förlagor för nya fönsterbågar till hela byggnaden. Den nedre våningens fönster försågs med losholtsar. Med ledning av återfunna fragment kunde den nedre våningens utvändiga fönsterluckor rekonstrueras.⁵¹

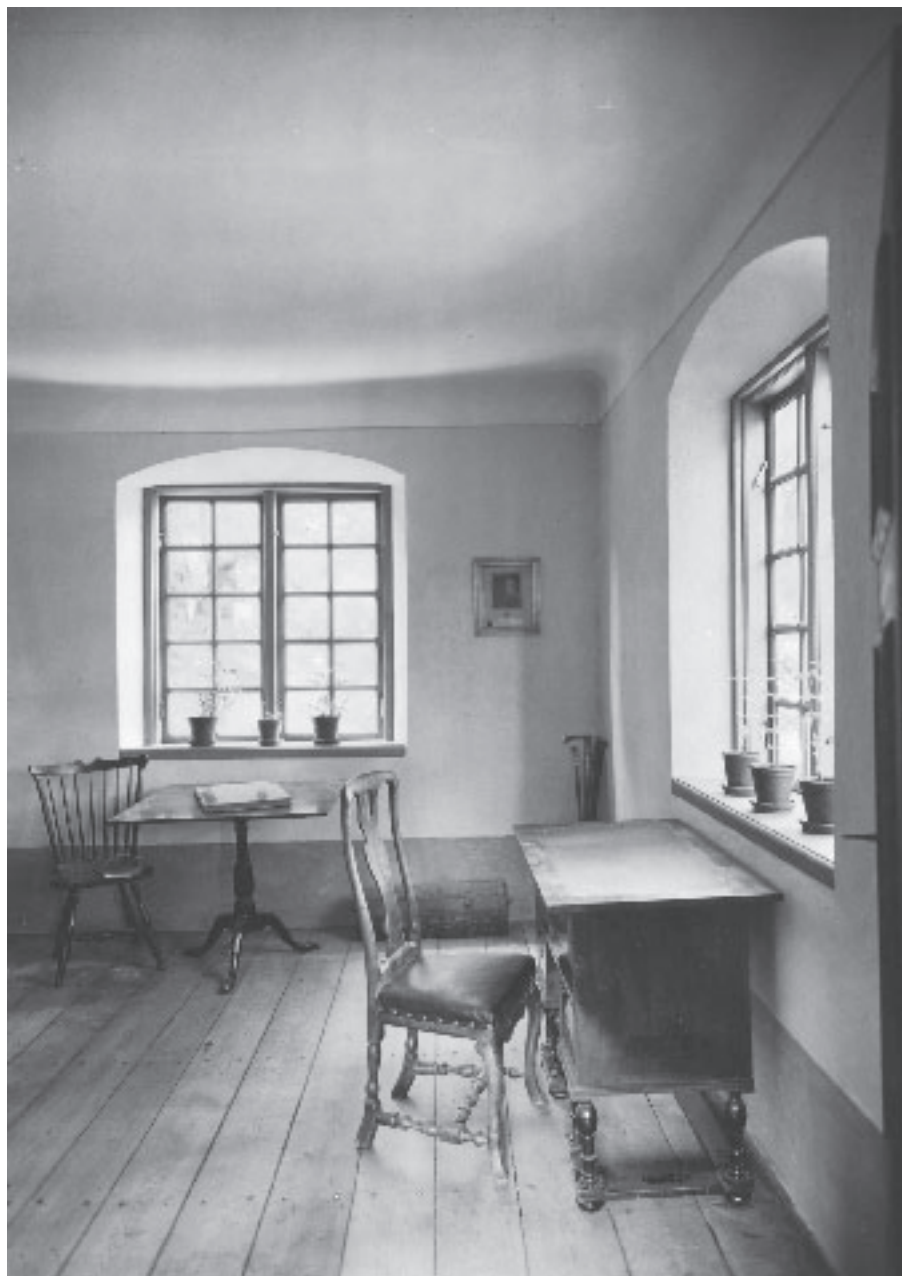
Byggnadens planlösning var i stort sett oförändrad sedan Linnés tid. Trots flera moderniseringar hade även den fasta inredningens paneler, listverk och dörrar bevarats i relativt stor utsträckning. Åtskilliga kompletteringar var emellertid nödvändiga. När det gällde väggytorna skrapade man sig genom många lager av färg och tapeter, ned till det som betecknades som ”en första inredningsfas”. I detta skede bestod väggarna av enbart puts, som var målad med vit eller ljus gulvit färg. Hur länge denna första inredning dominerat huset var okänt, men gestaltningen återskapades konsekvent vid restaureringen. Alla rum fick därför enhetliga putsväggar, som färgades i en gulvit, något patinerad ton. Hela huset hade ursprungligen plankgolv. Vid restaureringen lades nya, bredare plankor in i de flesta rum. I den övre salen däremot behölls det gamla golvet, som ansågs vara från Linnés tid. Inga

eldstäder fanns bevarade från 1700-talet. Vid restaureringen installerades ett antal gamla kakelugnar i huset. De båda salarna fick tack vare en donation spisomfattningar från ett samtida hus i Uppsala. I köket togs den moderna spisen bort och ersattes med en kopia av den murade spis med inbyggd bakugn som fanns på Hammarby.⁵²

Ett rum fick en avvikande gestaltning vid restaureringen. Det gällde rummet till höger om bottenvåningens sal, som i det museala arrangemanget benämndes Fru Linnés förmak. Rummet hade ett listverk utfört i empirstil, som följaktligen tillkommit efter Linnés tid. Vid undersökningarna hittades ett fragment av en randig papperstapet från samma period. Denna kopierades och sattes upp på väggarna, varefter rummet möblerades som om det varit fru Linnés rum.⁵³ Det anakronistiska i arrangemanget är uppenbart, men det är också ett faktum att flera av 1920- och 1930-talens rekonstruerade historiska miljöer innehåller ett eller ett par rum som tydligt avviker från den annars rådande stilen.⁵⁴

Det fullbordade Linnémuseet

När restaureringen av prefekthuset var avslutad våren 1936 återstod arbetet med att ställa i ordning själva museet. För detta ansvarade Nils Sundquist, och till hjälp med utställningen hade han Sigurd Wallin. Syftet var att arrangera husets interiörer så att de illustrerade både Linnés familjeliv och hans vetenskapliga arbete. Som förlaga användes i första hand beskrivningen i *Hortus Upsaliensis*.⁵⁵ Husets bottenvåning inreddes huvudsakligen som bostadsvåning, med de möbler och föremål som kunde härledas till familjemedlemmarna. Fyra av rummen ställdes i ordning som renodlade bostadsmiljöer. Detta gällde den centralt belägna salen, fru Linnés förmak med sin empirinredning samt köket och köskammaren. Till vänster om salen inreddes två museirum. I det första av dessa, som fick beteckningen klädkammare, visades främst kläder och linne som hört till familjen. I det inre rummet, porslinskammaren, exponerades föremål av porslin och tenn. Den övre våningen inreddes med inventarier som kunde knytas till Linné personligen eller till hans vetenskapliga arbete. Även här blev fyra rum gestaltade som miljöer – i mitten var den stora föreläsningssalen, till vänster om den inreddes Linnés studerkammare och bibliotek. Rummet till höger om salen fick benämningen museum och innehöll bland annat det som fanns kvar av naturaliesamlingen från Linnés tid. De övriga två rummen

Biblioteket i Linnémuseet. Rummets enkla och sparsmakade prägel är typisk för museets ursprungliga gestaltning. Foto: Upplandsmuseet.

på denna sida anordnades som utställningsrum. Det ena fick beteckningen dokumentkammare, och där visades handskrifter och brev. Det andra kallades för fyndkammare och innehöll diverse fynd från den byggnadshistoriska undersökningen, som porslin, skor, spelkort med mera. I vindsvåningen inrättades kontorslokaler och bibliotek.⁵⁶

När museet skapades var principen enligt Sundquist att göra interiörerna ”så lite museimässiga som möjligt”. Därför hade man så långt det gick undvikit montrar och i stället använt Linnés egna skåp för att exponera de mindre föremålen. Skåpen försågs framtill med skyddande glasskivor. Ytterligare gamla skåp som smälte in i miljön skaffades för att visa till exempel textilier och porslin. Endast i dokumentkammaren och fyndkammaren kom regelrätta montrar till användning. Målet med den museala installationen var enligt Sundquist att ge ”en vardaglig och okonstlad bild” av den miljö där Linné och hans familj levde.⁵⁷

Linnémuseet invigdes under högtidliga former den 30 maj 1937, i närvaro av särskilt inbjudna gäster. Förutom Linnésällskapets kungliga ledamöter deltog bland andra landshövdingen, ärkebiskopen och universitetets rektor. Ceremonin inleddes med en serie högtidstal i orangeriets stora sal. Bland talarna fanns Nils Sundquist, som föreläste om restaureringen av bostadshuset, och Sigurd Wallin, som höll en föreläsning om museet och dess inredning. Därefter tågade församlingen till prefekthuset, där Linnésällskapets ordförande överlämnade nyckeln till prins Eugen, som förklarade museet invigt och låste upp porten. Inne i huset brann eld i köksspisen, och golven var strödda med enris som hade hämtats från Hammarby.⁵⁸ Linnémuseet blev mycket väl mottaget i pressen, och särskilt stort var naturligtvis intresset hos de lokala tidningarna i Uppsala. Museet var på många sätt en manifestation av lärdomsstaden och dess traditionsrika universitet. Den bild som tidningarna förmedlade var att Linnés botaniska trädgård och bostadshus var återställda med stor pietet och vetenskaplig exakthet. Det gjordes även jämförelser med andra berömda hem, som Goethes hus i Weimar och Darwins hus i Kent, båda iordningställda som museer och öppna för allmänheten.⁵⁹

Den mest intressanta analysen av Linnémuseet gav konsthistorikern Ragnar Josephson i *Svenska Dagbladet* 1938, då han anmälde Linnés hus tillsammans med det likaså nyöppnade Hallwylska palatset.⁶⁰ De bägge museerna byggde enligt Josephson på samma idé – de var tidsbestämda miljöer och de visade upp ”levande hem”, med allt från enkla bruksföremål till finaste prydnadsföremål. Josephson var reserverad när det gällde Hallwylska palatset men desto mer entusiastisk över Linnémuseet, som han menade berättade

Nedre salen i Linnémuseet. För att undvika montrar placerades mindre föremål bakom glas i de gamla skåpen. Foto: Upplandsmuseet.

om det förflutna på ett sannare sätt. Han ansåg att Linnés hus framstod som "ett av de vackraste, de renaste proven på svensk hemkultur under 1700-talet". Josephson ansåg paradoxalt nog att illusionen av ett orört hem från en historisk epok fungerade betydligt bättre i Linnés nyligen rekonstruerade 1700-talshem än i det praktiskt taget intakta Hallwylska palatset. I det förra mötte han tidlösa drag i den svenska smaken: "det anspråkslösa, gedigna och praktiska, det enkla, ljusa och vänligt stränga, som vi under århundraden skattat som den svenska bostadens bästa karaktärsegenskaper." Josephson var vid denna tid inte ensam om att hellre identifiera sig med 1700-talets miljöer än 1800-talets. Det var inte bara atmosfären och den sparsmakade enkelheten som Josephson uppskattade hos Linnémuseet, han berömde även de museala arrangemangen som han fann moderna och uppfinningsrika. Han påpekade särskilt att det hade lyckats att få de båda våningarna att framstå som bebodda. De vanliga "museala skrankorna" i form av montrar, överdrag, rep och avstängningar, var så sinnrikt inpassade eller så skickligt borttrollade att de inte märktes. Den speciella gestaltning som Linnés bo-

stadshus fick vid 1930-talets restaurering kunde knappast ha mött en mer kongenial uttolkare än Ragnar Josephson, och hans omdömen bekräftar fullt ut de intentioner som låg bakom museet.

En sober värdighet

Den gestaltning som prefekthuset fick vid restaureringen på 1930-talet var mycket medvetet vald, och naturligtvis var den ett uttryck för samtidens syn på Linnés person. Sundquist förmedlade detta i sin tolkning av 1700-talets prefektbostad: "Den var icke på något sätt luxuös – snarare var den utformad efter mera spartanska riktlinjer – men den karakteriserades helt igenom av en sober värdighet."⁶¹ Däremot är det inte korrekt att enbart eller i första hand avläsa Linnémuseet som ett uttryck för 1930-talets estetik. Snarare pekar gestaltningen mot en mycket väl etablerad arkitekturtradition under 1900-talets förra del, även om detta inte är lätt att urskilja i dag. Därför förtjänar teoribildningen både inom kulturminnesvården och inom det museala fältet att lyftas fram i sammanhanget.

Grovt putsade murväggar med mycket patina var en flitigt använd arkitektonisk gestaltning i historiska miljöer allt sedan det tidiga 1900-talet. Genombrottet kom med Sigurd Curmans kyrkorestaureringar under 1910-talet, och därefter användes metoden långt in på 1960-talet. Curmans inflytande som riksantikvarie under en stor del av denna period var betydelsefullt. Det var huvudsakligen det äldre byggnadsbeståndet, de medeltida kyrkorna och vasaslotten, som behandlades på detta sätt, men även senare perioder kunde omfattas. Att Erik Lundberg följde denna tradition när det gällde Linnémuseet är förklarligt, inte minst med tanke på hans långvariga samarbete med Curman.⁶²

Även i ett musealt perspektiv är 1930-talets gestaltning av Linnés hus fullt förståelig. Ända från 1910-talet var det en viktig princip att museisalar skulle ha neutrala väggar, vilket betraktades som den enda lämpliga bakgrunden för kulturhistoriska samlingar. Skälet var att de utställda föremålen inte skulle behöva konkurrera med själva rummet om uppmärksamheten. Det nya museum som inrättades i Kalmar slott kring 1920 fick därför en bakgrund av grovt putsade, lätt patinerade murar, och samma förhållanden skapades i det nybyggda Historiska museet i Stockholm kring 1940.⁶³ Med tanke på att Linnémuseets samlingar var så skiftande och att de spände över en så lång tidsperiod var det sannolikt extra viktigt med en neutral bak-

grund. Nils Sundquist uttryckte denna tanke på följande sätt: ”Rummens vackra proportioner och de diskreta inredningsdetaljerna, som tilläto tidens sirliga möbler att framhäva sina företräden utan alltför stark konkurrens från omgivningen, gjorde förvisso hemmet tilltalande.”⁶⁴

Ytterligare ett viktigt motiv till den ålderdomliga prägeln i Linnémuseet var sannolikt behovet att skapa en kontinuitet mellan Linné och Rudbeck den äldre. Detta aktualiserades av det jubileum som firades 1930, då även Rudbecks betydelse som arkitekt lyftes fram. Med tanke på att Rudbecks hus delvis fanns kvar efter Linnés ombyggnad betecknade Sundquist prefekthuset som ”det traditionsuppbärande elementet och den förenande länken mellan 1600-talets barockanläggning och 1700-talets i rokokons anda genomförda trädgårdskomposition”.⁶⁵ Möjligheten att se Linnés verk som en länk i en äldre lärdomstradition var tilltalande, och den bidrog säkert till viljan att framställa miljön som relativt ålderdomlig.

Det fanns uppenbarligen aldrig några planer på att skapa fullt genomförda stilinredningar, och målet var inte heller att åstadkomma ett renodlat miljömuseum. Ett skäl var att källmaterialet inte ansågs ge tillräckligt detaljerad information om de ursprungliga inredningarna. Detta var något som Linnésällskapets ordförande poängterade i sitt invigningstal: ”Glöm ej att vi endast i de stora dragen känna rummens användning och att interiörernas utseende blott delvis kunnat anas. [...] Men det är helhetsintrycket av en stor mans hem, vi velat skänka och att för all tid bevara åt svenska folket det Linnéanska arvegodset såsom en bakgrund till Linnés liv och verk.”⁶⁶ Bakom 1930-talets nyskapade Linnémuseum låg alltså en rad ställningstaganden, inte minst till de komplexa källkritiska problem som var förenade med själva byggnaden.

Noter

¹ Lena Berg Villner, *Tempelman* (Stockholm, 1997), 114 ff.

² Så småningom konstaterades att detta inte var Linnés födelsehus, utan en byggnad som hade uppförts senare under 1700-talet. Se Emil Lindell, ”Råshult Södregård”, *SLÅ* 1923.

³ Monumentet och dess tillkomsthistoria beskrevs i ”Invigningen av Linnémonumentet vid Råshult”, *Aftonbladet* 14/6 1866.

⁴ Edvard Thermanius, ”Statsinköpet av Linnés Hammarby”, *SLÅ* 1931, 38 f.

⁵ Miljön på Hammarby har beskrivits i många sammanhang, men någon grundlig utredning kring vad som verkligen gjordes vid 1800-talets restaurering har inte gjorts.

⁶ Sigurd Wallin, ”Carl von Linnés hem på Hammarby”, i *Svenska kulturbilder I* (Stockholm, 1929), 38 f.

⁷ Elof Förberg, ”Våra Linnéminnen”, *SLÅ* 1920, 120.

⁸ Carl Forsstrand, ”Linnés ekonomi och hans kvarlätenskaps öden”, *SLÅ* 1922, 85 ff.

- ⁹ De kulturhistoriska museernas framväxt i Sverige behandlas i Kerstin Arcadius, *Museum på svenska* (Stockholm, 1997).
- ¹⁰ *Festen till Carl von Linnés minne i Uppsala den 10 januari 1878* (Uppsala, 1878), 46.
- ¹¹ *Festen till Carl von Linnés minne*, förord.
- ¹² *Festen till Carl von Linnés minne*, 47.
- ¹³ Thore M. Fries, *Linné. Lefnadsteckning* (Stockholm, 1903), förord.
- ¹⁴ Fries fick även en betydelse för uppfattningen av Linnés miljöer, inte minst genom att han 1882–1902 hade överinseendet över Linnés Hammarby och genomförde omfattande restaureringsinsatser där.
- ¹⁵ *Uställning af Linné-minnen maj–juni 1907*, Nationalmuseums katalog (Stockholm, 1907).
- ¹⁶ Nils Sundquist, "Linnémuseet i Uppsala. Några drag ur Svenska Linné-sällskapets kulturvårdande verksamhet", *Svenska Museer* 1939, 12 ff. För en utförlig skildring av Linnésällskapets tillkomst, se Carl-Otto von Sydow, "Svenska Linné-sällskapets stiftande och första verksamhet", *SLÅ* 1967, 52–91.
- ¹⁷ Se t.ex. Elof Förberg, "Hortus Upsaliensis. Några anteckningar om dess öden under 180 år", *SLÅ* 1923.
- ¹⁸ August Hahr, "Olof Rudbeck d.ä. som arkitekt", i *Rudbeckstudier. Festskrift vid Uppsala universitets minnesfest till högtidlighållandet av 300-årsminnet av Olof Rudbeck d.ä:s födelse*, (Uppsala, 1930), 126 ff, 163 f; Rutger Sernander, "Linnæus och Rudbeckarnes Hortus Botanicus", *SLÅ* 1931.
- ¹⁹ Åke Stavenow, *Carl Hårleman. En studie i frihetstidens arkitekturhistoria* (Uppsala, 1927), 217.
- ²⁰ Berg Villner 1977, 114 ff.
- ²¹ Förberg 1923, 127 ff.
- ²² Nils Sundquist, "Botaniska huset under Linnés tid", *SLÅ* 1938, 14.
- ²³ Förberg 1923, 132 ff.
- ²⁴ Thore M. Fries översatte *Hortus Upsaliensis* från latin till svenska och gav ut den 1908 under titeln *Uppsala botaniska trädgård*. Då stod Carl von Linné som författare.
- ²⁵ Nils Svedelius, "Linnéträdgården 1920", *SLÅ* 1921; Elof Förberg, "Linnés botaniska trädgård och dess återställande", *RIG* 1922, 158. Se även von Sydow 1967, 76 ff.
- ²⁶ Gunnar Leches ritningar till orangeriet förvaras i Linnémuseets arkiv, Uppsala.
- ²⁷ Sundquist 1939, 15. Även när orangeriet 1954–55 genomgick en restaurering under ledning av Peter Celsing behölls utseendet från de omgestaltningar som hade gjorts under 1800-talet. Se *Byggnadsfirman Anders Diös, 30 år som byggmästare i Uppsala* (Uppsala, 1956), 95 f.
- ²⁸ Wallin publicerade genom åren ett antal artiklar i ämnet i *SLÅ*. I Svenska Linnésällskapets arkiv i Uppsala universitetsbibliotek förvaras material från Wallins utredningar.
- ²⁹ J. M. Hulth, "Linnémuseet och Linnébiblioteket", *SLÅ* 1925, 127 f.
- ³⁰ Sigurd Wallin, "Linnés bohag och konststiclarna", *SLÅ* 1927, 137.
- ³¹ Wallin 1927, 139 ff.
- ³² Sigurd Wallin, "De svenska prästgårdarna som objekt för kulturhistorisk forskning", *Fataburen* 1918, 129 f.
- ³³ Wallin 1929, 34.
- ³⁴ Styrelseprotokoll 20/10 1929, Svenska Linnésällskapets arkiv, UUB.
- ³⁵ Sundquist redogjorde för resultatet i två långa artiklar i *SLÅ*. Den första behandlade byggnaden under Rudbecks tid, den andra beskrev Linnés tid i huset. Se Nils Sundquist, "Olof Rudbecks botaniska prefekthus", *SLÅ* 1937, resp. "Botaniska huset under Linnés tid", *SLÅ* 1938. De båda artiklarna gavs även ut som bok, Nils Sundquist, *Linnéhuset i Uppsala, dess tillkomst och utveckling* (Uppsala, 1949).
- ³⁶ Carl von Linné, *Egenhändiga anteckningar*, utg. Adam Afzelius (Stockholm, 1823), 41 f.
- ³⁷ Karl Wilhelm Herdin, *Bygge och bo i äldre tider I* (Uppsala, 1932), 130 ff.
- ³⁸ Sundquist 1938, 5 ff.
- ³⁹ August Hahr, "Olof Rudbeck d.ä. som arkitekt", i *Rudbeckstudier* (Uppsala, 1930), 163 f.
- ⁴⁰ Sernander 1931, 131.
- ⁴¹ Sundquist 1937, 158 ff.
- ⁴² Sundquist 1938, 45 ff.

⁴³ Sundquist 1938, 8 ff.

⁴⁴ Kopior av arbetsbeskrivningar samt ritningar till ombyggnaden för Alfvén finns i Uppsala universitets arkiv, Räntkammararkivet, F:9. En god uppfattning av prefekthuset innan det togs över av Linnésällskapet får man genom Holger Nybloms artikel "Linnéhuset och Hugo Alfvéns hem i Uppsala", *Svenska hem i ord och bilder* 1914.

⁴⁵ Sundquist 1938, 21 ff.

⁴⁶ Styrelseprotokoll 23/2 1935, Svenska Linnésällskapets arkiv, UUB. I kommittén ingick Rutger Sernander, Jonas L:son Samzelius, Arvid Hj. Uggla och Sigurd Wallin.

⁴⁷ För en diskussion kring den museala istandsättningen av Skogaholm, se Victor Edman, "Skogaholm på Skansen – iscensättningen av ett svenskt herrgårdshem", i *Byggnadstraditioner i gränstrakter* (Östersund & Hamar, 2007).

⁴⁸ Erik Lundbergs roll som restaureringsarkitekt och arkitekturhistoriker har behandlats i Victor Edman, *En svensk restaureringstradition – Tre arkitekter gestaltar 1900-talets historiesyn* (Stockholm, 1999).

⁴⁹ Styrelseprotokoll 31/3 1935, Svenska Linnésällskapets arkiv, UUB.

⁵⁰ Erik Lundberg och Sigurd Wallin, "Förslag till restaurering av Linné-huset i Uppsala", Stockholm 15/4 1935. Avskrift i Linnémuseets arkiv, Uppsala.

⁵¹ Sundquist 1938, 21 ff.

⁵² Sundquist 1938, 21 ff.

⁵³ Sundquist 1938, 32.

⁵⁴ Ett exempel är de karolinska rum som fogades in i den gustavianska inredningen på Skogaholm när byggnaden återuppfördes på Skansen. Se Edman 2007, 246.

⁵⁵ Den första vägledning som skrevs ger en detaljerad bild av hur museet ursprungligen var ordnat. Se Rutger Sernander & Arvid Hj. Uggla, *Linnéminnena i Uppsala och på Hammarby* (Uppsala, 1937). Nils Sundquist presenterade museet och beskrev tankarna bakom installationen i Sundquist 1939.

⁵⁶ Sundquist 1939, 18 f.

⁵⁷ Sundquist 1939, 20.

⁵⁸ "Invigningen av Linnémuseet och firandet av Svenska Linné-sällskapets tjuogoåriga tillvaro", *SLÅ* 1938. Invigningen refererades även i rikspress och lokalpress.

⁵⁹ "Svenska Linnésällskapet – en ideell kraftprestation", *De blindas tidskrift* 7:1937.

⁶⁰ Ragnar Josephson, "Linnés hus och Hallwyls palats", *Svenska Dagbladet* 7/16 1938.

⁶¹ Sundquist 1938, 45.

⁶² Se Edman 1999.

⁶³ För en diskussion kring gestaltning av utställningsrum och museibyggnader vid denna tid, se Anders Bergström & Victor Edman, *Folkhemets museum – Byggnader och rum för kulturhistoriska samlingar* (Stockholm, 2005).

⁶⁴ Sundquist 1938, 45 f.

⁶⁵ Sundquist 1938, 2.

⁶⁶ *SLÅ* 1938, 154.

Summary:

Carl Linnaeus's house in Uppsala

A reconstructed environment of the 18th century

By Victor Edman

One of the major achievements of the Swedish Linnaeus Society during the first period of its existence was the reconstruction of the old botanical garden in Uppsala and the creation of the Linnaeus Museum. The botanical garden was founded in 1654 by the prominent and versatile scientist Olof Rudbeck the elder. Later on a residential building for the professor was added. When Carl Linnaeus took over the premises in 1742, both the garden and the

house were in a state of decay. Soon the garden was totally reshaped according to the design of the architect Carl Hårleman. A new orangery was erected and the professor's residence was thoroughly rebuilt. Not long after the death of Linnaeus in 1778, a much larger botanical garden was planned close to Uppsala castle. After the inauguration of the new garden in 1807, the old one lost its function and gradually turned into a small park. The buildings were used for various purposes and duly underwent considerable change.

When the Swedish Linnaeus Society was founded in 1917, one of the main targets was to restore the old botanical garden to the shape it had in the days of Linnaeus. The next step would be to turn the professor's residence into a permanent museum, where furniture, household goods and other objects connected to Linnaeus could be exhibited. The descriptions and drawings of the dissertation *Hortus Upsaliensis* (1745) served as a model for the reconstruction. The project was gradually carried out during the following years, and the Linnaeus Museum was finally inaugurated in May 1937. The restoration of Linnaeus' house and the creation of the museum during the 1930s is of considerable interest. The process took place in a time when Swedish 18th century architecture was rediscovered on a large scale, and the treatment of Linnaeus' house may therefore be analyzed in the light of the historiography of this period. Other important aspects are contemporary theories of cultural heritage and museology.

Författarens adress:

Tekn Dr Victor Edman, Kungl. Tekniska Högskolan, Arkitekturskolan, 100 44 Stockholm.
E-post: victor.edman@arch.kth.se

ANTO LEIKOLA

Den linneanska traditionen i Finland

Jag inledde mina skolår vid Finska Normallyceet i Helsingfors hösten 1946. Redan följande sommar lärde jag mig att samla växter. Man pressade växterna mellan läskpapper, sedan klistrade man dem med tunt limpapper på stora vita pappersark, och till sist fäste man etiketten. På etiketten stod växtens latinska och finska namn – namnet hade man tagit reda på med hjälp av floran –, biotopen och fyndorten med datum, och det fanns på dessa färdigtryckta etikettlappar rum också för växtfamiljen, ordningen och klassen. Dessa ordningar och klasser var förstås de linneanska, enligt antalet ståndare och pistiller i blomman: *Monandria*, *Diandria*, *Triandria* och så vidare. Växtfamiljerna i floran var nog ordnade efter något annat system – monokotyledoner, dikotyledoner och så vidare, – men examinationsformlerna var uppsatta enligt Linnés system. Växtsamlandet var inte obligatoriskt då, men det hade varit det före kriget och blev det igen efter ett par år. Detta betydde att var och en av eleverna på samtliga läroverk i landet måste, åtminstone i princip, lära sig detta system som redan hade nått den aktningvärda åldern av tvåhundra år.

Detta skedde för sextio år sedan. Föga anade vi dåtida skolelever att vi var den sista generationen i en stor och långvarig tradition, den linneanska traditionen, som i Finland hade levt kvar längre än kanske i något annat land. När jag nuförtiden frågar studenter, huruvida de känner till Linnés system, lyfter ingen sin hand, och det finns då ingen skillnad mellan biologi- och historiestudenter. Det linneanska systemet hade definitivt hamnat i lärdomshistorien, och där skall det leva sitt eviga pappersliv, lika torrt som våra torkade växter.

I William Stearns bihang till Wilfrid Blunts bildverk *The Compleat Naturalist* (1971) kan man läsa att botanisten David Prain hade använt detta system ännu år 1900 i floran *Bengal Plants*.¹ Vi höll alltså fast vid det ännu ett halvsekel senare. Om traditionen dröjde länge hos oss – och naturligtvis dröjer själva traditionen ännu i modern systematik – så började den också tidigt. När den unge Linnaeus år 1732 reste till Lappland och sedan återvände längs den finska kusten var han förstås inte utomlands utan vistades hela tiden inom konungariket Sveriges gränser. Man kan alltså inte säga

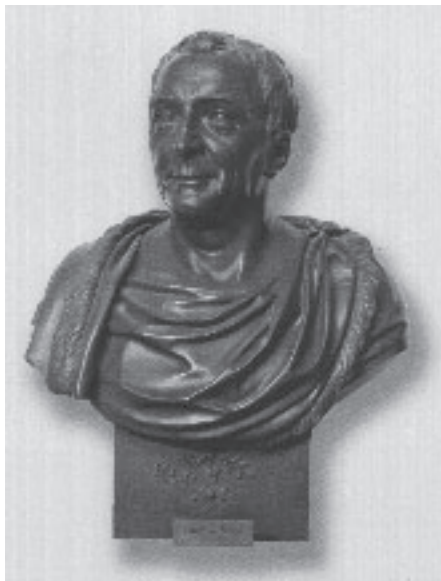
att hans första utländska elev var en Åbostudent, men det förefaller ändå vara så att det var i Åbo han undervisade i sitt system första gången utanför Uppsala. Det var studenten Carl Fredric Mennander som på hösten 1732 fick åtnjuta den fem år äldre studenten Linnaeus' privatundervisning, och efter att ha blivit magister och förnyat kontakten med Linnaeus i Uppsala började Mennander redan år 1736 föreläsa om det linneanska systemet vid Åbo universitet. Två år senare blev Mennander adjunkt och år 1746 professor i naturvetenskap, omedelbart efter Johan Browallius.

Dessa två första linneaner i Finland, Browallius och Mennander, hade så snarlika akademiska banor och så liknande tänkesätt, att det ibland är svårt att upptäcka någon skillnad mellan dem. Browallius hade redan gjort sig känd såsom litteratör när han hos landhövdingen Reuterholm i Falun lärde känna den nyare naturfilosofins principer – särskilt Bacons och Newtons idéer – och blev deras trofasta anhängare. Där lärde han också känna det unga snillet Linnaeus som var jämnårig med honom, och de blev goda vänner – så goda att Browallius till och med höll Linnaeus' fästmo Sara Lisa sällskap medan doktorn själv vistades i Holland. Åtminstone förekom det skvaller om detta, och förhållandet mellan de båda vännerna blev för någon tid en smula kyligare.

När lärostolen i naturvetenskap i Åbo år 1737 hade blivit ledig sökte Browallius genast professuren. Han hade inga särskilda meriter i dessa vetenskaper, men han hade utgivit två skrifter: en om hur man borde undervisa naturalhistoria i skolorna och den andra om hur naturvetenskap bör bedrivas vid universitetet. Universitetets kansler greve Creutz tyckte om andan i dem, där hela nyttans tidevarv var liksom i koncentrat. Browallius fick professuren, trots att ingen i Åbo kände till honom och konsistoriet hade ställt honom i det tredje förslagsrummet. En av de första skrifter som Browallius utgav i Åbo var en polemisk attack mot akademikern Siegesbeck i Sankt Petersburg.² Siegesbeck hade nämligen kritiserat Linnés system, och Browallius försvarade tappert sin vän, förklarande att systemet var fint och praktiskt och inte på något sätt osedligt såsom Siegesbeck hade påstått. Browallius' lilla bok blev sedan omtryckt i Holland tillsammans med Linnés traktat om inhemska resor och schweizaren Johan Gessners "Botanikens grunder", och både Linné själv och Browallius kunde vara nöjda med den internationella spridning som denna gemensamma upplaga fick.

Browallius övergick senare till den teologiska fakulteten och blev biskop i Åbo. Mennander blev hans efterträdare inte endast på den naturvetenskapliga lärostolen men också på den teologiska och slutligen på biskopsstolen.

Linnéstaty av Johan Forslund från 1807 som hör till Helsingfors naturhistoriska centralmuseum och som är en av de få saker som räddades från Åbo brand år 1827. Foto: Timo Huvilinna, Helsingfors universitetsmuseum Arppeanum.

Men han blev äldre och kunde också avancera längre, ända till ärkebiskopssätet i Uppsala. Under sin tid som professor i naturvetenskap utgav Mennander en hel del dissertationer, och fastän det i dessa inte fanns något särskilt om det linneanska systemet, var hela hans produktion präglad av den linneanska andan. Tyvärr hade han inte tid att fortsätta med den översikt som han skrev år 1750 över de fysikaliska vetenskapernas historiska utveckling. Linné skulle säkert ha fått en hedersplats där!

Browallius och Mennander etablerade den linneanska traditionen i Finland redan på 1730-talet. Den befästes ytterligare genom Pehr Kalm, som Linné en gång kallade sin bästa lärjunge. Kalms stora resa till Norra Amerika under åren 1747–1751 är så välkänd och så ofta skildrad att jag inte skall dröja vid den.³ Det som är kanske mindre känt är att Kalm arbetade resten av sitt liv, ända till 1779 (han dog ett år efter sin stora mästare) som ekonomiprofessor i Åbo. Och flitig var han. Inte mindre är 150 avhandlingar förklarade under hans presidium, och Carl Christoffer Gjörwell skrev en gång att Kalm var den trägnaste av alla professorer där samt också den som skulle bringa sitt universitet den största äran. Kalm var nästan mera linneansk än Linné själv – och just det gör honom kanske något ointressantare såsom personlighet. Mästaren var mångsidigare, det kan inte förnekas. Kalm skrev mestadels om ekonomiska frågor, särskilt om jordbruk och trädgårds-

bruk, och mycket litet om allmännare naturfilosofiska frågor, som alltid låg nära Linnés hjärta. Kalm hade inte heller någon ambition att beskriva nya växtarter, det var för honom något som borde lämnas åt arkiatern själv, och Kalm var nöjd med att kunna hjälpa honom i hans arbete. I Linnés botaniska texter finns det åtskilliga rön om växtriket i Finland, som Kalm hade skickat till Linné. Men detta innebar också att det inte uppstod ett särskilt behov av någon slags "Flora Fennica".

Försök att skapa en katalog över finska växter hade nog förekommit. Den första var en lista över Åbotraktens växter som medicinprofessorn Elias Til-Landz hade utgivit år 1673.⁴ Senare utarbetade Browallius en förteckning över Finlands växter, men den publicerades aldrig och försvann antagligen i Åbo brand år 1827. Det följande försöket till en "Flora Fennica" gjorde Johan Leche, som år 1748 hade blivit medicinprofessor i Åbo. Leche var en duktig medicinare, pionjär inom koppypmpningen och organisator, som till exempel bidrog med särskild nit till inrättande av ett lasarett i Åbo år 1759.⁵ Men han var också en ivrig naturforskare, med särskilt intresse för meteorologi och botanik. Redan förrän han hade anlänt till Finland hade han utmärkt sig såsom botanist och varit i kontakt med Linné åt vilken han hade givit värdefulla uppgifter för *Fauna Suecica*.⁶ Leche var inte helt ung när han började i Åbo – han var faktiskt några år äldre än Linné – men i den yngre kollegan Kalm fann han en förstående vän och kamrat. I oktober 1751 skrev Kalm, som just då var tjänstledig för att kunna skriva sin amerikanska reseskildring, till Linné:

Eljest är lefnaden här nog nöjsam, hvartill isynnerhet bidrager det att jag fått den lyckan att få professor Leche hit; våra studier äro till en stor del communia, hvarför ock den ena kan aldrig vara en dag från den andra; våra små bibliothequer äro ock gemensamma, hvadan vi ingått den öfverenskommelse, att den boken jag köper, behöfver han ej köpa och vice versa; om någondera af oss uppfunnit någonting eller fallit på någon tanke, eller igenfunnit något synnerligt uti en bok, är den som uti en ständig oro, innan den får lemna den andra del däraf; detta är en kort beskrifning af vårt umgänge, som är förtrognare än emellan 2:ne bröder; vi arbeta i alt med förenad råd, kraft och hand.⁷

Leche dog år 1764 och efterlämnade ett manuskript som behandlade "Flora Suecica" och ett annat om "Flora Fennica". Om det sistnämnda skrevs det i Pehr Ulric Sadelins anspråkslösa *Fauna Fennica* (1810–1819) – det första tryckta verket av sitt slag – att Leches manuskript bevarades i kanslirådet Wallenius' bibliotek.⁸ Det var skrivet före år 1755, då den andra upplagan

av Linnés *Flora Suecica* kom ut. Manuskriptet försvann liksom Browallius' manuskript antagligen i Åbo brand. Ett år efter Leches död, 1765, publicerade Kalm en förteckning över finska fanerogamer, det vill säga de 23 första av Linnés klasser. Förteckningen, som fick titeln *Flora Fennica*, omfattade endast tio sidor i kvartoförmat. Kalm måste ha utnyttjat Leches manuskript för detta arbete.

Mennander och Kalm var inte de enda lärjungar till Linné som kom från Finland och även återvände dit. Enligt Birger Strandells beräkningar fanns det sammanlagt 22 finska Linnélärjungar, bland vilka han inte hade medtagit Pehr Kalm och Anton Martin, därför att de inte var födda i Finland.⁹ Åtminstone Kalm bör nog räknas till finnarna, ty familjen hade flytt till egentliga Sverige under Stora Ofreden, och när den ryska ockupationen var slut, återvänder pastorskan Kalm – pastorn själv hade dött i Sverige – med sin femåriga son Pehr tillbaka till Vasatrakten. Inte heller Mennander är medtagen i Strandells förteckning, antagligen därför att han inte åhörde Linnés föreläsningar efter att denne hade blivit professor.

Några av de finska lärjungarna stannade i Sverige eller flyttade dit senare, och några upplevde spännande äventyr utomlands, särskilt Peter Forsskål, som i Finland alltid ingår i den finska lärdoms historien, fastän han endast var nio år gammal när hans far, som hade varit kyrkoherde i Helsingfors, flyttade till Stockholm med sin familj och aldrig återvände till sin hemstad, och fastän Forsskål aldrig hade något som helst inflytande på det finska samhället. Såsom bekant dog Forsskål i Arabien under den stora danska forskningsresan, varifrån endast Carsten Niebuhr återvände till Danmark.¹⁰ Åtminstone hälften av de finska Linnélärjungar finner man i Finlands historia. Några av dem blev präster, några andra läkare, såsom Barthold Rudolf Hast och Herman Rudolf Hast i Vasa, fader och son, av vilka den förra blev den första provinsialläkaren i Finland och utmärkte sig särskilt i fråga om koppympningen. En högst betydande linnean var Johan Haartman, som från eftervärlden har fått epitetet ”den finska medicinens fader”. Han verkade såsom medicinprofessor i Åbo efter Leche under ett tjugotal år. Som ung student hade han översatt *Systema naturae* från latin till svenska, och såsom mogen professor utarbetade han i sin avhandlingsserie *Sciagraphia morborum* ett utkast till ett linneanskt system över alla sjukdomar.¹¹

Haartman var en flitigt praktiserande läkare och dessutom ogift, och så kunde han samla en förmögenhet av vilken han använde en del till att upprätta två nya professurer, en för sin systerson Gabriel Bonsdorff och en för sin kusins son Gabriel Eric Haartman. Båda blev i sinom tid välkända läkare

och bedrev en mångsidig verksamhet, den förstnämnde adlades av kejsaren till von Bonsdorff, den senare till von Haartman. Särskilt hos Gabriel von Bonsdorff levde den linneanska traditionen vidare. I sin ungdomstid i Uppsala några år efter Linnés död utgav han ett antal entomologiska avhandlingar, bland annat två om Sveriges vivelarter, *Historia naturalis Curculionum Sveciae* (1785). När han år 1819, redan utnämnd såsom den första arkiatern i Finland, skänkte Åbo universitet sina stora naturaliesamlingar och fick adelsvärdet strax därpå, tog han i sin vapensköld, utom den aeskulapiska ormstaven, också symboler för naturens tre riken, nämligen ett bi, en blomma och några mineralkristaller.¹²

Gabriel von Bonsdorff var inte den enda naturforskaren som adlades i det nya storfurstendömet Finland. Redan litet tidigare hade professor Carl Hellenius vid avskedstagandet från universitetet blivit von Hellens. Hellenius var också läkare men mera känd blev han såsom botanist. Han hörde till den sista generationen av Linnélärjungar, ty han hade redan såsom docent i Åbo åhört den gamla arkiaterns föreläsningar i Uppsala i mitten av 1770-talet. Hellenius blev först botanikdemonstrator i Åbo, sedan adjunkt med professorsvärdighet och slutligen professor i ekonomi och naturalhistoria. Kalms gamla professur hade blivit nästan mer linneansk än vad den tidigare hade varit, ty naturalhistorien hade formellt lagts till ekonomin, och under 1800-talet försvann ekonomin helt ur den akademiska undervisningen.

Hellenius' efterträdare blev Carl Reinhold Sahlberg, grundläggaren av en naturforskardynasti med entomologer i fyra generationer, verksamma ända fram till professor Uunio Saalas' död år 1969. Sahlberg var född ett år efter Linnés död, så att han kunde inte ha varit en direkt linnean, men han hade insupit den linneanska andan under sina studieår särskilt tack vare Hellenius.¹³ Senare var han i kontakt med flera svenska linneaner såsom C. P. Thunberg, C. Fr. Fallén med flera, och under en resa till Sverige år 1822 – då var han redan professor – mötte han personligen bland andra J. W. Dalman, S. I. Ljungh, Leonard Gyllenhaal, Sven Nilsson, E. M. Fries, J. W. Zetterstedt och C. J. Schönherr. Sahlbergs storverk var en katalog över finska skalbaggar, *Insecta Fennica*, som utkom i 53 avhandlingshäften under åren 1817–1839. Enligt den gamla akademiska vanan måste varje häfte ha en respondent som kunde utnyttja den för sin magistergrad. År 1827 var det promotionsår och många studenter hade bråttom med att avsluta sina studier, och således fick häftet nr 18 undantagsvis två respondenter, den ena för de första åtta sidorna och den andra för den senare hälften. Den förre av respondenterna hette Johan Ludvig Runeberg, senare berömd så-

som Finlands nationalskald, och den senare var Alexander von Nordmann, som sedermera blev en välkänd naturforskare och professor i zoologi och botanik först i Odessa och sedan i Helsingfors.¹⁴ Universitetet flyttades till Helsingfors redan år 1828, strax efter Åbo brand, som emellertid inte var den egentliga orsaken till flyttningen, utan den ordnades av myndigheterna för att få studenterna under bättre kontroll i den nya huvudstaden.

Sahlberg var ingen nyskapande vetenskapsman, och *Insecta Fennica* var nästan en kopia av Gyllenhaals *Insecta Svecica* (1808–1813). Inte utan skäl försökte Sahlberg få Gyllenhaal promoverad till hedersdoktor vid den stora jubileumspromotionen i Helsingfors år 1840 – universitetet firade sin tvåhundraåriga existens – men tyvärr dog den svenske entomologen kort före promotionen. ”Sahlberg har varit mera en samlare än en vetenskapligt utbildad entomolog”, skrev greve Carl Gustaf Mannerheim på 1840-talet, när Sahlberg redan var emeritus, och ett par år senare ordnade han sina samtida på ett ganska linneanskt sätt i rangordningen: ”Zetterstedt i Lund knappt cum laude, Sahlberg föga mer än approbatur”. Mannerheim kunde stå bakom dessa påståenden, ty fastän han var verksam som jurist och ämbetsman – under hela 1840-talet, ända till sin död år 1854, fungerade han som president vid Viborgs hovrätt –, var han känd såsom entomolog och särskilt skalbaggsforskare, vars arbeten, till exempel en monografi över kortvingarna och en utredning över Alaskas skalbaggsfauna, väckte uppmärksamhet bland Europas främsta koleopterologer.¹⁵ Således förde också Mannerheim vidare den linneanska traditionen i Finland, även i personlig mening, för hans far Carl Eric Mannerheim, en framstående politiker och en av nyckelfigurerna i skapandet av det nya storfurstendömet Finland, hade studerat i Uppsala på 1770-talet och då tillsammans med Hellenius åhört Linnés föreläsningar.

Det är kanske värt att nämna att Mannerheims son Carl Robert gifte sig med bergsrådet John von Julins dotter Helène, och i detta äktenskap föddes den blivande Marskalken av Finland C. G. E. Mannerheim. Även John von Julins far, apotekaren och assessorn Johan Julin hade varit linnean. Han träffade visserligen aldrig mästaren själv men han studerade kort efter Linnés död i Uppsala under Thunberg, och han blev den linneanska andans förnämna representant i det avlägsna Uleåborg. Julin beskrev, för Vetenskapsakademien och Patriotiska Sällskapet, norra Finlands naturalier och klimat med mera i flera skrifter, och han hade en förträfflig naturaliesamling som han gärna visade för småstadens ungdom. Under sin tid, från 1780-talet ända till 1810-talet, var Julin faktiskt den enda naturvetaren i Uleåborg, och

när han av ekonomiska skäl blev tvungen att sälja sina samlingar, var hela staden i sorg – men ingen gjorde någonting konkret för att behålla Julins kabinett i Uleåborg. Att han inte var bara linnean utan naturvetare i vidare mening, framgår av att han gjorde flera försök med en elektricitetsmaskin och experimenterade med en stor hetluftballong – detta tre veckor före den första montgolfiären lanserades i rikets huvudstad.¹⁶

J. L. Runeberg, som år 1827 disputerade för Sahlberg, blev en av de tre stora portalfigurerna i finsk kulturhistoria, som liksom en profan treenighet övervakar hela vårt artonhundratal och vars verkan sträcker sig fram ända till våra dagar. De två andra var Elias Lönnrot och Johan Vilhelm Snellman. Runeberg var kanske inte en så utpräglad linnean men han älskade naturen och skrev några av sina vackraste dikter om dess härlighet. I hans ungdomsdikt "Midsommarfesten" påträffar man en huvudgestalt, den sjuttioåriga pastor Agander, som med linneanskt patos utropar: "Och hvad kunde vår njutas som mer än naturen förnöjer. / Helst då i Skönhetens skrud den firar sin midsommarhögtid / Eller hvem kunde väl mera än hon mot himmelen locka / Människans blick och röja den gode som tronar der oppe / Lika-som anleter följer den inneboende själen." Runebergs finska levnadstecknare Lauri Viljanen konstaterar att det i Aganders förhållande till naturen finns en smula av Linné och kanske ännu mera av biskop Tengström. "Inget kan visa bättre hur djupt Runebergs egenartiga naturfromhet är rotad i den ljusa humana upplysningens religion."¹⁷

I Snellman, den stränga hegelianen som inte särskilt uppskattade naturvetenskaperna, finner man föga av den linneanska traditionen. Men Lönnrot, skaparen av nationaleposet Kalevala, förde personligen vidare denna tradition. Lönnrot var medicinare till utbildningen, såsom Linné själv hade varit. Men han uppträdde också såsom amatörbotanist. Redan år 1847 kämpade han i Snellmans *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* för botanikens inneslutande i folkundervisningen, och elva år senare utgav han en ordlista för finsk botanik – i själva verket skapade han den terminologi som fortfarande är i användning. År 1860 utkom den första ordentliga floran för Finland, *Flora Fennica* eller *Suomen Kasvisto*, som skriftställaren själv anspråkslöst kallade "ett försök". "Jag vet ingenting som bättre än botaniken kunde vänja sin idkare med ett självständigt examinerande och skarpt iakttagande av yttre kännetecken, och inte heller vad som kunde bringa eleven en större tillfredsställelse än det att han lär sig känna blommor som nyligen var helt okända, vänner som man vill se ofta senare och i vilkas sällskap man kan tillbringa många trevliga stunder, trösta sin ande med

många ljuvliga minnen, så att man inte mycket längtar efter andra onödiga och ofta fördärvande sällskap”, skrev Lönnrot i sitt förord och bifogade att botaniserandet var ett utmärkt exercis för både kroppen och själen.¹⁸ Han lade även märke till att botaniken ansågs öka sedligheten, lugnet och ömheten hos sina utövare.

Som källor anförde Lönnrot Hartmans *Handbok i Skandinavians Flora* (1858), Liljeblads *Svensk Flora* (1816), *Svensk Botanik* (1802–1843) och särskilt den nyligen utkomna artlistan *Herbarium Musei Fennici* (1859) av universitetets botanikprofessor William Nylander och hans unge kollega, medicinaren Thiodolf Saelan, sedermera den ledande psykiatern i landet. Lönnrot – såsom Nylander och Saelan – hade ordnat växterna enligt Elias Fries’ system, men i inledningen presenterades Linnés system, och den första fjärdedelen av boken var ägnad åt betraktandet av alla växtsläkter inom sina ramar. Linné var den enda botanist som Lönnrot hedrade med ett epitett, ”ikimainio”, eller ”den evigt utmärkte”, medan alla andra blev nämnda endast med namnet och i flera fall med titeln ”doktor” eller ”professor”.

Tre år efter Lönnrots *Kasvisto* utkom den första finska floran på svenska språket, Otto Alcenius’ *Finlands kärlväxter* (1863). Alcenius var en ung lärare, ivrig naturalist, som i sin flora införde inte endast Linnés och Fries’ system men vill också skapa ett eget system, som utgick från växternas släktskap i en darwinistisk anda.¹⁹ Det var ett djärvt försök, och 1864 skrev Alcenius en hel bok, *Betydelsen af Darwins teori för det naturliga växtsystemet*, som han lät trycka på egen bekostnad i sin hemstad Vasa. Någon succé blev den inte, och till exempel botanikprofessorn S. O. Lindberg, en svenskfödd mossforskare, uppmärksammade den inte, fastän Alcenius nog hade skickat den till honom (detta exemplar förvaras nu i Botaniska museets bibliotek i Helsingfors). Lindberg uppträdde inte som motståndare till darwinismen, men tidens stora naturvetenskapliga frågor förefaller ha varit ganska främmande för honom – han var och förblev en artkännare och detaljsystematiker, och därmed passade han bra i den linneanska traditionen. Men även om Alcenius’ darwinistiska tankegångar inte fick den genklang som han kanske hade hoppats, blev hans flora godkänd inom skolväsendet och omtrycktes flera gånger, efter Alcenius’ död omarbetad av Åke Nordström. Redan i den tredje upplagan (1895) tog Alcenius själv bort sitt eget system, men Linnés system dröjde sig kvar vid sidan av det naturliga systemet ända till den sista upplagan som utkom 1966.

I den finskspråkiga skolvärlden levde traditionen vidare med A. J. Mela som utgav en kortfattad flora i samband med sin bok i botanik. Den ut-

kom i fyra upplagor – redan den tredje såsom ett särskilt band – och den femte blev efter Melas plötsliga död 1904 utvidgad och omarbetad av A. K. Cajander, senare känd såsom den finska skogsforskningens storman och politiker under 1920- och 1930-talen. Cajanders efterföljare blev K. E. Kivirikkos skolflora (1912), vars livslängd utsträckte sig ända till den artonde upplagan 1959. År 1932 utgav två yngre botanister, Ilmari Hidén (sedermera Hiitonen) och Arvi Poijärvi, en ”skol- och exkursionsflora” där man i företalet kan läsa: ”Av pedagogiska nyheter lär den mest iögonfallande vara att man har bifogat två allmänna examinationsformler. Den allmänt kända formeln som är baserad på Linnés system har helt förnyats. Den andra, ’biologiska’ formeln kan till en början förefalla främmande. Man bör emellertid påpeka att en sådan är i användning i alla europeiska länder utom hos oss och i Sverige.”²⁰ Även denna skolflora levde länge: den femtonde upplagan utkom år 1968. Strax efter skolfloran utgav Hiitonen sitt storverk *Suomen Kasvio* (1933) som förblev den enda fullständiga finska floran ända till 1984. Gemensamt för alla dessa florer var att Linnés system presenterades i dem i samband med den allmänna examinationsformeln. Den sista gången en sådan formel uppträdde i någon flora var 1979, i den elfte upplagan av *Otavan värikasvio* (Otavas färgflora), som egentligen var en finsk version av Björn Ursins *Fäلتflora*, redigerad av Ilmari Hiitonen.

Den skriftställare som på sin tid kanske uppträdde såsom den mest inflytelserika talesmannen för Linné och linneanismen var dock ingen riktig botanist eller biolog överhuvudtaget, utan diktaren och historieprofessorn Zacharias Topelius. I sin ungdom hade han år 1840 försvarat en av *Insecta Fennicas* häften för magistergraden, och därefter hade han i fem år varit sekreterare inom det av C. R. Sahlberg grundade Societas pro Fauna et Flora Fennica, Finlands äldsta vetenskapliga samfund. Naturalhistoria var alltså inte främmande för honom, tvärtom, och såsom professor föreläste han i geografi under flera år, från 1850-talet och framåt. Hans naturuppfattning var romantisk: ”Den finska naturen skall lära oss huru det varit möjligt att i ett årtusende uthärda en sådan kamp som det finska folket uthärdat. Den skall lära oss uppfatta vår verkliga ställning i Europa, till världen, till civilisationen och till oss sjelfva, och i bekymmerens dager, när framtiden synes mörk och för det närvarande bekymmerfullt, skall den med sin hårda barm af granit lära oss en manlig förtröstan och en oryggelig tro på en försyn och på oss sjelfva.”²¹

En romantiserad Linnébild hörde samman med en romantiserad naturbild. I den välkända och på sin tid mycket populära romanen *Fältskärens*

berättelser (1851–1866) skildrade Topelius sin naturalhistoriska hjälte på följande sätt:

Arkiatern Linnaeus förde derpå sina gäster i trädgården och tog sig det kära nöjet att der visa dem alla sina många rara plantor samt förklara för dem det beundransvärda system, enligt hvilket han rangerat detta vackra, lefvande herbarium i klasser och ordningar. Den vaksamma junisolen sänkte sig redan mot vester och kastade tjusta blickar öfver denna rika fågring af träd, buskar, blommor och grönska, som förenade söderns färgprakt med de blekare nyanserna af vårt nordiska växtrike. Alla dessa ljufva blomsterbarn, alla dessa blida, oskyldiga väsen, fostrade af ljus och världluft, tycktes känna blomsterkonungens närhet och sola sig i glansen af hans kärleksfulla blickar. Hvar han framgick, som en monark i sitt rike, der tyckte man att ekar och lönnar helsade honom med ett sakta sus, att kastanjerna bugade sina kronor och lärkträden sina barrtäckta qvistar, att popplarnas löf darrade af beundran, rosenbäckarna doftade dubbelt skönare och alla lågvuxna blommor höjde sig högre på sina stänglar, för att bättre se honom. Sjelf rördes han af sin fromma kärlek ända till tårar. Alla dessa väsenden, dem han framdragit ur jordens mull, syntes honom lefvande, älskande och lyckliga, liksom han, men tillika så ödmjuka, så fromt tillbedjande, liksom han sjelf. Han såg i dem icke sitt, utan den store mästarens sköna verk, som i hvarje fiber vittnade om en oändlig allmakt, skönhet, kärlek och godhet. – Icke jag – sade han till sig sjelf, glömmande främlingarnas närvaro, hvilka vördnadsfullt aktade sig att störa hans djupa begrundning, – icke jag, Herre, utan Du är det, som skapat all denna vårens skönhet omkring mig, låtit mig fröjdas af dess fågring och förunnat mig att lyfta slöjan af dess fördolda hemligheter. Du vet det, Herre, att icke för min ära har jag det gjort; till *din* ära är det allt skedt, såsom du bjudit mig att verka; mitt namn må gerna förgås i glömskans natt, allenast *ditt* namn må lefva äradt och prisadt bland menniskorna från klarhet till klarhet intill verldenes ände.²²

Detta var inte tillräckligt. Också för barnen ville ”farbror Topelius”, den mest kända sagodiktaren på sin tid, förmedla sin syn på den store blomsterkungen. Han författade två skolböcker som åtnjöt enorm popularitet under många årtionden och som kanske mer än något annat verk påverkade det finska folkets syn på naturen och sig själv. Den ena var *Naturens bok* (1856) och den andra *Boken om vårt land* (1875). I den förra fanns det ett helt kapitel ”Om Carl Linné och om örterna” (utan *von!*), en ära som Topelius inte beviljade någon annan naturforskare. Så här lärde de finska skolbarnen på båda språken känna arkiaterns namn och betydelse:

För hundra år sedan lefde en svensk man, som hette Carl Linné. Redan som gosse hade han ingenting i naturen så kärt, som vackra vexter. Hela sommaren var han ute i skogen och på ängen. Beständigt jempförde han blommorna med hvarandra

och sökte utgrunda deras bestämmeelse. Så fann han till slut en beundrandvärd ordning i den stora mångfalden af olika vexter. Han räknade ståndarens antal i hvarje blomma. Alla vexter, som hade lika många ståndare, förde han tillhopa i samma klass. Så fick han 23 klasser. Till den 24:de klassen räknade han sådana vexter, som ej ha några blommor. Sedan delade han hvar klass i ordningar, hvar ordning i släkten och hvarje släkte i arter. Likaså indelade han djuren. Och så sökte han utgrunda hela skapelsens vishet. Andra kunnige män ha sedan fullkommat hans verk. Men i alla länder och alla tider är Linnés minne vida berömdt. Ännu länge, sedan han är död, nämna barnen hans namn, och de visa på jorden säga till hvarandra: det var en stor man! Och när aftonvinden far öfver träd och blommor och gräs, då hör man dem susa och säga till hvarandra desamma orden: den mannen, som älskat oss och förstått oss, hette Carl Linné. Det var en stor man!²³

En kamp om naturalhistorien och naturvetenskaperna i allmänhet, utgående från darwinismen och materialismen, började även i Finland på 1860-talet, fastän de större ideologiska striderna lät vänta på sig ända till 1880-talet, då darwinismen redan var accepterad av de flesta av universitetets naturvetare. Ingenting av detta kom till uttryck i de nya upplagorna av *Naturens bok*. De nya läroorna passade inte för ”de lägsta läroverken i Finland” och föga mera för de högre. Det var i alla fall en läroverkslärare, nämligen A. J. Mela, som jämte zoologiprofessorn J. A. Palmén blev den mest kända förkämpen för darwinismen i Finland. Men detta innebar ingen brytning med den linneanska traditionen, såsom man väl kan se i Melas botanik och flora och i hans handbok om de finska vertebraterna. Tvärtom, han kände stor vördnad för den svenska naturforskarens minne, och efter hans död jämfördes hans inflytande som lärare med självaste Linnés. Då några unga naturalister år 1896 grundade ett nytt samfund för det finska språkets främjande inom biologin, blev Mela dess första ordförande, och samfundet själv fick namnet ”Vanamo” – Linnaea på finska. Även nu bär detta samfund, som jämte Societas pro Fauna et Flora Fennica är den ledande biologisk-vetenskapliga föreningen i Finland, detta namn, liksom ett genuint finskt Linné-sällskap, och man kan hoppas att båda samfunden tillsammans kan föra den linneanska traditionen vidare till kommande generationer.

Förutom en linneansk tradition i fråga om själva naturhistorien har också en historisk Linnéforskning ägt rum i Finland. Det stora namnet på detta område var Otto E. A. Hjelt, professor i patologi, och arkiater liksom Linné hade varit. För sitt pionjärarbete i medicinhistorien har han kallats ”den finska medicinhistoriens fader.”²⁴ År 1868 skrev han ett verk på 200 sidor med titeln *Naturhistoriens studium i Finland under sjuttonde och ader-*

tonde seklet.²⁵ Nio år senare, såsom Finska Vetenskaps societetens hälsning till Uppsala universitets 400-årsjubileum, publicerade han en stor artikel om Linné som läkare.²⁶ Artikeln blev också översatt till tyska, liksom hans artikel om Linnés förhållande till Albrecht von Haller.²⁷ Ännu år 1906 satt han i Kungliga Vetenskapsakademiens bibliotek i Stockholm och tolkade Linnés egenhändiga noter i *Clavis medicinae*, som hade för detta ändamål sänts med diplomatpost från London. I maj följande år, vid 84 års ålder, deltog han i det stora Linnéjubileet i Sverige, och utnämndes till hedersjubileumsdoktor i Uppsala och fick den stora Linnémedaljen i silver från Vetenskapsakademien i Stockholm.

Otto E. A. Hjelt var i princip tvåspråkig, men hans modersmål var svenska och det var naturligtvis på svenska som han skrev sina arbeten om medicinhistoria och om Linné. På finska har man ända till våra dagar utgivit ganska litet om Linné. Den enda finska biografen om honom är botanisten och förlagschefen T. J. Hintikkas lite över hundrasidiga volym i förlaget Werner Söderström Oy:s serie "Märkesmän" år 1920.²⁸ "Lapplandsresan" blev översatt till finska av den välkända Lapplandskännaren och prosten Tuomo Itkonen år 1969 och kom i en ny upplaga, redigerad av botanikdocenten Ilkka Kukkonen.²⁹ Dessutom översatte Itkonens bror dotter, fil. dr Marja Itkonen-Kaila, år 1991 ett urval av texter från *Flora Lapponica*.³⁰ Inga andra av Linnés texter har översatts, fastän ett urval av hans "ekologiska" skrifter är under arbete. Men en modern biografi på finska saknas fortfarande.

Även om Linnés vistelse på den finska sida av Bottenviken år 1732 blev kortvarig och inte i alla hänseenden tillfredsställande – "Övre Österbottens bönder, såsom de äro mörkrets barn i huset, alltså och extra i husen osnygg [...] kan intet tala annat än pur finska", skrev han i sin dagbok – har man i Finland alltid tänkt på Linné som en av våra egna landsmän.

Noter

¹ William T. Stearn, "Linnaean Classification, Nomenclature, and Method", i Wilfrid Blunt, *The Compleat Naturalist* (New York, 1971), 244.

² J. Browallius, *Examen epicriseos in systema plantarum sexuale C. Linnaei anno 1737 Petropoli evulgatae auctore Jo. Georgio Siegesbeck* (Aboae, 1739).

³ Se t.ex. Martti Kerkkonen, *Peter Kalm's North American Journey. Its Ideological Background and Results* (Turku, 1959).

⁴ Elias Til-Landz, *Catalogus plantarum, tam in excultis, quam in cultis locis prope Aboam superiore aestate nasci observatarum* (Aboae, 1673), editio secunda (1683).

⁵ L. W. Fagerlund & Robert Tigerstedt, *Medici-*

nens studium vid Åbo universitet. Åbo universitets lärdomshistoria I (Åbo, 1890).

⁶ J. E. Railo, "Johan Leche (1704–1764) lääkari ja luonnontieteilijä", *Hippokrates. Suomen Lääketieteen Historian Seuran vuosikirja* 13 (Helsinki, 1996), 24–59. Zusammenfassung: "Johan Leche (1704–1764), Arzt und Naturforscher", 59.

⁷ Citerad i Otto E. A. Hjelt, *Naturhistoriens studium vid Åbo universitet. Åbo universitets lärdomshistoria* 6 (Åbo, 1896), 121.

⁸ Petrus Ulricus Ferdinandus Sadelin, *Fauna Fennica, sive enumeratio animalium, quae alit terra Finlandiae insulaeque ei adjacentes I* (Aboae, 1810), II, III (Aboae, 1819).

⁹ Birger Strandell, "Linnés lärjungar. Varifrån kom de och vart tog de vägen?", *SLÅ* 1979–1981, 1982, 105–143.

¹⁰ Henrik Schück, *Från Linnés tid – Petter Forsskål* (Stockholm, 1923); Thorkild Hansen, *Det lykelige Arabien* (København, 1962); *Det lyckliga Arabien* (Stockholm, 1964); Bengt Hildebrand & Eero Matinlinna, "Forsskål, Peter", *SBL* 16 (1966), 359–362; Torsten Steinby, "Petter Forsskål och tankar om borgerliga friheten", *Hufvudstadsbladet* (Helsingfors, 1970).

¹¹ Fagerlund & Tigerstedt 1890; Otto E. A. Hjelt, *Johan Haartmans verksamhet vid universitetet i Åbo under åren 1754–1787* (Helsingfors, 1911).

¹² Carl von Bonsdorff, *Släkten Bonsdorff i Finland. De två första århundradena* (Helsingfors, 1937); Anto Leikola, "Gabriel von Bonsdorff, Suomen ensimmäinen arkkiatri", *Hippokrates. Suomen Lääketieteen Historian Seuran vuosikirja* 21 (Helsinki, 2005), 40–57. Summary: "Gabriel von Bonsdorff, the First Finnish Archiater", 57.

¹³ Uunio Saalas, *Carl Reinhold Sahlberg – luonnontutkija, yliopisto- ja maatalousmies 1779–1860*, (Helsinki, 1956); Referat: "Carl Reinhold Sahlberg – Naturforscher, Universitätslehrer und Landwirtschaftler 1779–1860", 453–480.

¹⁴ Otto E. A. Hjelt, "Minnes-tal öfver Alexander von Nordmann", *Acta Soc. Scient. Fenn.* IX, 1867; *Gedächtnissrede auf Alexander von Nordmann* (Helsingfors, 1868); Beatrice Moring, "Alexander von Nordmann – vetenskapsman och forskningsresande", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 59 (Helsingfors, 1984).

¹⁵ Alexander von Nordmann, "Graf Carl Gustaf Mannerheim, der Entomolog. Biographische Notiz", *Acta Soc. Scient. Fenn.* 4, 1856.

¹⁶ Olle Franzén, "Julin, Johan", *SBL* 20 (1975), 462–464; Anto Leikola, "Johan Julin, luonnontutkija kustavilaisessa Oulussa", *Turkansaaren vuosikirja* III, 1985, 3–20. Summary: "Johan Julin, a Naturalist in 18th Century Oulu", 19–20; Marja Mikola, *Johan Julin – valistusajan luonnontutkija Oulussa* (Oulu, 1987).

¹⁷ Lauri Viljanen, *Runeberg ja hänen runoutensa. I. 1804–1837* (Porvoo, 1949), 157.

¹⁸ [Elias Lönnrot], *Flora Fennica. Suomen Kasvisto. Koelma* (Helsinki, 1860), v.

¹⁹ Anto Leikola, "The First Half-Century of Darwinism in Finland", i Reinhard Siegmund-Schultze & Henrik Kragh Sørensen (red.), *Perspectives on Scandinavian Science in the Early Twentieth Century* (Oslo, 2006), 299–312.

²⁰ Ilmari Hiitonen & Arvi Poijärvi, *Koulu- ja retkeilykasvio*, 8. p. (Helsinki, 1955), 3.

²¹ Zacharias Topelius, *Föreläsningar* I, 24. Manuskrift, citerad i Allan Tiitta, *Zacharias Topelius maantieteilijänä* [Z. T. som geograf], otryckt licentiatarbete i kulturgeografi, Helsingfors universitet (Helsingfors, 1981), 84.

²² Z. Topelius, *Fältskärens berättelser* IV, 4. uppl. (Stockholm, 1884), 28 f.

²³ Z. Topelius, *Läsebok för de lägsta läroverken i Finland. Första kursen. Naturens bok*, 8:e uppl. (Helsingfors, 1878), 97 f.

²⁴ E. Hjelt, *Otto E. A. Hjelt, hans liv och gärning* (Helsingfors, 1916); G. Soininen, "Otto E. A. Hjelts insats i Linnéforskningen", *SLÅ* 1939, 9–25; Anto Leikola, "Otto E. A. Hjelt, Suomen lääketieteen historian isä", *Hippokrates. Suomen Lääketieteen Historian Seuran vuosikirja* 13 (Helsinki, 1996), 9–23. Summary: "O. E. A. Hjelt, 'the Father of the History of Medicine in Finland'", 23.

²⁵ Otto E. A. Hjelt, *Naturhistoriens studium i Finland före Linnés tid I* (Helsingfors, 1843); *Naturhistoriens studium i Finland under sjuttonde och adertonde seklet* (Helsingfors, 1868).

²⁶ Otto E. A. Hjelt, *Carl von Linné som läkare och hans betydelse för den medicinska vetenskapen i Sverige* (Helsingfors, 1877); *Carl von Linné als*

Arzt und seine Bedeutung für die medizinische Wissenschaft. Ein Beitrag zur Geschichte der Medizin (Leipzig, 1882).

²⁷ Otto E. A. Hjelt, "Carl von Linné i sitt förhållande till Albrecht von Haller", *Lännetär. Album utgifvet af vestfinska afdelningen* 6 (1877), 124–145; "Carl von Linné in seinen Beziehungen zu Albrecht von Haller", *Archiv für Geschichte der Medizin und medizinische Geographie* 3 (1880).

²⁸ T. J. Hintikka, *Linné. Merckkimiehiä* 25 (Porvoo, 1920).

²⁹ Carl von Linné, *Lapinmatka 1732*, Suom. Tuomo Itkonen (Hämeenlinna, 1969); 2. p., tark. Ilkka Kukkonen (Hämeenlinna, 1993).

³⁰ Carl von Linné, *Lapin kasveja*, Valikoitnut, suomentanut ja selityksillä varustanut Marja Itkonen-Kaila (Helsinki, 1991).

Summary:

The Linnaean tradition in Finland

By Anto Leikola

During the whole of the 18th century, Finland was an integral part of the Swedish Kingdom. Linnaeus visited this eastern part of the Kingdom only once, when returning from Lapland in 1732, and he was not very pleased with the Finnish peasants, partly because they usually did not speak Swedish. In Turku, where the University – later the University of Helsinki – had been founded in 1640, he met C. F. Mennander, a student who became one of the first naturalists to propagate his new ideas. Mennander later worked as the Professor of Natural Sciences in Turku, then as the Bishop and finally as the Archbishop of Sweden. Another early Linnaean in Finland was Johan Browallius, Linnaeus's friend and Mennander's predecessor as the Professor of Natural Sciences and Bishop in Turku. Also the Professor of Medicine, Johan Leche, turned to be a devoted Linnaean. Of Linnaeus's Finnish students, Pehr Kalm, who travelled in North America in 1747–1751 and worked then as the Professor of Economics in Turku, became the most famous. Also Peter Forsskål, who participated in a Danish expedition to Egypt and Arabia and died in Jerim, had been born in Finland, where his father had been the Vicar of Helsinki.

After Linnaeus's death, and during the whole of the 19th century, the Linnaean spirit ruled Finnish zoology and botany to such an extent that the Linnaean sexual system of plants was taught in secondary schools still in the middle of the 20th century. Of prominent Finnish Linnaeans, in addition to several academic naturalists, especially two names deserve to be mentioned: Elias Lönnrot and Zacharias Topelius. Lönnrot is best known as a collector of folklore and the compiler of the Finnish national epic Kalevala, but he also published in 1860 the first Finnish-language flora, where he praised Linnaeus as "forever excellent", while other botanists were simply referred to as "professor" or "doctor". Topelius became known as a poet, novelist and historian, and in his great historical novel "Tales of a field surgeon" he gave a highly idealized picture of the "flower king". He also wrote a great number of children's tales and two textbooks for primary schools, *The Book of Nature* (1856) and *The Book of Our Land* (1875); in the former he devoted a whole chapter to "Carl Linnaeus and the herbs", an honour which no other naturalist received. When a society of Finnish-speaking young naturalists was founded in 1896, it adopted the name "Vanamo", which is the Finnish word for Linnaea, and now it is the greatest

scientific society in its field, still called "The Finnish Biological Society Vanamo". Thus, it can be said that the heritage of the great Archiater of Uppsala lived in Finland livelier than in no other country, excluding Sweden itself, and until recent times, generations of Finnish schoolchildren have learned to know his name and work. In many respects, he has been considered nearly as one of our own countrymen.

Författarens adress:

Prof. emer. Anto Leikola, Tempelgatan 14 A 5, FIN-00100 Helsingfors. E-post: anto.leikola@welho.com

KJELL LUNDQUIST

Carl von Linné och Dag Hammarskjöld – en linneansk linje

Livet blev för Linné, ett mysterium tremendum. Det förblev, till slutet, ett mysterium numinosum.¹

Det går en rät linje, ehuru sällan uppmärksammas eller påtalad, mellan två av Sveriges allra största inom doxologi eller lovprisning, vetenskap och politik, rakt ut i världen. Den löper mellan Carl von Linné (1707–1778) och Dag Hammarskjöld (1905–1961), mellan Kungliga Vetenskapsakademien (grundad 1739) och Svenska Akademien (grundad 1786), och mellan biologi, ekonomi, politik och metafysik.² Linjen tar sin början i Linnés födelseår 1707. Den har förstås äldre anor än så. År 1957 fixerades den, 250 år lång, i sin andra punkt, med Dag Hammarskjölds direktörstal på Svenska Akademiens högtidsdag 20 december 1957. I år, 2007, kan den linneanska linjen på nytt markeras, 300 år lång, om man lyckas extrapolera den ytterligare 50 år i både Linnés och Hammarskjölds riktning. Man kan då möjligen på nytt fundera över vad Linné och Hammarskjöld hade gemensamt, och kanske även våga dra några slutsatser utifrån denna valfrändskap.

”Helheten av hans [Linnés] författarskap är i detta hänseende [forskarens koxande in i Guds hemliga rådschammare] mer talande än de brottstycken man kunde välja som exempel”, sammanfattar Hammarskjöld sin föregångares författargärning. Beröringspunkterna dem emellan blir genom deras respektive författarskap slående. *Kring Linnéminnet* (1957) rubricerade Hammarskjöld sitt hyllningstal till Linné inför kungen och drottningen, övriga kungligheter, akademiens ledamöter och en stor skara åhörare.³ Jag har anmärkningsvärt nog inte sett att detta lärda och kärleksfulla stycke tidigare särskilt har uppmärksammats.

Det kan tyckas som om få saker är okända, ouppmärksammas eller otänkta i fråga om Linné och hans liv och verk. De allra flesta perspektiv verkar också vara lagda – höga som låga – mycket av det som han har skrivit är analyserat och många tecken dechiffrerade. Sammanfattningsverken, populärvetenskapliga såväl som populära, fortsätter att flöda, liksom de olika

specialartiklarna. Inför 300-årsjubiléet av Linnés födelse i år tycks liksom alla fördämningar ha brustit. Linné är, åtminstone just nu, som begrepp känd av alla, något av allas egendom. I grunden är detta förstås gott. Allt som i dessa jubileumstider kan associeras till Linné lånar just nu en odiskutabel men också räakenskapsfri glans. Nästan allt kan sägas med hänvisning till honom, få tar illa upp. Med namnet Linné förenas vi som svenska små pärlor runt Vetenskapens och framförallt Botanikens hals. Linné verkar också ha varit nästan överallt, inte minst att döma av en smått osannolik och flitigt brukad slogan: "Linné was here", vilken söker mobilisera reliktsstatus för nästan varje kvadratmeter mark Linné trampat. Den blev för övrigt Språkförsvarets "Tummen ner"-pristagare i april 2006. Nästan blasfemisk är en annan Turistsverige-produktion, "Mr (sic!) Flower Power". Hånet mot den engelskspråkiga världens respekt för titlar – för visst erhöill väl Linné sin doktorstitel i Harderwijk 1735? – utgör bara en del av pinsamheten i denna affischering. För vem skulle egentligen vilja kallas "Herr Blomstermakt" i Sverige i dag. Vad skulle det betyda?

Carl von Linné är – och förstås med rätta – en både nationell och internationell ikon för botaniken, biologin, naturvetenskaperna och vetenskapen i vid bemärkelse, vissa misantroper till trots. Det må vara hur det vill med detta, just nu tar tiden i alla fall tillbaka allt den kan. Hammarskjöld skriver: "Eliot har talat om vår tid såsom en då man glömt visdom för kunskap och kunskap för nyheter." Linné tål – och bör tåla – flera olika perspektiv, olika omdömen och många olika röster och reaktioner på vad han sagt, skrivit och gjort. Han har något att ge de flesta, förutom en lånad glans till alla svenskar och att hans namn kan användas för helt egna syften. Engagemanget visar framförallt att han berör, det må vara att det stannar vid en provokation för somliga.

Om nu nästan allt i förstone kan framstå som om det redan har undersökts och analyserats, sagts och skrivits, tyckts och menats beträffande Linné, hans tid och riken, finns det då egentligen något av värde kvar att säga om jubilaren? Och är allt av samma halt, går allt an, må var och en bli salig på sin bild? Vad sade då Dag Hammarskjöld som möjligen inte sagts tidigare, och inte senare heller, vilka sidor framhöll han? Har dessa någon bäring i dag? Finns det förutom en massa linneana också en sådan linneansk linje?

Dag Hammarskjöld valdes till FN:s generalsekreterare 1953, 48 år gammal. Året därefter valdes han in i Svenska Akademien. Ytterligare tre år senare höll han sitt direktörstal på akademiens högtidsdag inför julen 1957. Av alla möjliga ämnen och teman att välja bland, i Sverige och ute i världen,

valde Hammarskjöld att tala om 250-årsminnet av Linné, om den svenska linneanska traditionen och vår tid, det vill säga om Sverige under det expansiva 1950-talet. Talet trycktes i en liten skrift, på både svenska och engelska, om 20–21 sidor. Det är förvisso ett samtidsfragment, men det pekar samtidigt långt förbi alla dateringar bakåt som framåt – just genom sin titel och sin huvudperson. Det berör av samma skäl, genom sin hållning och sin rätta linje: lovprisningen och lovsången!

Vi äro skapade till GUDs äras uppenbarande: Vi fullgöre ock bäst samma höga ändamål, då vi med upmärksamma ögon gifva agtning på Hans dråpeliga verk, ty af verket prisar man rätteligen mästaren [...]. Den som ej upöfvat sina ögon, och lärt sig se här, vet föga på någon ting gifva agtning. Han ser allenast till ytan, och uti det som ligger bakom dageligen för ögonen, är han nästan blind. Följer således av sig själf, att allenast okunnigheten talar hos dem, som säga den vettenskapen vara utan nytta, som leder oss inn i naturens kännedom.⁴

Dag Hammarskjölds tal tar sin utgångspunkt i Linnés avresa till Lappland, med en referens till Karl XII:s död 14 år tidigare, och avslutas med hans hemkomst över Uppsalaslätten, till den botaniska trädgården i staden. En stor del av reflektionen görs också över landskapsresorna och skildringarna av dessa. Hammarskjöld återkommer till dem flera gånger, till språket, omedelbarheten, folkligheten, friskheten. Det är nog ingen större överdrift att påstå att Hammarskjöld kände en stor frändskap med Linné i detta avseende, både i den direkta och obeslöjade landskapliga observationen och i dennas förmedling, samt – lokalt förankrad – i själva världsmedborgarskapet. Hammarskjöld skriver: "Sverige framstod för Linné som det land, där han ville fullborda sitt livsverk. Det skedde honom efter hans vilja. Forskaren känner dock inga nationella gränser. Han var europé och, såsom europé, världsmedborgare." I fortsättningen avslöjas också den hållning som han uppskattade hos Linné och som samtidigt blev Hammarskjölds egen, generalsekreterare i Förenta Nationerna och vice ordförande i Svenska Turistföreningen: "Mycket har förändrats, men möjligheten kvarstår att så avväga och försona hemmet och världen, arvet och uppgiften. Däri kan ligga ett svar även på större problem än den enskildes."

Den rödaste tråden i Hammarskjölds Linné-framställning handlar dock om "mening", naturens mening, livets mening, varje människas mening. "Innerst", skriver Hammarskjöld om hela Linnés liv, Skapelseförståelse och författarskap, "var det en meningsfylld värld". I en skog, en dammande sommardag på väg från Norrköping "ger oss Linné en nyckel till sin natursyns

hemlighet”. ”Människan är här icke längre världens centrum utan blott ett vittne, men ett vittne som självt äger del i naturens tysta liv, genom hemliga likheter bundet till de träd vilkas bröllopsfest det tillåtes följa.” Vittne och bundsförvant, men ändå adressat. Beträktad på detta sätt, menar Hammarskjöld, upphör skogen att bara vara en scenisk dekoration runt människans äventyr, en romantisk klangbotten eller ljudkuliss för drömmar och skräck eller ett råmaterial att bruka, missbruka eller förgripa sig på. På sina egna villkor förs skogen av Linné in i den svenska poesin och ges här hemortsrätt i hela sin rikedom och med ett eget liv, tillsammans med ängen, vägrenen, den arktiska heden, havsstranden och slätten...

Linné yttrar sig själv om människan både som vittne och observatör, med syfte att vinna ekologiska insikter och utveckla doxologin, och som en reflekterande mottagare av alla Skapelsens gåvor.

Sedan vi således i det anförde hafve skärskådat naturens undersamma ordning, och bevist, att ingen ting är förgäfvets, eller för sin egen skull, utan att det ena alltid måste räcka det andra handen till inbördes understöd, så stanna vi nu hos Menniskan, såsom GUDs ädlaste kreatur [...]. Med ett ord: när vi följa naturens fotspår, och betrakta den ordning, som emellan de naturliga tingen befinnes, går det omsider derpå ut, att allt är för människans skull, och det förnemligast till den ändan, att hon medelst en helig förundran öfver GUDs stora verk, skulle uphöja Hans ära, samt derjämte få nyttja allt, hvad till hennes lifsuppehälle och förnöjsamhet fordras.⁵

Kulmen i Hammarskjölds tal nås måhända mitt i, i kommentarerna till ”[en] förundran inför naturens vittnesbörd om den Högstes allmakt”, till *Nemesis Divina* och till Linnés egen dikt, där grubbleriet övergår i det vuxna barnets tillit. ”I dessa rader”, sammanfattar Hammarskjöld, ”återklingar den lyckliga ödmjukheten inför mysteriet som från begynnelsen givit hans skildringar deras ton av lovsång. Livet blev för Linné ett mysterium tremendum [fruktans-värt mysterium]. Det förblev, till slutet, ett mysterium numinosum [gudomligt mysterium].”

Kärnan i Hammarskjölds tal, såväl som i Linnés och Hammarskjölds egna författarskap, handlar om lovsång. ”Ett landskap kan sjunga om Gud, en kropp om ande”, löd ett vägmärke från det första generalsekreteraråret. *Vägmärken* har kallats Dag Hammarskjölds andliga dagbok. Den utkom postumt 1963 och har sedan kommit i flera olika utgåvor och översatts till flera olika språk. Hammarskjöld formulerar det själv: den är ”en sorts ’vit-bok’ rörande mina förhandlingar med mig själv – och Gud”. ”Vägmärken är en bok som aldrig upphör att beröra, inspirera och provocera läsare över hela

Dag Hammarskjöld (i långrock, tredje person från höger) på Enaforsholm, Enafors, inför båtturen på Enan mot Snasahögarna och Sylarna. Snasahögarna i fonden. Foto: Nils Thomasson, 1924. I privat ägo.

världen”, står det i baksidestexten till boken *Möten med Dag Hammarskjölds Vägmärken* (2005).⁶

Ett decennium tidigare (1951) hade de egna och kanske mest linneanska vägmärkena författats.

Det utom-mänskliga i upplevelsen av stor natur. Den låter sig inte bemästra till uttryck för mänsklig reaktion. Vi kan inte heller tjäna den som uttryck i mänsklig reaktion. Om vi icke finna vägen fram till att klinga med som en organisk del av helheten komma vi endast att registrera oss själva såsom registrerande de tusen komponenternas samspel i en harmoni som är oberoende av vår egen upplevelse därav som harmoni.

Landskap: först i den omedelbara upplevelsen av detaljen ger du helheten grogrund för sin skönhet i din själ.⁷

Dag Hammarskjölds första möte med fjällen ägde rum under sommaren 1924. Han tillbringade då sex veckor i västra Jämtland (Åre). Kärleken till fjällen lär ha väckts omedelbart hos den 19-årige Hammarskjöld, menar Bengt Thelin i *Dag Hammarskjöld. Barnet, skolpojken, studenten* (2005).

Linné var några år äldre, 25, när han anträdde sin forskningsresa till Lappland, men beröringspunkterna finns även här; efterhand upptäckte Hammarskjöld också både de norska fjällen och Lapplandsfjällen. Hammarskjölds många och öppenhjärtiga brev, framförallt till ungdomsvännen Rutger Moll (1902–1987), kan i någon mån också jämföras med Linnés dagboks- och reseanteckningar. Det finns ett gemensamt behov av att kommunicera, att berätta om det som var nytt, friskt, storslaget, oförstört, bortom. "[Du] får drunkna i fjällhedens tystnad och ljus medan jag om ett par dagar efter att ha placerat mamma i ro härute [Saltsjöbaden] blir storstadsbo. Det svider faktiskt till i mig av längtan upp till fjällen [...]".⁸

Från Lappland, som vore den en dubbel hyllning till ljusets födelse, till fjället, landets tillblivelse och till Linné, återfinner vi även detta märke:

Den arktiska sommarnattens dagvard: en doft av is och bristande knoppar – rost-brunt blänk på nakna stammar, glitter i kådigt unglöv – råkarnas frasande, lövsångarnas drillar – isblockens dödglans i motljuset, Rhododendrons purpurvåg uppför strandheden – bland brunt, förtorkat ris *Pinguicula* vita stänk av solljusets svala vatten. Seger –⁹

Dessa, och flera andra av naturen inspirerade och med Linné samtalande, vägmärken låg alla i byrålådan då högtidstalet skrevs till Svenska Akademien i Stockholm.

Om två tredjedelar av Hammarskjölds tal framförallt handlar om den linneanska traditionen och dess innehåll i vid bemärkelse, Linnés "insats till utvecklingen av värden vilka denna Akademi har att värna" och om lovsången som livshållning, så reflekterar den sista tredjedelen över "vår tid", i perspektivet av de förra. Tids- och civilisationskritiken är välkänd och skarp, men den är mjukt och vältaligt framförd. Några inledande – och varnande – rader ter sig märkligt moderna och adresserar även våra dagar:

I en masskultur, där reklamen i försäljningsintressenas tjänst hamrar in föreställningen, att det senaste måste vara det bästa, degraderas boken för många till en snabbt åldrande konsumtionsvara.¹⁰

Varför produceras det då skyltar, posters och en slags gardiner med "Linné was here"- och "Mr Flower Power"-tryck i stället för ödmjukt, spänstigt och/eller nytolkande kommenterade nyutgåvor och folkupplagor av Linnés främsta verk, kan man fråga? Hammarskjölds lakoniska sammanfattning: "Till slut ställes vi i detta sammanhang inför frågan om det andliga klima-

tet och dess bestämningsgrunder”, gäller nu som då, och svarar på frågan. Tyvärr, det andliga klimatet...

De avslutande sidorna av Hammarskjölds tal tar som sig bör upp visionen om ”ett nytt staternas samfund”, de mänskliga rättigheterna och Europas plats i den nya världen. Linné får som infödd smålänning, resande svensk, studerad europé och vetenskaplig globalist knyta det till synes oförenliga samman.

Således är alt gjordt til Skaparens ära, icke allenast efter alle Moralisters och Theologers, utan ock efter sielfva Naturens vitnesbörd, och Människan är hitsatt til en tolk af denna sin Skapares vishet; den som icke ser densamma af Naturens inrättning, kan det väl aldrig af Människors berättelse; ty om vi icke tro det vi se, huru skole vi då tro det vi icke se? [...]

Hade verlden endast varit inrättad för oss, at här någon tid pröfvas, utan något annat ändamål, så hade ock den Visheten, som ingen ting gjordt utan orsak, och allting på kortaste sättet, ofelbart skapat jordklotet som en massa, hvaruti vi fått äta och sofva som masken i osten; då hade vi ej haft naturlig orsak at tänka på annat, än mat och sömn, och således kunnat lefva som de oskälige, hvilka endast fråga efter hvad som duger at svälja; men nu icke så.¹¹

Det ligger självfallet både i sakens natur, och framförallt i tiden, att inte bestiga några höga hästar och tala om för någon annan hur hon, eller han, har att närma sig Carl von Linné, läsa honom och värdera det hon finner. De föreligger dock en konflikt, speciellt i jubileumstider, mellan det goda populariserandet, tillgängliggörandet, och nivelleringen, den exploatering som inte tar ansvar. Det är lika bra att erkänna det. ”Linné åt folket”, javisst, jag står gärna som första namn på det uppropet, men inte med vad som helst, när som helst och hur som helst. Hammarskjöld bejakar själv tillgängliggörandet av Linné och noterar glatt lågprisutgåvorna av landskapsresorna, vilka ”måste [...] visa, att [de] svarar mot ett behov, bestämt av den inriktning svensk naturkänsla utvecklat.” Men, han häcklar i motsvarande grad samhällets allmänna nivellering i ”vår tid” som har ”i ovanlig grad givit vikt åt de materiella framstegen, liksom att den därvid kommit att länka intresset bort från andliga övningar och funnit möjligheter att tillfredsställa det med tusen och en nya uppfinningar”.

Så, hur kan vi då närma oss Linné på ett ansvarsfullt, närande, uppbyggande och lärande men ändå lustfyllt och humoristiskt sätt, och hur undviker vi minorna, upprepningarna och turistinformationen så att inte

Korsmärkta fjäll, Templet i Sylmassivet, och växter likt ikoner. "Ödmjukheten inför blomman i trädgränsen öppnar vägen upp på fjället". Detta vägmärke av Dag Hammarskjöld, författat 1951, två år innan valet till FN:s generalsekreterare, är ett av hans natursymboliskt starkaste och möjligen hans mest linneanska. Foto: Kjell Lundquist, 2007.

"i ett sådant läge [...] de döda diktarna [skulle] bli slutligt glömda". En möjlighet, menar jag, kan ligga i den linneanska linjen. Den linje som går mellan Carl von Linné och Dag Hammarskjöld. Här är Linné tolkad och kondenserad av en frände, av en av det förra århundradets största svenska statsmän. Denna linje är rät och full av sång. En rät linje definieras ju som den kortaste sträckan mellan två punkter, och den retoriska frågan är på sin plats: Varför gå en omväg till Linné? En personlig oscillering runt denna linje må sedan bara ytterligare understryka vad Hammarskjöld själv menade karakteriserade Linné: att "avväga och försona hemmet och världen, arvet och uppgiften".

Martin Lönnebo skriver: "En skymt av den oändliga Skönheten och du är för alltid präglad därav. Så därför, förakta inte skönheten, den är en glimt av Guds närvaro på jorden."¹² Den linneanska linjen, förankrad i Skönheten, dragen av förundran och mynnande i lovsång, är egentligen inte alls i

första hand linneansk utan högst allmän och Skapelsetillvänd. Beroende på hur långt och hur rak vi drar den bakåt i tiden, och vad vi då menar med rak, må vi bland andra kunna förankra den hos såväl Augustinus av Hippo (354–430) och andra kyrkofäder, Franciscus av Assisi (1181/82–1226) och Nicolaus Cusanus (1401–1464).

Det finns även punkter och personer mellan Linné och Hammarskjöld som den doxologiska linjen med nödvändighet måste passera. Mitt emellan de båda i tid står den kanske främste, och siste, linneanen, professorn i botanik i Uppsala och den botaniska trädgårdens prefekt, Elias Fries (1794–1878). I hans "akademiska stridsskrift" från 1842, *Äro naturvetenskaperna något bildnings-medel?*, förnimmer vi både Linnés ande, språk och doft, och ett embryo till Hammarskjölds klarhet, dissektion och riktning.

Ty likt det skrifna ordet är naturens bok i sin rikedom outtömlig; hvar och en, som söker, finner deruti hvad som bäst passar för sig: barnet frid, ynglingen skönhet och mångfald, mannen outtömliga föremål för sin verksamhet, ålderdomen en högre vishet och ett högre hopp. På goda grunder kan man derföre kalla naturens rike en förgård till nåden; thy värr! de fleste äro tillfredsställda af det förras sinnliga njutning och yttre fågring, som är dess förgängliga del; men, anade de blott, hvilken outsäglig vishet, *huru mycket skönt i hvarje åder af skapelsen och lifvet sig förråder*, skulle de allvarligare söka källan, den evigt klara.¹³

Ett lovprisande Linné-citat är särskilt känt. Det har tidigare ofta citerats men har efter jubileumsåret blivit ytterligare uppmärksammat och brukat. Det handlar om Linnés Mose-apostrofering i *Systema naturae* (1758) där han säger: "Jag såg den oändlige, allvetande och allsmäktige Guden på ryggen, då han gick fram, och jag hisnade". Detta underbara citat har nu blivit ett svenskt allmångods. Karin Berglund inleder också hela sin framställning i sitt praktverk *Jag tänker på Linné. Han som såg allt* (2007) med just detta citat över en blomsteräng.¹⁴ Gott så. Gud kan vi måhända blott se på ryggen och fortfarande leva. Linné själv behöver vi dock se i ansiktet, inte överseende på ryggen. Linné lär allvar. Dag Hammarskjöld understryker detta. Att just "allvarligare söka källan", med Elias Fries uppmaning och med Linnés hjälp, det ser jag som Dag Hammarskjölds viktigaste ärende med sitt högtidstal. Detta ärende ser jag också som ett Linnéjubileums verkliga *raison d'être*, det första och egentligen det enda, då allt väsentligt i den linneanska traditionen utgår från detsamma. Vilket skulle egentligen vara sannare, det handlar ju om den "högsta spetsen av mänsklig lycka"?

Med ett ord: Naturens beskådande ger en försmak av den himmelska sällheten, en beständig själens glädje och en början till dess fullständiga vederkvickelse som är högsta spetsen av mänsklig lycka.¹⁵

Dag Hammarskjöld avslutar sitt tal: "Må hans [Linnés] tidlösa bild av människans verk och naturens vila få bilda slutvinjetten till dessa reflexioner i anledning av Linnéminnet". Applåder. I Stora Börssalen i Stockholm väcks ett svagt sorlande. Hjalmar Gullberg, Pär Lagerkvist, Harry Martinsson och Anders Österling lutar sig mot varandra och nickar. Just så. Se, där kommer Eyvind Johnsson för att installeras, liksom Olle Hedberg efter den nyss avlidne Sten Selander.¹⁶ Säg, har inte Sten förresten ganska nyss disputerat på en avhandling om den lappländska floran (1950) och nyligen också gett ut *Det levande landskapet i Sverige* (1955)? Då måste ju Hammarskjöld bara rubricera sin engelska översättning av det här talet *The Linnaeus tradition and our time*, menar de. Vi är ju linneaner, ja åtminstone några av oss, och det är ju i en både linneansk tradition och anda som vi sitter här – på linjen, så att säga. Det hade nu blivit riktigt mörkt. Nu skulle de hem och fira Jul, och begrunda. Två dagar senare, 22 december, författade Dag Hammarskjöld det årets näst sista vägmärke: "Dåren ropade på torget. Ingen stannade för att svara. Så bekräftades det då att hans teser var oemotsägliga."¹⁷

Noter

¹ Dag Hammarskjöld, *Kring Linnéminnet* (Stockholm, 1957); Dag Hammarskjöld, *The Linnaeus tradition and our time* (Stockholm, 1957).

² Allmänna uppgifter om Dag Hammarskjöld har hämtats från bl.a. "Dag Hammarskjöld 1905–2005", FN-förbundet, <http://www.dh100.se/index.html> (2007); Knut Hagberg använde uttrycket "linneansk linje" i sin bok, *Linneansk linje* (Stockholm, 1963).

³ Handlingar rörande Svenska Akademiens högtidsdag den 20 december 1957, *Svenska Akademiens Handlingar. Ifrån år 1886*, D. 66 (Stockholm, 1958), 177.

⁴ Carl von Linné, *Oeconomia naturæ el-*

ler Skaparens allvisa inrättning på vår jord (Stockholm, 1750), § 35.

⁵ Linné 1750, § 34.

⁶ Lisbeth Gustafsson (red.), *Möten med Dag Hammarskjölds Vägmärken. En bok för reflektion och samtal* (Örebro, 2005).

⁷ Dag Hammarskjöld, *Vägmärken* (Stockholm, 1966 [1963]), 65.

⁸ Bengt Thelin, *Dag Hammarskjöld. Barnet, skolpojken, studenten* (Stockholm, 2005), 134. Brev från Dag Hammarskjöld till Rutger Moll, 29 juli 1929.

⁹ Hammarskjöld 1966, 65.

¹⁰ Hammarskjöld 1957, 14.

¹¹ Carl von Linné, "Naturalie samlingars

ändamål och nytta" [1754], utg. i *Fyra skrifter* (Stockholm, 1964), 57, 59.

¹² Martin Lönnebo, "I väntan på Det stora sommarlovet...", *Amos 3* (2001).

¹³ Elias Fries, *Botaniska utflygter I* (Stockholm, 1843), 52.

¹⁴ Karin Berglund, *Jag tänker på Linné. Han som såg allt* (Stockholm, 2007); Citerat från Carl von Linné, "Observationer och inled-

ningsord i *Systema naturæ*", i *Om undran inför naturen och andra latinska skrifter*, utg. Knut Hagberg (Stockholm, 1962), 167.

¹⁵ Anderman 2006, 110 f. Citerat från Carl von Linné, *De curiositate naturali* (1748).

¹⁶ *Svenska Akademiens Handlingar. Ifrån år 1886*, D. 66, 193.

¹⁷ Hammarskjöld 1966, 128.

Summary:

Carl Linnaeus and Dag Hammarskjöld— A linnean line

This article takes its point of departure in a seldom noticed and referred speech, hold by former UN Secretary General (from 1953) Dag Hammarskjöld (1905–1961), for The Swedish Academy (where he was a member since 1954) on its annual commemoration day on 20 December 1957. The speech also commemorated Linnaeus 250 year of birth in 1707. It was hold in Swedish, but parallel published in both Swedish and English, *The Linnaeus tradition and our time* (1957).

The article claims that there goes a straight line between Linnaeus and Dag Hammarskjöld, two of the most well known, prominent and respected Swedes ever, within the fields of doxology, science and politics. The line thus also goes between The Royal Swedish Academy of Sciences (1739) and The Swedish Academy (1786), and within the fields of biology, economy, politics and metaphysics. The key word is clearly expressed: *doxology*. Trough quotations by Linnaeus and by Hammarskjöld, in his speech as well as in his post-humous *Markings* (1964 [1963]), similarities and *Wahlverwandschaften* between the two are shown and discussed. Hammarskjöld's appreciation of Linnaeus is great. This include his "contribution to the development of values" and his aim, as for Hammarskjöld himself, to "balance and reconcile home and world, heritage and task". "Deep down", Hammarskjöld concludes about the whole life of Linnaeus, his understanding of the Creation and his authorship, "it was a world full of meaning".

The climax in the speech is reached in the commentaries to "[the] wonderment at nature's proof of the Lord's omnipotence", to *Nemesis Divina* and to a poem of Linnaeus himself, where brooding finally gives way to the trust of a grown-up child. "These lines", Hammarskjöld summarize, "revertebrate with the happy humility before the mystery which from the outset gave his accounts their paeon note. Life, to Linnaeus, became a *mysterium tremendum*. It remained, till the end, a *mysterium numinosum*." A Linnean line, a part of the main doxological course—anchored in beauty, pulled out by wonder and emerging into songs of praise—between Linnaeus himself and Dag Hammarskjöld. To more seriously "seek the Well", in the words of another Linnean on the line, in between, professor Elias

Fries, “to reach the highest peak of human happiness”, in Linnaeus words, seem to be both Hammarskjöld’s message and a *raison d’être* for any Linnaean jubilee.

Författarens adress:

AgrD Kjell Lundquist, Område Landskapsarkitektur, SLU, Alnarp, box 58, 230 53 Alnarp.
E-post: kjell.lundquist@ltj.slu.se

PER STOBÆUS

Amor unit plantas

Bingeln i botanikens historia

Carl von Linné, vars nyfikenhet aldrig sinade, lät sig förundras även över sådant som kan verka trivialt. Han hade blick för det intressanta i det lilla och oansenliga. I hans fotspår kan vi betrakta en liten växt, skogsbingeln (*Mercurialis perennis*), vars historia belyser hur vår tids botanik är rotad i antik vetenskap. Linné blir den förmedlande länken till antiken. Invid raukporten Hässelby läde på Stora Karlsö vid Gotland finns bestånd av en ört med friska, blanka blad. Den har små, gröna blommor, allt annat än iögonenfallande. Lokalen är inte typisk för arten. Man påträffar den oftast i lövskogar i södra Sverige och kanske är förekomsten vid Hässelby läde ett minne från en tid då ön hade mer skog. I sin *Flora Svecica* (1745) anger Linné att skogsbingel växter bland annat på Gotland.¹ Kanske avser han Karlsöarna, som han besökte 1741. Arten är sällsynt på övriga Gotland.

Örten finns avbildad på ett ställe som man ser dagligen. Skogsbingeln syns bredvid Linnés porträtt på hundrakronorssedeln. Valet av motiv på sedeln beror på att Linné – som vi skall se – hade ett särskilt förhållande till skogsbingeln. Till skillnad från så många andra växter har den dock inte fått sitt latinska namn av honom. Redan i antiken uppkallades bingeln efter Mercurius – även kallad Hermes – och eftersom han är handelns och köpmännens gud är den ju lämplig som prydnad på pengar. Botanisten Dioskorides (första århundradet e.Kr.) anför ett par grekiska namn på växten, *argyros* och *chrysitis*, ”silver-” och ”guldväxt”, som jag tror anspelar på Hermes nämnda roll. Nu räknades Hermes emellertid också för tjuvarnas gud, vilket Riksbanken möjligtvis inte har beaktat. Bakgrunden till att han fick denna uppgift kan man läsa om i en grekisk dikt från omkring 400-talet f.Kr. som tillhör de så kallade homeriska hymnerna. Där berättas att den sluge Hermes redan som nyfödd stal Apollons boskapshjord och drog iväg med korna baklänges så att spåren förvillade och ledde Apollon åt fel håll. När Apollon insåg att han hade lurats blev han mäkta förgrymmad, men blidkades då han som ersättning fick den av Hermes uppfunna lyran. I denna myt uppträder Hermes alltså både som tjuv och byteshandlare.²

För grekerna kunde skillnaden mellan köpenskap och stöld tydligen vara liten. Den romerske Merkurius var en mer utpräglad handels gud, och hans namn är besläktat med ordet *merx*, handelsvara (jämför det svenska lånordet merkantil).

Den mångsidige Hermes förknippades också med undergörande växter. Enligt Homeros gav han Odysseus örten *moly* som ett skydd mot Kirkes förtrollning (*Odysséen* X 304–306). Det är okänt vilken växt Homeros menade, men på botanisten Pseudo-Apuleius tid, 300-talet e.Kr., identifierade man *moly* med kungsljus, vars stängel kallades ”Hermes stav”.³ Vilket förhållande hade Hermes till bingeln? Romaren Plinius den äldre (d. 79 e.Kr.) skriver att denna växt på latin kallas *mercurialis* och på grekiska *Hermu poa*, ”Hermes ört”, eftersom den en gång upptäcktes av guden. Plinius går inte närmare in på namnets historia, men hans beskrivning av växtens egenskaper gör att man får anta att namnet hänger samman med Hermes roll som fruktbargud.⁴

I antiken tillhörde namnet *mercurialis* närmare bestämt en syd- och mellaneuropeisk medlem av bingelsläktet: grenbingel (*Mercurialis annua*). Grenbingeln var känd som läkemedel. Plinius och Dioskorides redogör för dess medicinska verkan.⁵ Växten uppträder enligt dessa författare i en manlig och en kvinnlig form. Bingelns frukter är små och runda och sitter två och två, varför de ser ut som testiklar (detta gäller för övrigt också skogsbingeln). De fruktbärande plantorna betraktas av Plinius och Dioskorides därför som manliga. Deras iakttagelse är riktig i så måtto att bingeln är vad vi i dag kallar tvåbyggare: den har skilda han- och honplantor. De skriver att bingeln har den märkliga förmågan att påverka könet på foster. Detta sker om kvinnan intar saften som extraherats i russinvin eller äter bladen kokta med salt och olja eller råa med ättika. Om bladen är tagna från en hanplanta föds ett gossebarn, och kommer de från en honplanta föds ett flickebarn. Enligt Dioskorides är *parthenion* ett annat grekiskt ord för bingel, och det kan härledas ur Parthenos, som är ett namn på Artemis, barnaföderskornas gudinna. Bingeln är ett typexempel på växter vars utseende ansetts avspegla deras medicinska egenskaper. Företeelsen kallas signaturlära. Ett annat är orkidéerna med testikelliknande rotnölar, vilka av de antika författarna påstås ge samma effekt som bingeln.⁶ Plinius menar att alla växtarter på jorden uppträder i två kön. Som ett tydligt exempel anför han dadelpalmen, en annan tvåbyggare, vars befruktning kan studeras när hanträden sprider sitt pollen. Utan hanträd blir honträden ofruktsamma, skriver Plinius.⁷ Hans intressanta anmärkningar visar att upptäckten av

växternas sexualitet ingalunda är en modern företeelse. Saken var känd redan av antikens lärde.

Åter till bingeln. Under antiken hade *mercurialis* ännu ett användningsområde: laxermedel. Den barske romaren Cato den äldre (234–149 f.Kr.), känd bland annat för att han brukade avsluta sina tal med orden ”Praeterea censeo Carthaginem esse delendam” (För övrigt anser jag att Kartago bör förstöras), anför i sin bok *De agricultura* en besk medicin där *mercurialis* ingår som en av ingredienserna:

Tömning av magen bör ske på följande sätt, om det skall ske effektivt: Tag en gryta, fyll den med sex sextarier vatten och lägg i en grisfot. Om du inte har en grisfot, lägg i ett halvt skålpund skinka med så lite fett som möjligt. När det börjat koka, lägg i två kålplantor, två betplantor med rot, ett ormbunksskott, lite *mercurialis*, två skålpund musslor, en *capito*-fisk, en skorpion, sex sniglar och en näve linser. Allt detta kokas ihop tills tre sextarier vätska återstår utan att olja tillsättes. Tag en sextarius därifrån medan det är varmt, tillsätt en bägare vin från Kos, drick, vila och gör därefter åter på samma sätt och sedan en tredje gång, så kommer du att tömma magen väl. Om du vill dricka utspätt vin från Kos därtill så gör det. Alla dessa nämnda saker kan var och en åstadkomma tömning av magen, men det är så många ingredienser i detta att effekten blir god och säker.⁸

Det finns knappast anledning att betvivla kraften i Catos recept. Men det är nog inte värt att pröva, eftersom bingeln antagligen gör större skada än nytta. De antika idéerna om bingelns verkan – lavemang och styrning av fosters kön – var emellertid levande mycket länge. Man kan nämna att det tyska ordet Bingel, som inlånats i svenskan, förmodligen betyder knöl och syftar på frukternas utseende och egenskaper. Engelsmannen John Ray (1627–1705), en av den moderna biologins grundläggare, påpekar dock i sin *Historia plantarum* (1686–1704) att en jämförelse med andra levande varelser visar att det är de fruktbärande plantorna hos bingeln som bör kallas kvinnliga och inte tvärtom.⁹ Han förkastar den traditionella medicinska användningen och beskriver ett förgiftningsfall inom en familj orsakat av att husmodern av misstag serverat bingel på bordet. Ray är upphovsmannen till de i dag giltiga vetenskapliga benämningarna *Mercurialis perennis* respektive *annua*.

Ray höll således fast vid den antika traditionen att tala om honor och hanar bland växterna, men gjorde viktiga korrigeringar. Ett större steg togs av hans yngre samtida Rudolf Jakob Camerarius (1665–1721), vars namn är särskilt förknippat med bingeln. Denne verkade som professor i medicin

Plansch ur Carl von Linné, Sponsalia Plantarum eller Blomstrens Biläger (1750), föreställande han- och honplanta av skogsbingel, ett ägg och en böna i genomskärning samt en blommas olika delar. Foto: Lunds universitetsbibliotek.

Överst, t.v., *Honplanta av skogsbingel*, *Mercurialis perennis*, t.h. *hanplanta*. *Fågelsångsdalen, Lund*. Nederst, t.v., *Hanplanta av grenbingel*, *Mercurialis annua*, t.h. *honplanta*. *Tübingen*. Foto: Per Stobaeus.

i sydtyska Tübingen, en universitetsstad med stolta botaniska traditioner. Även Camerarius citerade de antika auktoriteterna som en bakgrund till egna forskningsrön. I *De sexu plantarum epistola* (1694) redogör han för experiment med tvåbyggare såsom bingel, hampa och spenat, vilka visar att växternas fortplantning i likhet med djurens sker genom föreningen av en hane och en hona. Han liknar pollen vid hanens säd. Om bingelns honplantor isoleras från hanplantorna blir deras frukter sterila, konstaterar Camerarius. Han anmärker också att de flesta växtarterna inte är tvåbyggare utan har han- och honorgan på samma exemplar. Än i dag kan man se grenbingel växa som ogräs i täpporna nere vid Neckar i Tübingen och påminna om Camerarius upptäckt. Det skulle dröja länge innan Camerarius resultat blev allmänt kända och godtagna i Europa. Linné fick emellertid redan som gymnasieelev i Växjö stifta bekantskap med de moderna teorierna. Hans lärare lektor Rothman uppmärksammade honom på fransmannen Sébastien Vaillant, vars skrift *Sermo de structura florum* (1717) är inspirerad av Camerarius. Vaillant liknar blommors pistill vid en äggstock.

År 1729, när Linné just hade kommit till Uppsala, ventilerades en disertation av teologen och orientalisterna Georg (Jöran) Wallin den yngre med titeln *Gamos phyton sive nuptiæ arborum*. Wallin låter exempel från Bibeln och antika författare belysa växternas likheter med människor, särskilt deras giftermål (*gamos*). Ett kopparstick som föreställer en manlig och en honlig dadelpalm visar hur växterna förenas i kärlek (*amor*). Linné fick nu anledning att författa en liten skrift på samma tema men utifrån ny forskning. Detta förstlingsverk kännetecknas av hans typiska blandning av lyrisk framställning och exakt observation. Manuskriptet bär rubriken *Praeludia Sponsaliorum Plantarum* ("förspel till [ämnet] växternas förmälning"). Den unge mannen gör inte anspråk på att komma med något helt nytt – han nämner Vaillants namn. Jag misstänker att Linné också fått kännedom om Camerarius. Som vinjettbild har han nämligen inte dadelpalmer utan en teckning av skogsbingel: en *fœmina* och en *mas*. Vaillant använder inte bingeln på detta sätt i nämnda skrift från 1717. Jag föreställer mig att Linnés tankar hade grott redan i Lund. I handskriften *Spolia botanica* (1729) upptar Linné *Mercurialis* bland de växter han observerat i Skåne. Om Fågelsångsdalen vid Lund, i vilken bingeln frodas, skriver han: "Här skulle man wähl kunna swärja, att gudarne haft sitt sedes, såsom en angenäm ort för alla i världen."¹⁰ Man vågar nog gissa att Merkurius är en av de gudar Linné tänker på.

Bingeln följde Linné även senare. I anslutning till Ray framhöll han i sin *Critica botanica* (1737) att de antika vetenskapsmännen ofta misstog sig vid

könsbestämningen av växterna. De förment kvinnliga och manliga orkidéerna tillhör egentligen olika arter. Men i fallet *Mercurialis* hade Plinius och Dioskorides rätt, eftersom den verkligen har skilda hon- och hanplantor, låt vara att de förväxlade könen, skriver Linné.¹¹ Han utvecklade nu sitt sexualsystem, i vilket de olika kombinationerna av han- och honorgan hos växterna klassificerades. Han behöll metaforen bröllop, som väl var lånad från Wallin och ännu lever kvar i termerna fanerogamer och kryptogamer. Linné byggde också på Ray när han i *Flora Svecica* införde varningen att *Mercurialis* är mycket farlig för människan och skadlig för får.

Den ovannämnda bilden på hundralappen är hämtad ur Linnés bok *Sponsalia Plantarum eller Blomstrens Biläger* (översatt och utgiven av Johan Gustav Wahlbom 1750). Tankarna och bildspråket från 1729 återkommer här i bearbetad form. Orden *sponsalia* och biläger betyder förlovning respektive bröllop. Planschen som föreställer två exemplar av *Mercurialis* har följande förklarande text: "Han, med sine ståndare och frö-mjöl, som blåses af vädret." – "Honan, med sina märken, som emottager det flygande frö-mjölet." Över de båda plantorna står orden *Amor unit Plantas* ("kärleken förenar växterna"). Planschen visar också en bönas slående likhet med ett ägg. För Linné var analogin mellan växterna, djuren och människorna ett tecken på Guds försyn, "huru naturen alltid är sig lik, och huru snör-rätt den följer sina lagar, som af begynnelsen äro föreskrefna".¹²

Vi talar än i dag om växternas han- och honorgan. Detta är naturligtvis en mänsklig konstruktion. Jag överlåter åt fackmän att utreda huruvida växternas och djurens likartade fortplantningssätt har ett gemensamt ursprung och nöjer mig med att konstatera att fiskarna fanns på jorden före blommorna. Bingelns historia visar att idén om växternas sexualitet förekom redan hos antika vetenskapsmän. Denna idé utvecklades vid 1600-talets slut av Camerarius i Tübingen. Carl von Linné gjorde den till grunden för klassificeringen av alla växter.

Noter

¹ Carl von Linné, *Svensk flora, Flora Svecica* (Stockholm, 1986), 318.

² *De homeriska hymnerna*, övers. Ingvar Björkesson (Stockholm, 2004), 90–123; Jfr Horatius, *Ode* I:10.

³ *Corpus medicorum Latinorum* IV, ed. E. Ho-

wald & H. E. Sigerist (Lipsiae & Berolini, 1927), 129.

⁴ *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* VIII, utg. Georg Wissowa (Stuttgart, 1913), sp. 775; Helmut Genaust, *Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen* (Basel, 1996), 381.

⁵ Plinius, *Naturalis historia* XXV:38–41; Dioskorides, *Materia medica* IV:188 (191); Dioskurides, *Arzneimittellehre in fünf Büchern*, övers. J. Berendes (Stuttgart, 1902), 474.

⁶ Per Stobaeus, "Satyrion och sömntorn. Orkidéerna och sömntornen i kulturhistorien", *SLÅ* 2002–2003, 69–98.

⁷ Plinius, *Naturalis historia*, XIII:31–35.

⁸ Cato, *De agricultura*, kap. 158.

⁹ John Ray, *Historia plantarum* (Londini, 1686–1704), I, 163; III, 108.

¹⁰ Carl von Linnés ungdomsskrifter, utg. Ewald Ährling (Stockholm, 1888), 75, 58.

¹¹ Carl von Linné, *Critica botanica* (Leiden, 1737), 187, 242.

¹² Carl von Linné, *Sponsalia Plantarum eller Blomstrens Biläger* (Stockholm, 1750), 68.

Summary:

Amor unit plantas *Mercurialis in the history of Botany* By Per Stobaeus

Mercurialis (Annual Mercury, Dog's Mercury) has played an important role in the history of botany. Already Greek and Roman botanists knew that *Mercurialis* has separate male and female plants, albeit they called the fruit-bearing specimens the male ones. R. J. Camerarius in Tuebingen made 1694 fundamental contributions to the knowledge of pollination by examining *Mercurialis*. Carl Linnaeus may have known Camerarius' theories already when he as a student in Uppsala 1729 used the dioecious *Mercurialis* as an evidence of sexes in plants.

Författarens adress:

FM, TK Per Stobaeus, Historiska institutionen, Box 2074, 22002 Lund. E-post: Per.Stobaeus@hist.lu.se

Smärre meddelanden

Linnéjubileet 2007

Jubileet. Trehundraårsjubileet av Linnés födelse har firats på många sätt och på många håll. Ett jubileum av denna storleksordning är svårt att summera. Ett inledande problem rör frågan om "vem som ägde" Linné, utifrån sett en rätt besynnerlig fråga – för vem kan äga en person eller ett minne? Men om Linné uppfattas som en nationell angelägenhet så måste firandet samordnas. Så inrättades den Nationella Linnédelegationen ledd av landshövdingen i Uppland Anders Björck och med ett sekretariat vid Vetenskapsakademien. Man lyckades med en relativt blygsam budget nå långt, både nationellt och internationellt. Satsningen har framför allt syftat till att nå unga människor och den mest reproducerade bilden är Augustin Ehrensvärds från 1740 som visar en ung skönlockig Linné, som därtill kallats Mr Flower Power, en bild som återkommit i många sammanhang, bland annat på det månadsblad man gett ut. Utöver de stora festligheterna har i det löpande skolan engagerats, media och lokalhistoriska och biologiska sammanslutningar. Sekretariatet har letts av Åse Berglund, som för sin insats vid årets slut belönats som Årets projektledare. Alldeles uppenbart har Linnés namn och vad det står för nått vida kretsar. Många har på olika nivåer arbetat med årets tematik, rimligen med bestående resultat. Inte minst har styrelsen för Svenska Linnésällskapet haft ett omväxlande år med resor och föredrag. Mycket har också skrivits och förhoppningsvis så att om inte annat har deras författare – undantag finns – lärt sig sitt område och vidgat de Linnékunnigas krets.

Siffror på jubileet kan i slutet av året ändå antyda dess omfattning: I Sverige har cirka 2 000 evenemang avhållits, 7 000 artiklar har skrivits, 70

böcker givits ut, ett trettiotal länder har deltagit i firandet, 425 skolor har enrollrats i skolprojektet. Det senare under ledning av Christer Hjort och Britt-Marie Lidesten måste uppfattas som ett av de särskilt livgivande bidragen i jubileet. Man har riktat sig till framtidens Linné och Linnea bland annat genom en serie skrifter som genomgående verkar sakrika, välgjorda och entusiasmerande. Projektet ”vill stimulera till nyfikenhet, upptäckarglädje och lust att lära, vill inspirera till ett undersökande arbetssätt och utvecklar ett material som är konkret användbart i skolan, har perspektivet dåtid-nutid-framtid, genomsyras av ett miljöperspektiv” och så vidare. Om ett kvarts sekel föreligger resultat. *I nästa årgång kommer mer om organisatoriska aspekter och en allmän värdering.* Här följer tills vidare en ofullständig dokumentation som särskilt på den lokala nivån behöver kompletteras. Först ska här sägas något om firandet på olika orter, därefter presenteras några teman, sist lämnas ett antal böcker till anmälan. Någon absolut ordning råder inte, varken kronologiskt eller tematiskt. *Tyngdpunkten ligger på utgivna böcker, där nota bene omfånget i en anmälan inte alltid ska uppfattas som en värdemätare.*

Firandet. Växjö, Stenbrohult. Jubileet hade föregripits på flera håll men startade Carl-dagen 28 januari 2007 i Växjö med kung och drottning närvarande liksom ett par statsråd, ytterligare några före detta, en stor mängd Linnéfolk och lokala honoratiores. Sammanlagt kanske ett halvt tusental var med på invigningen, som inleddes med utställningen *Kaos von Linné*, sedan av release av fotoboken *System och passion* och visning av Linnés *Örtabok* av Torbjörn Lindell. På kvällen i konserthuset hölls en invigningsföreställning med Marika Lagercrantz som värdinna, skolbarnssång av nykomponerad visa av Georg Riedel, en smula teater, ett specialskrivet verk av Ola Salo för orkester, pianosolist och kör under titeln *Linnaeus Rex* – mycket mäktigt och storvulet, man påmindes om *Gula floden*, konserten som är ett sammandrag av alla pianokonsalter. Därpå följde stor bankett.

Linnébygden eller Sagobygden som den också kallas har under 2007 hyllat Linné på alla ledder. Man har skäl till stolthet: ”Två av världens bästa idéer kommer från Älmhult” – det vill säga Linnés systematik och Ingvar Kamprads IKEA. I Råshult hade redan i maj den normala besöksfrekvensen för hela säsongen passerats. Berättarfestivalen i Ljungby ägnade Linné stor uppmärksamhet. Också i Ljungby utställdes på Ljungbergsmuseet en fin blandning av konst och litteratur på temat ”Apropå Linné” (Bidrag Bertil Almlöf, A. M. Dahlquist-Ljungberg, Hans Gedda, Lena Lervik, Lennart

Sjögren med flera). Jubileet föranledde flera böcker. *Stenbrohult i forntid och nutid*, volym 19 – serien med det namnet påbörjades redan 1923, utgiven av Hembygdsföreningen Linné, utgjordes denna gång av en antologi ur tidigare årgångar, man uppskattar inte minst Gotthard Virdestams och Assar M. Lindbergs lokalhistoriska och genealogiska utredningar, som verkligen förankrar Linnés härkomst och uppväxt i den småländska myllan – eller pinnmon. Ett par tillägg i denna årgång av Sven G. Nilsson om landskapsförändringen under trehundra år och av David Termén om Linnés livsskådning förhöjer värdet. IKEA har bistått. Länsstyrelsen i Kronoberg har till jubileet gett ut *Råshult under Linnés tid* av Urban Ekstam (text) och Nils Forshed (bild) – som upptar kapitel om byggnader, lanthushållning, husdjur, bete, ängar, växt- och djurliv, träd och buskar, åkrar och åkerbruk, utmarker – inga konstigheter utan vad man behöver veta för att förstå inte bara Linnés tid utan också, det måste tilläggas, vår egen. *I Linnés fotspår* (Kronobergs läns hembygdsförbund, 2006) av Lars-Ola Borglid har ett liknande budskap. Boken använder flitigt Linnécitat men bygger också på intervjuer med människor som varit med förr och som vet hur det gamla kulturlandskapet sköttes. Tidsperspektivet spänner över lång tid, via rättegångshandlingar framträder till exempel den berömda kloka Ingeborg i Mjärhult, som Linné skrev om i sin *Öländska- och gotländska resa*. Det finns många ut- och ingångar i dessa böcker, som bör vara lämpliga både för studiecirklar, för skolan och för den som är intresserad av det gamla Bondesverige. – Lett av ärkebiskop Anders Wejryd och med en rad av författare till boken *Linné. En småländsk resa* (se nedan, s. 219 f.) avhölls ett Linnésymposium i Växjö den 21–22 maj, inkluderande en exkursion till Stenbrohult och ett besök i det gamla Karoliner gymnasiet. Firandet har sedan fortsatt. På sikt viktiga är planerna att skapa ett världsarv av Linnémiljöerna i Småland och deras motsvarigheter i Uppsala. Här finns redan promemorior för Bryssel att ta ställning till. Sådant tar tid och skapar ytterligare dokument. Årsskriften följer ärendet.

Uppsala bjöd på stor födelsedagsfest den 23 maj. Jubileet var intensivt märkbart längs gator och torg, ja kanske evenemanget verkligen tjänade till att förena staden. I Uppsala har väl aldrig setts sådan blomsterprakt. Stadsträdgården levde i veritabel tulipomani. Kejsaren och kejsarinnan av Japan kom på ”privat” besök, vilket innebar både stort säkerhetspådrag och folklig stämning. Gatorna var prydda av blommor och glada människor. I domkyrkan där Linné vilar tillsammans med sönerna Johannes, Carl, eventuellt hustrun, hölls en ceremoni. Linnésällskapets ordförande Carl-Olof

Jacobson talade på latin. I universitetsaulan högtidstalade Tore Frängsmyr på temat "Man of paradoxes" (tryckt, även översatt till japanska), medaljer utdelades till densamme, musik och hedersdoktorer kreerades: David Attenborough, Dame Jane Goodall, Lisbet Rausing, James Watson, Noam Chomsky (absens) och Bengt Samuelsson. Senare följde stor bankett på slottet med kejsarparet, det svenska kungaparet, och olika undersåtar till blomsterkungen. Kejsar Akihito utbringade skål för Linnés "great contribution to mankind". Landshövdingen tillika Linnégeneralen Anders Björck var värd. I Botan, steget nedanför, celebrerade andra av jubileet berörda. De närmaste dagarna pågick festen runt om i staden. Slogan: "Uppsala Linnéstad. Varje dag sedan 1728" gav syn för sägen. Utflykterna längs Linnéstigarna utnyttjades flitigt: Herbatio Gottsundensis, Herbatio Jumkilensis, Herbatio Waxalensis och Herbatio Danensis. Rader av utställningar och symposier kunde räknas upp (se s. 210–213). Linnéträdgården och Linnémuseet, upprustat och välkomnande, liksom Hammarby slog alla tidigare publikrekord. Den nyuppförda ekonomibyggnaden, eller souvenirshopen, fick efter långa diskussioner sitt elddop. Kyrkan erbjöd ett rikt program inte bara om Linné utan om naturvetenskap och Linné, inte bara för troende utan också skeptiker. Framförandet av Haydns *Skapelsen* bör ha passerat de förra medan till exempel Dan Larhammar, professor i molekylär cellbiologi, vände på satsen Deus creavit, Linnaeus disposuit: "Har människan skapat Gud?" Litteraturprofessorn Torsten Pettersson läste sitt diktverk om Linné (se s. 221). Kulturnatten den 8 september hade Linnétema. Vid Linnés församlingskyrka Danmark talade Stefan Edman, varefter man inbjöds till promenad med Linné (Hans Odöo). På olika nivåer, mer eller mindre synliga, har Roland Moberg och Annika Windahl Pontén verkat samordnande.

Lund. Nationaldagen gick säkert på många håll i Linnés tecken. I Lund avhölls den i bästa inramning, Botaniska trädgården. Något senare skedde nyinviqning av Petriplatsen där statyn av Ansgar Almquist från 1938 med omgivning putsats upp. Inviqningstalare var Matz Jörgensen och Linné gestaltades av Per Jonsson. Det blev ett glatt återseende, senast Linné var på besök var på skånska resan för 258 sedan. Universitetshistoriska sällskapet årsbok hade titeln *Linné och de lärde i Lund* (se recension, s. 227–229). Välsignad av vädermakterna var Alnarpsdagen med balett till specialskriften musik (av Jan Erik Sääf) i närvaro av kronprinsessan Victoria och Linnés okände lärjunge, den talträngde Claes Malmberg samt mannen som kan spela på blomdelar Åke Egevald. Sommaren har inbjudit till vandringar längs Linnéleden. Vid ett par till fällen har universitetet erbjudit offentliga

Svedens nyanlagda trädgård, i augusti 2007. Foto: Eva Willén.

föreläsningar med början den 30 mars med "Den linneanska uppmaningen", på Humanist- och teologdagarna i april, samt finalen den 17 november med utvärdering av det gångna årets firande. Om utställningar, se s. 211–213.

Stockholm kan göra anspråk på Linné eftersom han bodde där vid återkomsten från Holland. Stockholm är också huvudstad och därmed museistad. Riksdagen avhöll i april symposiet Linné och framtiden: Välkomsthälsning av talman Per Westerberg, Mattias Klum talade om sin och Folke Rydén film Expedition Linné, Gunnar Broberg presenterade personen och lärjungarna medan Katarina Andreasson, Mattias Uhlén och Thomas Elmqvist förklarade aktuell botanisk systematik, kartläggningen av människans proteiner och biodiversitet för hållbar utveckling. Visning av Stockholms Linné-miljöer leddes av Nils-Erik Landell. Lagom till dagen utkom Nina Sjöberg med sin bok *Uppå Riksens ständers befallning. Linné och riksdagen*. Temat kanske överraskar men upptar resorna och instruktionen till dem, pärlfiskeriet som man hoppades så mycket på, adelskapet och lärjungarnas resor utomlands. Vi får möta Tessin, hattarna och hur de fångade in en

från utlandet inkommande ung medicinare, som man satte att föreläsa i Stockholm och sedan utnämnde till professor, allt med protokollsutdrag ur kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens utskott eller sekreta utskottet. Det fina är att här ges dokumenten i deras rätta formulering och sammanhang. Att de denna gång också är snyggt förpackade är inte heller något fel.

Övriga landet. Linné besökte stora delar av Sverige och trettiofyra platser av dessa spridda över landet utmärktes särskilt i en riksomfattande utställning (idé Simon Irvine, projektledning Mats Brunander), från Kvikkjokk i norr till Falsterbo i söder. Mängden begivenheter på dessa platser och alla andra kan inte dokumenteras här, inte heller hur de varierade – men vad sägs om ett symposium etthundrafemtio meter under jord – i Sala gruva – arrangerat av Mats Svegfors och Anders Björnsson där Bengt Emil Johnsson och Kerstin Ståhl framförde sin hyllning till Linné (se ovan, s. 7–10). En möjlighet till översikt ger den officiella turistguiden *Sverigeresan*, som detta år helt gått i linneanskt tecken. Antalet enskilda föreläsningar om Linné, hans tid och hans vetenskap måste vara ansevärt och kan alltså inte redovisas. Många har talat och talat väl. Carl-Olof Jacobson, Sällskapets ordförande har dragit ett tungt lass liksom företrädaren Bengt Jonsell, vidare Nils Uddenberg, Eva Nyström, Bengt Jonsell, Mariette Mantkelow, Karin Martinsson, Nils-Erik Landell, Gunilla Lindell, Torbjörn Lindell, Ingvar Svanberg, Lars Bergquist, Matz Jörgensen, Gunnar Broberg, David Dunér, och många andra. Föredragets död spåddes någon gång, men det ryktet var betydligt överdrivet. Och Hans Odöo har gång på gång iklätt sig Linnéperuken. I sammanhanget ska nämnas temanumret av *Parnass*, de litterära sällskapens tidskrift, redigerat av Ingvar Svanberg, som bland annat presenterar Svenska Linnésällskapet. (Gunnar Broberg)

Resor. Svenska Linnésällskapet har under jubileumsåret organiserat en resa till Dalarna för medlemmar med anhöriga och vänner men också, tillsammans med vår förre ordförande Bengt Jonsell, delat på ansvaret för en Gotlandsexkursion som helt var ämnad för "The Linnean Society of London". Dalaresan som genomfördes 10–13 augusti hade 27 deltagare inklusive ledning (Eva Willén och Roland Moberg). En dag tillbringades i Falun med besök i bergsmangårdarna Gamla Staberg, Sveden (Linnés hustrus föräldrahem) och Puttbo (Claes Sohlbergs föräldrahem). Kulturnämnden i Falun bjöd på en utsökt kvällsmåltid i Puttbo, som numer används som scoutstuga. Ett besök gjordes också i gruvan under ledning av docent Anders

Marelius för hälften av gruppen, medan övriga fick en instruktiv guidning i gruvmuseet och information om Världsarvet Falun av Daniels Sven Olsson. Resans fortsatta mål var slipstensgruvorna i Orsa, porfyrverket i Älvdalen och Särna gammelkyrka, där texterna från Linnés egna intryck, som de är formulerade i Dalaresan, varvades med våra iakttagelser. I hembygdsgården Rot Skans fick vi en initierad föredragning om Älvdalsmålet som genererade många frågor till föredragshållaren docent Gunnar Nyström som tillbringat mycken tid med forskning kring detta.

Då Sällskapet redan 2003 besökte Grövelsjöområdet valdes denna gång natthärbärge i Fulufjäll där nationalparken och dess skötsel presenterades. Vi gjorde en vandring till Njupe-skärsfallet som tyvärr inte kunde skönjas i dimman, men våra medlemmars varierande kompetens gjorde vandringen dit lärorik och spännande, även för guiden. Ämnen som då behandlades var, förutom det vi såg av växter och djur också humusbildning, försurning av sjöar, giftproducerande alger, geologi, folkliga seder och bruk med mera. Alla fick något att fundera på. Samma dag hann vi också med att titta på en myrjärnsblästa och mot aftonen lossades musköt som gav ett skönt eko över omkringliggande berg. Hemresan gick utefter Västerdalälven där Arvselens fåbod i Malung besöktes och vi serverades saltsill och potatis efter en genomgång av fåbodväsendets villkor. Den sista pausen togs hemma hos vår medarbetare Gunilla Lindell i Mockfjärd, en av författarna till Sällskapets nyutkomna bok *Till livs med Linné* (Atlantis, 2007) vilken också presenterades. Professor Sigurd Fries som har sitt sommarviste i samma by kunde bidra med lite tankar kring lokal folktro. Att resan lämnat positiva spår i deltagarnas sinne erfor vi dels i Torgny Nevéus sammanfattande tankar under bussfärden och i hans krönika i *Uppsala Nya Tidning* en tid därefter.

På Gotlandsexkursionen som ägde rum i juni, var engelska det talade språket bland de 35 deltagarna. Hela ön besöktes från Fårö till Gotlands södra utpost Holmhällar med Heligholmen. Våra mål var bland kyrkorna Gothem, Gammelgarn och Fårö, den senare med särskild vikt på Käutavtavlorna som beskriver slutet på en säljakt, med losslitna isflak som driver med mannar till havs men räddas mirakulöst. Gotlandsängen, som de i Östergarn och Fide, besöktes dock något efter vissa orkidéers blomningstid. Andra botaniska utflyktsmål var Muskmyr och Sundre alvar samt partier av Mästermyr. Botanik, geologi och zoologi kombinerades i Ulla Hau på Fårö, på Torsburgen, på Stora Karlsö och på Holmhällar. Rent geologiska formationerna var raukfälten i Kyllaj och gullstainen på södra Gotland liksom fossil på korallstranden i närheten av Grodde naturreservat. Vid den gamla

Ava-eken på Fårö vilade Linné med sällskap den 29 juni 1741 och där vilade också vi fast den 20 juni, och intog en måltid. Kalkpatrongården i Borgvik, salmöset vid Ekeviken och sandstenssliperiet i Kettelviken var några av de kulturhistoriska platser som besöktes utöver mer nutida invitationer om "titta in"-besök som kom från konstnären Lars Jonsson och antikvarien Marita Jonsson. Sociala evenemang som arrangerades var en middagsbjudning hos landshövdingen, en mottagning i De Badande Vännernas trädgård och ytterligare en på länsmuseum, där samtidigt den engelska översättningen av Linnés Ölands- och Gotlandsresa lanserades. Den mycket stora för att inte säga översvallande uppskattning som denna resa fick har manifesterats i en artikel på fyra sidor i Linnean Society's tidskrift *The Linnean* (nr 4, 2007), som avslutas med följande ord: "It was a wonderful multidisciplinary experience, thanks to everyone who helped to create the visit, and which, with the good fortune of excellent weather too, made it a trip of a lifetime." (Eva Willén)

Internationellt. Firandet utomlands stöttades bland annat av Svenska institutet, som också producerade Gunnar Brobergs lilla röda om Linné på svenska, engelska, tyska, franska, holländska, spanska, ryska och japanska. Linnésekreteriatet låg bakom Lars Forsbergs kvartett *Lärjungen, Erövraren, Samlaren* och *Legenden*, vardera knuten till Småland, Sveden, Uppsalaminnen, Hammarby och Sävja (Hera förlag, 2007), sammanlagt dryga hundra sidor, som också finns i engelsk version. Den har rolig text, snygg form av Michel Östlund och fint tryck. *Swedish Book Review* hade en särskild sektion Linnétexter av Ann Granhammar (om krassen), Sven Eric Liedman, Magnus Florin och W. R. Mead (om Kalm). *Systema nature* i Linnés eget exemplar (och i Svenska Läkaresällskapets ägor) har turnerat. Arkitekturfokopias olika Linnéposters och logos har synts på många håll.

I *Holland* firades Linné på bästa sätt. Linnaeus was here-skylden stod i Harderwijk, Hortus botanicus i Amsterdam och i Leiden. I Harderwijk, numera utan sitt universitet och en liten stad på cirka fyrtiotusen innevånare, anordnades under året ett femtiotal evenemang knutna till Linné. Märkvärdig – och rolig – var repriseringen 272 år i efterhand av Linnés disputation, också nu hållen på latin men med smärre holländska inslag. Linné klarade sig även denna gång med glans en andra gång. Leidens botaniska trädgård ställde pedagogiskt sexualsystem och modern DNA-baserad klassificering mot varandra. Hortus botanicus i Amsterdam kallade sin utställning för "To see or not to see" – man frestas tillägga "that depends on the botanist".

Regnum animale, enligt Linnés Systema naturæ (1735). Artis zoo, Amsterdam. Foto: Ronald van Weeren.

Den mest anmärkningsvärda utställningen måste vara den på Artis zoo, den gamla zoologiska trädgården, som i en enda monter fogat samman hela *Regnum animale* enligt folioupplaget i första upplagan av *Systema naturæ* till en enda väldig monter på ca 20 x 6 x 4 meter (längd-höjd-bredd) från maskar till människa, allt utifrån samtida samlingar, en fantastisk representation i ett svep av hela djurlivet på jorden i större och mindre boxar. Man kan se den som ett skepp, en ark (lik den som Athanasius Kircher avbildade i *Arca Noë*) med den skillnaden att bara en individ av varje art kunnat ges plats. Denna maximonter kommer förhoppningsvis att leva längre än jubileumsåret. Bland andra holländska initiativ var ett taxonomiskt symposium på hög nivå i Amsterdam, liksom ett historiskt symposium i Amsterdam (arrangör Astrid Surmatz) och ett i Groningen (Petra Broomans dito – med bland annat Sverker Sörlin och Mariette Mantkelow på talarlistan). Svenska ambassaden i Haag visade saken stort och varmt intresse. – En fråga: när ska svenskt akademisk humaniora upprätta mer kontinuerliga förbindelser

med de olika institutioner för Skandinavistik som finns runt om i världen? Där finns mycket att hämta.

Tartu. Jubileumsdagar på Tartu Ülikooli Loodusmuseum hölls den 17–18 maj, med inledning av svenska ambassadören, föredrag om Linné och aktuell biologi, samt plantering av ett äppelträd ”Linné” från Råshult och linneaplantor i Botaniska trädgården. Organisatör var svampforskaren Urmas Kõljag, som spelade rollen som Linné i en liten inte helt allvarlig jubileumsfilm. Samtidigt utkom ett fint nummer med flera bidrag i *Eesti Loodus* ägnat Linné och en översättning (för första gången till estniska) av *Lapplandsresan*, ”Rännak Lapimaale”, i tidskriften *Akadeemia* (nr 5, 2007), utförd av Heino Pedusaar.

Gdansk. I Gdansk anordnades en heldag med föredrag, en utställning på Bibliotheca Gdanska – den senare byggd på rika samlingar av Linneana dokumenterade i en katalog. En konstutställning ”Natura morte” signerad Michel Östlund följde dagen därpå. De tre dagarna hade arrangerats av Bibliotheca Gdanska, Polska Vetenskapsakademien och Sveriges generalkonsulat.

Sofia – visdomens stad – var plats för konferensen ”18th Century in Northern Europe” organiserad av Vera Gancheva vid institutionen för skandinavistik. Flera inbjudna svenskar medverkade, men av särskilt intresse var konferensens (om man förstod språket) bulgariska inslag, som bar lockande engelska titlar: ”On morphological and physiological criteria in binominal nomenclature of Linnaeus”, ”Universal taxonomy in Linnaeus and mathesis universalis of Leibniz”, ”Levels of abstractness in Skånska resa”, ”Linnaeus and Swedish poetry” med flera. Bland annat omnämndes Linnés revolutionerande systematik som en verklig ”perestrojka”.

Berlin. Ett endagarseminarium hölls på Schloss Glienecke (där fångutväxlingen öst-väst skedde för inte så länge sedan) i arrangemang av kulturrådet i Berlin Aris Fioretos, med Walter Lack, Gunnar Broberg, Staffan Müller-Wille, Marita Jonsson med flera. (Gunnar Broberg)

Erlangen. Linnétema vid Schwedenwoche i Erlangen. Andra veckan i januari, innan det svenska Linnéfirandet hade inletts på allvar, anordnades ett Linnétema i samband med en ”Schwedenwoche” vid Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg i Tyskland. Bakom det ambitiösa programmet stod den svenska lektorn Karina Lidberg vid Sprachenzentrum i samarbete med Nordischen Philologie vid institutionen för Germanistik. Veckan inleddes med en visning av filmen *Körkarlen* från 1920 och avslutades med svenska tonsättningar framförda till klaverackompanjemang av operasångare

Fredrik Ahnsjö. Däremellan uppmärksammades så skilda ämnen som Carl Michael Bellmans diktning, trädssymboliken i svensk konst, riksdagsvalet 2006, samt det svenska medialandskapet av i dag. Dessutom gavs en återblick på Dag Hammarskjölds person och politiska gärning. Veckan innehöll också visningar av filmerna *Fröken Sverige* och *Grabben i graven bredvid* samt författarbesök av Katarina Mazetti. I programmet ingick också en workshop med svenska för nybörjare samt inblickar i översättarens verkstad (från svenska till tyska).

Flera svenska föreläsare var inbjudna, men medverkade gjorde även forskare från det egna universitetet. Föreläsningarna gavs i olika universitetslokaler, men de flesta ägde rum i det magnifika Schloss Erlangen, centralt beläget vid stadens torg. Studenter vid Nordischen Philologie presenterade de olika föreläsarna och skötte de efterföljande diskussionerna. Linné ägnades närmare en hel dag i Schloss Erlangen med föreläsningar av Ingvar Svanberg som talade över "Linnés lappländska resa (1732) och Flora Lapponica (1737): Linnés intresse för folkliv, samerna och traditionellt växtkunnande", samt Eva Nyström och Ann-Mari Jönsson från Linnékorrespondensen, som föreläste över "Linnaeus's correspondence network" respektive "The art of revolution: Linnaeus and his science as mirrored in his international correspondence".

Därtill visades med anledning av Linnéjubileet, en liten, men fint komponerad utställning i Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg. Förutom olika utgåvor av Linnés tryckta arbeten och tyska översättningar av hans verk, visades även de brev från Linné till hans korrespondent, Christopher Jacob Trew (1695–1769) som förvaras här, samt ytterligare ett, från Georg Leonhard Huth (1705–1761) till Linné, även detta tillhörande universitetsbibliotekets samlingar. Linné hade flera korrespondenter från Erlangen. Den mest kände av dessa var Johann Christian Daniel von Schreber (1737–1810), som efter att ha disputerat för Linné i Uppsala 1760, blev professor i botanik i Erlangen och föreståndare för dess botaniska trädgård. Breven från Schreber tillhör dock the Linnean Society of London, och det hittills enda kända brevet från Linné till Schreber förvaras inte i Erlangen, utan vid universitetsbiblioteket i Leipzig. (Eva Nyström)

USA. The Linnean Society of New York, grundat 1879 firade Carl Linnaeus Tercentenary den 2 april på the American Museum of Natural History. Karen Reeds talade om Kalm, Gordon McDaniel om William Roxburgh och Gerry Moore om Linné och biologisk nomenklatur. I Philadelphia öppnades "Come into a New World. Linnaeus & America" (Guest curator Karen

Reeds). En innehållsrik och välgjord katalog hade Linnés sjubb, en racoon, som symbol. I november utsattes ostkusten av en Linnévecka med föredrag i The New York Botanical Garden av Edward O. Wilson och Katarina Andreassen under den gemensamma rubriken "The Legacy of Linnaeus", av Tore Frängsmyr och Wilson på New York Library, igen i Botanical Garden av Robbin Moran och Gunnar Broberg, som också talade på Scandinavian House och på Smithsonian i Washington, där ett heldagssymposium avhölls. Exemplar auctoris av *Systema naturæ* var dragplåster, introducerad av Ove Hagelin och tryggt transporterad av förre ambassadören Mats Bergquist. Hans Odöo kreerade i Washington rollen som Linné själv vid en mottagning i närvaro av bland andra utrikesminister Carl Bildt. (Gunnar Broberg)

Mexico City. Linné kom aldrig till Mexiko, inte heller någon av hans lärjungar. Erik Acharius fick ett erbjudande, efter en rekommendation från Linné, om att medfölja en spansk expedition. Men han kom aldrig iväg (se ovan, s. 112.) Linnés binära nomenklatur introducerades i Mexiko i slutet av 1780-talet, men inte utan kontroverser. Vetenskapshistorikern Roberto Moreno har i två böcker beskrivit och utgivit dokument rörande Linnéreceptionen i Mexiko, om den första botaniska lärostolen, *La primera cátedra de botánica en México 1788* (Mexico City, 1988), då Martín Sessé i sitt installationstal introducerade Linnés sexualsystem. I en annan bok behandlar han debatten mellan prästen José Antonio de Alzate y Ramírez och den spanske botanisten Vicente Cervantes rörande Linnés sexualsystem, där latinet stod mot náhuatl som vetenskapligt språk, *Linneo en México. Las controversias sobre el sistema binario sexual 1788–1798* (Mexico City, 1989).

I år firades 300-årsminnet av Linné i Mexico City, "El legado de Linneo. Tradición y actualidad en sistemática". Drivande bakom firandet var botanisten Hilda Flores, därtill även biologen Francisco Vergara med flera, samt med stöd från svenska ambassaden. Vid Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM) anordnades en kväll med allmän föreläsning och panel den 20 september, passande nog på "Teatro de Universum", med över 200 åhörare. Dagen innan hade ett forskarseminarium hållits på Filosofía de la Ciencia om Linné och "the systematics of mind". En utställning om Linné invigdes samma kväll (20/9) av den svenska ambassadören. Den stora rariteten på den mycket välgjorda utställningen var ett exemplar av förstaupplagan av *Systema naturæ* som finns i mexikansk ägo. På UNAM finns för övrigt några sena 1700-talsutgåvor av Linné. Intressant är också att av Linnés alla skrifter översattes just *Fundamenta botanica* till spanska, *Fundamentos botánicos*, och gavs ut i Mexiko så sent som 1887. Linné har

också uppmärksammas i flera dagstidningar och tidskrifter, bland annat i *El Universal* (10/9 2006 & 29/9 2007), *El faro, la luz de la ciencia* (nr 78, 2007), och *Ciencia* (nr 87, 2007).

São Paulo. Linné kom inte heller till Brasilien. Men det gjorde lärjungen Daniel Solander som deltagare på James Cooks första världsomsegling. Den 1 december 1768 skrev han ett brev till Linné ombord på skeppet Endeavour som lagt till utanför Rio de Janeiro. Portugiserna hade hindrat dem från att gå i land för att botanisera och samla insekter. Solander var upprörd av det dåliga bemötandet. Som naturalist var det ytterst irriterande att se den frodiga, palmkantade kusten bara några få hundra meter bort, men ändå onåbar. I ett annat brev berättar han likväl hur han ändå lyckades ta sig i land, och hur de botaniserade tillsammans med får och getter i höet som togs ombord. Brasilien fanns dock på närmare håll för Linné. Han skrev en artikel om ett brasilianskt djur, *Mus aguti*, i Vetenskapsakademiens handlingar 1768. När hans älskade agouti dog kände han en stor smärta. Inget djur i världen, näst hans barn, hade varit honom kärare (se vidare ovan, s. 71–73).

”Lineu no Brasil” – Linné och andra svenska botanister har satt vissa spår i den brasilianska botaniken. Linnés 250-årsdag firades i Curitiba, den 23 maj 1957, med en konferens vid Universidade do Paraná. På São Paulos universitetsbibliotek, liksom på Biblioteca Nacional i Rio de Janeiro finns flera upplagor av *Systema naturæ* (äldsta från 1747). Botaniska trädgården i São Paulo har vad man kallar för en Linnéträdgård, i alla fall kan man tänka sig att det har varit det en gång. Den då nyanlagda trädgårdens föreståndare var den svenske botanisten Albert Löfgren. I det lilla botaniska museet hänger porträtt på inte bara Linné och Löfgren utan även andra svenska botanister som Per Dusén och Carl A. M. Lindman vilka kring sekelskiftet 1900 genomförde botaniska expeditioner i landet. (Se för övrigt Bertil Nordenstam, ”Svenska botanister i Latinamerika”, i *Sverige-Latinamerika. Förbindelser och samarbete* (Stockholm, 1992), 45–55.)

Vid Universidade de São Paulo anordnades 2007 ett symposium i anledning av 300-årsminnet under två dagar, den 8–9 november, ”Linnaeus 300. Simpósio sobre a Vida e Obra de Carl Linnaeus”. Bakom arrangemanget stod Museu de Zoologia och Instituto de Biociências, utmärkt organiserat av ichtyologerna Maria Isabel Landim och Cristiano Moreira, med stöd från Svenska institutet. Bland fem talare, förutom undertecknad, fanns entomologen Nelson Papavero som bland annat har skrivit om Linnés systematik i tredje delen av sin *Principia taxonomica* (1994). Föredragen handlade om

Linnés liv, om Aristoteles betydelse, systematiken, den post-linneanska nomenklaturen med mera. (David Dunér)

Firandet i England (Linnean Society), Frankrike, Australien (med Sverker Sörlin och Gunnar Öqvist) och andra länder redovisas i nästa årgång.

Vetenskapliga symposier. Ett antal sådana har avhållits. Man hade kunnat befara att jubileet skulle ha fungerat mest som förevändning, men så har det knappast blivit. I Uppsala: Vetenskapshistoria med Tore Frängsmyr som arrangör (bland talarna Lisbet Rausing); Språk och Linné med latinprofessorn Hans Helander, "Language of Science in the Time of Linnaeus", med plenarföreläsningar av Gunnar Broberg, Ulf Teleman, Charles Bazerman, Yasmin Haskell, Jean-François Battail och Alan Gross); Linné och religionen, "Homo religiosus", med Carl Reinhold Bråkenhielm (talare var Peter Harrison, Mikael Stenmark med flera). Kring livsmedel och dietetik kretsade det välkomponerade "Culina mutata", organiserat av Åke Bruce och med Gunilla Lindell som köksansvarig (se lång artikel i *Science*, 12/12 2007). Materia medica var temat för "Linnaeus and Medicinal Products" (of natural origin) i september arrangerat av Läkemedelsakademien med professor Carl Djerassi, Stanford, och med inledning av Marie-Christine Skuncke. "Linnaeus classification of humans revisited" diskuterades på Rudbecklaboratoriet i Uppsala i oktober på ett symposium arrangerat av Ulf Pettersson och Institutionen för genetik och patologi. Föredrag hölls av Gunnar Broberg, Bengt Olle Bengtsson, Ulf Gyllensten, Svante Pääbo med flera som förde människans klassificering som *Homo sapiens* i *Systema naturæ* från 1758 fram till i dag. Till dessa och andra symposier får vi återkomma eftersom de i flera fall ska leda till publikationer. "The Linnaean Correspondence" möttes den 26–27 oktober på Vetenskapsakademien (ansvarig Carl-Olof Jakobson), då Shelley Innes (Darwin), Helmut Backhaus (Oxenstierna), Eva Nyström, Ann-Mari Jönsson (Linné) utlade state of the art. Vetenskapshistorikern Otto Sibus (Uppsala) och Gina Douglas (Linnean Society of London) bidrog även. Ett par dagar senare, i samma ärevördiga lokaler, arrangerade Agora tvådagarskonferensen "The Linnean Tradition in Modern Biology" med Edward O. Wilson som centralfigur – och närvarande. Bland de övriga talarna återfanns en stark uppsättning av svenska och utländska biologer. Vetenskapsakademien och Wenner-Gren Foundation (programgrupp Birgitta Bergman, Staffan Ulfstrand med flera) anordnade tredagssymposiet "Biodiversity and its variation in time and space" i november med några av ovannämnda på talarlistan, liksom en kvalificerad skara internationella taxonomer.

Att notera utanför de traditionella akademiska murarna: Seminarium i maj på SCAS, Linneanum, "From Linnaeus and Buffon" arrangerat av AFSR, Association Franco-Suedoise pour la Recherche, med Björn Wittrock, François Guinot, Gunnar Broberg och Håkan Tunón. Alliance française d'Uppsala anordnade en dag på Gustavianum i Uppsala under den lätt provokativa titeln "Utan Frankrike – ingen Linné?" med innebörden att utan Tournefort och Sébastien Vaillant hade Linnés väg blivit en annan. Ansvariga var Michel Barbier och Bengt Jonsell. Bland talarna märktes Thierry Hoquet som parallelliserade de båda jubilarerna Linné och Buffon (se nedan anmälan av Hoquets bok, s. 238 f.).

Utställningar. De kommer huller om buller och det är kanske lämpligt att börja med Riksutställningars redan nämnda och på flera håll visade "Kaos von Linné" – text Lars Forsberg, produktion Annmari Kastrup och Anders Rabenius – respektlös och bra och med omfattande katalog. Flera foto-utställningar har också vandrat över riket, av Helen Schmitz och Pauline Snoeijs med flera. En ofullständig översikt från söder. På Kulturen i Lund invigde Lennart Engstrand en utställning om sexualsystemet (scenograf Rie Hägerdal). På Universitetsbiblioteket var det vernissage av en utställning arrangerad av Björn Dal om Kilian Stobaeus intressanta bibliotek med bland annat första upplagan av *Systema naturæ*. Sedan följde det rika Bibliotheca Döbeliana och i november invigde Arne Losman en utställning om kuriosakabinettet (ansvarig Håkan Håkansson) samtidigt som Historiska Museet öppnade Stobaeus återskapade kuriosakabinett (på nytt Rie Hägerdal), grunden för de akademiska museerna i Lund. Malmö museers basutställning "Intryck. Linné, vetenskapen och det tryckta ordet" (projekt Susanna Backman) invigdes i september. Vi flikar in en utställning om Mårten Sjöbeck, "Skånes Linné", på Kulturmagasinet Helsingborg under titeln "Blicken på bonden", arrangerad av Vidar Narvelo. Mårten Sjöbecks hedersepitet är välförtjänt, han om någon har skildrat det skånska landskapet. Efter honom finns ett mycket stort material bevarat på Lunds universitetsbibliotek. "Människan i Linnés trädgård", en utställning på Göteborgs stadsmuseum, fokuserar Linnés klassificering av släktet *Homo* med texter hämtade från böcker av Gunnar Broberg och Nils Uddenberg, och följer utvecklingen över Blumenbach till Galls frenologi och en samling knuten till läkaren Westring.

Stockholm. Nationalmuseum "Blomsterspråk" (se recension, s. 261 f.); Stockholms Stadsmuseum "Linné och Stockholm"; Skansen "Med Linnés ögon – en landskapsresa"; Naturhistoriska Riksmuseet "Från Linné till

DNA" (projektledare Carina Bergqvist, öppningsanförande Nils Uddenberg, om katalogen, se s. 241–243); Observatoriekullen, "Linné och Vetenskapsakademien" (katalog med bidrag av Peter Branden, Inga Elmqvist, Bengt Jonsell, Ingela Fransson – den senare om naturaliekabinettens konstnärliga utformning – flera nya skribenter, vilket är välkommet). Som synes ingen brist på evenemang men ibland har det varit svårt att se härligheterna eftersom museers öppethållande är en fråga om ekonomi. Postmuseum visade "Carl von Linné, brevskrivaren", med en katalog och utmärkta bidrag av främst Eva Nyström och Ann-Mari Jönsson. I *Postryttaren* 57 (2007) skriver Hedvig Bruzaeus om Linné som brevskrivare och om utställningen. Sent på jubileumsåret, vid Lussetid, öppnade Kungliga Bibliotekets utställning "Linnés nätverk" (invigningstalare Marie-Christine Skuncke), föregånget av en artikel av Clas-Ove Strandberg i *Biblis* 39, om "Linnés källor", de böcker som låg bakom hans genombrott.

Uppsala. Fibben Hald ställde ut illustrationer till sin och Inga Borgs bok från 1979 på Bror Hjorts hus. Uppsala universitetsbibliotek har mer Linneana än någon annan institution utanför Linnean Society of London, vilket visades i utställningen "Utur stubbotan rot till ett ansenligt träd", öppnad maj med fin katalog, curator Caroline Chevalier (UUB utställningskataloger nr 46). Linneanum i Uppsala visade upp sig i sin nyvunna prakt och som utställningslokal med en exposition signerad Anders Boulonger.

Finland. Helsingfors universitetsmuseum Arpeanum visade utställningen "Linné och naturens ordning" med bland andra professor Antto Leikola som ansvarig – ett urval böcker, naturalhistoriska specimina, porträtt, som till exempel ett ljus i form av Linnés huvud! Leikola är för övrigt i färd med att översätta Linnés ekologiska texter till finska. *At rätt tracktera historia naturalis* heter en snygg skrift utgiven av Åbo akademi, som en uppföljning av en utställning man hade under våren 2007. Ansvariga var Marita Rajalin, Tommy Lathinen och Catherine af Hällström. Innehållet upptar bland annat en genomgång av böcker i Åbo Akademis samlingar med bland annat praktband av *Hortus cliffortianus*, uppenbarligen en gåva från Linné till Johan Browallius och möjligen ett belägg för en försoning mellan två vänner som kommit på kant med varandra. Vidare en översikt av Linnés finska elever och en artikel om de akademiska trädgårdarnas historia i Åbo.

Allt detta är bara ett axplock. Också den redan intresserade kan känna viss mättnad. Lars Linder beklagar i en krönika (*Dagens Nyheter*, 9/6 2007) alltför mycket slentrian och finner att den enda utställningen (i Stockholm) som ger valuta är Riksmuseets. Riksutställningars Kaos von Linné finner

också nåd hos kritikern eftersom den vill vidga och tematisera Linnés frågor. ”Sammantaget tycks Linnéåret generera betydligt mer plikt och volym än kreativitet. Resultatet blir en smula bedövande. Tyvärr inget ovanligt problem när nationalmonumenten ska putsas.”

Trädgårdar. Trädgårdsintresse i samspel med historia ger en stark kombination. Chelsea Flower Show är en fest för brittiska trädgårdsintresserade, för nationen med andra ord – en kvarts miljon besökare. Segrare med Linnétema var landskapsarkitekt Ulf Nordenfjell, med en trädgård, senare visad i Göteborg, där ”Ursvenska material som granit, stål och timmer kombineras med vilda växter och hortikulturens yppersta bidrag till en trädgård i en gestaltning som speglar vår tid.” En linneansk trädgårdsutställning på Sofiero invigdes av Karin Berglund, en på Ven i Tycho Brahes renässansträdgård med titeln ”Medicus curat, Natura sanat” öppnades av trädgårdskännaren Bertil Svensson. Rader av liknande evenemang kunde rapporteras. Som en hyllning till Linné har man försökt att återskapa den magnifika plantering som fanns i Humlegården 1885. Linnéträdgården, Bröllopsstugan vid Sveden, Bergianska och Skansen i Stockholm, Fredriksdal i Helsingborg, Wij trädgårdar i Ockelbo (årets vackraste park 2007) och rader av andra förnämliga paradis stod i sitt flor. Karin Berglund och andra författare har naturligtvis även bidragit. Tidskriften *Hemträdgården* har haft en återkommande kolumn ”Min Linné”. Vid ett seminarium på Riddarhuset i månadsskiftet oktober-november om Linné och trädgårdsarkitekturen bjöd på Lotte Möller och visning av Tessinska palatsets barockträdgård. Anbefalld till läsning är förre ortagårdsmästaren i Linnéträdgården Gunnar Peterssons framställning och rekonstruktion av pappa Nils Linnaeus trädgård i *Gotländskt arkiv* 2006. Varför inte läsa Linnés egen *Om den akademiska trädgårdsskötseln* utgiven i serien Valda avhandlingar? Ytterligare ett lästips: *Prästgårdsträdgårdar* (SLU rapport 2006:4) av Emma Franzén vid Institutionen för landskapsplanering, Alnarp.

Radio och television. *Radion* är ett smidigt medium som når ut, både på riksnivå och lokalt. En dag hördes här och där på stan referenser till Petrus Artedi. Fredrik Sjöberg hade nämligen talat om Linnés tidigt döde vän och eventuella konkurrent. Den här typen av ”som-om-historia” är spännande även om temat leder lätt till ”jag tror” och ”kanske”, ”vi vet inte” och så vidare. *TV:* Sörlin-Fagerstedts serie om lärjungarna visades i repris. ”Expedition Linné” var annars storsatsningen, en film på 1 tim 15 min av Mattias

Klum och Folke Rydén samt tre unga apostlar. *Dagens Nyheter* ställde sig kritisk, gav betyget en tvåa, och menade att perspektivet var felvalt, man zoomade in planeten jorden från rymden, som ju var tvärtom i Linnés fall. Resultatet bedömdes som vackert men ytligt. *Svenska Dagbladet* gav också en tvåa: "Bortkastade pengar och onödig miljöförgiftning, allt tonsatt med pumpande work out musik.[...] Måste ha kostat KVA och SVT en förmögenhet för att inte tala om hur mycket koldioxid den har släppt ut i atmosfären." Annorlunda och anspråkslös men inom samma ekologiska tematik rörde sig Marika Griehsels "Mr Flower Power. Arvet efter Linné" (TV 1). Utgångspunkten är Råshult och paret på platsen Lena och Michael Michaëlsson och deras liv mitt på jorden allt i lugnt tempo med tid för eftertanke. Raka motsatsen gällde för TV 4:s "Linné, ett kaxigt geni", i form av tre halvtimmesprogram (inklusive reklam) där varje bild får som mest tio sekunder innan det är dags för nästa, en blandning av gammal diabilvisning och (relativt) ny musikvideoteknik. Korta inspel. Experter. Ungdom. Kaxigt. TV 2 avslutade året med "Linné – botanikens Mozart".

Miljöer. Statens Fastighetsverks tidskrift *Kulturvärden* (nr 2, 2007) har tema Linné, ett nummer som gläder genom bra texter och fina bilder från Tempelmans Linneanum, Linnéträdgården, Linnéhemmet i Svartbäcken, Hammarby, samt ekskogen på Visingsö som Linné besökte 1741. Allt detta är i sin ordning eftersom man är satt att förvalta minnena men kvaliteten motiverar extra beröm. Fastighetsverket har också gett ut snygga nya guider till Linnémuseet med trädgården, till Hammarby och till Linneanum – det senare med de två frilagda vackra salarna med namn efter Linné och Thunberg. Se även Victor Edmans artikel i denna årgång av *SLÅ* (s. 137–160) om äldre restaureringspolicy, och vidare en kommande rapport om aktuella förändringar i Linnémuseet genom Eva Björn och Cecilia Bergström.

Några teman

"Intet öra för musik". Så skrev Linné om sig själv. Vad hade han tyckt om all musik till hans ära? Till jubileet 1907 tonsatte Hugo Alfvén en *Uppsalarapsodi*, detta jubileum bjöd på fler bidrag. Den danska operan *Systema naturæ* av Mogens Christensen (1998) väntar ännu på svensk premiär. Någon repris av Karl Erik Welins sorgemusik till 250-årsminnet av Linnés död var knappast att vänta detta år. Jonas Forsells opera *Trädgårdsmästaren*, byggd på

Magnus Florins bok, hade för några år sedan framgång på Drottningholms-teatern. Om Georg Riedels körvisa och Ola Salos *Linnaeus rex*, se ovan, s. 198. Musica Vitae i Växjö gav konserten ”Carl von Linné – vem var det?” Musik i Uppland bjöd på dikter av Torsten Pettersson och musik av Anders Pettersson. Orphei Drängar uruppförde den 23 maj Jan Sandströms Linnémusik *Cantus adoratum*. I Kristianstad avhölls en stilla afton om Linné och jazz – Lars Gullin skrev en gång en svit porträtt av växter som börjar på ”Gull” – gullviva, gullregn och så vidare. I Malmö avhölls Linnékonsert med Mare Balticum och Corona artis samt dansarna Kai Sylegård och Karin Modigh, presentatör var Gunnar Broberg, med musik av den föga kände österrikaren B. A. Aufschneidter (1665–1742), som fanns i Linnéättlingars bibliotek. I Göteborg på Jonsereds herrgård underhöll Helena Ek sång och Kristina Lindgård på cello, och tal av Carl-Olof Jacobson.

Radion: födelsedagen den 23 maj hade på programmet *Frösöblomster* av Vilhelm Peterson Berger, Hugo Alfvéns *Uti vår hage*, Bror Beckmans *Glädjens blomster*, Sibelius *Säv, säv susa*, och *Svarta rosor*, Blomsterarian ur *Carmen*, Tjajkovskijs *Blommornas vals*, Jean Françaix *Blomsteruret* (L’horloge des fleurs) för oboe och orkester, samt vidare Anders Eliassons *Canto de vagabondo, in memoria di Carolus Linnaeus* (1979). Göteborgssymfonikerna gav en Linnékonsert den 1 juni 2007 och Malmös symfonikerna följde efter fjorton dagar senare. I Berwaldhallen uruppfördes den 11 oktober Daniel Börtz *Nemesis divina* med radiokören och Michala Petri på blockflöjt. Annat på programmet: Richard Rodney Bennets *All creatures now*, Wilhelm Stenhammars tre körvisor, Benjamin Brittens *Flower songs*, Gösta Nystroems *Havet*, och Hildor Lundviks *Som ett blommande mandelträd*. Presentatör var Magnus Florin. Jan Sandström, Daniel Börtz, Ola Salo och Ralph Lundsten (se nedan, s. 265) vittnar om att man i dag jubilerar till pukor och trumpet. – Skaffa gärna En cd-skiva av folkmusikgruppen Väsen, *Linnaeus väsen* (www.Nosid.com, www.vasen.se). Linnébalett dansades i oktober på nyöppnade Konserthuset i Uppsala av Eytan Sivak, tidigare Cullbergbaletten, ”Linné—A man for all seasons”, till musik av Stravinskij, Bach och folkmusik.

Linnés vevpositiv, en trälåda i furu fanerad med valnöt, som stått i dött-rarnas rum på Hammarby med två spelrullar bevarade med ett antal samtida melodier. Kanske detta underverk lät mer än hans öron tålde. Här öppnas en spännande möjlighet att återskapa ljudvärlden och nöjeslivet ute på Hammarby för tvåhundra femtio år sedan. Vevpositivet är nu renoverat till spelbart skick av Tomas och Monica Svenske och kan alltså avlyssnas.

– Vi återkommer till temat Linné och musik och Ulf Markens samlingar i ämnet.

Mr Blomsterfarbror. Utbudet för barn och ungdom har varit rikt. Flera böcker för barn om Linné har publicerats det senaste året, av Karin Bergqvist (*Carl von Linné – pojken som inte slutade samla*, ill. Sara Gimbergsson, Natur och Kultur), Cecilia Sidenbladh (*Min pappa blomsterkungen*, ill. Tord Nygren, Rabén & Sjögren), Leif Adolfsson (*Skolpojken som såg Gud på ryggen – om Linnés skoltid i Växjö 1716–1727* – ill. Kerstin Posse och Berndt Larsson, Region Kronoberg). Till detta tidigare utgivna små godbitar av Dag Sebastian Ahlander, Björn Bergenholtz och Inga Borg. *Blomstergrisen* baserad på boken av Bergenholtz blev utställning i Växjö och teater i samproduktion mellan Musik i Syd (Ensemble Mare Balticum) och Teater Morianen. Linné var nämligen ”grymt bra på botanik”. I Uppsala spelade Teater Spektaklet upp ”Ordning i rabatten! sa Linné.” Om Linné varit skolminister, hade han då sagt ”Ordning i klassen!” eller ”Ut och bada, barn!”?

Serier är seriösa, i alla fall *Bamse* av den 15 maj. Lille Skutt och de andra besöker Linnés Uppsala där hydran från Hamburg visas. Skalman avslöjar förfalskningen – ingenting undgår hans knivskarpa intellekt – men Linné får äran. *Fantomen* (nr 4, 2007) ”Trolltrummans förbannelse” (använd tidigare i nr 15, 2003) tecknad av Hans Lindahl, manus av Claes Reimerthi. Trolltrumman fördes till Fantomengrottan av den nionde Fantomen. (Om Linnés trolltrumma se *SLÅ* 1982–1983). Här skapas en ny version av Linnés tid i Holland hos Clifford på Hartecamp och van Schuiten (Skiten) men också en nåjd, Laterna-magica-spökerier och som sagt trolltrumman som det vilar en sorts Nemesis divina-förbannelse över. Huvudpersonen är Linnés hunsade dräng Andreas Myhr med drag av Petrus Artedi och en snöuggla (som hos Harry Potter). Upplösningen är våldsam men ska inte avslöjas! Dock att Fantomen som tur är räddar Linnés liv. Samma nummer innehåller också ett avsnitt där den nionde Fantomen är med på Karl XII:s björnjakt, räddar monarken och vinner sin själs älskade Ingrid. Dessa både bidrag visar att Linné haft stöd av goda krafter och att – som sagt – serier är seriösa.

Lundensisk barnvisdom. Maja 9 frågar: ”Carl von Linné det var väl han som uppfann våra hundralappar?” Anna 3 talar konsekvent om ”Karlsson Linné”. Karin 34 minns hur hon och klasskamraterna för tjugofyra år sedan i Uppsala rappade ramsan ”Carl von Linné, måtte detta ske”. För vissa barn blir alla gubbar med peruk, till exempel Bach eller Mozart, ”Linné”, som alltså också skrev oratorier och sonater. Inför Dagispublik (4–6 år) får före-

dragshållaren-professorn mest svara på frågor om vad Linné tyckte om dinosaurierna. Ja, vad säger läsekretsen i ämnet? Och vetenskapen har så många svåra ord: Ståndare och pupiller – eller var det postiller? Eller pastiller?

Sex slår alltid. *Om sättet att tillhopa gå*, dessa föreläsningar användes vid invigningen den 28 januari i Växjö. Som teater spelades de också i Göteborg och av Klara Soppsteater med Åke Lundqvist (som för en del år sedan framförde samma text i Uppsala), även Länsmusikern i Kalmar med gruppen Narcissus enligt programförklaringen med syftet att lägga ”grunden för en öppen diskussion kring sexuell hälsa sett ur dagens perspektiv”. Titeln där var ”Blommor & bin, du är så fin”. I *Kulturens Årsbok 2007* med temat ”Sexuellt” skriver etnologen Inger Lövkrona en uppsats ”... hans knif skjär wackert up hennes stek...”, om sagda föreläsningar och den manscentrering, men också glada lusta som kännetecknar dem. På Lövsta bruk visades det lättsinniga 1700-talet med erotiska bilder av Sergel och Ehrensvärd liksom böcker ur Charles de Geers giftskåp. Invigningen hölls av Carina Burman.

En romantisk resa. En roman i nytryck av Tommy Iseskog, jurist och deckarförfattare, kort och gott rubricerad *Carl* (Bokförlaget Bokstaven, originalår 2000) skildrar Linnés liv från Lapplandsresan till dödsåret. Den ansluter sig alltså till tidigare skönlitterära framställningar från Topelius och framåt (Ingrid Wallerström, Rune Per Olofsson, Margit Friberg, Magnus Florin med flera – den sistnämnde i sin egen klass). Författaren är inläst men tillåter sig en del friheter. Mest blir det om kvinnor, först förhållandet till Britta Grundel, landshövdingedotter i Umeå, och hennes och Carls lilla dotter Maja, sedan på äldre dagar med Emilia af Uhr, som även hon skänker arkiatern ett barn. Två okända ättlingar! Britta och Emilie är både starka och charmfulla medan Sara Lisa mest beskrivs som despotisk och ointresserad av sin make. Till Linné, som ges ett sympatiskt porträtt, kommer en ung student Olof, som han räddat till livet i Umeå och som sedan följer honom på Skåneresan – det pekar på assistenten Olof Söderberg, som efter att ha anklagats för landsförräderi omkom på väg till Tyskland. Men Olof i denna roman kommer glädjande nog tillbaka, dock först till Carls dödsbädd, följd av sin indiska maka. Romanformen ger sannerligen underbara möjligheter. Men varför inte ta in Sara Rask i norska Rörstad, den unga kvinna Linné nämner i sin resebeskrivning som ”extraordinairt skön” eller Linnés vistelse hos prosten Solander i Piteå med rykten om en avkomma? Och vad gjorde den unge sexualisten egentligen under de till synes sysslolösa veckorna i Kalix? Kanske var Linnés Lapplandsresa en Don Juans nordliga turné?

Dagens intresse för familjen kring Linné märks också i en artikel av Pia Huss om Sara Lisa i *Kulturens värld* (nr 3, 2007), av Tomas Tullbergs artikel i förra *SLÅ* och i *Gröna arkiv*, i Marie Öhrns pjäs *Krasseblaxter* (2006), i ett fint inslag i TV 24, "Oblyga blommor" av professorn i engelska vid Umeå universitet, Heidi Hansson, och i Mariette Mantkelows och Petronella Kettunens bok (se nedan, s. 254 f.). Sanne Sihm och Anna Franklin, bild respektive text, har i Humanistcentrum, Uppsala, i januari 2008 vernissage på utställningen "Utan spår" om kvinnorna kring Linné men också om situationen för dagens kvinnliga botaniker, om kvinnliga respektive manliga nätverks synlighet.

Biografi

Bokbord. Flera böcker, större och mindre, av de cirka sjuttio utgivna med anledning av jubileet har redan omnämnts. Ytterligare kommer att presenteras i nästa årgång av *SLÅ*. Mängden vittnar om Linnés dragningskraft men också om att det i dag är ganska lätt att publicera sig. Ibland går det för lätt, inläsningen är alltför ofta svag, befintlig forskning, svensk och internationell saknas, man litat på att ämnet räcker. En jämförelse med tvåhundraårsjubileet 1907 visar mindre av bestående källpublicering denna gång – sådant tar tid – och mer av snygga böcker – vidare, som sagt barnböcker, genustematik med mera. Jubileumsboken är sin särskilda genre, som lätt blir hagiografisk och som tidens tand kommer att gnaga hårt, men som är intressant som fenomen. Vårt specialstudium vore till exempel de olika jämförelser, ofta i lokalhistoriska uppsatser, mellan då och nu, vad som har hänt på tre hundra år, den miljöhistoriska aspekten med andra ord. Vad vet vi om landets och jordens förändring, och vart är vi på väg?

Bokborden är många och långa på Bokmässan i Göteborg, 2007 avhållen den 27–30 september med en rad Linnéevenemang. Vid Vetenskapsrådets, Nationalencyklopedins och Utbildningsradions forskartorg vid bokmässan presenterades bland annat *System och passion* (Uddenberg och Schmitz), *Linné. En småländsk resa* (red. Lars-Olof Larsson). Föredrag hölls om "Skörbjugg och rödsot – risker för en ostindiefarare" (Lars Ellegård, docent i klinisk näringslära, Göteborgs universitet); "Linné och de 5 000 breven" (Eva Nyström); "Godmorgon Carl von Linné" (Lars Arvidsson, professor i natur och kulturvård, Göteborgs universitet); "Linné – vem var han egentligen" (Carl Frängsmyr, Uppsala universitet). En panel dryftade vad Linné skulle

ha ”tyckt om genusforskning?” (Svaren svävade men nog borde han ha varit positiv, det var ju genera som skapade stommen i hans system), Linnés livsskådningar (Carl Reinhold Bråkenhielm), Linné som entreprenör (Bengt Johannisson, professor i entreprenörskap, Växjö universitet). Dessutom fanns Linné i alla möjliga monstrar, särskilt Linnésällskapet, Lantbruksuniversitetets och Uppsala universitetets.

Där det började. *Linné. En småländsk resa*, red. Lars-Olof Larsson (Prisma, 2006), hör till årets motiverade Linnéböcker. En rad skribenter knutna till Smålands akademi står bakom. Först ut är Margareta Strömstedt, som gör den nästan ofrånkomliga kopplingen mellan det lilla livliga pojken Carl och Emil, Astrid Lindgrens, årets andra stora småländska jubilers kära skapelse. Redaktören själv ger en bred rundmålning av Småland, Växjö och personer runt Linné, Stig Tornehed tittar in i prästgårdskulturen, Magnus Gustafsson avlyssnar ljudlandskap och musik. Gustafssons bidrag baserar sig på ny forskning som ger liv åt en annars alltför tyst tid. Kyrkan och skolan lärde ut musik, och spelmansböcker knutna till Linnés närhet, till familjen Höök och Tilander, vittnar inte bara om att man spelade utan också vad. En fråga är vad Linné egentligen menade med sitt yttrande ”hade intet öra för musik”. Det låter som försvar mot en anklagelse för lättsinne. Mer hade kanske också ha gjorts av 1695 års psalmbok och dess betydelse för prästungen. Med någon tvekan sägs at Linné gick djäknegång (s. 83) och därmed sjöng sig till brödfödan. Men belägg finns väl i skolprotokollen publicerade av Arcadius? Summan är en värdefull uppsats. Lars Bergquist fördjupar bilden av Linné genom jämförelser med Swedenborg. Hans rubrik är ”Nostalgia-Stenbrohult”, en formulering som återkommer också i Stefan Edmans bidrag om miljöfrågor i Linnés smålandstexter. En rad ytterligare författare kunde uppmärksammas, som Gunnar Hillerdal, Katarina Dunér med flera.

En rolig förskjutning ger det block med bilder som visar upp linneanska platser i dag men i handkolorering med följande reproducering. Tonen är lätt skär och ger ett romantiskt skimmer. Ett problem med flera författare är upprepningar, och sådana finns förstås, men det kan också ge sammanhang. Ett annat är en detalj som namnformen. Redaktören själv växlar mellan Linné och Linnaeus. Ett tredje, som man kunde ha beaktat mer, är inläsningen, som ofta är i ytligaste laget. Man kan gott säga att *SLÅ* är underanvänd av de allra flesta. Till exempel har ingen utnyttjat uppsatsen som just heter ”Den unge Linné speglad i några hittills obeaktade doku-

ment” i *SLÅ* 1972–1974 (av händelse skriven av recensenten) där det bland annat berättas hur Linné höll på att drunkna i Möckeln men räddades av sin djäkne. Den här volymen hade alltså kommit till om inte denna hjälpande hand sträckts ner i vattnet. Och apropå Nostalgia-Stenbrohult så är uppgiften hämtad från Levertin – som är den ende som sett Linnés sista ord och alltså något som bör användas källkritiskt. Roland Hallgren skriver sakkunnigt om källor – men har inte tittat i Linnés egen *Najades Svecicae*, som innehåller ett kort omnämnande av femton småländska surbrunnar, eller Elisabeth Manséns arbete om vattenterapi. Ingen har heller utnyttjat Samuel Rogbergs Smålandsbeskrivning (1770) – där Linné medarbetade, visserligen med en ganska blek text. Allt detta handlar inte om att bemänga avsiktligt essäartade texter med en massa lärd dokumentation utan om hur man får fram mer fakta eller nya formuleringar och inte bara hänvisar till kända passager i resebeskrivningarna. Men i den avslutande artikeln av Peter Aronsson gottgörs mycket av tidigare synder. Det är en utmärkt framställning om hur Linnébilden formats och hur minneskulturen florerat, hur Linné fogats in i minnesträdgårdens *Systema mimesis*. Artikeln är mycket användbar för kommande analys av årets många begivenheter.

Linnés kofta. Rubriken syftar på några bilder i *Naturens gestaltare. Ingegerd Möller i Linnés marker* (Atlantis, 2007) med text av Staffan Söderblom. Möllers naturnära konst är bekant bland annat från *Dagbok från Island* (1977). I den här boken är utgångspunkten Linnés Lapplandsresa, fritt och fördjupande tolkad. Ett av hennes fantasieggande objekt är Linnés kofta, en virkning som liknar marken själv, brun, nött, glömd men upphittad. Målningar, akvareller och teckningar går marken in på livet, avtäckar fjällets hud, visar lavar och mossor. Ett antal mycket fina ”hyllningar till Linné” använder dagboksbladen i resebeskrivningen, förmultnande med ärggröna och djupblå inslag, som öppnar för tjärnens djup och himlens höjd.

Kofsan. Ekonomhistorikern Ulrika Söderlind, som nyligen disputerade på en avhandling om marinens kost under 1700-talet, *Skrovsmål* (2006), har ägnat en liten studie ”What was served at the Koffsa Inn during the 18th Century” (i *Cultural interaction between east and west*, Stockholm studies in Archeology 44, 2007), alltså en arkeologisk undersökning av den lilla elliptiska och konvexa ön Kofsan i Mälaren, där postjakten från Uppsala lade till på väg till Stockholm och där Linné klev i land en midsommardag 1731 för att botanisera. Det är i all sin blygsamhet en historiskt viktig plats

som möjliggör jämförelser mellan floran då och nu, om de stora förändringar som en så kulturberoende plats ständigt utsätts för och för reflektioner om spridningsvägar. "Kofsan" ska för övrigt betyda "ett slarvigt, orenligt, vanartig, liderligt fruntimmer" (Rietz). Söderlind meddelar många detaljer om bygden och om vad en värdshusinnehavare – en till namnet okänd kvinnsperson – kunde få i grannskapet och vad hon måste införskaffa från längre håll. Slutsatsen av osteologiskt material, det vilda växtbeståndet och trädgårdarna i trakten är att hon inte behövde åka till Stockholm för att proviantera. Men Linnés *Flora Kofsöensis* är inte som sägs opublicerad. Författarinnan hade lätt kunnat finna den i *SLÅ* 1953, med ytterligare upplysningar om tidigare utgåvor.

Drömmar om rosor och resor. *Jag ser en stjärna* heter en liten diktsamling av litteraturprofessorn och författaren Torsten Pettersson (Söderströms Edition Edda) med undertiteln *Ett diktat porträtt av Carl von Linné*. En efterskrift förklarar att vi bara vet en försvinnande del av allt vad som skett, tänkts, levts och att bilden av en så skrivande gestalt som Linné är öppen för tolkningar, identifikationer och förändringar. Petterssons diktsvit är alltså något annat än Herman Säterbergs *Blomsterkonungen* (1879). Bilden är mörkare, mer reflekterande, Linné är också utrustad med ett socialt samvete. På resa ser han människorna längs vägen, stenlungans Orsabor, barnen som inte har mat. Han söker sig själv och sin uppgift. "Gåtorna i naturen kan jag tyda. Gåtorna i mig själv förstår jag aldrig." I drömmen övervarar han som det verkar sin egen begravning. "Jag har fått gå på ännu en begravning. En gammal vän har plötsligt tagits bort. 'Resan från vilken ingen återvänder.' De orden hörs vid kaffet många gånger." Tonen är på en gång allvarlig och respektlös. Så kan vi med fördel möta Linné, känna igen honom eller lära känna honom.

Press stop. Christer Åsberg, sekreterare i Bibelkommissionen, skriver i *Bibelns värld* (nr 2, 2007) om "Bibelöversättaren Linné", det vill säga om hans ganska egendomliga förslag vid tillkomsten av Gustav III:s bibel. Åsberg ger även en balanserad översikt över Linnés förhållande till religionen i *Årsbok för Kristen humanism* 2007. Bibliotekarien vid Kungliga bibliotekets nationalbibliografiska enhet Eva Abrahamsson berättar om svårigheterna med att "auktorisera" Linnés arbeten i *Biblis* 40. Nils-Erik Landells "Linnés fjärl", i *Arte et marte* (nr 1, 2007) handlar om Linneella, fjärlen som sticker fram i adelsvapnet, väl också på Carl Clercks *Icones*. Anders Hallengrens

artikel "Skogstokig" i *Access* (december 2007) om *Systema morborum* efter Pehr Osbecks uppteckningar i Svenska Läkaresällskapets samlingar, särskilt psykiska sjukdomar, ett färgstarkt dokument som speglar inte bara tidens fördomar utan också med upplysande detaljer i tiden själv. Likartad tematik prövades av Björn Smedby som på läkarstämman i Älvsjö månadsskiftet november-december talade om Linnés nosologi i serien "Konst och Läkekunst". (Gunnar Broberg)

Den fulländade forskaren. Var Linné det? Knappast. Torbjörn Lindells *Carl von Linné. Den fulländade forskaren* (Historiska Media, 2007), med en titel som travesterar Wilfrid Blunts *The compleat naturalist* från 1971, försöker inte heller, kanske klokt nog, argumentera för det. Lindell har vad man kan se inte de storslagna anspråken. Det här är inte boken för några revolutionerande nyheter, omtolkningar eller problematiseringar, det uppseendeväckande eller helt igenom originella. Det är inte alls syftet med denna 104-sidiga presentbok i formen av en chokladkaka. Det är en bok för den som på ett enkelt och tillförlitligt sätt vill ha alla nödvändiga grundfakta om Linné, och till det fungerar den mycket väl. Brukslitteratur i god bemärkelse, alltså. Den ger en utmärkt introduktion och översikt över Linnés liv och verksamhet. Alla höjdpunkterna i hans liv, och de flesta av de klassiska Linnécitaten finns med. Man finner det som man bör finna och det man förväntar sig finna.

En smålänning i Uppsala. Få personer förknippas så med geografin, platser, miljöer och landskap som Linné. Hans verksamhet handlade mycket om upptäckandet av människans omgivning, att verkligen se efter vad som fanns omkring oss. Ett populärt tema bland Linnéböcker är just att försöka återuppleva hans miljöer och resvägar. Ett bidrag till detta är antikvarien Helena Harnesks *Linné i Uppsala* (Hallgren & Fallgren, 2006). I förordet sägs det att den miljö i vilken Linnés storverk skapades aldrig har fått någon konkret beskrivning. Det är väl dock inte riktigt sant. Det finns en mängd böcker om de landskap Linné färdades genom, även flera tidigare böcker om Linnés Uppsala och Hammarby, som *Linnéminnen i Uppsala* (1982), liksom åtskilliga artiklar i denna årsskrift. Men i vart fall är hans Uppsalamiljö väl värd en beskrivning till. Harnesk beskriver, med sakkunskap om Uppsalas kulturhistoria, Linnés gator och platser, om tullarna han for igenom, husen han besökte och några människor omkring honom. Boken ger inblickar i nations- och studentlivet, undervisningen på universitetet, botaniska träd-

gården, rummen, kreaturen, och husgeråden där hemma. Det är sakligt och tydligt, även om den svårfångade närvarokänslan kanske inte alltid riktigt infinner sig. Den innehåller dessutom vackra och väl valda illustrationer, inte minst Johan Gustaf Härstedts akvareller av Uppsala från år 1800. Inte alls en tokig introduktion till Linnés Uppsala. Och det uppländska regionala perspektivet gör sig med tydlighet gällande när det står att Linné ”bröt på den mjuka småländskan”. Linné kom alltså från ett annat land.

Råttor och mal. Ur graven ropade Linné: ”Lått intet Rotter alle Mahl förderfwa, Lått intet naturkunniga snilla en enda ört.” I *Rop ur grafven till min i tiden kiära Hustru* gav Linné instruktioner om vad som skulle ske med hans vetenskapliga samlingar efter hans död. De skulle hållas samlade och säljas mot ordentlig betalning. Huvuddelen av samlingarna hamnade som bekant i England, men en del har bevarats i Sverige, och det är dessa kvarlevor som Uppsala universitets jubileumsbok handlar om, med den lite udda titeln *Låt inte råttor eller mal fördärva... Linnésamlingar i Uppsala* (Uppsala universitet, 2007), redigerad av Anna Sjögren. I ett antal välskrivna och givande uppsatser presenterar några av de främsta Linnékännarna denna ändock utsökta och rika samling. Som ämnet kräver, så är det en vacker och välillustrerad bok, ibland med lite oväntade bilder, inte minst de äldre svartvita fotografierna binder samman det 300-åriga tidsgapet.

Kvar står de byggnader i Uppsala och Hammarby där han levde och verkade, rummen han gick igenom, inventarier som hushållsföremål, linneförråd, bibliotek, tavlor på familjemedlemmarna (och där inräknas väl också husdjuren som Sjupp och Grinn), fru Linnés spelkort, plånboken som hittades i trossbotten vid renoveringen på 1930-talet och mycket annat. Utanför huset på Svartbäcksgatan ligger ännu Linnéträdgården, rekonstruerad efter ritningar från 1700-talet men med levande Linnéminnen, vissa kvarstående örter direkt härstammande från frön som Linné själv hållit i sin hand. Sedan finns också den nya botaniska trädgården i Uppsala, liksom trädgården på Hammarby. Vid Uppsala universitet har också inte obetydliga botaniska, zoologiska och mineralogiska samlingar bevarats med herbarieblad, uppstoppade fåglar, liksom fjälllämmel och mullvad, uppnålade insekter, snäckor och kristaller. Carl finns också på Carolina, med, förutom de tryckta skrifterna, ett antal handskrifter som till exempel *Praeludia sponsaliorum plantarum* (se recension, s. 243 f.) och *Nemesis divina*, och en inte obetydlig samling brev till och från utländska kollegor, lärjungar, myndigheter, familjemedlemmar och vänner. Bilden av honom själv finns därtill i många versioner som

Hoffmans "Linné i samedräkt", Scheffels brudporträtt, Roslins och Kraffts porträtt i olja, och åtskilliga andra kopparstick, medaljonger, medaljer och skulpturer. Boken som handlar om det som inte råttor och mal har fördärvat, avrundas med en uppsats om Linné som festföremål, symbol och monument, som i sig avslutas med en bild på Linnés blomstersmyckade grav. (David Dunér)

Han som såg allt. Linné har i århundraden tjänstgjort som monument. Inför årets jubileumsyra märker man att monumentet lever i högönskelig välmåga. Ännu för hundra år sedan – och säkert långt därefter – stod det i nationalismens tjänst. Nu har Linné dragits med i globaliseringen. Det är hans internationella inflytande som betonas särskilt, den universella räckvidden av hans namnsättningsprinciper och bestämningsgrunder för alla jordens levande varelser, han som tog emot sändningar av naturalier från när och fjärran och sände ut sina apostlar i alla väderstreck. Mindre som monument men lika imponerande framträder hans roll i turistindustrins tjänst. Varhelst han satt sin fot i riket ordnas utflykter kring dess avtryck och förtjusta hyllningar ekar bland bergen. Snart är han lika användbar för PR och goodwill som nobelprisen. Det är en prestation som knappast någon annan naturvetare har varit mäktig.

Ståhejet väcker blandade känslor, men mycket positivt gömmer sig i blandningen. Kassafack springer upp, plånböcker töms, och en del av guldregnet faller i god jord. Det stora projektet att publicera hela den mäktiga Linnékorrespondensen på nätet är tack vare dessa mekanismer på god väg att föras i hamn, och värdigare kan en vetenskapsman inte hyllas. Och bokförlagen blir mer villiga att satsa på vetenskapshistorisk litteratur – åtminstone om den har anknytning till jubilarer. Det blir gärna praktverk med lockande och instruktiva illustrationer, vackert tryck och eleganta band. Och i bästa fall är också själva textmassan av hög klass. Till den kategorin hör både Karin Berglunds *Jag tänker på Linné. Han som såg allt* (Bonniers, 2007) och Nils Uddenbergs *System och passion. Linné och drömmen om naturens ordning* (Natur och kultur, 2007), den senare behandlad på annan plats.

Att skriva populära Linnéböcker som känns fräscha är en utmaning. Somliga läsare har knappt en aning om vem han var (hur svårt det än är att tro det), andra har redan konsumerat tio eller hundra framställningar. Mannens levnadslöpp måste ju beröras, men hos knappast någon annan svensk har det införlivats så med nationalmedvetandet. Gökropan över nedkomsten i Stenbrohult, den fattige men blomsterkäre fadern, den ängsliga modern,

skolpiltens vedermödor i Växjö skola och gymnasium, beskyddarna: Rothman i Växjö, Stobaeus i Lund, Celsius och Rudbeck i Uppsala, ritten till Lappland under lärkdrillar och taltrastrop, frieriet i Falun, Hollandsvistelsen då den unge smålänningen lade en värld av lärdom och rikedom för sina fötter, och etableringen som medicinprofessor i Uppsala, en framgångsrik vetenskaplig verksamhet med landskapsresor och botaniska utflykter, avrundade av blåsmusik och leverop. Härtill läggs bilden av privatmänniskan, glättad eller problematiserad. Berglund har tagit åt sig den välkända berättelsen med en entusiasm som om hon aldrig hört den förr. Och hon förstår att ge den nytt liv inte bara genom tonfallet utan också genom att dra in kringfakta som ger en instruktiv relief åt anekdoterna. Det kan gälla de sociala villkoren i fattigsverige, undervisningens pedagogiska principer, naturen och miljön runt Stenbrohult och i lärdomsstäderna. Oscar Levertins stilfulla om än något äventyrliga utbroderingar förgyller problemfritt texten, och reportage från egna besök på de historiska platserna ger ytterligare liv åt framställningen – ingen aldrig så sofistikerad linnékännare kan gå tomhänt från detta bord. Och hon glömmer inte vetenskapen för mannen.

I centrala vetenskapshistoriska frågor ansluter sig Berglund till en allmän uppfattning om vad det är som gör Linnés vetenskapliga insats betydelsefull. Hon framhåller till exempel namngivningen, den binära nomenklaturen, som innebär att varje art får ett vetenskapligt namn bestående av dels namnet på släktet det tillhör, dels ett eget artepitet (*Anemone nemorosa*, vitsippa, art i Anemonesläktet). Det här var inte Linnés ursprungliga nomenklatur. Tvåordsnamnet kom till mest av en slump, därför att längre namn var opraktiska i en rad sammanhang. Vad som knappast framgår är att när Linné övergav sin äldre, omständligare namngivning, så lämnade han bakom sig ett synsätt, ärvt från barocken och fascinerande i sin pedagogiska optimism. Naturen var i äldre naturalhistoria en bok, som det gällde att kunna läsa. Linné tänkte sig länge att varje bildad person som stannade inför en blomma skulle kunna avgöra dess namn bara genom att granska den enligt linneanska principer. Ståndarnas antal räckte i många fall för att ange i vilken av de 23 tänkbara klasserna blomman hörde hemma, pistillernas talförhållanden gav ordningen inom klassen, och förekomsten och formen på de högst 26 olika organ, liknade vid bokstäver, som kunde urskiljas hos blomma och frukt angav släktet. För att nå arten fick man enligt Linnés regler iaktta växtens övriga delar – den beskrivningen (inklusive släktnamnet) var blommans namn. Med ett enda artepitet blir en sådan avläsning av naturen också teoretiskt otänkbar. Linnés vetenskapliga bakgrund i senbarocken tvingade

fram omprövningar. Statisk var den linneanska botaniken inte, trots en rigid systematik och krav på absolut renlärighet mot mästaren.

Exemplet med Linnés ursprungliga namngivning för oss rakt in i frågan om hur det kunde komma sig att hans systematiska skrifter blev så internationellt framgångsrika och i vissa avseenden dominanta. Berglunds bok berör självklart frågan och ger många pusselbitar, men fokuserar den kanske inte så skarpt som det nog är möjligt att göra. En viktig orsak till framgången var tveklöst att Linné upprättade en säker terminologi för växtens viktigaste delar. De 26 "bokstäver" som han iakttog i blomman, fick var och en en otvetydig term. Det gäller delar som på svenska benämns exempelvis sträng, knapp, fruktämne, stift, märke, krona, foder, honungsgömmе. Deras form skulle för varje släkte beskrivas, liksom antal och position.

För artbeskrivningen tillkom termer för bladform, stipler, blomskaft etcetera, och överallt där det behövdes illustrerade Linné sin uppfattning med bilder. Följde man Linné i detta och liknande avseenden vann man enhetlighet i artbeskrivningen och därför jämförbarhet från den ene författaren till den andre. Man behövde inte heller tveka om vilka delar hos en nyupptäckt växt som skulle med i beskrivningen och hur de skulle karakteriseras. Inte minst innebar detta för Linné själv att han kunde framställa stora översiktsverk med otaliga släkt- och artbeskrivningar "på löpande band" med stor men ändå minimerad ansträngning. Så blev själva storleken på hans utbud en faktor som ingen annan botanist kunde negligera. Hans taktik att samla manuskripten på hög under åren före Hollandsresan för att sedan kunna ge ut dem i snabb takt, var ett annat snilledrag av denne säljinriktade och PR-sinnade forskare. I en lärd Hamburgtidning hade han fått in artiklar som både beskrev Lapplandsresan som en exotisk bedrift och lovade sensationella nyheter bland de medförda manuskripten, allt serverat i lagom tid före ankomsten till Holland.

För en insats sådan som Linnés var alla dessa yttre arrangemang nödvändiga. Linné var framför allt en organisatör av en dittills ganska kaotisk vetenskap. Ordning och reda var hans passion, ingen kunde ha fått bättre stil på systematiken än han. Det tjänade eftervärlden på in i vår egen kritiska tid. Distinkta upptäckter är det däremot ont om i hans produktion. Berglund dröjer inte bara vid den passionerade systematikern. Hennes bok framhäver varför vi svenskar så fascineras av Linné. Där finns inte bara vetenskapsmannen utan också den ojämförlige stilisten – en av de stora i vår litteraturhistoria – och den märklige symbiosen mellan människa och svensk natur. Nationalmonumentet lever vidare på egna meriter. Man får hoppas

att bokens många vackra bilder inte bara lockar till bläddring medan kaffet bärs in utan också till grundlig och garanterat njutbar läsning. (Tidigare publicerad i *Dagens Nyheter*, 28/4 2007.) (Gunnar Eriksson)

Skaparens lov. Lagom till 300-årsjubileet har en skrift utgivits av kyrkoherde Tomas Anderman i Danmarks och Funbo församlingar. Här sitter ju Linné bokstavligen också i väggarna. Skriften heter *Skaparens lov. Carl von Linné och tron på Gud* (2006). I sexton kapitel bjuds lika många aspekter, med olika Linné-citat och Linné-hållningar, på det givna temat. Här finns en genstig för den som letar sällan brukade Linné-ord. Den gammaltestamentliga vishetslitteraturen, med en förkärlek för Jesus Syraks vishet och Psaltaren, tillåts impregnera framställningen, och denna vävs sedan i en slags biografisk framställning samman med kommentarer och betraktelser över Linnés kristna tro i relation till kristna värderingar i dag. Linnés många lovprisningar av Skaparen och hans verk sätts här in i ett sammanhang: ”Att Gud existerar bevisar alla våra yttre sinnen, vart de än vänder sig. Skulle icke stjärnornas eviga rörelse och ordning få mig att se Uppehållaren, skulle icke förökelsen av djur och växter, räknade bakåt till det första stamparet, få mig att se skapelsen?” (Kjell Lundquist)

Linné före och i Lund. Eftersom Carl von Linnés födelse och skolgång inträffade i Kronobergs län, och Lund var hans första kontakt med den akademiska världen, är det på sin plats att Lunds universitetshistoriska sällskap låtit sin årsbok för 2007 få titeln *Linné och de lärde i Lund*. Denna bok ger intressant kunskap om den akademiska miljön i Lund på Linnés tid. För bidragen svarar i tur och ordning förre professorn i medicinhistoria vid Köpenhamns universitet Bengt I. Lindskog, författaren och fotografen Matz Jörgensen, *SLÅ:s* redaktör, professor Gunnar Broberg, och kulturarvschefen vid Lunds universitetsbibliotek, fl. dr Björn Dal. För de små Linnéteckningarna till Jörgensens avsnitt svarar Christer Liljemark. Boken är i övrigt rikt illustrerad med – i första hand Jörgensens fotografier – bilder av Linné och personer i hans omgivning samt av växter, djur, föremål, byggnader, lärda verk, personliga dokument med mera. För den redaktionella samordningen svarar Sven-Åke Lennung och för redigering och layout Kerstin Brauer. Det har blivit en på alla sätt tilltalande bok som väcker läslust och lust att lära mer.

Bengt I. Lindskog berättar om ”Linné före Lund”, med tonvikt på Linnés studier i trivialskolan och gymnasiet i Växjö. Det mesta inhämtade han på

egen hand. Den i Växjö födde och verksamme provinsialläkaren och lektorn Johan Rothman lyckades övertyga ynglingens föräldrar att han skulle få studera till läkare, varigenom han skulle få ägna sig åt sitt stora intresse, botaniken. Upplysande är skissen över influenser som påverkat skolynglingen Carl. Bland dem intar Rothman en viktig plats och genom honom den framstående holländske läkaren Herman Boerhaave. Rothman hade varit student i Uppsala och studerat medicin för professor Lars Roberg. Efter olika sidospår disputerade han – liksom senare Linné – för medicine doktorsgraden i Harderwijk. Han verkade sedan som provinsialläkare i Växjö från 1714 till sin död 1763, en av Sveriges totalt nio inom denna profession (till vilken också Linnés svärfar Johannes Moraeus hörde). Lindskog ger intressanta glimtar av en 1700-talsläkares arbete. Rothman introducerade den unge Linné i botanikens senaste rön, och på hans inrådan begav sig Linné till Lund för akademiska studier.

”Linné möter Lund” är rubriken på Matz Jörgensens uppsats. Den förmedlar livfulla, detaljrika skildringar av den stad som Esaias Tegnér senare skulle kalla ”en akademisk bondby”. Den hade på Linnés tid cirka 1 100 invånare av vilka cirka 200 var borgare. Professorerna var tio, en tredjedel av hela akademiens lärarstab. Linné blev en av cirka 200 studenter. I sin bedömning av Linnés självbiografier gör Jörgensen upp med Linnés bror Samuels skröna att Linné vid sin ankomst till Lund den 17 augusti 1727 mötte sin släktings och tilltänkte beskyddares, domprosten Bonde Humerus, liktåg och begravningsringning. I skildringen av den unga lundaakademien framhåller författaren att den i likhet med den uppsaliensiska hade fyra fakulteter. Lundagårdshuset eller Kungshuset (skänkt av Karl XI) var för litet och dessutom i dåligt skick, varför även domkyrkans kapell fick användas för akademisk undervisning. Akademiens bibliotek var inrymt i Lundagårdshusets övre sal. Linnés värd och lärare i Lund var läkaren och naturaliesamlaren Kilian Stobaeus, bördig från Stoby socken. Först 1728 (efter det att Linné lämnat Lund) blev Stobaeus extraordinarie professor i naturalhistoria.

Författaren berättar om de olika fakulteternas professorer och om studentlivet. Akademien hade – liksom i Uppsala – egen domsrätt över sina medborgare med familjer, med därav följande motsättningar. Genom att Linné bodde hos en professor slapp han att vara medlem i en studentnation med tillhörande pennalism och avgift. Det välförsedda apoteket beskrivs, och livfull är skildringen av Linnés tillvaro som student i Lund, inklusive hans förtjusning över akademiträdgården. I samband med skildringen av Linnés botaniska exkursioner i staden och dess omgivningar berörs även

hans senare besök. Linné var en av cirka 80 nyinskrivna studenter. Till kuriosita hör Linnés möte med "Furia infernalis" i Fågelsång. Med blandade känslor lämnade Linné den 29 juni 1728 Lund för Uppsala, enligt en vanlig uppfattning därtill övertalad av Rothman.

En närmare beskrivning av Stobaeus person och verk ges av Gunnar Broberg i hans innehållsrika uppsats "Doktor Kilian – enögd men vidsynt". Enligt Linnés egen karakteristik av sin lärare var han självlärd, halt, enögd, fet och stammande, men samtidigt skärpt och genialisk. Stobaeus betecknas som "stahlian", det vill säga anhängare till Georg Ernst Stahl, vitalismens främste förespråkare. Författaren ger oss fängslande inblickar i Stobaeus verk som samlare, forskare och lärare. Begreppet "kuriös" med grundbetydelsen nyfiken behandlas apropå tidens intresse för kuriosakabinett. Stobaeus samlingar utgör grunden till det lundensiska museiväsendet. Han har blivit kallad "den lundensiske polyhistorn". Kilian Stobaeus besvikelse blev stor när Linné lämnade Lund för Uppsala. Broberg påpekar det konstiga i att man inte studerat Linnés förhållande till sina mentorer, patroner och mecenater eller hans val av karriär. Han avslutar sitt bidrag med en skildring av Kilian Stobaeus död 1742 och hans gravsättning under stora gången i Lunds domkyrka. På gravskriften beskrivs han som "En Lärd, en Klok, En Wiser man."

Björn Dals uppsats behandlar "Kilian Stobaeus bibliotek", med en inledning om böcker och bokhandel i Lund. Den tryckta auktionskatalogen efter Stobaeus upptar 2 469 verk, inbundna i 1 667 volymer. Välkänd är historien om hur den unge Carl – efter förmedling av den tyske läkarstudenten Koulas – ertappades med nattlig läsning av Stobaeus böcker och hur han sedan fick öppen tillgång till hans bibliotek. Kulturarvschefens slutkläm är att också det som återstår av Stobaeus bibliotek, varifrån flera verk hamnat i Universitetsbiblioteket i Lund, är en omistlig del av vårt kulturarv. Linnés fråga i den avslutande fiktiva självbiografin: "Kommer man att minnas mig i staden Lund?" har genom denna bok fått ett positivt svar. (David Termén)

Resor

Dalaresan tillsammans med *Bergslagsresan*, redigerad av Andrew Casson, Roger Jacobsson och Staffan Nilsson (Gullers förlag, 2007), och som också finns i engelsk version, är onekligen en stilig volym. Böcker ska vara stora nuförtiden, i det här fallet gar jämförelsen närmast till Skytteanska samfun-

dets ståtliga utgåva av *Lapplandsresan*, desto mer eftersom Jacobsson finns som gemensam nämnare i båda fallen. Han har här också skrivit ett par goda inledningar, som sätter in de båda resorna i sitt rätta tidssammanhang. Allt ska naturligtvis vägas mot Ugglas och Linnésällskapets utgåva från 1953, som är bokstavstrogen och som också upptar Utlandsresan och har en omfattande notapparat. Intressant är resonemangen om varför *Dalaresan* inte kom ut, låt vara att mycket måste förbli spekulation. Rimligt är att det var uppdragsgivaren, landshövdingen Reuterholm, som beslutade i en sådan fråga och att han inte var helt nöjd med den kritik av bergsbruket som mer än framskymtar. Johan Browallius kompletterande resor hör hit liksom omnämnandet i *Bibliotheca botanica* (1736) av att reseberättelsen skulle publiceras just genom Browallius. Men man kan observera att annat också förblev outgivet, till exempel *Flora Dalekarlica*, som väl knappast Reuterholm hade invändningar mot. Frågan om när Linné fick tillbaka manus kan förslagsvis knytas till tiden då han umgicks med sonen i Stockholm 1738–1739. Detta och mer är talande för hur mycket vi inte vet. I den nya utgåvan är stavningen moderniserad, noterna från Ugglas utgåva bantade och kompletterade av Casson med vad dagens läsare behöver. Latinet har översatts av Maria Berggren. Sak-, person-, ort-, växt- och djurregister ingår. Man har som synes verkligen ansträngt sig att göra texten tillgänglig. Illustreringen, sammanställd av Staffan Nilsson, är rik. Så tilltalande den än är kunde den ha hållits mer till tiden. Som det nu är spänner den mellan 1600-tal och sekelskiftet 1900 – ibland längre. Dels har mycket då ändrats, dels är det inte säkert om man verkligen såg på naturen i all dess mångfald på samma sätt i början av 1900-talet som i början på 1700-talet. Men slutbetyget blir: en lättläst, snygg, välkommen och rekommendabel utgåva.

Hallenborg rättar. *Gröna arkiv. Med Linnés ögon och andras* (Årsbok för Riksarkivet och landsarkiven 2007). Som vanligt ett gott redaktionellt jobb,

Linné var aldrig i Halland. Vinjett för Länsmuseets evenemang på Hallandsgården, Halmstad. Teckning: Marie Thawitzer.

läsliga bidrag och säker dokumentation – fattas bara annat när arkivfolk producerar sig. Sviten årsböcker är nu ganska imponerande och användbar eftersom uppläggningsen är tematisk. Vi saknar kanske överraskningar, Tomas Tullbergs bidrag om Sara Lisa fanns ju med också i förra *SLÅ*. Men studien om Carl Hallenborg, kritiker av Skånska resan, motiverar uppmärksamhet. Hallenborg var domare i olika delar av Skåne, drev eget jordbruk på Rydsgård och fick mot slutet av sitt liv landshövdings titel. Under sitt liv hade han alltså rika möjligheter att skaffa sig detaljerad kunskap om sitt landskap. Han tar upp allt ifrån felstavningar till kompletteringar, som här presenteras av Jan Dahlin och Annika Tergius. Det ska tilläggas att de här ganska omfattande notiserna finns nu genom Landsarkivet i Lunds försorg och landsarkivarie Jan Dahlin utlagda på nätet (www.statensarkiv.se/lla, gå in under Källpublikationer). För den som så föredrar är de tidigare tillgängliga i en utgåva av Carl Gustaf Weibull i *Historisk tidskrift för Skåneland*, band 4 (1913). I samma källsamling på nätet ingår också Anders Tidströms *Resa i Halland, Skåne och Blekinge år 1756* (tidigare publicerad av Martin Weibull i *Boksamling utg. af De skånska Landskapens historiska och arkeologiska förening*, Lund 1891). Digitaliseringarna och söksystemet fungerar fint. Kartor och litteraturtips finns bifogade. Det är bara att tacka, ta emot och bläddra med musen.

Reslust. Ove Torgny utgav 1999 en behändig volym *Linnés Skånska resa* till dess 250-årsjubileum. Ett par år senare kom *I Linnés spår genom Sverige* och lagom till trehundraårsjubileet *Med Linné genom Sverige* (Bilda förlag, 2006). Alla böckerna är orienterande och behändiga i god bemärkelse med inslag om resans villkor och om färdvägen. De ger rikligt med citat och har fina bilder (ofta tagna av författaren själv) och bra kartor (av Björn Bergenholtz). De tre böckerna kommer alltså mycket nära varandra, men här är inte platsen att reda ut när och var de bokstavligen går samma stigar. Nog sagt att Torgnys arbeten – vilket man väljer – väcker reslust också den dag som i dag är.

I provinsen. Många publikationer med lokal anknytning har också tillkommit som Bengt Jonsells "Linné i Västsverige" (Carl Skottsberg föreläsning 2006, Göteborgs botaniska trädgård); Carl-Gustaf Andréns "Linné på Öland" (Folkuniversitet, 2006), en liten behändig skrift om Öland runt på 22 dagar. Kungliga Skytteanska Samfundet i Umeå är femtio år i år och årsboken *Thule* 2007 innehåller bland annat Per Tingbrands uppsats "Solander

och familjen Linné". Även *Växjö stifts hembygdskalender* uppmärksammar sin jubilar.

Gotland. För god standard och bredd ska särskilt framhållas *Gotländskt arkiv* 2006, i sin helhet ägnad resenären 1741 men också hans verk. Flertalet skribenter känns igen och alla har något att säga. Mattias Legnér skriver om de fosterländska resorna, Bengt Rosén om bondebotanik, Per Stobaeus om alkfåglarna, Bengt Jonsell om den gotländska linneanska traditionen, Sara Eliason om avhandlingen *Corallia Baltica* och så vidare. Att Gunnar Petersson bryter tematiken med sitt förslag till rekonstruktion av Nils Linnaeus trädgård är bara att tacka för. Roligast är publiceringen av Linnés följeslagare Hans Jacob Gahns dagbok, en primör som man kan jämföra med Linnés text. Till exempel skriver Gahn vid Roma Kloster. "Fähuset var utaf Lansdshöfdingen Grönghagen uppbyggd af en fordomdags varande Munckkyrka, som varit temlig stor och skiön med härliga walf och chorer; hvilka än alla voro i behåll så at nu boskap bölade, hvarest tillförende Guds ord siungdes, och thet huset, som fordom varit välluktande af rökelse etc, gaf nu ifrån sig en vederstyggelig stank utaf kor och oxar." Linné uttrycker sig en smula mildare men man kan ändå med två snarlika versioner nästan höra resällskapet skratt åt det katolska väldets öde. (Gunnar Broberg)

Västergötland. Föreningen för Västgötalitteratur har i sitt medlemsblad (nr 3, 2007) återutgivit Linnés uppsats om Kinnekulle i Kungliga vetenskapsakademiens handlingar för år 1747. Texten som utgår från en teckning av fortifikationsofficeren Johan Svensson Lidholm, som hade följt med Linné på hans västgötaresa sommaren 1746, beskriver Kinnekulles berömda trappstegsformade lagerföljder. Han ser berget i profil.

Epokgörande index. Linnés *Öländska och Gothländska Resa*, tryckt 1745, är ett ovanligt landmärke i vetenskapshistorien, inte minst genom att dess främsta bidrag till botanikens historia ligger i dess index, i sidhänvisningarna. Det var där Linné för första gången använde sig av kortformer för växterna, vilket senare kom att bli den binära nomenklaturen. För svenskspråkiga läsare har också Linnés iakttagelser och skildringar av raukar, runor och orkidéer blivit en del av den svenska litteraturens friskaste alster. Nu har Linnés resa också givits ut på engelska, *Linnaeus' Öland and Gotland Journey 1741* (Gyllene snittet, 2007). Översättningen som är gjord av Marie Åsberg, med bearbetning av William T. Stearn, gavs visserligen ut redan 1973, men den upplagan har varit otillgänglig sedan länge. Gyllene snittets upplaga är välgjord och vacker med bilder av herbarieark, kompletterad med figurteck-

ningar från originalmanuskriptet, liksom renritade kartor. Avslutningsvis finns hela det epokgörande indexet med i faksimil. Under till exempel Diandria hittar man *Veronica spicata*. (David Dunér)

Vetenskap

Scoop eller skoj? En bok bär titeln *Linné i nytt ljus. Den första översättningen av Systema naturae samt ny analys av Linnés perspektiv*. Den är skriven av Per Frankelius och översättningen från latinet har gjorts av Bertil Aldén. Liber har givit ut med stöd från Vinnova och Riksbankens Jubileumsfond. Enligt baksidestexten: "Systema naturae från 1735 var Carl Linnés internationella genombrott. Originalet, som skrevs på latin, är svåråtkomligt. År 1996 upptäcktes att den inte fanns översatt till något språk. En annan upptäckt samma år var att *Iter Lapponicum* (Lapplandsresan) från 1732 endast fanns återgiven som en avskrift med bristande kvalitet. Linnés handskrivna dagbok om resan fanns inlåst i London. Det ledde till flera forskningsfrågor: Finns myter kring Linné därför att så få personer har läst originaltexterna? Vad stod egentligen skrivet? Vilket vetenskapligt perspektiv och vilken syn på forskning hade Linné? Efter ett antal års forskning kan resultatet nu presenteras. Bokens första del innehåller en ny analys av Linnés forskningsbidrag och perspektiv. Därefter presenteras den första fullständiga översättningen av Systema naturae. Den bild som framtonar i boken skiljer sig från den vedertagna 'blomsterkungen Linné'. I boken finns också ett bildgalleri som levandegör analysen." Förordet avtackar 26 experter för råd, dåd, korrigeringar, tips och så vidare, samt en kvartett förlagsmänniskor och familj. Vi får veta att projektet pågått sedan 1996. Författaren uppger att "en röd tråd i hans cirka 300 publikationer är omvärldsförståelse och innovativa processer" (s. 234). Det låter onekligen både lovande och betryggande.

Men jag och många med mig äger ju denna svåråtkomliga skrift, antingen i faksimilen 1907, i Bokgilletts hanterliga utgåva (å 15 kronor, 1960) eller Redivivas av "exemplar auctoris" (1977). Och visst visste jag 1996 att *Systema naturae* inte fanns översatt. Det visste väl alla. Men att *Iter Lapponicum* bara "återgivits som avskrift med bristande kvalitet" – alltså Fries utgåva av 1913, ett av många exempel på hans utomordentliga förtrogenhet med Linnés handstil och språk – brister den i kvalitet? Och vid närmare eftertanke, nog är det vettigt att originalet är inlåst. Så bruka man handskas med värdefulla manuskript. Vidare, vad som stod skrivet hade ju ägnats

en omfattande forskning. Myter – ja det kan man förstås mena, ny analys behövs alltid men det verkar som författaren vill skriva en ny Da Vinci-koden. B. ”aktualiserade frågan om underlaget till översättningen verkligen var originalversionen. Den undersöktes genom ett möte med experten H. Underlaget överensstämde med originalet” etcetera (s. 15).

Det prövas hela tiden teser och hypoteser i denna bok. Den Linné som är värd något är inte Blomsterkungen utan entreprenören och ekonomen Linné. Låt gå för det men det har ju Lisbet Koerner i *Nature and Nation* (1999) redan utförligt och kunnigt utrett – hennes bok finns med i litteraturförteckningen men används minimalt. Ska annars någon tas fram som ”först” visade detta så borde det förstås vara Eli Heckscher i *SLÅ* 1942 (som inte nämns). På frågan om vad som är nytt – titelns ”Nya perspektiv” – så ges inga svar i förhållande till Koerner. Polemik ägnas i stället Thore Fries som eftersom han var botanist lyfter fram bilden av en blomsterkung. Det sker i hans arbete publicerat ”1909” (författaren har väldigt svårt med årtal, det rätta är 1903. På motsvarande sätt anges British Museums katalog – alltså Soulsbys – över verk om Linné ha kommit 1936 och bestå av 50 sidor, den kom 1933 och omfattar 250 sidor plus supplement). Vilken färsk skrift med titeln ”Blomsterkungen” som författaren ytterligare använder som belägg är obekant för mig. När nu ekonomie doktorn Frankelius vill annektera Linné för ekonomin så kan det också tolkas på samma sätt, alltså som med Fries – men med sämre skäl. Ord som ”upptäckt”, ”ny” och ”första” kan kopplas till författarens egen bakgrund i företagsvärlden, det är väl så man pratar där. ”Projektet Linné i nytt ljus” tuggas gång på gång, när det kom till, alla experter som medverkat och vilket stort arbete det inneburit. Men som följd av dålig inläsning uppfanns hjulet gång på gång. Vetenskapsteoretiskt används Flecks välkända verk (felstavat) om tankestilar och om möjliga ”mutationer” i dessa: ”Kanske kan en översättning av Linnés tills nu i sin helhet oöversatta verk *Systema Naturae* bilda grunden för en mutation i Flecks mening?” (s. 22) Mutationer är å andra sidan inte alltid godartade.

Framställningen bärs alltså av en stark beundran för Linné, som visas vara föregångare, inspiratör eller liknande till Darwin, Ricardo, Bentham, Adam Smith, Voltaire (*Candide*) och ingå – för inte säga grunda – den neoklassiska nationalekonomin. För all del kan samband finnas men de knyts aldrig ihop. De vetenskapshistoriska svepen är så lösliga att de säger inget eller något galet (om Newton som skapare av skiljelinjen mellan naturfilosofi och naturvetenskap), om att Thoreaus bok *Plantesamfund* från 1860 var på tyska

(troligen avses dansken Eugen Warmings arbete med den titeln, dock från 1895). Ingen tvekan kan råda om att Linné dels uppfattade begreppet "oeconomia" som utomordentligt viktigt, dels att naturen har en sådan. Linnés begrepp "oeconomia naturæ" och "politia naturæ" har haft stor betydelse och ersätts som bekant först med Haeckels begrepp ekologi 1866. Författaren gör viss sak av frågan utan att ha tittat i annan litteratur, till exempel Brobergs utgåva av skrifterna i ärendet, *Om jämvikten i naturen* (1978), och internationella arbeten av Egerton, Limoges och Worster och flera arbeten med mycket bättre belägg än vad författaren kan ge – med andra ord inget "nytt perspektiv". Vidare var Linné förstås djupt involverad i tidens (hattarnas) ambitioner att ekonomiskt reformera det svenska samhället. Men trots att han uttalar sig så starkt för ekonomins betydelse så gör det honom inte till främst ekonom, vare sig i sin tid och i sin profession eller inför sig själv. Det senare kan ju lätt avgöras genom att titta i hans självbiografier, där han tydligt räknar upp vad som han ser som sina meriter. Det är anmärkningsvärt att man inte brytt sig om att titta i detta facit.

I avslutningen finner författaren det "värt att notera att Linné tar med 'Mikrokosmos' [...] Kännedom om mikroorganismerna på den tiden var inte stor. Därför är det intressant att Linné ändå beaktade dessa." (s. 33) Därtill har de ekonomisk betydelse. Det är kanske inte så lätt att veta men påstår man något ska man ha undersökt sakläget. *Systema naturæ* (1735), sjätte och sista klassen av djurriket slutar onekligen med "Mikrokosmos", men därmed avses något helt annat, nämligen ett enormt fabelväsen, kallat Kraken i den äldre litteraturen. Översättningen är också tokig, "microcosm. mar" återges med "vattnets mikrokosm", när det ju måste betyda havsmikrokosm. Som det också mycket riktigt står så är den täckt av skal. I avslutningen markeras att projektet är grundat på två texter, *Systema naturæ* (1735) och *Iter Lapponicum* (1732), men att Linné fortsatte sin verksamhet, underförstått att det är värt att förlänga det nystartade projektet. "Den nya analysen" omfattar sextio sidor och följs av ett bildgalleri med bilder från platser som författaren och fotografen besökt, alltså några turistvyer från i dag inklusive Mount Everest, eller felvalda källor (varför inte fotografera den svenska översättningen av Colerus (1683–1686) utan en som Linné säkert inte syftade på?). Ett mångordigt, meningslöst, felstavat register avslutar bokens första avdelning (... "bilder, bildning, Bingsjöstämman, binär nomenklatur" ...).

Översättningsdelen har grundfelet att det inte tar hänsyn till originalets typografi. *Systema naturæ* utkom som bekant i atlasformat för att skapa

överblick – Linné kallar sina uppslag över naturens riken för *mappae*, ”kartor”. De är här sönderklipppta till vanligt bokformat så att överblicken helt försvinner. Av elva sidor har här blivit hundraelva. (Att det går att hantera detta problem visar Bokgilletts inledningsvis nämnda utgåva.) ”Betydande arbete har ägnats att få fram den översättning som föreligger. Vi inser att det finns kvarvarande felaktigheter” – en berättigad varning. Men man skapar sig helt onödiga problem genom att hävda att man ska vara trogen texten – vilken seriös utgivare har något annat syfte? Man frågar sig sålunda vad som egentligen står, om det är *Mustela* eller *Mistela* eller *Mostela* i ”manuskriptet” (har man ett sådant nu?). Efter diverse om och men som sökande i Riksmuseets databaser bestämmer man sig för *Mustela* – vilket visar sig passa bra eftersom det betyder vessla och står bland *Ferae*, alltså rovdjur (i den aktuella utgåvan står ”*Perae*”) – men *Mustela* kan vem som helst se att det står i samtliga faksimiler, både som släktesnamn och i artkolumnen. En meningsfull uppgift hade varit att bara översätta den löpande texten, alltså de olika kommenterande ”*Observationes*”, däremot inte alla nämnda stenar, växter och djur, vilket betyder otaliga besvärliga och riskabla identifikationer. Här finns förstås en litteratur till hjälp, den bör användas snarare än de i ett förord avtackade experterna som inte kan veta vad de senare får stå för. Här saknas till exempel den hjälp som översättningen av *Flora Svecica* (1986) kunnat ge, Linnés egna svenska ord i *Föreläsningar över djurriket* (utgivna 1913) eller samtida översättningar.

Om vi håller oss till djurriket och dess ”*Observationes*” så översätts i första paragrafen ”*Zoologia, pars illa Historiae Naturalis Nobilissima*” med ”*Zoologin denna naturvetenskapens ädlaste del*”. Varför inte ”*naturalhistoriens*”? Felet återkommer, som om man inte hört talas om ordet *naturalhistoria*. I ”*Observationes*” avstår man här (med inte konsekvent) stillatigande att använda Linnés hänvisningssystem, alltså att inom parentes ange till vilka tidigare paragrafer han stödjer sin mening för att skapa ett logiskt sammanhang. Vidare ser det säreget ut att i fråga om släkten översätta singularer med pluraler: ”*Människor, Homo*”, ”*Apor, Simia*”, ”*Trögdjur, Bradypus*”, ”*Björnar, Ursus*” och så vidare. I en så viktig fråga som hur Linné benämner sina varieteter (inte ”*varianter*”) av *Homo* anges kort vit, röd, gul och svart när det står *albescens* och så vidare, alltså vitaktig och så vidare och som han själv uttrycker det i sina föreläsningar (om sådant se Gunnar Broberg, *Homo sapiens L.*, s. 222 f.). Mot vanlig utgivningssed görs inga försök att tolka och lösa upp de hänvisningar eller förkortningar Linné ger, till exempel för ”*Coate*” (ska vara *Coati*) har hänvisning *Mrg* (med fet stil av någon

anledning), alltså Marcgrave (som betyder Pisos och Marcgraves Sydamerikaskildring av år 1648). Står det "veter" efter Hyaena så kan det översättas (eller förklaras i not) att det betyder "de gamles", det vill säga att hyenan verkligen existerar trots de gamles säregna beskrivning av att den ändrade kön med mera eftersom "Artedi såg och beskrev en sådan" och så vidare.

Korrekturläsning har man inte hunnit med. Pungråttan hos Linné Possum, blir i översättning "pessum"! Igelkotten hos Linné Erinaceus terrestris, i översättningen Fecinus terrestres (Jordiskt bajs?). Fladdermössen hos Linné Felis volans, Canis volans och Glis volans har i den nya versionen blivit Felis colans, Canis colans och Gns voians (sic!). Rhinoceros hos Linné heter nu Rhinocerosus. Översättningen anger Accipiteres för rovfåglar, Linné skriver Accipitres. Linnés frågetecken framför djuret anger att han är osäker på placeringen vilket saknas i den nya utgåvan. Mycket arbete har säkert lagts ner på noterna men också de är avslöjande för okunskapen. Artedi (not 79) omnämns som "framstående botaniker och zoolog. Klassificerade även fiskarna." "Även"?! Eller – i anslutning till överbuden i första delen – not 78 apropå det naturliga systemet: "En generös betraktare skulle med stöd av Linnés utsaga här kunna påstå att han förutsåg den moderna molekylärbiologin (DNA-tekniken)." Det var att ta i. Efter Amphibia skriver Linné att människans inte skulle få plats på jorden om det vore sant allt vad "oi tetralogoi (originalet felaktigt, i stället för *teratologi*) fabulantur" vilket översätts med vad "skräckhistorierna fabulerar". Linné vill profilera sig mot teratologerna till exempel genom sitt avslöjande av hydran i Hamburg. Vårst är hur gruppen "Paradoxa" översätts med "Kuriosa", vilket är så fel som det kan bli (Paradoxa är det aristoteliska begreppet om det som går mot naturen medan kuriosa vid den här tiden betyder det som man skulle ägna sig åt som curiosus; läsaren får inte heller någon upplysning om originalets ordval.) Så här går det på, men detta får räcka för bedömning.

Att det är möjligt att översätta en skrift som *Systema naturæ* framgår av hur mycket latinsk sjuttonhundratalsvetenskap som på senare år försvenskats – av fackmän som Birger Bergh, James Dobreff, Leif Feltenius, Elisabet Göransson, Hans Helander, Ann-Mari Jönsson, Arne Jönsson, Anders Piltz, Cajsa Sjöberg, Johnny Strand, Annika Ström, Urban Örneholm, Krister Östlund och säkert ytterligare några.) Det bästa vore kanske att gå förbi denna skrift med tystnad om det inte vore för dess tema och att den lanseras så anspråksfullt och är finansierad upp till tänderna av våra tyngsta fonder. Författaren gavs rejält utrymme i TV:s nyhetsprogram för sitt scoop. En riktig *Meleagris gallopavo* L. med andra ord. Hur kan sådant komma sig? Och komma ut? Finns

inte indragningsmakten kvar? En misstanke kastar kanske ljus över griften: detta kan vara ett grymt skämt med forskningen, särskilt Linnéforskningen.

Systema naturæ till jubileumspris. Mats Rehnströms katalog 67 bjuder ut *Systema naturæ*, första upplagan 1735 i gott exemplar, till det facila priset av 3 000 000 kronor, alltså tre miljoner. Katalogen ger en utmärkt genomgång över detta arbetes historia, vilka exemplar som är kända och så vidare. Om Linnés eget exemplar, på turné till Japan, Holland och USA, se s. 204, 208, 262.

Ekonomi och ekologi. Linnés begrepp för naturens sammanhang var som bekant "oeconomia naturæ" (så i avhandlingen med detta namn), ett begrepp som stod sig länge och ersattes först mot 1800-talets slut med Haeckels ekologi. Orden är snarlika med grundbetydelsen "hushållning". En annan sak är att 1700-talets hierarkiska natursyn inte passar ihop med dagens ekologiska vetenskap. Frank N. Egerton vid University of Wisconsin skriver kunnigt om Linnés roll i ekologins historia i *Bulletin of the Ecological Society of America* (January, 2007), om Linnés resor, om dennes uppfattning om en sorts beroendekedja i naturen och om naturens "politi" i avhandlingen *Politia naturæ* (1760), ett tema han är förtrogen med sedan länge.

Äntligen förenas de! *Die grosse Kette der Wesen.* Ausstellung Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel Oktober-März 2008. Katalog av Petra Feuerstein-Herz, 227 sidor. Rikt illustrerad. Wolfenbüttel hyser ett av de mest väl-försedda biblioteken i världen. En fullmatad katalog med många och fina bilder, flertalet för all del ganska välkända men i fina reproduktioner. Titeln är som synes hämtad från Lovejoys klassiska *The Great chain of being* (1936) och syftar på naturens sammanhang men kan också tolkas som vetenskapens successiva utveckling. Ett första kapitel för handlingen från Plinius till Linné, ett följande behandlar Linné (väl) och ett tredje Buffon. Tre följande avsnitt tar upp respektive rike, mineral-, växt- och djurrike och slutar med människan. Allt är pedagogiskt och välgjort. Men det är synd att hänvisningar bara går till litteratur på tyskspråkig litteratur. Nog kan den besökare man väntar sig liksom katalogläsaren engelska? Svenska vore däremot att begära för mycket. Äntligen förenas de, svensken och fransosen.

Buffon/Linné. Éternels rivaux de la biologie? By Thierry Hoquet (Dunod, 2007). Buffon and Linnaeus were born the same year, Linnaeus only a couple of months earlier. In history of science they are often used as counter-

parts and contrasts, Buffon's criticism in his *Histoire naturelle* (1749–1804) of the Swede's unnatural taxonomy started a classical debate in which they themselves did not really take part, at least not officially, but their followers. This debate could be said to divide Europe in geographically in an Anglo-Swedish camp against a French—but then France is more than Paris and anti-Linneans like Buffon and Adanson. Also, Linnaeus later on became glorified in France, after the Revolution. Most important, both changed their views in a such a way that they came closer. But how close? There are more than one answer to this debate, which often has been used to simplify the scientific landscape of the eighteenth century. Thierry Hoquet, historian at Paris X – Nanterre treats their rivalry with care and finds connections by telling their lives together, giving room for close readings of what they really said. An example of his results: “la Nature, selon Linné, c'est la raison, l'économie, la proportion. Selon Buffon, la Nature est l'écart, la dégradation, la disproportion; Linné ou la essence, Buffon ou la nuance. Linné ou la conservation. Buffon ou la transformation.” Linnaeus is also “le optimiste”, Buffon “le pessimiste”. Obviously, there was not much they could agree on. But on the other hand... Despite this very nuanced reading there are some points to disagree on: e.g. the author does not consider the difference in style and genre, the lapidary Linnean and the flowery Buffon. Hoquet treats “polemiques sur l'homme nocturne” (pp. 83 ff.), surprisingly without mentioning Linnaeus's *Homo nocturnus*. A general difficulty lies in that with Buffon the book mainly treats zoology and botany comes second. Not surprisingly, Hoquet is stronger on Buffon than on Linnaeus. He also seems to defend Buffon against his critics. On the other hand, his juxtaposition is highly pedagogical and clear. There are some minor but amusing flaws: Alingsås is Olingsos, Gotland Gothie (pp. 160, 161). This criticism should not obscure the fact that this is a book which gives many insights and creates new possibilities to evaluate eighteenth century natural history. We would also like to remind you of Hoquet's fine volume on *Fundamenta botanica* (see SLÅ 2006, pp. 182 f.).

Linnaeus in Italy. *The Spread of a Revolution in Science*, ed. Marco Beretta and Alessandro Tosi (Science History Publications, 2007), xxiii + 340 sidor. Utförlig rapport om konferensen i förra SLÅ, s. 189 ff. Man har alltså arbetat raskt. Carl-Olof Jacobson ger en allmän introduktion, Ilva Beretta skriver om Linnés förhållande till italienska botanister, Gabriella Berti Logan om kvinnliga botanister och Linné, Gina Douglas om Linnean Societys bestånd,

Giuse Scalva om Vitaliano Donati och hans nätverk, med flera. Sammanlagt tjugo bidrag och en rik och diversifierad bild framträder. Av dessa ska inte minst redaktören Berettas uppsats om Johann Jakob Ferber nämnas, en första modern undersökning av en betydande och internationellt verksam mineralog som alltför länge fått vistas i glömskan. Det tilltalande med en volym som denna är att den behandlar vetenskapen ur ett brett perspektiv, ger plats för enskilda discipliner lika väl som tidens övergripande inventerande naturalhistoria, för enskilda personer så väl som nätverk, för både naturvetenskapens egen utveckling och kulturinflytanden. Sjuttonhundratalets vetenskap börjar därmed framträda i all sin rikedom, inte som en entydig verksamhet utan som en rörelse som går genom samhället och tiden och förändrar vad som kommer i dess väg. (Gunnar Broberg)

System och passion är en bok för närsynta voyeururer. Den har stor text och innehåller närgångna bilder på blommornas intimaste delar. De glansiga fotografiernas artificiella ljus och svarta bakgrund blir ett slags kliniska helsidesplanscher av reproduktionsapparaten. Varenda behåring och veck syns. Det är Helene Schmitz som tagit bilderna av växter ordnade efter Linnés 24 klasser, i *System och passion. Linné och drömmen om Naturens ordning* (Natur och Kultur, 2007). Inte att förglömma är fotografierna av Linnés herbarium, bilder som doftar hö. Nils Uddenberg står för den utmärkta texten om Linnés systematik. Som officiell jubileumsbok kan valet av text inte ha varit mycket bättre. Den är tveklöst bland det bästa som skrivits om Linné detta jubileumsår, kunnigt, tydligt, tillförlitligt, välformulerat och tankeväckande. Inte minst kombinationen av historisk förståelse och sakkunskap om den moderna biologin är sällsynt. Formuleringarna och beskrivningarna är inte heller mindre skarpa än Schmitz makrofotografier.

Indelning och benämning är den rätta grunden för vår kunskap, sade Linné. Det är kring det temat Uddenbergs text kretsar, om ordningen i skapelsen, sexualiteten, systematiken, klassificeringen av den kaotiska mängden av livsformer i naturen. Uddenberg gör en genomgång av Linnés växtsystematik, av dess framväxt, satt i ett idéhistoriskt sammanhang, med föregångare som Aristoteles, Theofrastos, Dioskorides, Cesalpino och inte minst de för Linné särskilt betydelsefulla Tournefort och Ray. Sexuallsystemets födelse och utveckling beskrivs i kapitlet "Ung man tänker på sex". Idén var inte Linnés egen, utan hämtades under Växjö-åren från Sébastien Vaillant. Det kom till världen år 1730 med *Hortus Uplandicus* III, utvecklades i *Adonis Uplandicus* senare följande år, och användes för första gången i ett tryckt

verk i och med *Florula Lapponica* (1735). Den binära nomenklaturen är en annan tankelinje med rötter. Kortformer användes första gången, lämpligt nog, i registret till öländska och gotländska resan (1745), därefter i löpande text i *Pan Suecicus* (1749), medan *Species plantarum* (1753) kom att utgöra utgångspunkten för all botanisk nomenklatur. I avslutningen dras trådarna även fram till dagens taxonomi.

Linnés passionerade intresse för systemet, och den systematiska passionen är vad den binära titeln kretsar kring. Linné sökte efter ordning, en ordning som hade sin garant i den allvise Skaparguden. Detta myller av livsformer som Gud skapat måste definieras och benämnas, och ordnas, helst i den ordning som Gud själv hade lagt ner i naturen. Naturens riken kunde indelas i fem nivåer: rike, klass, ordning, släkte och art. Som Uddenberg understryker var Linnés strävan att katalogisera och ordna alla livsformer på jorden starkt förbunden med hans gudstro.

Systematiken borde avspegla Guds ordning. Det artificiella kontra det naturliga systemet är ett tema som ständigt är närvarande. Problemet gällde hur en artificiell systematik skulle kunna närma sig ett återspeglade av en gudomlig, naturlig, ordning. Att det fanns en ordning nedlagd i naturen antogs i stort sätt av alla, men hade Linné verkligen funnit den rätta? Linnés insats låg i bland annat i en uppstramning av artbegreppet, där han bemödade sig att använda klart definierade egenskaper i sin systematik, aritmetiska egenskaper som antal, form, läge och inbördes storlek, och inte bygga på tillfälliga, accidentella egenskaper, som jordmån, temperatur etcetera, eller på deras medicinska dygder. Arterna som essentiella enheter, att en art utmärker sig genom vissa väsensbestämda egenskaper som skiljer den från andra arter var given för Linné. Men för rivalen Buffon var artnamnet bara en bekväm etikett. Ett annat problem gällde förändringen i naturen. I förstaupplagan av *Systema naturæ* slog Linné fast att det fanns lika många arter som Gud en gång hade skapat i begynnelsen. På den punkten fick Linné en del problem, som när det gällde Pelorian, men någon darwinist kunde han knappast bli. Genom Linnés tankar om ordning, systematik och sex speglas också personen Linné. På ett elegant sätt lyckas Uddenberg väva samman Linnés liv med hans tankar, och med naturen omkring honom och oss. Gud skapade, Linné ordnade. Och Uddenberg förklarade.

Systematik i mångfalden. Det finns miljontals livsformer i naturen. Vetskapen känner till 1,8 miljoner arter, och kanske finns det, som vissa antar, närmare 100 miljoner olika organismer. Åtskilliga nya arter finns kvar

att upptäcka och beskriva. Hur kan vi greppa denna till synes obegränsade artrikedom? Linné var en av de första som försökte få överblick över denna biologiska mångfald, även om han inte kände till hur vidsträckt naturens rikedom verkligen var. Varje vattendroppe, varje öken, varje till synes ogästvänliga bit mark, tycks krylla av liv. Numera har det visat sig att det även finns liv i underjordiska grottor och djuphavsbottnar dit solen aldrig når. Det var lite av denna känsla av en fantastisk, vacker och rik värld som Linné började utforska vår planets biodiversitet, eller som han själv skulle ha sagt, naturens rikedom nedlagd av den allsmäktige Skaparen. Det första steget till visdom är att känna till själva objekten, sade Linné. Klassifikation och namngivning är grunden för vår kunskap. Det är systematikens projekt.

I samband med Naturhistoriska riksmuseets utställning om forskningen inom systematik har en antologi utgivits, *Från Linné till DNA* (Naturhistoriska riksmuseet, 2007). Det är dess bidrag till Linnéhyllningarna. Antologin innehåller inga revolutionerande nyheter, men utgör en god populärvetenskap, tänkvärd, välbalanserad, med en fin kombination av vetenskapshistoria och modern systematisk forskning. Som det uttrycks träffande i förordet, är forskning ”just en upptäcktsfärd, i tiden, i tanken och i världen.” Här inryms således så väl historia, filosofi och naturvetenskap, som delar av samma upptäckarlust.

Inledningsvis innehåller boken flera goda introduktioner till Linné, om hans verksamhet och liv som ett sökande efter Skaparens plan, om hans apostlar, hans brevskrivande, och hans hem, av Linnékännare som Bengt Jonsell, Bertil Nordenstam, Eva Nyström och Eva Björn. Inte minst de efterföljande artiklarna om den biologiska mångfalden, systematiken, artbegreppet, artbildningen, taxonomin med mera är tankeväckande. Som frågan om den nya genetikens möjligheter för systematiken, såsom Karsten Pedersen uttrycker det, den ”osynliga mångfalden bestämmer över den synliga.” Alltså livets koder, DNA, bestämmer mångfalden av flercelliga arter. Eller vi kan se människan som nyckelart, som Petra Andersson skriver, en djurart som i särskilt hög grad påverkar de ekologiska systemen. Vi finner också frågor kring naturligt kontra artificiellt system, genotyp kontra fenotyp, artbegreppet som hjälpreda och DNA-studier som hjälpmedel inom systematiken. Nu finns målet att kunna artbestämma alla världens organismer med hjälp av DNA-streckkodning. På sätt och vis finns här samma strävan som Linné en gång hade – klassificering i ett hierarkiskt system som ska spegla organismernas släktskap. Men med evolutionsläran ser släktskapen annorlunda ut. Och på jorden finns det fortfarande tre huvudgrupper, men inte Linnés

mineral-, växt- och djurrike, utan eubakterier, arkebakterier och eukaryota organismer. Linné var en eukaryot organism.

Lärda tidningar. Något ovanligt bland årets skörd av populära översikter och bilderböcker som på ett eller annat sätt vill knyta an till Linné är källutgåvorna. Men utan källor, finns inte något att ösa ur. Linnékorrespondensen arbetar dock vidare och några ytterligare Linnéavhandlingar har kommit i översättning. Dalaresan har givits ut på nytt, Öländska och gotländska resan kommit i engelsk översättning, Lars Bergquist transkriberat linneanska föreläsningsanteckningar, och Uppsala universitetsbibliotek givit ut Linnés *Praeludia sponsaliorum plantarum* i faksimil och i översättning, och så mycket mer är det inte. Med sämre tekniska förutsättningar var ambitionen högre vid 200-årsjubileet. Ännu är mycket av Linnés rika produktion svårtillgängligt, översatt och utgivet. Ett bidrag som är mer betydelsefullt för Linnéforskningen än det mesta under detta år är *Herr archiatern och riddaren Linnaeus i Lärda tidningar 1745–1780* (Svenska läkaresällskapet/Karolinska Institutet, 2007), redigerad av Ove Hagelin. Här framträder hela Linnés tankeverksamhet i formen av små artiklar och notiser som gavs ut av Lars Salvius i *Lärda Tidningar* under åren 1745 till 1773, och därefter av Christopher Gjörwell i *Nya Lärda Tidningar* (1774–1775) och i *Stockholms Lärda Tidningar* (1776–1780). Här finner vi ett antal smärre artiklar av Linné, ett stort antal recensioner av hans egna verk, författade av honom själv. Många av avhandlingarna, som här är lätt tillgängliga som referat i svensk språkdräkt, finns annars bara på latin. Dessutom innehåller samlingen ett antal brev från Linnés apostlar som Hasselquist, Löfving och Osbeck. Sammantaget handlar det om 215 verk av Linné som recenseras och refereras, därtill ytterligare 44 verk med anknytning till Linné, samt 110 artiklar som på annat sätt rör Linné. Det är alltså en diger samling dokument – ett viktigt och värdefullt referensverk. Men det finns också en hel del för den allmänne läsaren, som till exempel om ”Storm-väders-fogelen”, ”Glömska af alla substantiva och i synnerhet namn”, om vatten förvandlat till blod, och mycket annat. Avskrifterna är noggranna. Därtill är boken vackert illustrerad med grafiska detaljer, kopparstick, titelblad med mera – en ytterst smakfull och tilltalande bok.

Förspel. Linnés handskrift *Praeludia sponsaliorum plantarum* (1729) har givits ut i en ny noggrann utgåva, *Förspel till växternas bröllop* (Uppsala universitetsbibliotek, 2007), med engelsk översättning och faksimil, av

Xtina Wootz och Krister Östlund. Det är en liten lækker utgåva tryckt med bokstäver som går i sepia, samt med vackert faksimil i färg, med Linnés små naiva, charmfulla teckningar och med ett omslag hämtat från handskriftens blommiga guldbrokadpappersomslag. Årets charmigaste Linnébok. Handskriften, som var en insmickrande nyårsgåva till professor Olof Celsius, är ett förspel till Linnés botaniska grandidé om växterna som könsvarelser. Texten utmärker sig genom analogitänkande, den handlar nämligen ”om den stora analogie som befinnes emellan örter och Diur”. Närmast kom idén och inspirationen från fransmannen Sébastien Vaillant, men Linné utvecklar tanken och finner ständiga analogier mellan växter och djur ifråga om sjukdomar, trädens vintervila såsom insekterna, och kärl med vätskor som finns hos både djur och växter. På samma sätt som hanens och honans genitalier är nödvändiga för fostret, är blomman för frukten, säger Linné. Blomman har också sina äggstockar, äggledare, spermiekärl och testiklar. Och växternas frön är i analogi med djurens ägg. Plantornas ägg utläcks ur jorden som fyrfotingarna i livmodern och fiskarna i vattnet. Bladen i blomman ”gjöra tjänst af Brudesängar, som den store Skaparen så härligen inrättat, med så ädla Sparlaken uhtstofferat, och med så många Liufwa luchter parfumerat, på dett Brudgumen med sin brud, där uti må fira sina Nuptias [bröllop] med så mycket större solennitet.” (David Dunér)

Linnés framgångsrecept. Vill man komma åt hemligheten med Linnés spektakulära succé som systematiker och botanist är det klokt att gå till hans *Fundamenta botanica* (1737) och *Philosophia botanica* (1751), två kortfattade, nära befryndade verk. I dem har han själv lagt fram receptet för sin framgång. Där ger han koncist de regler han anser att botanisten skall följa för att hantera växtrikets mångfald – regler som han själv följde outtröttligt. *Fundamenta* består i princip av 365 numrerade aforismer till botanikerns efterrättelse, och *Philosophia* är inte stort mer än en upprepning i samma nummerföljd med något utförligare förtydliganden och preciseringar.

Knappheten i formuleringarna har ibland sitt pris. Allt blir inte omedelbart begripligt. Här har nu Lars Bergquist undsatt oss. Han är lycklig ägare till handskrivna föreläsningssanteckningar efter Linnés lektioner år 1748 för en krets privat undervisade studenter. Här hittar vi explikationer till satserna i *Fundamenta* – troligen som led i arbetet på *Philosophia*. Föreläsningarna är utförligare på de flesta punkter än någon av de två tryckta skrifterna, och ger därför ett utmärkt komplement till dem. Bergquist publicerar hela texten med förklarande noter (mest latinska uttryck), i Carl von Linné, *Om*

botanikens grunder (Atlantis, 2007). Han har därtill paragraf för paragraf översatt teserna i *Fundamenta* och lagt in dem på respektive ställen i föreläsningarna. Vissa avsnitt hade Linné 1748 hunnit belysa i andra tryckta skrifter som han hänvisar lärjungarna till. Det relevanta stoffet därifrån får vi här i svensk översättning.

Här kan vi således ta del av Linnés åsikter inom hela den del av botaniken som han fann värdig studium. Föregångare och samtida utövare värderas och jämförs med det egna (överlägsna) sexualsystemet, växtens natur, fruktifikationens betydelse, termer fastslås, klassifikationens nivåer beskrivs och regler för beskrivning och benämning inom alla kategorier utfärdas. Slutligen berörs tidstypiskt även växternas nytta i olika avseenden. Trots omfånget på mer än 400 sidor är informationen tätpackad. Några huvudlinjer skall följas här på bekostnad av vad många säkert skall finna mer givande: alla de många detaljer rörande växternas morfologi som vittnar om föreläsarens imponerande behärskning av sitt ämne.

Varför kan *Fundamenta* och *Philosophia* sägas innehålla Linnés framgångsrecept? Därför, menar jag, att de ger formeln för ett slagkraftigt arbetssätt. Som ingen före honom tar Linné ett samlat grepp om själva systematikens fundament på alla nivåer. Han klargör växtrikets hierarki: klass, ordning, släkte, art, varietet, allt definierat. Han är sträng när det gäller termer för växtens olika organ och deras kännetecken och kräver blott en term för varje sak. Ofta skapar han nya beteckningar och förväntar sig att de skall allmänt accepteras. Texten har karaktär av lagbok, den är normativ. Att den botaniska omvärlden fogade sig i mycket av detta har säkert att göra med Linnés utgivningsstrategi. Under 1730-talets senare del, när han levde i Holland, en hjärtpunkt för både vetenskap och bokutgivning, bombarderade han marknaden med grundläggande verk, där hans arbetsmetod konkret illustrerades och där översikternas själva omfång visade hur effektivt det var att indela och beskriva utifrån hans klara regler. Man kan säga, att även om han förblivit ensam med sitt angreppssätt, så skulle dess imponerande resultat ändå aldrig ha kunnat negligeras. Han hade förvisso fått greppet om växtriket som ingen annan samtida systematiker.

I den nu utgivna handskriften ser man hur han resonerar kring sina principer med otaliga konkreta exempel. Men man anar också att verkligheten inte alltid stämde med hans karta. Svårigheterna ger en intressant beskuggning åt den ståtliga konstruktionen. Linné hävdar exempelvis i sina regler att bara blomma och frukt med sina delar skall få lämna kännetecken till klasser (ståndarna), ordningar (pistillerna) och släkten (alla fruktifika-

tionens delar). Först på artnivån kommer organ som rot, stam och blad ifråga som bestämning av en växts systematiska (nu säger man taxonomiska) tillhörighet. Organen skall vidare beskrivas enbart utifrån fyra aspekter: antal, figur, position och inbördes storlek. Eftersom fruktifikationens delar i Linnés tolkning är ungefär lika många som alfabetets bokstäver och de kan skiljas utifrån fyra olika aspekter, räknar han ut att flera tusen släkten skulle kunna urskiljas med hjälp av hans kriterier. Det blir opraktiskt många, finner han, och menar att man för varje släkte måste ta fasta enbart på ett urval av de möjliga kriterierna. Men hur görs i så fall urvalet? Det blir, erkänner han, den erfarne botanistens samlade insikt som får fälla avgörandet. Det individuella handlagets roll syns också vid ett begrepp som han ibland kallar "facies", ibland "habitus", en växts allmänna utseende eller hållning – något som är svårt att fånga i ord även för denne ordens mästare men som kan vara avgörande för till vilket släkte man skall föra en viss art. Att han i föreläsningarna varnar sina studenter för att lita för mycket på habitus är naturligt med tanke på deras ålder och kunskaper. Men i hans eget fall kompletterar begreppet det strikta regelverket i en nästan drömsk riktning. Till denna intuitiva sfär frestas man också föra en av hans mest berömda sentenser: "Genus dabit characterem, nec character genus", alltså naturen skall ensam avgöra vilka kännetecken som ger tillhörighet till ett visst släkte, för den beskrivning botanisten anger kan inte ha tagit hänsyn till ännu inte upptäckta arter inom släktet.

Linné uppehåller sig mycket just vid släktnivån. Han kallar släktet för den mest naturliga systematiska enheten. Det återspeglas i de ovan nämnda reglerna. Klasserna och ordningarna är ju bildade av Linné utifrån enbart ståndarna resp. pistillerna i hans sexualsystem. Detta, erkänner han, kan leda till att obesläktade växtgrupper lätt hamnar i samma klass eller ordning. Hela sitt liv grubblade han på hur ett system skulle se ut som var alltigenom naturligt. I släktet hade han ändå en grupp som Skaparen själv menat höra samman. Det är fruktifikationen som helhet som bidrar till släktets definition, och därmed bygger den på flera av naturens vinkar om samhörighet. Men hur förstår man vinkarna? När Linné är som mest metodisk och vetenskaplig blir han som mest konstlad och numer förlegad. När han låter aning och intuition få insteg kommer han stundom närmast den moderna bilden av växternas släktskap.

Både *Fundamenta*, föreläsningarna och *Philosophia* ligger före den tid då Linné kom att bekänna sig till den binära nomenklatur för arterna, som han nu så enstämmigt beröms för. Det var självklart för honom att en art skulle

benämnas dels med vederbörande släktnamn, dels med ett namn som var tillräckligt talande för att skilja den från de övriga i släktet. Visserligen hade han börjat tala om ett "trivialnamn" om ett enda ord, men detta var bara en praktisk sak något när man ändå råkade veta vad man talade om. Ännu var det korrekta namnet för honom mer en definition än enbart en beteckning. I själva verket följer hans namngivningsregler här den aristoteliska skollogiken, som säger att en definition skall ange "genus proximum" och "differentia specifica". Om man i logiken exempelvis definierar människan som ett djur med två ben och tänkande, så är "djur" genus, den närmast överordnade kategori där hon hör hemma, och "två ben och tänkande" det som är arteget. Ännu i andra upplagan av *Flora Suecica* från 1755 har artnamnet denna karaktär med "trivialnamnet" skamset inskjutet som parentes. Sålunda heter vitsippan (numer *Anemone nemorosa*) "Anemone (*nemorosa*) seminibus acutis, foliolis incis, caule unifloro" (Anemone (*lundväxande*) med spetsiga frön, inskurna småblad, enblommig stjälk). Det var sådana namn som gjorde det möjligt att bestämma arter i naturen som man inte förut kände igen. Blomman skulle enligt Linnés ursprungliga uppfattning genom sina kännetecken säga sitt namn – kanske en rest av barockens myckna spekulerande kring naturen själv som en bok.

Ännu i dessa föreläsningar är Linné en varm förespråkare för arternas konstans, deras oföränderlighet sedan skapelsen. "Vi räknar lika många arter som i olika former har skapats i begynnelsen", som Bergquist översätter § 157. Men 1751 i *Philosophia* har han inlagt ett tvivel. Han har funnit det hos kollegorna Marchant och Gmelin och han har själv mumlat något i sin avhandling om Pelorian (se *Dagens Nyheter*, 30/4 2007). Man får intrycket att hans ursprungliga övertygelse inte så mycket är religiös som pragmatisk. Han vill skilja arter: de föder avkomma lika sina föräldrar, från varieteter: de ser olika ut på grund av miljöfaktorer och kan i nästa generation mycket väl återta artens typiska utseende. Det var en synpunkt som gynnade ordning och reda. När tvivlet kom skulle han behålla tesen om den oförändrade avkomman från en och samma art. Men han kunde tänka sig att hybrider mellan två olika arter uppkommit som "döttrar av tiden" och berikat den biologiska mångfalden. Men då är vi framme vid en epok efter 1748. Det är typiskt att Linné, trots att han erkänner tveksamheter och inser sin methods begränsningar ändå alltid återkommer till det praktiska, till den goda ordningen. Där hade han sin styrka, han var organisatören. Nu gör stora internationella kongresser det normativa arbete som han lade på sina villiga axlar.

Lars Bergquist har lagt ner mycken möda och kärlek på sin utgåva. Han är en lärd och vitter man, framstående överförare av god poesi till svenska och specialist på Swedenborg. Man tvekar att lasta honom för en del obetydliga misstag och tryckfel – märkbara särskilt i skriftens början, medan resten förefaller nästan alldeles fläckfri. Men ett par bagateller sticker ut: Förkortningen "B.L." (s. 15) för latinets "Välvillige läsare" skall i tilltalsställning utläsas "Benevole Lector" och inte annorlunda. Och blomman på det vackra omslaget är visserligen *Glechoma hederacea*, som anges, men ingalunda "murgröna" utan heter på svenska jordreva. Kanske infann sig brådska, när Linnéåret framskred i allt snabbare takt?

Denna bok är ett ovärderligt tillskott till Linnélitteraturen, om än inte lättsmält. Den intresserade läsaren rekommenderas att som introduktion inte bara läsa Bergquists lärda inledning som kommit att präglas av fransk intellektualitet, elegant men inte så pedagogisk. Ett värdefullt komplement ger Nils Uddenbergs bok *System och passion* (se *Dagens Nyheter*, 28/4 2007) som hanterar samma centrala linneanska verksamhetsområden. (Tidigare publicerad i *Dagens Nyheter*, 15/8 2007.) (Gunnar Eriksson)

Ordning efter kaos – Linnés växtnamn typifierade. Den vetenskapliga nomenklaturen för djur och växter är en komplicerad materia, som nära nog har vuxit till en disciplin för sig inom taxonomin, eller systematiken som man också kan säga. Så är det i varje fall inom botaniken, där icke så få forskare huvudsakligen ägnar sig åt att brottas med de nomenklatoriska problemen. Det blir närmast fråga om en botanikens juridik, som regleras av *The International Code of Botanical Nomenclature*, en volym på nära 500 sidor. Denna revideras vid de internationella botanikkongresser som återkommer vart sjätte år, senast i Wien 2006. Man kan förvåna sig över att detta skall vara så komplicerat, men det bottnar delvis i vildvuxenhet och partiell regellöshet under 1800-talet, då en mycket stor del av grundläggande floror skrevs. Regelverkets övergripande syfte är stabilitet i namnskicket, vilket kan föranleda både suckar och ironiska leenden från dem som noterar hur många arter skiftar namn från den ena floraupplagan till den andra.

Ändå föreföll det till en början ganska enkelt. Det är nog allmänt bekant att Linné införde de binära namnen (trivialnamnen, "nomina trivialia") konsekvent för både djur och växter. De äldre så kallade frasnammnen blev längre och längre ju fler arter som beskrevs och efter hand ohanterliga. Tillkomsten av Linnés trivialnamn är en process under 1740-talet, som kulminerar med *Species plantarum* 1753. Där står de, om ock i marginalen

med mindre stil, för alla de nära 7 000 arter som boken omfattar. Linné ansåg dem ännu då mer som ett hjälpmedel, inte fullt vetenskapligt, i motsats till frasnamnen. När nu detta hjälpmedel åtminstone på många håll accepterades som de rätta namnen, också bland många som inte följde hans sexualsystem, kom Linné att betrakta *nomina trivialia* som ett mästestycke. I en självbiografi skriver Linné: ”*Trivialia nomina* woro ohörde; han satte sådana på alla växter. Det war samma som att sätta kläpp i kläckan; här igenom fick Botaniquen ett nytt lif; nu kunde namnen både lätt minnas, och lätt nämnas och skrifwas”. Det är faktiskt den av Linnés reformer som stått sig mest oförändrad och tycks vara den mest framgångsrika, när den nu tillämpas globalt och används för de hundratusentals organismer som beskrivits sedan Linnés dagar.

Länge var det namnens praktiska användbarhet som gjorde att de allmänt kom att tillämpas – några regler fanns inte. Men även om man kanske inte bytte namn på en art i onödan kom namnbyten ändå ofta att inträffa. Man kände inte till varandra och en och samma art kunde beskrivas flera gånger. Man fann att släkten och arter måste delas eller slås samman. Resultatet blev att det till flertalet namn uppstod synonymer (alternativa namn för samma art) och stundom homonymer (samma namn för olika arter). Behovet av ett regelverk blev uppenbart, men först 1867 formulerades regler som dock inte var bindande, Alphonse de Candolles ”Lois de la nomenclature botanique”. Det dröjde dock ända till 1905 innan nomenklaturreglerna blev bindande – namn som publiceras i strid mot dessa anses ogiltiga och lämnas i alla sammanhang utan avseende. Därmed fastställdes vad som i praktiken länge tillämpats, att första upplagan av *Species plantarum* från 1753 räknades som startpunkt för namngivningen för flertalet växtgrupper. (I annat sammanhang fastlades den zoologiska startpunkten till tionde upplagan av *Systema naturæ* från 1758). Namn publicerade före den 1 maj 1753 (godtyckligt valt datum; de två volymerna av *Species plantarum* trycktes i maj respektive augusti) skulle inte beaktas, även om de råkade vara binära. Därmed fick *Species plantarum* retroaktivt unik betydelse inom botaniken och Linné en ännu mer central ställning än han dittills hade haft. Det kanske största problemet vid nutida användning av äldre växtnamn är att avgöra vilken art som det publicerade namnet avsåg. I flertalet fall är det enkelt och entydigt, men många gånger uppstår problem. Beskrivningen av den nya arten är inte tillräckligt preciserad, den kan stödja sig på disparat växtmaterial, beskrivning och citerat växtmaterial stämmer inte överens, efterkommande botanister har tolkat olika och så vidare. Det finns otaliga komplikationer

och inte minst gäller det Linnés namn. För att råda bot på detta började vissa forskare i början av 1900-talet tillämpa den så kallade typmetoden, vilken blev obligatorisk (för nybeskrivningar) från 1930. Ett artnamn (och numera även ett släktnamn) skall kunna hänföras till ett bestämt exemplar av arten till vilket namnet ovillkorligen är knutet, det så kallade typexemplaret eller bara typen. Allt material som bedöms tillhöra samma art som typexemplaret skall bära dettas artnamn. I regel är typen ett pressat exemplar i något allmänt herbarium men det kan också vara en illustration. På något sätt skall det finnas en konnektion mellan typen och beskrivningen – helst skall den vara nämnd där. I dag måste en typ utses och nämnas när en ny art beskrivs, men för äldre namn måste man i efterskott utse en typ, som stämmer med beskrivningen och helst med hur namnet används i vår tid. Detta är ett grannliga arbete som kräver stor förtrogenhet med den växtgrupp man arbetar med.

Inte minst gäller detta om Linnés namn, som är särskilt viktiga eftersom namnen i *Species plantarum*, första upplagan, har absolut prioritet. Också de namn som publicerats i senare arbeten av Linné har i regel prioritet, eftersom det dröjde till 1770-talet innan den binära nomenklaturen helt slog igenom. Typifieringen av linneanska namn är ofta problematisk och fordrar speciella insikter i Linnés skrifter och metoder. Vi har förvisso ett stort efterlämnat herbariematerial (i London, Stockholm med flera platser) men Linné hänvisar i sina så kallade protologer (det vill säga beskrivningarna och annat, såsom utbredning, synonymer med mera som anförs om den nya arten) mycket sällan till ett bestämt ark. Linnés annoteringar på arken i form av namn, siffror och symboler är viktiga att tolka rätt.

I avsikt att råda bot på detta och en gång för alla få Linnés växtnamn typifierade startade år 1981 ”The Linnaean Plant Name Typification Project” med The Linnean Society of London och The Natural History Museum, London, som institutionella baser. Ansvarig för projektet blev Dr Charlie Jarvis, som snabbt etablerade ett världsvitt samarbete med åtskilliga hundra forskare involverade i arbete med linnétypifiering. Från omkring mitten av 1990-talet har man på nätet kunnat ta del av och utnyttja resultaten allteftersom de vuxit fram, vilket varit till stor nytta för världens taxonomer. Detta jubileumsår avslutas projektet med utgivandet av en imposant volym på 1 017 sidor av Charlie Jarvis, passande nog betitlad *Order out of Chaos. Linnaean Plant Names and their Types* (The Linnean Society of London & Natural History Museum of London, 2007). Kaos är knappast något man omedelbart förknippar med Linné (trots att utställningen ”Kaos von Linné”

under jubileumsåret turnerat i vårt land), ordning så mycket mera. Nu är det inget linneanskt kaos boktiteln syftar på utan eftervärldens förbistring ifråga om tolkning av de linneanska namnen.

Det är en särdeles imponerande bok, därtill rikt och vackert illustrerad, framför allt med linneanska herbarieark och planscher ur äldre botaniska verk, exempel på typer för de linneanska namnen. Huvuddelen, inemot 700 sidor, utgörs av en förteckning av Linnés samtliga binära botaniska artnamn, publicerade från och med *Species plantarum* 1753 till dissertationen *Hypericum* i november 1776. De uppräknas i alfabetisk ordning med publiceringsställe, protologens geografiska information, ofta kallat "typlokal" men hos Linné oftast vida områden till exempel "Habitat in Zeylona, China" eller "Habitat in Virginia, Canada". Vidare det mest centrala, den utsedda typen, var den publicerats och i vilket herbarium den befinner sig, "lectotypen" som den betecknas, eftersom någon annan än den som beskrev arten valt ut typen. Slutligen anges det namn som i dag anses vara korrekt för arten. I många fall står Linnés namn oförändrade, men ofta inte, vanligen kanske beroende på att Linnés släkten senare delats upp. Då känner man i varje fall igen Linnés artepitet i namnet (ljung gavs av Linné namnet *Erica vulgaris* men kallas nu *Calluna vulgaris* (L.) Hull, eftersom denne förde arten till ett nytt släkte). I andra fall kan Linnés namn synas helt försvunnet, då oftast på grund av att växtnamn inte får vara tautonym, som till exempel *Pica pica* för skatan. När riddarsporren, Linnés *Delphinium consolida* kom att föras till ett eget släkte *Consolida* måste arten få ett helt nytt namn, *Consolida regalis* Gray.

Över 5 000 av de här redovisade linneanska typerna har utvalts tidigare av mängder av olika forskare, i regel i samband med taxonomiska revisioner av släkten och arter. Alla dessa har kritiskt granskats inom projektet och befunnits hålla måttet inför uppställda regler och kriterier. Åter andra, och de är otaliga, har fått lov att förkastas. En av de vanligaste anledningarna är att man typifierat på ark som uppenbarligen inte låg i Linnés herbarium 1753. Sådana som till exempel saknar siffror som motsvaras av arternas nummer i *Species plantarum* anses inte ha varit tillhands vid arbetet med denna bok. Över 2 000 artnamn har måst typifieras inom projektet, därför att de tidigare typifierats felaktigt eller inte alls. Omkring 80 % av de linneanska artnamnen är nu regelrätt typifierade, men där finns trots allt en inte obetydlig restpost. Detta beror nog oftast på att det inte existerar något originalmaterial (så kallade "original elements"), vare sig i form av herbarieexemplar eller illustrationer, som går att hänföra till protologen. Det bör

tilläggas att så gott som samtliga nära 9 000 växtarter som Linné beskrivit förtecknas här; en sådan sammanställning har inte funnits tidigare.

Före denna boks tyngdpunkt (kapitel 7) finns sex fylliga kapitel, som bland annat redovisar det material, som både Linné på sin tid och projektets forskare har haft att arbeta med, de två första dock mer allmänt hållna. ”The Art and Science of Typification” (en tankeväckande rubrik) avhandlar utförligt vad jag skissat ovan – vad typifiering innebär, regler och kriterier, Linnés protologer med mera. Kapitel 2 är en biografi över Linné. I kapitel 3 förtecknas Linnés ”major botanical publications”. Reservationen är väl gjord försiktigtvis med hänsyn till att det är både svårt att överblicka och att avgränsa vad som faller inom kategorin. Listan är fylligt kommenterad vad gäller skrifternas betydelse för publikation av nya arter. Möjligen kan man undra över att nummer i Soulsby-katalogen inte anges, men dessbättre en webbadress till det pågående ”Linnaeus Link Project”, som arbetar med att katalogisera alla Linnés publikationer.

Kapitlen 4–6 bär alla frasen ”Sources of Information” som första led i rubriken. Det är alltså Linnés källor för sitt arbete det gäller och de är fördelade på tre kategorier: i kapitel 4 litteratur använd av Linné, i kapitel 5 herbarierna, och i kapitel 6 tar man upp alla dem som skickat och mottagit material från Linné. Litteraturlistan (kapitel 4) är omfattande men medvetet ofullständig. Andra, framför allt Heller och Stearn har sammanställt uttömmande förteckningar över de botaniska skrifter, som Linné använt. Här upptas och kommenteras skrifterna med tanke på deras betydelse för typifiering. Förteckningen över ”Linnaean and Linnaean-linked Herbaria” (kapitel 5) tar upp 29 samlingar, alltifrån herbariet i The Linnean Society of London med sina över 14 000 ark, det på Riksmuseum i Stockholm (med omkring 4 000 ark, näst störst) till det vid Göteborgs universitet med ett linnéark, som dock utsetts till typ för *Festuca rubra*, det välkända gräset rödsvingel. Herbarier med växter som Linné studerat finns i Sverige också vid Bergianska stiftelsen i Stockholm (ett 100-tal) och Evolutionsmuseet vid Uppsala universitet. Där finns förutom en allmän samling om ett 80-tal ark också herbarier från Burser, Olof Celsius (även vid Riksmuseet), Hasselquist och Kalm. Det betyder iallles nio samlingar med linnétyper i Sverige, men därutöver kan det förstås finnas linnéark på flera andra håll. Linné var tämligen generös med att dela ut till andra vad han uppfattade som dubletter i sitt herbarium.

I det sista kapitlet i denna trilogi, ”Collectors, suppliers of Propagules, Intermediaries and Recipients”, presenteras ett stort antal personer som

bidragit till Linnés herbarium eller på andra vis stått i kontakt med honom om växtmaterial. Efter namn och levnadstid följer en längre eller kortare kommentar beroende på hur mycket de bidragit med vad vi nu betraktar som typmaterial. Dessutom illustreras kapitlet med åtskilliga handskriftsprov. För var och en anges också omfattningen och tidsperioden för deras korrespondens med Linné. Eftersom webbadressen ges till "Linnaeus Letters Project" i Uppsala, kan den som vill här komma ett gott stycke vidare. Detta kapitel är till stor nytta också för dem som arbetar med Linné och hans krets med andra syften än de växttaxonomiska.

Det är fantastiskt att ha tillgång till all denna information inom en boks pärmar samtidigt som det är ett nöje förenat med ständiga upptäckter och associationer att bläddra i den och läsa styckevis. Det visar tydligt att ett stoff som är uppenbart lämpat för nätet, och måste finnas där för sökning och länkning, ändå skall finnas i bokform. Boken har inte heller i dessa sammanhang spelat ut sin roll. Samtidigt som man med detta storverk ånyo förundras över Linnés flit och ihärdighet måste man beundra Charlie Jarvis' långvariga lärda möda, som lett till ett så lysande resultat. (Bengt Jonsell)

Ornitologen Linné. Linné var en intresserad fågelskådare och under sina resor ägnade han också sina bevingade vänner vederbörligt intresse. Teckningen av hökugglan i resedagboken från 1732 vittnar om att han inte heller var en så dålig illustratör som han själv hävdade. Linné påstod vid ett skede till och med, vilket säkert var en av hans överdrifter, att han skulle ha "sett 400 arter", det vill säga han skulle med råge ha kvalificerat sig för medlemskap i Club 300. Han publicerade under årens lopp en rad fågelmonografier i vetenskapsakademiens handlingar om bland andra sommargyllingen, stormsvalan och snösparven. Linnés *Fundamenta Ornithologica* (1765) får ses som en brett upplagd plan för fågelforskning. Han uppbadade till och med kolleger bosatta runt om landet för att rapportera in fenologiska uppgifter. Ornitologen Linné har givetvis då och då uppmärksammats i *SLÅ*, exempelvis av K. V. O. Dahlgren, Einar Lönnberg och Ragnar Insulander.

På kontinenten har Linné förstås åtskilliga efterföljare. Vill man lära känna dem närmare skall man bege sig till Naumann-Museum i tyska Koethen, marknadsfört som ornitologins Mecka. På håll kan man nöja sig med att stifta bekantskap med museets årsbok *Blätter aus dem Naumann-Museum* som i och med 2006 hunnit komma ut i 25 årgångar. Museet har sitt namn efter den tyske fågelforskaren Johann Friedrich Naumann (1780–1857), en av flera namnkunniga forskare från den mellaneuropeiska fältornitologins

guldålder. Naumanns grundläggande *Naturgeschichte der Vögel Deutschlands. Nach eigenen Erfahrungen entworfen* utkom i inte mindre än tretton volymer åren 1822 till 1866. Årsboken avhandlar, förutom Naumann-forskningen, huvudsakligen ornitologihistoria, ornitologisk litteratur och äldre ornitologiska illustrationer. Så vitt jag förstår är årsboken den enda i sitt slag.

Att man också har blickarna riktade mot Sverige – mycket tack vare den svenskkunnige Walther Thiede – framgår av senaste årgången. Däri finner vi en fullmatad artikel om den nyligen bortgångne Gunnar Brusewitz och en utförlig presentation av Björn Dals översikt över Sveriges zoologiska litteratur. I volymen återfinns också en nyttig och läsvärd översikt om den centraleuropeiska ornitologins utveckling, där viktiga exponenter som J. M. Bechstein, J. A. Naumann, F. Tiedemann och förstås J. F. Naumann får generöst utrymme. I övrigt kan nämnas en bibliografi över Brehm-forskningen. Allt illustrerat med spännande bilder. I volymen för 2007 har Walther Thiede med ytterligare ett långt bidrag, denna gång om Linné som zoologisk författare. Vi har anledning att återkomma. (Ingvar Svanberg)

Lärjungar

Kvinnorna kring Linné av Mariette Mantkelow och Petronella Kettunen (Artéa, 2007) låter läsaren möta den inre kretsen, anmodern häxan, modern Christina, hustrun Sara Lisa, döttrarna Elisabeth Christina, Lovisa, Sara Christina och Sophia. Vidare Ulla Sparre (gift Tessin), ett antal ”lärda fruntimmer” som Lady Monson, Anna Blackburne, Jane Colden och – utanför Linnés tid eller närmare kontakt – Mary Delany, Marianne North, Beatrix Potter och Astrid Cleve. En liten eftertrupp upptar Elsa Beata Wrede, markgrevinnan Caroline Luise av Baden-Durlach och Eva de la Gardie (gift Ekeblad). Vi tackar och tar emot. Den biografiska uppläggnings utestänger mer tematiska frågor och sociologiska perspektiv, som annars skulle leda till samhällets övre skikt. Fina damer ska vara intresserade av blommor och barn – se till exempel om Kronprinsessan Margareta i *SLÅ* 1918 – men Linné skriver faktiskt från och till om vanligt folks botaniska kunskaper. Generellt är förhållandet mellan kvinnor och växter intressant, det rör dygder, blomsterspråk, mode och estetik. Namn som Rosa och Viola vittnar om samband. Frågan väcks hur kvinnor skolas in i vetenskapen – eller ut ur den. (Boken ett resultat av forskningsprojekt om Linné som pedagog.) Man önskar fördjupning och det är lätt att instämma. Men mer kunde

redan nu ha sagts om Linnés egen syn på kvinnor respektive på kvinnor i vetenskapen. Uppenbarligen satsade han inte bara på kvinnor som mecener, som i det retoriskt charmfulla brev Ann-Mari Jönsson analyserat i förra *SLÅ* och som man också använt, men också på kvinnorna som en potentiell grupp utövande botanister. Här öppnar han sin vetenskap för amatören – de kunde ju aldrig bli ”professionella”. För att fortsätta på önskelistan: den valda kretsen hade kunnat vidgas med blomstermålare typ Amalia Sparre (se s. 262 f.) och Mme Basseporte som Linné träffade i Paris. Man frågar också efter zoologer. Där finns snäcksamlaren Lovisa Ulrika och Mme du Plessis. Kanske en sentida Drabaforskare som Elisabeth Ekman kunde ha beretts plats (om Fru Draba se Gunnar Eriksson i *Obemärkta*, 1995). Och vill man förstå Linné kunde genusperspektiv som de Londa Schiebinger anlägger på hans terminologi (till exempel mammalia) prövas, varför inte – trots allt – Felix Bryks famösa *Linné als Sexualist* (1951). Nå, det sista var kanske ett vanskligt förslag.

Lärjungar landskapsvis. Arend Wallenquist, *Carl von Linnés lärjungar i Östergötland. Idé och handling* (Linköpings Biblioteks handlingar, Ny serie, band 18), är en glad överraskning, som visar att denna ärevördiga, drygt 200-åriga serie lever (uppehållen mellan volymerna är för all del långa). Wallenquists bok baserar sig på Strandells och Sandeman Olsens inventeringar som ges kött och blod. Det finns några smärre missar och titlarna på Linnés avhandlingar borde ha setts över. Helheten utgör en utmärkt presentation av medicinare, födda eller verksamma i Östergötland, som återigen visar sig vara ett kulturlandskap. Sällan nådde man rikedom, men flera gånger berömmelse – Hasselquist, Lidén, Acharius, Westring, Hagström, i något fall misär som Johan Justus Nauman, som disputerade 1754 på marsvinet men som sedan till följd av alkoholmissbruk måste räknas till landstrykarnas skara.

Apostlagärningar. Intresset för den inre kretsen lärjungar har vuxit i takt med vår tids intresse för vetenskapliga nätverk och globalisering. Ingvar Svanbergs nyligen utkomna bok (se *SLÅ* 2006, s. 176) handlar om dessa. Sverker Sörlins och Otto Fagerstedts bok och därpå följande TV-serie är ett annat uttryck, IK-Foundations stora snart utkommande serie med reseberättelserna i översättning är ytterligare ett; utgivningen av Tärnströms journal kan redan räknas in. Hanna Hodacs och Kenneth Nybergs i denna årgång recenserade volym är ännu ett bidrag (se s. 257–260). Uppmärksamhet har

riktats mot den tidigare förbisedde Daniel Rolander i samband med den kommande översättningen från latinet (av James Dobreff) av hans *itinerarium*. – Ett minisymposium hölls för övrigt i oktober på Vetenskapsakademien om Pehr Löfling, arrangerat av Venezuelas ambassad. Flera elever är ännu ganska glömda men väntar på att återupptäckas.

Qvassia, slaven efter vilken Linné döpte läkemedlet *Lignum quassiae* dyker upp i en artikel av Natalie Zemon Davies ("Stedman's Suriname Book in Sweden", i *Vänskap över gränser. En festskrift till Eva Österberg* (Lund, 2007)). Egentligen är det Samuel Ödmanns svenska översättning som är ämnet och utöver den märklige Quassia bereds också plantageägaren i Surinam Carl Gustaf Dahlbergs förbindelser med Linné plats i en artikel som säkert handskas med såväl latinamerikanska som svenska källor. Ödmanns redigering av Stedman öppnar för en diskussion om synen på slaveriet i förhållande till bland andra Carl Bernhard Wadström och Anders Sparrman. – Apropå Surinam: *Fjärilsdamen* (Artéa, 2007) av Utta Keppler, om Maria Sibylla Merian, en roman som översatts från tyska. Apropå Qvassia: mer om honom i kommande utgåva av Rolanders dagbok.

Biografi efterlyses. Thomas Tottie, *Ädle och Höglärde H. Archiater. Om Charles De Geer och hans brevväxling med Carl von Linné* (Stiftelsen Leufsta, Skärplinge) är en liten behaglig skrift om en stor man som ännu inte fått den uppmärksamhet han är värd. Utgivaren, förre överbibliotekarien Thomas Tottie, efterlyser en rejäl biografi och man vill hålla med. Framlidne bibliotekarien och sekreteraren i Svenska Linnésällskapet Tomas Anfält hade en sådan biografi i sikte. De Geers *Memoires* är ett av 1700-talets viktiga svenska bidrag inte bara till entomologin utan allmänt. Brev till Linné omtrycks efter Fries utgåva (1907) – var Linnés brev till De Geer finns är oklart.

Valda avhandlingar. Latindocenten Johnny Strand har översatt Om den akademiska trädgårdskonsten (*De horticultura academica*), Om renen (*Cervus rheno*), Om marsvin (*De mure indico*), Om svinet (*Sus scrofa*), Om blodigeln (*De hirudine*), Om fåret (*Oves*), alla med kommentarer av Ingvar Svanberg. Strand har även försvenskat Carl Peter Thunberg, *Om användningen av moxa och eld i traditionell medicin*, med efterskrift av Ingvar Svanberg (Maral Production, 2007), som handlar efter ganska ettriga utfall mot tidens läkare om moxa, om asiatiska brännkurer, alltså ett annorlunda och spännande tema. Värdefull är också nyutgåvan av Thore Fries översättning från 1908 av

Hortus Upsaliensis, avhandlingen från 1748, med efterskrift och ytterligare noter av Karin Martinsson (Uppsala universitet, 2007).

Giv till Kejsaren. Carl Peter Thunberg, *Speech on the Japanese Nation 1784*, utgiven av Kungl. Vetenskapsakademien i samband med Kejsarens besök vid Linnéjubiléet i ett elegant tryck med guldbokstäver. Thunbergs tal är återgivet i faksimil av manuskript i Thunbergs tydliga piktur och med engelsk översättning av Anna-Lisa och Martin Murrell. Ett citat anger tonen: ”Ängar finnes icke uti hela landet, utan al jord upbrukas antingen til åker eller jordfrukters plantering; sålunda förspilles icke landet med vidlyftiga ängar til boskaps underhåll, ej eller med sädesslag til mindre nödiga behof, hvilket gör, at landet är ganska tätt bebodt samt folkrikt, och kan utan nöd föda sine oräknelige infödingar. På intet ställe i verlden samlas gjödslen med mera sorgfällighet än der, så at intet, som i detta afseende kan användas går förloradt.” Och så vidare i denna sköna lovsång till nyttan. (Gunnar Broberg)

Resenär gör karriär. Endast ett par, tre stycken av årets Linnéböcker utgör resultat av finansierade forskningsprojekt. En väl utförd forskningsrapport är *Naturalhistoria på resande fot. Om att forska, undervisa och göra karriär i 1700-talets Sverige* (Nordic Academic Press, 2007) skriven av historikerna Hanna Hodacs och Kenneth Nyberg. Den vackra omslagsbilden föreställer två pojkar som springer fram genom ett pastoralt landskap med fjärilshåvar. Det är Linnélärjungen Peter Forsskål med vännen, dansken Frederik Seidelin, som jagar fjärilar utanför Göttingen. Seidelins målning illustrerar några av bokens centrala teman, förklarar Hodacs och Nyberg. Bokens fokus ligger nämligen på relationen mellan de människor som gjorde naturalhistoriska resor under 1700-talet, och om vikten av att ha vänner och bekanta för att kunna göra en vetenskaplig karriär. Det handlar om materialinsamlandet under resorna som ett medel att deltaga och avancera i det vetenskapliga umgänget och utbytet. Ett motiv för resan var dess betydelse för en framtida naturalhistorisk karriär. Detta pragmatiska karriärspektiv är genomgående i boken, och kan inte undgås om man så endast läser några få sidor. Man reser för att göra karriär. Alltså, kan man säga, ligger bokens fokus på de två hoppande pojkarna, inte egentligen landskapet omkring dem eller föremålet för deras jakt – fjärilen. Det är betecknande för boken att det relativt största på omslagsbilden, den stora fjärilen i förgrunden, över huvud taget inte omnämns. De naturalhistoriska resenärernas intresse och fascination inför naturen är uppenbart inte det som avhandlas i denna bok.

På jakt efter Vanessa atalanta. Målning av Frederik Seidelin, den 11 september 1755.

Bilden föreställer nämligen, vilket är intressant och på sitt sätt passande för bokens tema, en fjäril som har samband med hierarkier och resor. Det är en amiral, *Vanessa atalanta* (Linnaeus, 1758), en ädelfjäril som migrerar.

Naturintresset, den grundvetenskapliga nyfikenheten och lusten att se okända världar, liksom nyttotänkande, var viktiga motiv för att anträda en forskningsresa. Det var en mångfald av motiv som drev dem. Som i Linnés *Instruktion för resande naturforskare* (1759), vilken i många andra fall åberopas, där det står: "När han så anträtt resan och liksom kommit i en ny värld, bör han se som sin uppgift att sålunda förundras av allt". Hodacs och Nyberg förnekar inte dessa motiv. Men det är dock karriärsmotivet som är det centrala för denna studie. De vill ifrågasätta den "romantiska" bilden av lärjungarnas resor som ett stort och spännande äventyr där de drevs av upptäckarlust och offrades som martyrer för vetenskapen. I stället vill de lägga tyngdpunkten på relationen mellan forskning, undervisning och karriär i 1700-talets naturalhistoriska resande, där själv meriteringen var ett viktigt skäl för forskning och utbildning. Expeditionerna ska ses, menar de, som en sorts forskarutbildning, som en övergångsfas mellan rollen som student och forskare. Dessa kopplingar har förbigåtts i tidigare Linnélitteratur, säger de. Tidigare forskning har präglats av biografiska och vetenskapshistoriska

perspektiv, och författare klandras för att inte ha tagit upp relationen mellan utbildning och forskning. Även *SLÅ* får sig en känga för att ha sysslat alltför mycket med detaljfrågor. I stället vill de utgå från ett social- och utbildningshistoriskt perspektiv. Att det är utifrån en vetenskapssociologisk begreppsapparat hela boken genomsyras av går det inte att ta miste på. Den här boken handlar om nätverk, kontakter, relationer, hierarkier, status, patron-klientrelationer, sociala koder, normer, noder, mentala kartor, sociala praktiker och så vidare.

Bland annat behandlar Hodacs Carl Bäck's tre resor 1774–1776, och hur resan kunde innebära ett sätt att lära sig observera och beskriva, men också med fokus på vad man kunde vinna av möten med andra, att lära sig sociala koder, att utnyttja relationer. "Resorna", skriver hon helt enkelt, "handlade om att etablera kontakter med personer som kunde bli viktiga i framtiden." (s. 132) Naturalhistorikern ingick även i ett utbyte av gåvor och gengåvor, såsom naturalier, tjänster, information, råd och rekommendationer. Carl Bäck är just ett exempel på någon som tidigt fick lära sig "utbytets mekanismer".

Ett annat kapitel, av Nyberg, behandlar resandet som meritering, om att samlas ära, meriter och naturalier. Värdet av naturalierna som samlades in låg i att de "kunde användas för att skapa och underhålla värdefulla kontaktnät med andra forskare och med mecenater inom det naturalhistoriska fältet." (s. 137) Nyberg ifrågasätter det han kallar för "Linnés perspektiv" på resandet, som alltför mycket dominerar litteraturen, där idealistiska drivkrafter betonas, såsom upptäckarlust, fosterlandskärlek och lojalitet. Detta kunde vara viktiga motiv sägs det, men här beskrivs i stället forskningsresan som ett sätt att meritera sig för en framtida karriär. Naturalierna förklaras vara ett "vetenskapligt kapital på det naturalhistoriska fältet" (s. 156), alltså värdefulla objekt för meritering och som konkurrensmedel, som kapital i en bytesverksamhet för att upprätthålla värdefulla relationer till andra naturalhistoriker. En framgångsrik expedition innebar att resenärens patron-klientrelation till sin lärare övergick till en mer jämbördig nätverksrelation.

Resan som en merit, något att utnyttja för karriären, återkommer ofta i litteraturen. Linné själv, sägs det, grundlade sin karriär genom sin resa till Lappland. Så det är inte själva utgångspunkten som gör Hodacs och Nybergs bok speciell, utan det att de driver tanken längre än någon annan tidigare gjort. Det är med konsekvens och övertygelse de framför sitt budskap. De gör det utifrån en gedigen inläsning, med vederhäftighet och professionalism, och med samkörda analyser och tolkningar. Med bokens

starka fokus på karriärsperspektivet, skulle man dock kunna ha önskat en diskussion kring karriärsbegreppet i sig. Varför är det viktigt – och om så är fallet, varför ville de göra karriär? Och varför skulle resenärerna riskera sina liv för en osäker naturalhistorisk karriär, när de i stället skulle ha kunnat konservera en prästänka och sitta tryggt som kyrkoherde i en landsortsförsamling med möjligheter till avancemang?

Naturalhistoria på resande fot innehåller naturligtvis inte hela sanningen. Den utgör dock ett komplement till forskningen kring den naturalhistoriska resan. Nyfikenheten och viljan att upptäcka världen, resorna i det outforskade rummet, sökandet efter okända arter, och vad det innebar, intresserar dem primärt inte här, vilket snarare är psykologiska och vetenskapliga motiv skilt från bokens sociologiska utgångspunkt. Visst ville naturforskarna i många fall göra karriär, men en karriär underlättas naturligtvis av att man är intresserad av sitt ämne, så inget intresse för ämnet, ingen karriär. Ett skäl för dem att göra karriär och försöka etablera sig som naturalhistoriker var just att få möjlighet att syssla med det som de hade ett starkt intresse för. En av den resande naturalhistorikerns starkaste drivkrafter är kanske ändå nyfikenheten. Vad finns runt hörnet, vad kommer efter nästa krön, vilka växter och djur finns där borta? Karriärsperspektivet ensamt blottar en syn på människan som en rationell, kalkylerande varelse, som medvetet lägger upp planer för framtiden. Människan som karriärist. Så slutligen, i rättvisas namn, bör författarnas motiv också bedömas utifrån deras egen modell. Deras forskningsarbete gav inte bara försörjning under en viss tid (forskningsprojektet finansierades av Vetenskapsrådet), utan slutprodukten kan också användas för karriären. Och det kan man vara övertygad om: det är en bok om karriär som i sig kommer att innebära en karriär. (David Dunér)

Blomsterprakt

Blomsterprakt. *Linneanska blomster. Porträtt av växter och personer kring Linné* av Bertil Nordenstam (Carlssons, 2007), är en snygg bok i ett litet ovanligt högt format om svenska botanister som fått växtsläkten uppkallade efter sig och växten i fråga. Idén håller genom fin illustrering, inte minst genom Carl A. M. Lindmans akvareller som, med något undantag, tidigare legat opublicerade. Med tanke på de många upplagorna av bilderna till *Nordens flora* och kvaliteten på dem måste Lindman nämnas som en av de verkligt stora svenska folkfostrarna i botanik. Till detta ska nämnas att han

var kungabarnens informator, att han skrev ett utmärkt avsnitt om Linné och botaniken i Vetenskapsakademiens stora jubileumsvolym 1907 (också översatt till tyska) och att han var professor i botanik vid Naturhistoriska Riksmuseet. Hans sentida kollega Nordenstam har all heder av sin text: koncis, snygg och välorienterad.

Linnés brudkammare. The bridal chambers of Linnaeus av Pauline Snoeijs (Artéa, 2007) är som synes tvåspråkig. Det är också en bild och textbok med stor charm, som utgår från Linnés nyfikenhet, från hans ögon, av eleven Fabricius beskrivna som de vackraste han sett, och av bäraren själv som bruna, livliga och genomträngande. Snoeijs, professor i ekologisk botanik i Uppsala och alltså i flera bemärkelser en efterträdare till den ekorrögde, har själv fotograferat. Det är en utmärkt lärobok i sexualsystemet, med bilder som känns lagom ekivoka. Vi får titta djupt ner i blomsterkalkarna utan att för den skull tvingas till någon djuplodande historisk framställning. Det är helt enkelt en snygg ge-bortbok och tonen är dessutom befriande avspänd. Man kan till exempel följa författaren i hennes möten med den linneanska blomstervärlden genom upplysningar om hennes fotoobjekt: Diandria, Saint-paulia inköpt på Konsum i Sunnersta, Heptandria, skogsstjärna funnen i Fiby urskog och så vidare.

Linnés levande blomster av Örjan Nilsson och John Chang McCurdy (Uppsala Publishing House, 2006) är i stort format och har förord av Linné själv(!). "Levande blomster" är förstås en snygg titel, som bland annat vill visa vad som lever kvar av Linnés natur, hur floran förändrats och hur rödlistning hotar. Men den kunde också sägas vara vald som en motpol till den gamla beteckningen för herbarium, *Herbarium siccum* eller *vivum*. Man kan också se den som en kontrast till de böcker där fotona manipulerats genom bakgrundsverkan, förstoring och så vidare. Här återges de så att man känner igen dem, förstörade inom rimliga gränser och med naturens egna färger. Framställningen är rak och riktig. 140 växter avbildas i blomningsordning, vår, sommar, höst. Vinterns levande blommor odlar Kulturen fram åt oss i kruka. (Gunnar Broberg)

Blomsterspråk. En egen genre inom den vildvuxna floran av Linnéböcker under jubileumsåret skulle man kunna kalla för "Linneanska florilegier". Det är en genre blomsterböcker i storformat med fotografier eller målningar av blommor till Linnés ära. Texterna faller ofta i bakgrunden, fram lyfts hjälplanscher i fyrfärg. En bok i det mindre formatet är *Blomsterspråk* (Nationalmuseum, 2007), men med bilder som är desto större på nationalmuseets

väggar. Här finns bilder från örtaböcker och florilegier, botaniska planschverk, målningar, blomsterstilleben och porslin. Det är prunkande blomsterbuketter, stilleben med blommornas symbolik, och porträtt av tulpaner från tulipomanins 1600-tal. Katalogen innehåller också välskrivna bidrag. Efter en linneansk introduktion av Gunnar Eriksson följer uppsatser av Görel Cavalli-Björkman och Jan Norrman med flera om alltifrån äldre örtaböcker före Linné till blomstermåleri i modern tid. Inte dumt heller är de botaniska artbestämningarna av buketternas förvånansvärda artrikedom.

Till utställningens höjdpunkter hör Olof Rudbeck den äldres så kallade "Blomboken", Maria Sibylla Merians exotiska växt- och insektsbilder i metamorfoser från Surinam, och Linnés eget exemplar av *Systema nature* (1735) med Georg Dionysius Ehrets handkolorerade kopparstick från 1736. Bland svenska örtaböcker finner man Johannes Palmbergs *Serta florea Svecana* (1684), den första illustrerade örtaboken i Sverige, liksom Rudbecks *Campius Elysi* (1701), förstås, och en av de mest utsökta, Johan Vilhelm Palmstruchs *Svensk botanik* (1802–1843) med handkolorerade kopparstick.

Praktfulla blomsterstilleben är mer än vackra buketter. Det finns ett ständigt närvarande undertema av blomstersymbolik, möjligheten att kommunicera med blommor. Blommorna har ett språk. Symboliska örter anspelade på Jungfru Maria, som förgätmigej, gulmåra och smultron. I den antika mytologins metamorfoser och allegorier förvandlades Adonis till anemon, Clythia till en solros, Narcissus till en krokus, Daphne till ett lagerträd och så vidare. Eller hyacinten som växer av blodet från Hyakinthos, Apollons älskade som dödades av misstag av en diskus. Vi själva består av frukter och grönsaker, som hos Arcimboldos porträtt. Potatisnäsa och blomkålsöron. Blomsterstilleben är encyklopedier över växternas prakt, ett blomsterspråk som har kopplingar till de botaniska trädgårdarna och de botaniska planschverken. Den binära nomenklaturen är ett blomsterspråk. För Linné skulle ju växten genom blomman eller fruktifikationen säga sitt eget namn.

Flora Amalia. På Kulla Gunnarstorp slott norr om Helsingborg satt Amalia Beata och målade akvareller av strimmiga tulpaner. Hon var född Ramel, gift 1777 med greve Gustav Adolf Sparre. Hennes bilder har länge legat gömda i De la Gardieska arkivet i Lunds universitetsbibliotek. Det visar sig dock vara bilder av hög kvalitet, nu framvisade i en liten bok, *Flora Amalia. Fru grefvinnan Amalia Beata Sparres blomsterflora från 1778*, utgiven av Freddy Granquist (2006). Det är blomster målade efter naturen, men också efter Georg Dionysios Ehrets illustrationer till Johann Wilhelm

Weinmanns *Phytanthoza iconographia* (1737–1745), samme Ehret som är känd som Linnés illustratör till *Hortus Cliffortianus* (1737) och planschen med Linnés sexualsystem. Linné besökte för övrigt Kulla Gunnarstorp på sin Skåneresa 1749, men det var före Amalias tid. Inledningen lämnar en del frågor obesvarade. Om Amalia får vi knappast veta så mycket mer än vad vi kan se på hennes bilder. Det är bilder av tulpaner, nejlikor, aklejur, rosor, skelört, blåklint, violer, fläder, salix med mera. Särskilt intressant är en udda kombination av blåsippa och strimmig tulpan. (David Dunér)

Historiebruk

Tidningsbilagor. Otaliga reportage ha ägnats Linné men också bilagor i flera tidningar till exempel *Sydsvenskan* (20 maj, text Daniel Rydén), vidare *Smålandsposten*, *Uppsala Nya Tidning*, *Dagens Nyheter* och troligen fler tidningar bjöd på bilagan ”Ung forskning i Linnés anda” – egentligen en tjugosidig annons från Linné 2007 med Anders Björck och Åse Berglund som inledare och annonsering riktad mest till ungdom. Man glömmer humaniora och historiska värden, men vittnar i stort om bredden av detta firande. Specialnummer av *Forskning och Framsteg* (nr 1, 2007), av *Biodiverse* (nr 1, 2007), av *Nature*, ”The Legacy of Linnaeus”, även *Genies de Science* (redan Feb-May 2006), Pascal Duris (ed.), ”Linné classer de la Nature”. Även *Fauna och Flora* har bidragit med ett par artiklar med Linnéanknytning.

Souvenirer. Rader av souvenirer fabriceras till ett jubileum av Linné-magnitud: vykort, foldrar, pussel, målarböcker, brevpapper, tapeter och smycken. Lägg därtill postens fyra Linnéfrimärken och annat filatelistiskt material, liksom Riksbankens 2000-kronors minnesmynt i guld och 200-kronors i silver. Generell uppsatsning har skett av miljöer och föremål, samt nybyggnation.

Mat med mera. Statens järnvägars *Kupé* bidrog till jubileet med att låta en bartender på en Stockholmskrog skapa några drinkar inspirerade av den svenska trädgården: Fläder martini, Rabarber crush och så vidare. Säljer Ofvandals i Uppsala Linnébakelsen fortfarande? Linnékaka bakad av storbageriet Godbiten i Åstorp (mandelmassa, nöttryffel, olika tillsatser och konserveringsmedel, en krona av varje förpackning à cirka 20 kronor går till Miljö Östersjö). Vårdshus och krogar erbjuder 1700-talsmenyer. Åke Bruce, professor vid Livsmedelsverket, skriver om Linné och hans tankar om vår

föda i *Vår Föda* (nr 4 & nr 6, 2007), där särskilt Linnés *Diaeta naturalis* behandlas. Till boken *Till livs med Linné* (Atlantis, 2007) med Gunilla Linnells recept får vi återkomma. Vägen inte bara till människors hjärta utan också hjärna går genom magen.

Linnébyrån. Estrid Ericsons och Joseph Franks byrå för Svenskt Tenn 1951 med reproduktioner efter Carl A. M. Lindmans bilder har tillverkats för jubileet. Lådfronter, gavlar och baksida pryds på detta sätt med nyupptäckta och exotiska växter. Färgskalan innehåller gult och korallrött. Till pjäsen hör en bok skriven av Cia Wedin med bidrag från Karin Martinsson. Priset för härligheten, producerad i femtio exemplar, är 110 000. Tyvärr, alla hugade spekulanter, upplagan slutsåldes redan innan premiären. Dock tipsar *Ica-kuriren* (nr 6, 2007) om hur man kan göra sin egen Linnébyrå för bara 500 kronor, och således spara 109 500. Och den blir nästan lika fin.

Linnébruk. Vi murar och cementerar vår historia, fast aldrig för gott, den vittrar och den rivs, den skymms av andra monument och den glöms i arkiven. Universitetshistorikern Hanna Östholm skriver livfullt om jubileet 1807 i Uppsala universitets *Inbjudningsskrift till Linnéfest och doktorspromotion 23 och 26 maj 2007* (Olle Franzéns uppsats om hur Linnébilden formades i *SLÅ* 1963 kunde gärna ha fått en reverens). 1907 års jubileum var omfattande och bestod bland annat i form av den mängd publikationer som då gavs ut. Man kan också jämföra med Linnéfirandet 1957, i denna årsskrift 1958, s. 101–114, och 250-årsminnet av hans död 1978, här i *SLÅ* 1979, s. 159–162. Om Linnébruket skriver Peter Aronsson i *Linné. En småländsk resa* (se ovan, s. 219 f.). Gustav Holmbergs ”Linné och andra hjältar: vetenskap och historiebruk” i *Forskningens gråzoner* (red. Wilhelm Agrell) riskerar att drunkna i bokfloden men bör läsas för att Linnéfirandet ska ges sina rätta proportioner, bland annat genom jämförelser med andra jubileer. Exempler hämtas från 1907 års firande men ger också utblickar mot förhållande till andra vetenskapens stormän och deras åminnelse.

Varje jubileum har sin särart. 1957 hette de starka männen Arvid Uggla, Nils von Hofsten, Elis Malmeström och Robert Fries. Uggla gav ut *Diaeta naturalis*, Fredrik Berg *Systema morborum*. Internationellt firades Linné i Sovjet som symbol för världsfredsåret. En Linnéfilm producerades som förspel till Bergmans *Smultronstället* – en fin kombination. Också 1978 kom en Linnéfilm, då mer vetenskapshistorisk. Wilfred Blunts populära biografi gavs ut och *SLÅ* firade med en jubileumsårgång. Jubileer leder också lätt till

mothugg. 1907 lät Bengt Lidforss från Lund höra en avvikande mening, 1957 svor Sten Lindroth i kyrkan, 2007 har veterligen hittills bara Gunnar Fredriksson i *Dagens Nyheter* den 27 januari gjort motsvarande: födelsedagsbarnet var barnslig, primitiv och saknade djupare förståelse för vetenskapliga experiment och upplysning. För all del sant och något helgon får Linné inte bli. Då tillhör han en annan värld, då passar han knappast som förebild för dagens ungdom. Framtiden får värdera hur långt denna gång anpassningen till dagens former fick gå. "Linnaeus was a rock-star", ropar någon. Om han hade varit med i dag skulle han ha vunnit Idol 2007 skriver någon annan. Ingen tvekan råder om att årets jubileum erbjuder kommande historiebruksforskare ett rikt smörgåsbord av varma och kalla rätter. Vi lever, som Strindberg skrev, "i attentatens och jubelfesternas tidevarv."

Ett coolt crescendo. Så rubricerades jubileumsårets avslutning, som skedde i Jukkasjärvi, norr om polcirkeln den 15 december. Visserligen kom Linné aldrig riktigt så långt på Lapplandsresan men platsen var ändå välvald. Den nordliga punkten ger överblick. Kiruna kommun expanderar på ett sätt som 1700-talsmänniskan skulle ha uppskattat. På orten finns också Icehotel, som väl givit rubriken ovan. Just avslutningshelgen var det plusgrader, men inne i hotellets issalar behövdes värmande plagg och drycker. Kungaparet, en annan resenär, Christer Fuglesang, några nobelpristagare och i runt tal fyrahundra gäster – universitetsfolk, kommunrepresentanter, informatörer med flera – deltog i festligheterna. Det utdelades kramar och medaljer, bjöds på teater och spektakel, också denna gång specialskriven musik, av Ralph Lundsten, vars *Symphonia Linnaei* (opus 625) med satserna Lapplandsresan, Den ljufva Linnean, Blommornas vals och I oändlig natur. Det lät som Lundsten brukar låta (cd version, www.swedishlapland.com). Majestätet delgav kungafamiljens engagemang. Bland flera andra artister märktes Linda Lampenius och Teatar Slava från Huddinge. Avslutningen var magnifik och utgjorde verkligen ett coolt crescendo, eller om man så vill en kokande kulmen i Kiruna. (Gunnar Broberg)

Linné sådan han uppfattats vid tre olika epoker: ovan till vänster, Johan Niclas Byströms staty från 1822 som avtäcktes 1829 (Linneanum Uppsala): en romare i enlighet med tidens klassiska smak. Ovan till höger, Gerda Sprinchorns staty från 1948 efter en modell från 1908 (Stenbrohult): en ödmjuk ung betraktare av naturen. Nederst, 2007 års jubileumbild, Augustin Ehrensvärds gravyr av den trettiofåriga botanikern med sin linnealogo: en självmedveten ung framtidsman.

Övrigt

Smålands flora, två band på sammanlagt 1 150 sidor i stort format. Linnéan. Smålands landskapsblomma, pryder boken. Linné gläds i sin grav. Man kan jämföra med de knapphändiga upplysningar han själv ger i Samuel Rogbergs *Historisk beskrifning om Småland i gemen* (1770), men också i *Adonis Stenbrohultiensis*. Boken presenterar hundra utflyktsmål. Den andra delen är en uppslagsbok där Smålands 2 931 arter presenteras med uppgifter om första fynd, förekomst då och nu, miljökrav, fyndställen och namnfrågor. Mer än trehundraftio personer har genomskökt landskapets alla hörn. En mångfald att dyka ner i. Ytterligare upplysningar, kontakta ordf@smalandsflora.cjb.net.

Hortus Rudbeckianus. *An enumeration of plants cultivated in the Botanical Garden of Uppsala University during the Rudbeckian period 1655–1702* av Karin Martinsson och Svengunnar Ryman (*Symbolae Botanicae Upsaliensis* 35:1, 2007). Titeln täcker väl innehållet i denna vetenskapliga genomgång av beståndet i den akademiska trädgården under dess första, prelinneanska tid. Arbetet baserar sig på Rudbecks tre trädgårdskataloger och identifierar inte mindre än 2 500 taxa. Detta arbete finns anledning att återkomma till i samband med ytterligare resultat från projektet som inte minst inriktar sig på den stora Blomboken, *Campus Elysii*. Rudbecks botaniska insats är på väg att få sin rättmätiga bedömning.

Djurtecken. Sigrid och Lothar Dittrich, *Lexikon der Tiersymbole. Tiere als Sinnbilder in der Malerei des 14.–17. Jahrhunderts* (Michael Imhof Verlag, Petersberg, 2004) är en stilig volym, 672 sidor i stort format. Pris 135 Euro. Man kunde önska sig fler arter, mer av finfördelat lexikon, kanske mer register. Ändå får man mycket, 115 djurarter, 135 svart-vita och 28 färgbilder. Inriktningen är tydligt konsthistorisk (snarare än teologisk, zoologisk eller liknande). Illustreringen upptar målningar i den stora stilen, som vad Rubens, Rembrandt kryddade sina tavlor med. Den främst tyska litteraturen hade med fördel kunnat internationaliseras, man kan också efterlysa mer strukturerande teman. Men det är otacksamt att klaga för naturligtvis är det här en rik källa att ösa ur. Vi påminner om ett motsvarande svenskt arbete för växter, Ingvar Bergströms *Den symboliska nejlikan* (1958).

Ur hyllorna. Olof Kåhrström, *Från Pier de' Crescenzi till Albrecht Thaer*, Meddelanden nr 39 (Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, 2007), 276 sidor. Titeln är kanske en smula obegriplig, man kan sörja över att personregister saknas, kanske inte heller bildåtergivningen är optimal. Allt annat är bara att glädja sig åt. Kjell Lundquist bidrar med en essä om en volym ur Tycho Brahes bibliotek med anteckningar, *New Feldt und Ackerbaw* (1583). Lundquist är osedvanligt väl lämpad för uppgiften genom sin tidigare forskning i 1500- och 1600-talets trädgårdslitteratur. Lantbruksakademien har ett fint bibliotek!

Människans hotade hem. Kerstin Ekman, *Herrarna i skogen* (Bonniers, 2007). Ämnet är mer aktuellt än någonsin och rör hur vi förvaltar våra gröna rikedomar, våra behov av rekreation men också kontemplation, vårt umgänge med andra livsformer och så vidare. Många frågor och fenomen ska med, försumningsdiskussion, orkanen Gudrun, och formen blir ganska lös, essäistisk – något annat vore svårt. Kronologin åsidosätts ofta, stigarna slingrar, större grepp och idéer hotar att försvinna – men dyker upp. Hänvisningar går kors och tvärs men mer av Keith Thomas hade inte skadat; den suggestive Simon Schama utnyttjas snävt, en skogshistoriker som Lars Kardell (och *Skogshistorisk tidskrift*) är inte alls med, också Brusewitz saknas och Sverker Sörlin. Men ämnet är outtömligt och satsningen stor. Specialstudier om den medeltida balladen borrar under ytan och ett stort avsnitt om jakten, "Dödens trädgård", visar upp jägarens dubbelhet. Ekman kan skogen, behöver den, litar på den. Det är också skönt med någon som kan den svenska litteraturen och som har orden i sin makt. Vilka är herrarna i skogen? Inte oväntat Linné men i hög grad också Almqvist, Atterbom, hällsingeprosten Olof Broman, Verner von Heidenstam, Anders Kempe (med den "anatomerade granen"), Bruno Liljefors, Olaus Magnus, Harry Martinson, Olof Rudbeck och Sten Selander. Strindberg smygs in några gånger, liksom Heliga Birgitta och Selma Lagerlöf. Damerna i skogen är alltså i minoritet. Men nu ska Ekman räknas in. Hennes avslutning anger var hon står, kritisk men inte rabiatt, sorgsen men nyanserad, rädd men inte panisk. "Den herre bland de döda som jag oftast går med är Magnus Hendric Brummer (som skrev *Försök til ett svenskt skogs- och jagt-lexicon*, 1789). Han visste vad nytta var och ägde ett förnuft som ännu inte sparat ur och blivit maktfullkomligt." Många kommer att ha glädje av *Herrarna i skogen*, som rättmätigt Augustnominerades. – Vi påminner också om Ekmans och Gunnar Erikssons vackra serie blomporträtt i *Dagens Nyheter* under året 2007.

Farsoter. Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet återupptar sin årsskrift efter en vila i tio år – eller rättare sagt efter att ha samverkat med *Svensk medicinhistorisk tidskrift* under ett antal år. Den nya årsskriften har för 2007 temat farsoter och upptar en sällsynt källtext från 1711 av medicine licentiaten Johan Tomsson om pesten liksom ytterligare bidrag på detta tema. Därutöver skriver bland annat Nils Stormby om ”Mörka lustar – om kakao, Linné, Montezuma och kärleksdrycker”. För den intresserade finns åtskilliga äldre skrifter ur sällskapets publiceringslista att införskaffa. Kontakta då David.Duner@kult.lu.se.

Sjuttonhundratalets vetenskapshistoria är temat för ett block i *Lychnos*, Lärdomshistoriska samfundets årsskrift, för år 2007 (red. Gunnar Broberg och David Dunér) med bidrag bland annat av Mathias Persson om den tyske dagboksskrivande Johannes Beckmann och hans umgänge med Linné 1765–1766 och Cajs Sjöberg om Linnés lärjunge Erik Gustaf Liedbeck i Lund och hans dissertationer i nyttans och vetenskapens namn. (Gunnar Broberg)

Norsk botanikhistoria. Per M. Jørgensen (red.), *Botanikkens historie i Norge* (Fagbokforlaget, 2007), 396 sidor, illustrerad. Vi har länge saknat en större översikt över botanikens historia i Norge. Därför hälsar man med glädje det vackra, rikt illustrerade arbete som nu föreligger med Per M. Jørgensen som redaktör och huvudförfattare. Han stöder sig på förarbeten av framlidne Finn-Egil Eckblad samt på specialister inom den numera så vittförgrenade botaniken. Framställningen sträcker sig långt fram i tiden (efter en nu åldrad lärdomshistorikers mått), nämligen till 1964.

Norges vetenskapshistoria var länge nästan oskiljaktig från Danmarks. Det hänger samman med att landet under danskt styre saknade vetenskapliga institutioner långt fram i tiden. Först på 1700-talet fick man ett vetenskapligt sällskap, det i Trondheim, med tillräcklig kraft att skapa något av en inhemsk lärd miljö. Ett universitet tillkom först år 1811. Senare under 1800-talet kom de museer som tillskapades i olika regioner av landet att få också en viss botanisk betydelse, vilket i högsta grad gäller det i Bergen (1825). Undervisning och forskning inom skogs- och lantbruk har givetvis också skapat institutioner med stor botanisk kunskap.

Den här framställningen börjar med växtkännedom hos det norska folket före kristnandet och utnyttjar bland annat vad Eddan har att förtälja i ämnet. Den kristna medeltiden berörs föga, bara en munk, magister Sigarr, kommer med på ett hörn, men om någon norskättad klosterbroder i övrigt

fördjupat sig i växtkännedomens lärda del blir oklart. För författaren tar "den vetenskapliga" botaniken sin början med nyare tiden. Med det här, smått anakronistiska betraktelsesättet faller all skolastisk botanik av aristotelisk typ utanför framställningen, och man vet inte om det beror på att ingen norsk lärd vid universitetet i Köpenhamn eller annorstädes utvecklat några tankar i ämnet, eller om det helt enkelt saknas källmaterial. Som det nu ser ut blir det några växtlistor från 1500- och 1600-talen som blir de första exemplen på alster som faller inom den lärda botanikens ramar. En intressant figur är prästen Peder Claussön Friis, som skildrade "Diur, Fugle, Fiske og Traer udi Noreg" i ett arbete från 1599 som trycktes 1632.

Ännu under 1700-talet hölls den naturalhistoriska traditionen uppe av präster – långt mer än av medicinare, som kunde tyckas ha legat närmare till hands – de kan dock inte ha varit särskilt många. Mönsterexemplet är Hans Ström, sockenpräst i Volda och senare i Eiker. Hans fysiska och ekonomiska beskrivning av fögderiet Söndmör (1762–1766) höll så hög kvalitet att Linné blev begeistrad. Han byggde strängt på självsyn, skaffade mikroskop och blev expert på mossor och den förste som skrev om alger och lavar i Norge. Initiativtagare till det vetenskapliga sällskapet i Trondheim var biskopen där, Johan Ernst Gunnerus, en av de första norrmän som korresponderade med Linné och skapare av en norsk flora, *Flora Norvegica* (1766). Martin Vahl var rentav en norsk Linnélärjunge, verksam i Danmark men också betydelsefull genom sin afrikanska resa. Han utgav flera delar av den berömda *Flora Danica*, där många norska växter fick plats.

Också på 1800-talet kunde återigen en norsk präst göra sig vetenskapligt gällande. Det gäller främst Sören Christian Sommerfelt, betydande kryptogamforskare men främst känd för sitt supplement (1826) till Göran Wahlenbergs *Flora Lapponica*. Han invaldes i svenska Vetenskapsakademien, men mötte motstånd från botaniskt ledande håll i Norge. Det var Jens Rathke, den förste botanikprofessorn vid universitetet i Kristiania (utnämnd 1813), liksom Vahl en botanisk resenär, som råkade i strid med Sommerfelt om kvaliteten på den botaniska trädgården. Med Rathke var alltså botaniken på allvar institutionaliserad på akademisk nivå i Norge. Hans efterträdare blev den välkände Matthias Numsen Blytt, som stod i nära förbindelse med vår Elias Fries. Han efterträddes i sin tur av sonen Axel. Båda har med sin samlade vetenskapliga glans fått ge namn åt de norska botanisternas liv- och husorgan *Blyttia*.

Det är knappast meningsfullt att i en anmälan räkna upp så många fler namn i den norska botanikens med tiden allt rikare i historia. Det blir till

antalet närmast överflödande i denna bok. Mot 1800-talets slut skedde den förgrening av botaniken som var så påtaglig också internationellt men som väl i vissa avseenden blev något fördröjd i Norge. Tydligast ser man väl detta på växtfysiologin, den mest laborativa av botanikens discipliner. Det bästa tidiga exemplet på forskning inom denna gren är väl J. N. F. Wille, annars algspecialist, Blytts efterträdare och överhuvudtaget en mångsidig man med stora insatser också organisatoriskt när det gällde institutionsbyggnader och liknande. På 1900-talet framträder Rolf Nordhagen och Knut Faegri som närmast legendariska namn med insatser inom områden som växtgeografi, ekologi och vegetationshistoria vid sidan av Johannes Lid, författare till en norsk (stundom norsk-svensk) standardflora.

Den inte alldeles lättöverskådliga framställningen i denna välkomna botanikhistoria avslutas med en rad biografier i bokstavsordning över de viktigaste botanisterna i Norge. Den innehåller 31 namn, varav tre är kvinnliga. Gunvor Knaben (1911–1993) var förnyaren av norsk botanisk taxonomi genom sin experimentella metod, främst använd inom den kvartärhistoriskt så intressanta fjällvallmogrupper. Thekla Resvoll (1871–1947) blev den första kvinnliga doktorn i botanik och Norges första högfjällsekolog. Hennes system, Hanna Maria Resvoll-Holmsen (1873–1943) var Spetsbergensspecialist, fjällbotanist, och segrare i en strid med självaste Nordhagen om en docentur år 1920. Det här är en bok att slå upp i och läsa i smärre portioner. Dess något spretiga innehåll indikerar också en rad teman i norsk vetenskapshistoria, som man gärna skulle vilja veta mer om. Den ger utmärkta incitament till kommande botanikhistorisk forskning. (Gunnar Eriksson)

Förundran i Linnés anda. En som länge verkat i Carl von Linnés anda är biologen, ekologen och hedersdoktorn Stefan Edman. Han har skrivit över tjugo böcker, alla med anknytning till natur och miljö. Edman är också medförfattare till boken *Linné. En småländsk resa* (Prisma, 2006), och han har varit flitigt anlitad som talare med anledning av Linnéjubileet. Hans senaste bok har titeln *Förundran. Tankar om vår stund på jorden* (Cordia, 2006). Den leder naturligt tankarna till Linnés *curiositas* (vetgirighet eller nyfikenhet), till exempel i skriften *De curiositate naturali* (1748), som på svenska blivit "Om undran inför naturen". Undran leder till förundran, liksom i Linnés valspråk: "Omnia mirari, etiam tritissima", som innebär att förundras över allt, även det mest alldagliga. Det är just det Edman gör i sin nya bok som är linneansk i fascinationen inför naturen i stort och smått och genom det närmast poetiska språket. Innehållet vittnar om både breda

och djupa naturvetenskapliga studier och om mångårig och inträngande kontakt med och erfarenhet av naturen i all dess variation. Makrokosmos och mikrokosmos förenas i Edmans närmast meditativa framställning. Rubrikerna talar sitt tydliga språk: "Jord att älska" (dessutom en boktitel från 1981); "Naturen – en gratis-losec"; "Vetenskapen och vår Herre"; "En doft av helighet". Tankar kring årets månader flätas med jämna mellanrum in i framställningen, med kännetecknande ord som: Vilan, Hemligheten, Ljuset, Längtan, Kärleken, Förundran. Edman återkommer ofta till Harry Martinsons naturlyrik med dess känsla för både helhet och detaljer. Liksom Linné citerar Edman belysande bibelord, och han delar blomsterfurstens vördnad för Skaparen. (David Termén)

Genmäle. I *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 2006 anklagas jag av Ann-Mari Jönsson för att ha feldaterat, slarvigt översatt och missuppfattat ett brev från den 29 april 1749 återgivet i min bok *Läkaren Linné – Medicinens dubbla nyckel* (2:a uppl., 2006). Ändå har vi samma datering på det brev där Linné berättar att han talar till fröken Basseporte i drömmen! Jönsson utgår felaktigt från att jag fortsätter citera samma brev. Jag fortsätter med citat från brev som Jönsson daterar till den 23 april. Jag har inte anfört något datum. Det har inte heller min källa Th. M. Fries gjort i den stora Linnébiografi som han utgav 1902–1903 (medtagen i min litteraturförteckning). Jönsson kunde genom den ålderdomliga stavningen ha anat att mitt anförda citat är hämtat från Fries' biografi. I det anförda citatet (i brev till Jussieu) skriver Linné om fröken Basseporte: "att om han blefve änkring, hon skulle – *nolens volens* – blifva hans hustru." Jag har inte haft någon anledning att ifrågasätta Fries' översättning. Jag tycker dessutom att den väsentligen överensstämmer med Jönssons direktöversättning från latin: "Hon kommer vare sig hon vill det eller ej att bli min andra hustru, om jag blir änkring." I sin artikel "Botanik – inte erotik" skriver Jönsson att lärda kvinnor under 1700-talet kunde mottaga till synes kärleksfulla brev och till och med visa dem för sina äkta makar. Jönsson skriver: "Landell påstår sig veta att kärleken inte följer några regler. Men det är precis vad den gör. I Linnés fall följer kärleken mycket bestämda regler." Jönsson må ha rätt i de flesta fall, men hon kan naturligtvis aldrig säkert veta när brevskrivaren Linné är artig och när han döljer sina erotiska avsikter bakom sjuttonhundratalets allmänt accepterade koketteri. Linné kunde inte säga åt fröken Basseporte att han ville gifta sig med henne, eftersom hans hustru fortfarande var i livet. Jönsson är grovt osaklig, då hon påstår: "Landell pekar dessutom ut Solander som Linnés

oäkte son, utan att ha några som helst bevis därför förutom att det är 'något speciellt med Daniel, som mellan far och son'." Jag har aldrig utpekad Solander som Linnés oäkte son. På s. 214, där Jönsson ryckt ut några ord ur en mening, skriver jag tvärtom: "Ingen kan efteråt förstå varför Daniel Solander plötsligt blev så avvisande mot både sin mor och Linnæus." Jag ger på s. 208–210 en helt annan förklaring till att Carl von Linné försköt sin älsklingslev Solander. (Nils-Erik Landell)

Papegojor i konsten. Någon avbildning av Linnés egna papegojor känner vi inte till, däremot blev ju såväl flera av hans apor som tvättbjörnen Sjupp avkonterfejade under hans samtid. Men det är för den skull ingen brist på papegojor i svensk konsthistoria. Den mest kända bilden är nog hovmålaren David Klöcker Ehrenstrahls "Neger med papegojor och markattor" (1670) respektive "Papegojor" (1696) – den förra målningen (med bland annat en sydamerikansk solfjäderpapegoja) visades på Nationalmuseets uppmärksammade utställning "Främlingen: dröm eller hot" för ett drygt tiotal år sedan, den senare kan beskådas på Strömsholms slott.

Papegojors pråliga fjäderdräkt, lekfullhet och förmåga att härma människoröster har förstås alltid attraherat människor. I Västvärlden kan vi tala om mer än en 2000-årig samvaro med dessa våra befvädrade vänner, i andra världsdelar betydligt längre. Konstnärer har givetvis likt Ehrenstrahl alltid tjuvat av dessa fåglar, och otaliga är de avbildningar av skilda slag som gjorts under sekulens gång. I Europa hittar vi avbildade indiska halsbandsparakiter i engelska bestiariet från 1200-talet och sedan har det bara fortsatt. Våren 2007 arrangerade Barber Institute of Fine Arts i Birmingham den uppmärksammade utställningen "The Parrot in Art: From Dürer to Elizabeth Butterworth" – uppenbarligen ett tacksamt tema att göra en exposition om. Utställningen åtföljdes också av en rad föreläsningar och andra tillställningar. Dessutom utgav man en vacker bok med många avbildningar, *The Parrot in Art* (Scala, 2007), med kommentarer av professor Richard Verdi. Vår tids främste papegojmålare, den brittiska konstnärinnan Elizabeth Butterworth, ägnas rättmätigt stort utrymme. Hennes öga för enskildheter i arornas fjäderdräkt saknar motstycke.

Verdis papegojskrift är en nätt volym väl värd att införskaffa för den som roas av papegojornas väsen. Ämnet papegojor i konsten och i litteraturen har för övrigt nyligen fått en grundligare akademisk behandling genom litteraturvetaren och papegojuppfödaren Bruce Thomas Boehrs *Parrot Culture: Our 2500-Year-Long Fascination with the World's Most Talkative*

Bird (Penn Press, 2004) – oundgänglig för den som vill veta mera om papegojans kulturhistoria. I sammanhanget kan nämnas Klaus Lindemanns *Papagei: Seine Geschichte in der deutschen Literatur* (Bouvier, 2004), som är betydligt smalare i tematik än föregående, men som ändå är värd att ägna några kvällstimmar åt. Här är det diktarens förhållande till papegojor som avhandlas.

Det skulle förstås vara roligt om även något museum i Sverige – i likhet med Barber Institute – ville göra en egen papegojutställning. Material saknas inte. Det finns gott om amasoner, kakaduor och aror i äldre svensk konst: Holger Hanssons porträtt av Sigrid Bielke med en morhuvad papegoja från 1622, Salomon De la Houves plafondmålningar på Ulvsunda med såväl (blåpannad?) amasonpapegoja som grå jako från 1600-talets mitt, Anna-Maria Thelotts självporträtt från 1720-talet, Pehr Hilleströms många herrskapsinteriörer med kakaduor, samt Fredrik Akrels gravyrer i *Museum Carlsonianum*, bara för att nämna några.

Rara ärter. *Pisum sativum*, så kallade Linné en av sin tids vanligaste odlingsväxter, nämligen ärten. Den förekommer i två varieteter, en ägnad för människoföda (var. *sativum*) och en som djurfoder (var. *arvensis*). Ärter spelade en gång i tiden en ganska stor roll i bondehushållningen (dessutom var de viktiga som skeppsproviant), och den numera särskilt i lunchserveringar omhuldade vanan att servera ärtsoppa (i studentkretsar med punsch) på torsdagar söker sannolikt sina rötter i äldre katolska fasteseder. Under århundradens lopp har det naturligtvis utkristalliserats en rad sorter med olika egenskaper, smak och utseende. Inom det så kallade fröuppropet inom Programmet för odlad mångfald (POM) har man därför också samlat in äldre ärtsorter – sorter som sedan länge förlorat sina handelsnamn och kvar finns ofta benämningar med personhistorisk anknytning. Dessa sorter har fortsatt att odlas på grund av pietetsskäl eller för att man föredragit deras egenskaper framför de som det nyare utbudet erbjuder. Uppropet gav ett sextiotial olika vad man kallar arvssorter som alltså odlas runt om i landet från Norrbotten i norr till Skåne i söder. Om detta berättar trädgårdshistorikern Lena Nygårds kortfattat i ett litet häfte kallat *Om ärter* (CBM, Alnarp, 2007). Här får vi oss till del en rad små fina berättelser om hur människor förvaltat sina sorter, blandade med korta utdrag ur uppteckningar, litteraturen och allmångods ur handböcker. I skriften återges också några trevliga bilder. Häftet bär undertiteln ”En etnobotanisk skrift”, oklart varför, för något genomtänkt etnobotaniskt perspektiv kan man inte skönja. Snarare

är det, som så ofta, ganska löst sammansatta kulturhistoriska uppgifter från när och fjärran, varvat med uppteckningar, utan något inre sammanhang. Syftet med vad som snarare skulle kunna kallas "en ekonomisk-botanisk skrift" är förstås att den ska vara "populär". Men någonstans längs resans gång försvinner ärtans svenska historia och det blir mest rörigt. Skriften hade vunnit på större stringens.

Etnobiologiska nyheter. Att kalla Linné för etnobiolog, som en del gör, tycker jag är en överdrift. Snarare var han väl en bioprospektör som systematiskt sökte efter nya råvaror till hantverk, industri och sjukvård bland djur och växter. Däremot tvekade han inte att för detta syfte fråga allmogen om vilka färg- och läkeväxter de använde, och han antecknade flitigt vilken omedelbar nytta olika arter hade för människan. Därför utgör särskilt hans reseberättelser i dag viktiga källskrifter för etnobiologisk forskning, eftersom de ger oss möjligheter att blicka in i äldre tiders folkliga biologi och dessutom ger nödvändiga kontextuella uppgifter om när, var och av vem en växt- eller djurart nyttjats.

Under senare år har etnobiologin mognat till en riktig vetenskap – med begynnande teoribildning och en större metodmedvetenhet – och det handlar inte längre om enstaka notiser om enskilda arters ekonomiska nytta, utan om betydligt komplexare frågeställningar rörande samspelet mellan människan och andra organismer i det omgivande landskapet. Forskare som William Balée, Brent Berlin, Ralph Bulmer, Eugene Hunn och Nancy J. Turner har varit särskilt betydelsefulla i denna utveckling. Behovet av översiktsverk, som kan användas bland annat i undervisningen, känns alltså angeläget. Nyligen utkom en för detta ändamål användbar antologi, nämligen *Ethnobiology and the Science of Human Kind* (Blackwell Publishing, 2006), redigerad av Roy Ellen vid University of Kent at Canterbury. Förutom Ellens läsvärda introduktion innehåller volymen nyttiga bidrag av bland andra Brent Berlin, Laura Rival och Eugene Hunn. Det kan nämnas att en särskild arbetsgrupp vid Society of Ethnobiology också planerar en mer heltäckande etnobiologisk handbok ämnad som lärobok.

Åtskillig etnobiologisk forskning fokuserar på traditionell ekologisk kunskap. Hur mångfacetterad denna kunskap är kan man få en uppfattning om genom antologin *Traditional Ecological Knowledge and Natural Resource Management*, redigerad av Charles R. Menzies (University of Nebraska Press, 2006), som förutom att vara forskare också hör till tsimshianfolket i British Columbia. Boken handlar om fiske, svampplockning, insamling av tång och

hur landskapet förvaltas, inte bara av tsimshian utan också med exempel från niska, tlingit, gitksan, kwagult, sto:lo, och det nordliga denefolket vid Yukonfloden. Bland författarna märks Nancy J. Turner, nestor bland Kanadas etnobiologer.

Varje fältforskare brottas med problemet hur man återbördar något av den tid och det kunnande man tagit i anspråk från de bybor som man ägnat ofta åratals studier för att ta del av deras traditionella kunskaper om växter och djur. Även om den vetenskapliga studien – publicerad som monografier eller som artiklar i vetenskapliga tidskrifter – också kan komma informanterna till del på sikt, så förblir den ofta otillgänglig för merparten. Ett sätt att visa medforskarna i fältet sin uppskattning är att göra som min kollega Andrea Pieroni nyligen gjort, nämligen att publicera en fotovolym med bilder och korta texter. Pieronis bok, med text på både engelska och albanska, heter *People and mountains in Kelmend: documentation of a field study on traditional knowledge in the northern Albanian Alps* (Rubia, 2007) och skildrar på ett ömsint sätt hur folket i den albanska bergsbyn nyttjar landskapet för sin försörjning.

Menagerier, vivarier och zoologiska trädgårdar. Historieskrivning är ju ett mänskligt påfund och blir också av nödvändighet nästan alltid antropocentrisk. Andra arter lämnas därhän, trots att människans tillvaro är intimt sammanknippad med djurens, något som idé- och lärdomshistorikern Gunnar Broberg också visade genom att låta historien speglas genom kattens ögon för ett par år sedan.

Relationerna till djuren har dessutom tagit sig många uttryck genom tiderna. Vi har inte bara haft dem till sällskap eller gjort dem till villebråd, vi har också vårdat och domesticerat dem, klämt mjölken ur dem, utnyttjat deras dragkraft, tagit ifrån dem skinnen och förstås ätit upp dem. Djuren har på många sätt varit såväl hatade som älskade, något som inte minst liknelser och andra språkliga uttryck vittnar om. Vi kan inte undvara djuren, men historieforskningen har inte fullt ut förstått det. De zoologiska trädgårdarnas och deras föregångares historia är fortfarande på det hela taget obeaktad av forskningen. Någon riktig ersättare till den för alla djurparksintresserade oundgängliga Gustave Loiseles *Histoire des ménageries de l'antiquité à nos jours* 1–3 (1912) finns egentligen inte. Dock, 1984 bildades Bartlett Society – uppkallat efter Abraham Dee Bartlett (1812–1897) – med förgreningar i Nordamerika, Europa och Asien och som vill främja denna forskning. Sällskapets hemsida innehåller nyttiga referenslistor. Studiet av djurparker

innefattar många spännande idé- och kulturhistoriska samt etnobiologiska aspekter. Vid Liverpool John Moores University pågår till och med arkeologiska undersökningar under ledning av Hannah O'Regan med inriktning på nu svunna engelska menagerier, något som måste ses som metodiskt nydanande. Bland menageridjuren har särskilt noshörningar, lejon och elefanter varit föremål för enskilda forskares uppmärksamhet. Från svenskt perspektiv – där i övrigt egentligen bara namn som Gösta Berg och John Bernström är värda att nämnas för egna forskningsinsatser – minns vi förstas den stackars elefanten i Skänninge 1806 som Hans Blomqvist och Carl-Magnus Rosell skildrat i en läsvärd artikel i *Rig* 1975. Däremot har uppståndelsen och det massiva massmediauppbådet kring den förrymda elefanten Topsy hundra år senare, vårvintern 1907, som under flera dygn fick spåras av ungdomar och poliser i snön på Vikbolandet, ännu inte varit föremål för någon undersökning. Sorgligare är förstas berättelsen om elefanten Chunees som på 1810-talet hölls i ett menageri i London. Han var länge publikens gunstling, omtyckt av alla. När Chunees 1826 under groteska former avlivades utlöstes en storm av protester i engelska tidningar.

Menageriet i Tower har mycket gamla anor, det grundades redan 1235 när den romerska kejsaren skänkte Henrik III tre leoparder. Det hann bli många djur under årens lopp – inte bara leoparder och elefanter – fram till 1835, då detta illustra menageri stängdes och snart fick en värdigare ersättning av Zoological Society's London Zoo. Men det finns mycket att säga om menageriet i Tower, och den som senast ägnat det en rolig och läsvärd bok är författaren Daniel Hahn som skrivit *The Tower Menagerie: The Amazing True Story of the Royal Collection of Wild Beasts* (PocketBooks, 2004). Här återfinns också den sinistra historien om Chunees. Visst finns det invändningar att göra mot en del av berättelsen, vi spar det till ett annat tillfälle, men boken är mycket underhållande och det är en späckad volym, riktad till en större publik, som Hahn författat. Sista ordet är emellertid inte sagt om menageriet i Tower – nyligen har djurparksarkeologerna från Liverpool utfört utgrävningar där. Däremot lär inte korparna, som fortfarande kan ses i Tower ha något med menageriet att göra.

Det finns här också anledning att påminna om samlingsvolymen *Zoo and Aquarium History: Ancient Animal Collections to Zoological Gardens* (CRC Press, 2000), redigerad av vår tids mest framstående forskare på området, Vernon N. Kisling, Jr., ordförande för American Zoo and Aquarium Association History Committee. Man kan se den som en uppdatering av Loises bok. Författarna vill här lyfta fram djurparkernas och de offentliga akvარი-

ernas plats inte bara i historien utan också deras betydelse för vår samtid. Kisling återkommer här till sitt specialområde, djurparker och menagerier under antiken och medeltiden. I övrigt innehåller volymen gedigna geografiska översikter, där inte minst djurparkernas asiatiska historia tidigare varit väldigt lite känd. (Ingvar Svanberg)

Svenska Linnésällskapetets egna angelägenheter

Verksamhetsberättelse 2006

Styrelsen: Styrelsen har sammanträtt fyra gånger: den 23 mars, 11 maj, 7 september samt den 9 november. Styrelsens sammansättning under verksamhetsåret har varit: Carl-Olof Jacobson (ordförande), Eva Willén (vice ordförande), Eva Nyström (sekreterare), Lars Jonasson (skattmästare), Gunnar Broberg (redaktör för årsskriften) och Ing-Marie Munktel (prefekt för Linnémuseet). Öriga ledamöter: Inger Estham, Karl Fredga, Nils-Erik Landell, Gunilla Mattsson, Karin Martinsson, Roland Moberg, Örjan Nilsson, Ingvar Svanberg och Jon Ågren (representant för Uppsala universitet). Adjungerad ledamot har varit Eva Björn (intendent för Linnémuseet).

Sammankomster: Sällskapet har under verksamhetsåret haft följande stadgeenliga sammankomster: Vårsammankomsten ägde rum lördagen den 20 maj på Linnés Hammarby då länsantikvarie Jan Helmer Gustafsson talade över ämnet *Linnés agrara landskap*. Ett trettiofem medlemmar deltog i sammankomsten. Efter ordinarie mötesförhandlingar intogs en lunch utomhus, varefter Jan Helmer Gustafsson ledde en promenad i omgivningarna och till soldattorpet. Höstsammankomsten med årsmöte ägde rum torsdagen den 16 november på Kungl. Vetenskapsakademien i Stockholm, då efter ordinarie mötesförhandlingar agronomie doktor, hortonom Åsa Åhrland talade över ämnet *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*. Ett trettiofem medlemmar deltog i sammankomsten som avslutades med en supé i Tornrummet.

Linnémuseet – Carl von Linnés hem: Museiutskottet har bestått av Carl-Olof Jacobson, Ing-Marie Munktel, Lars Jonasson samt Eva Willén och Eva Björn. Intendenttjänsten har under året upprätthållits av Eva Björn. En nyinrättad tjänst som antikvarie (fr.o.m. den 15 maj) har upprätthållits av Cecilia Bergström. Under sommarsäsongen var amanuens Anna-Lena Forsslund anställd. På grund av ett omfattande renoveringsarbete hade museet ett begränsat öppethållande, från den 18 juli till den 15 september. Det var dock tillgängligt för beställda visningar från den 1 januari till den 28 maj, samt från den 16 september till den 1 oktober. Antalet besökare uppgick under året till 4 080 personer, varav hälften var från utlandet. Statens fastighetsverk har genomfört en totalrenovering av hela fastigheten, bland annat innefattande hantverksmässiga tapetrekonstruktioner, tillverkade på samma sätt som på 1700-talet. Medel har anslagits från följande fonder och organisationer: 1. Sparbanksstiftelsen Upland (medel för konservering av tavlor, metall, glober, audioguide, utställningsmontrar, belysningsarbete); 2. Kungafonden (medel för tapetrekonstruktioner); 3. Uppsala kommuns kulturförvaltning (konservering av möbler, konst).

Linnékorrespondensen: Utgivningen av Linnékorrespondensen har även under 2006 administrerats och letts av Svenska Linnésällskapet. I styrgruppen har följande personer ingått: Carl-Olof Jacobson, Bengt Jonsell, Gunnar Broberg, Gunnar Eriksson, Tore Frängsmyr, Gina Douglas (Linnean Society of London), Ulla Kölving (Centre international d'étude du dix-huitième siècle de Ferney-Voltaire). Den ekonomiska förvaltningen har skötts av Lars Jonasson. I redaktionen har Carl-Olof Jacobson haft huvudansvaret. Redak-

törer har varit Ann-Mari Jönsson och Eva Nyström. Övriga medarbetare har varit: Marie Almquist, Leif Feltenius, Sten Hedberg, Kai-Inge Hillerud, Lars Jonsson och Johnny Strand. Som språkgranskare har John Brewer verkat. Arbetet med digital avbildning av originaldokumenten har fortsatt både i Sverige och utomlands, antalet sammanfattningar av brevens innehåll på engelska har utökats väsentligt. Hemsidan med digitala bilder av originaldokumenten, tidigare editioner samt sammanfattningar är under kontinuerlig uppbyggnad. Carl-Olof Jacobson och Eva Nyström deltog i konferensen *Linnaeus in Italy: The Spread of a Revolution in Botany* vid Botaniska trädgården i Pisa 9–10 juni. Sällskapet och korrespondensen presenterades på universitetets kurs ”Carl von Linné” 5 p. av Carl-Olof Jacobson respektive Ann-Mari Jönsson i juni månad. Ann-Mari Jönsson och Eva Nyström deltog i universitetets humanistdagar den 9 september med varsitt föredrag om korrespondensen.

Publiceringsutskottet: I Sällskapets stadgar sägs att en av dess huvuduppgifter är ”att utgiva skrifter av och om Linné och hans lärjungar”. Ett publiceringsutskott har därför bildats för att återuppta textutgivningen av Linnés verk, driva enskilda bokprojekt med mera, så att fler skrifter av Linné blir tillgängliga för en större allmänhet inför jubileet 2007. Nyutgåvor samt i förekommande fall även nyöversättningar av flera av Linnés avhandlingar har därför påbörjats. Under hösten 2006 utkom således tidigare slutsålda nummer ur serien *Valda avhandlingar* i nytryck, nämligen: nr 34, *Om chokladdrycken* (De potu chocolate, 1765); nr 37, *Om smultron* (Fraga vesca, 1772); nr 40, *Om berusningsmedel* (Inebriantia, 1761), i samarbete med Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet; nr 42, *Nyttan av rörelse* (Motus polychrestus, 1763); nr 47, *Om ormbett* (De morsura serpentum, 1762); samt i serien LAN, Linnéavhandlingar i nytryck, där Sällskapet ger ut avhandlingar som översatts i andra sammanhang; *Cynographia eller Beskrivning om hunden 1753* (Cynographia, 1765). Nyöversättningar samt flera avhandlingar i nytryck utkommer under 2007.

Till livs med Linné: Sällskapets arbete med boken *Till livs med Linné: om mat, hälsa och levnadskonst*, red. Gunnar Broberg & Gunilla Lindell, har slutförts under året, och utkommer under våren 2007.

Svenska Linnésällskapets årsskrift: *SLÅ* utkom under hösten med ett nytt nummer för år 2006.

Reseutskottet: Ett reseutskott har bildats för att planera och genomföra resor i Linnés fotspår i de svenska landskapen, främst med tanke på jubileumsåret 2007. Under jubileumsåret arrangeras i augusti månad en resa i Linnés fotspår i Dalarna.

Linnévandringar: 2006 ägde två av Linnévandringarna rum, Gottsundavandringen den 8 juni, med Mattias Iwarsson som ledare, samt Jumkilsvandringen den 30 juli, ledd av Roland Moberg.

Linné 2007: Sällskapet är representerat i den nationella delegationen för Linnéjubileet (även i arbetsutskottet). Dessutom deltar representanter för Sällskapet i ett antal lokala och nationella arbetsgrupper inför jubileet.

Medlemsantal: Vid utgången av 2006 hade sällskapet 603 medlemmar. Av dessa var 40 ständiga, 528 fullbetalande och 35 familjemedlemmar. 575 är bosatta i Sverige och 28 utanför Sverige. 356 medlemmar är män, 212 medlemmar är kvinnor och 35 medlemmar är juridiska personer.

Hemsida: Sällskapetets hemsida fick vid årsskiftet en rad nya funktioner. Bland annat kan man här själv ansöka om medlemskap samt beställa de publikationer Sällskapet har till försäljning.

Uppsala den 11 maj 2007

Carl-Olof Jacobson
Ordförande i Svenska Linnésällskapet

Eva Nyström
Sekreterare i Svenska Linnésällskapet

Svenska Linnésällskapetets styrelse 2008

Ordförande

Prof. em. Carl-Olof Jacobson
N. Rudbecksg. 13, 752 36 Uppsala. 018-50
11 23 (bost.), 018-50 11 24 (fax). carl-olof.
jacobson@ebc.uu.se
2008

98 (bost.), 046-222 75 89 (tj.), 046-222 44
24 (fax). gunnar.broberg@kult.lu.se
2008–2010

Vice ordförande

Doc. Eva Willén
Slagrutev. 4, 756 47 Uppsala. 018-30 27
47 (bost.), 018-67 31 14 (tj.), 018-67 31
56 (fax). eva.willen@ma.slu.se
2008

Prefekt för Linnémuseet

Museichef, FD Ing-Marie Munktell
Gunsta Villav. 15, 755 97 Uppsala. 018-36
37 19 (bost.), 018-471 75 78 (tj.), 018-471
75 72 (fax), 070-425 05 47 (mobil). ing-
marie.munktell@gustavianum.uu.se
2006–2008

Sekreterare

Forskningsred. Eva Nyström
Bäverns gränd 18 B, 753 19 Uppsala. 018-
71 11 10 (bost.), 018-471 62 71 (tj.), 018-
471 62 70 (fax), 070-491 34 47 (mobil).
eva.nystrom@idehist.uu.se
2007–2009

Övriga ledamöter

Avd. dir. Inger Estham
Torsg., 753 15 Uppsala. 018-51 50 15
(bost.)
2007–2009

Skattmästare

Bankdir. Leif Kruse
Drottningg. 59, 111 21 Stockholm. 08-20
43 80 (bost.), 018-65 28 12 (tj.), 070-265
21 62 (mobil). leif.kruse@nordea.se
2008

Prof. em. Karl Fredga
Skogsmyrsv. 7, 756 45 Uppsala. 018-30 18
02 (bost.), 018-471 64 09 (tj.), 018-471 64
24 (fax). karl.fredga@ebc.uu.se
2007–2009

Redaktör

Prof. Gunnar Broberg
Östervångsv. 34, 224 60 Lund. 046-15 13

FD Karin Martinsson
Boängsv., Ekbacken, 741 92 Knivsta. 018-
55 04 59 (bost.), 018-471 28 74 (tj.). karin.
martinsson@botan.uu.se
2006–2008

FL Annie Mattsson
Jenny Linds v. 4, 756 50 Uppsala. 018-51

40 08 (bost.), 018-471 61 88 (tj.). annie.mattsson@littvet.uu.se
Suppl. 2008–2010

Agronom Gunilla Mattsson
Bonadsv. 26, 757 57 Uppsala. 018-42 99 50 (bost.), 08-681 93 52 (tj.), samt 070-549 03 43 (mobil). gunilla.mattsson@bahnhof.se
2008–2010

Doc. Roland Moberg
Banérg. 14 A, 752 37 Uppsala. 018-50 89 95 (bost.), 018-471 27 91 (tj.), 018-471 27 94 (fax). roland.moberg@evolmuseum.uu.se
2008–2010

Doc. Örjan Nilsson
Bellmansg. 166, 754 26 Uppsala. 018-26 07 13 (bost.), 018-471 28 30 (tj.). orjan.nilsson@moderat.se
2006–2008

FL Ingvar Svanberg
Inst. för östeuropastudier, Box 514, 751 20 Uppsala. 018-417 16 85 (tj.). ingvar.svanberg@eurasia.uu.se
Suppl. 2007–2009

Prof. Jon Ågren
Skolg. 7, 753 12 Uppsala. 018-12 12 10 (bost.), 018-471 28 60 (tj.), 018-55 34 19 (fax). jon.agren@ebc.uu.se
2007–2009
Utsedd av Uppsala universitet

Intendent för Linnémuseet
Eva Björn
Marmorv. 11 C, 752 44 Uppsala. 018-50 62 42 (bost.), 018-13 65 40 (tj.), 018-12 65 47 (fax). eva.bjorn@linnaeus.uu.se

Antikvarie vid Linnémuseet
Cecilia Bergström

Börje Nyby 21, 755 92 Uppsala. 018-36 92 72 (bost.), 018-13 65 49 (tj.), 0733-14 74 00 (mob.). cecilia.bergstrom@linnaeus.uu.se

Linnémuseet
Svartbäcksg. 27. Postadress: Box 1530, 751 45 Uppsala. 018-13 65 40, (fax) 018-12 65 47. linnemuseet@linnaeus.uu.se, www.linnaeus.se, www.linnaeus.se/museet/museet.htm

Öppettider 2008: 1/5–30/9, 11–17 tis–sön. Bokade gruppvisningar året runt. För mer information se museets hemsida eller kontakta museet. Entré: 30 kr. vuxen, barn under 16 år gratis inträde tillsammans med vuxen. Perioden 1/5–30/9 entré tillsammans med Linnéträdgården 50 kr.

Museiutskottet
Cecilia Bergström, Eva Björn, Carl-Olof Jacobson, Leif Kruse, Ing-Marie Munktel, Eva Willén

Valnämnd
FD Carl Frängsmyr (sammankallande)
Säves v. 18, 752 63 Uppsala. 018-10 12 38 (bost.), 070-756 69 51 (mobil). carl.frangsmyr@idehist.uu.se
2007–2008

Univ. lekt. Ingvar Backéus
Prästgårdsg. 9 B, 752 30 Uppsala. 018-54 61 99 (bost.), 018-471 28 61 (tj.). Ingvar.Backeus@ebc.uu.se
2007–2008

FD Mariette Manktelow
Lillvreta 77, 755 96 Uppsala. 018-471 64 55 (tj.). mariette.manktelow@ebc.uu.se
2007–2008

Prof. em. Bertil Nordenstam
Krutv. 4, 192 55 Sollentuna. 08-35 56 69

(bost.). bertil.nordenstam@nrm.se
2007–2008

Linnés Hammarby
755 90 Uppsala. www.hammarby.uu.se

Revisorer

Bankkamrer Jan-Olov Sandberg
Skyttes v. 3, 740 21 Järlåsa. 018-39 17 35
(bost.). ann-marie.janne.sandberg@swip
net.se
2008

Linnékorrespondensen:

Carolinabiblioteket, Box 510, 751 20
Uppsala. 018-471 62 71. www.linnaeus.
c18.net

Svenska Linnésällskapets adress:

Box 1530, 751 45 Uppsala. www.linnaeus.
se

Prof. Mats Thulin

Noreens v. 48, 752 63 Uppsala. 018-46 33
07 (bost.), 018-471 27 74 (tj.). mats.thulin
@ebc.uu.se
2008

Plusgiro 55 18 55-0

Bankgiro 625-1169

Organisationsnummer 81 76 00-4409

Revisorssuppleanter

Prof. Anders Nilsson
Malma Bergsväg 34 A, 756 45 Uppsala. 018-
30 01 01 (bost.). anders.nilsson@ebc.uu.se
2008

Medlemsavgift 2008 är 150 kr för medlem
boende i Sverige. 75 kr för extra familje-
medlem. 300 kr/EUR 30/USD 30 för
medlem boende utanför Sverige. Medlem-
men kan själv välja vad den vill betala i för
valuta. Ständigt medlemskap kan erhållas
av fysisk person mot erläggande av 20x års-
avgiften.

FL Mattias Iwarsson

Malma Bergsv. 26, 756 45 Uppsala. 018-30
99 73 (bost.), 018-67 22 96 (tj.). Mattias.
Iwarsson@cbm.slu.se
2008

Linnéträdgården

Linnég. 6, 753 32 Uppsala. 018-471 25 76.
www.linnaeus.uu.se

Om bidrag till SLÅ

Manuskript sänds som papperskopior och i digital form som bifogat dokument via e-post till redaktionen. Det digitala format som bör användas är Word- eller RTF-format. Eventuella bilder till bidraget levereras digitalt på CD. Konsultera redaktionen i förväg om lämpliga format. En artikel bör ej överstiga 60 000 tecken. Summary på engelska ska medfölja liksom uppgift på författarens akademiska grad och institutionstillhörighet. Noter numreras löpande som slutnoter. Första gången en hänvisning förekommer ska all bibliografisk information skrivas ut i enlighet med exemplen nedan. Därefter räcker det med att ange författarnamn, tryckår och sida. Vid den första hänvisningen till en bok anges förlagsort, däremot ej förlag. *SLÅ* använder inte litteraturförteckning.

Exempel: [bok] Carl von Linné, *Caroli Linnaei Diaeta naturalis 1733. Linnés tankar om ett naturenligt levnadssätt* (Stockholm, 1958), 168.

[artikel i antologi] Arvid Hj. Ugglå, "Linné om öl och ölbrygd", i Bertil Nordenfelt (red.), *Svenska bryggareföreningen 75 år. Minnesskrift 1960* (Stockholm, 1960), 11.

[artikel i tidskrift] Tycho Tullberg, "Linnés Hammarby", *SLÅ* 1918, 14.

Artikeln inleds med artikelförfattarens namn varefter följer artikelns titel. Onödiga blankrader bör undvikas. Underrubriker markeras genom kursiv stil. Nytt stycke markeras med indrag. Undvik förkortningar. De bidrag som inte följer ovan nämnda råd returneras med begäran om korrigerings. Redaktionen förbehåller sig rätten att, i samråd med författaren, göra nödvändiga ändringar i insända bidrag. Redaktionen ansvarar inte för bidrag som inte uttryckligen har beställts. Artikelförfattare får kostnadsfritt 25 särtryck av sitt bidrag. Bidrag för nästa volym av *SLÅ* skickas senast den 1 juni 2008 till Gunnar.Broberg@kult.lu.se och David.Duner@kult.lu.se.